

Colloquium Anatolicum

16₂₀₁₇

Colloquium Anatolicum • Sayı 16 • 2017

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Colloquium Anatolicum

16

• 2017 •

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

COLLOQUIUM ANATOLICUM

16

ISSN 1303-8486

**COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi, TÜBİTAK-ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranmaktadır.**

COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi uluslararası hakemli bir dergidir,
yılda bir kez yayınlanmaktadır.

© 2017 Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Her hakkı mahfuzdur. Bu yayının hiçbir bölümü kopya edilemez.
Dipnot vermeden alıntı yapılamaz ve izin alınmadan elektronik,
mekanik, fotokopi vb. yollarla kopya edilip yayınlanamaz.

Editörler/Editors

Bilge Hürmüzlü
Eser Kortanoğlu
Necmi Karul
Metin Alparslan

Tasarım ve Uygulama

Bahadır Erşik

Baskı/Printing

Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No:202/A Bağcılar-İstanbul
Tel: +90 (212) 325 71 25 Fax: +90 (212) 325 61 99
Sertifika No: 29487

Yapım ve Dağıtım/Production and Distribution
Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.
Tel: +90 (212) 244 75 21 Fax: +90 (212) 244 32 09
info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Bilim Kurulu / Consilium Scientiae

Adolf Hoffmann (Berlin)	Jak Yakar (Tel Aviv)
Alexandru Avram (Le Mans)	Joachim Marzahn (Berlin)
Ali Dinçol (İstanbul 2009-2011)	Kemalettin Köroğlu (İstanbul)
Aliye Öztan (Ankara)	Manfred Korfmann (Tübingen 2004-2007)
Andreas Schachner (İstanbul)	Mihriban Özbaşaran (İstanbul)
Belkıs Dinçol (İstanbul)	Mustafa Hamdi Sayar (İstanbul)
Cahit Günbattı (Ankara)	Nur Balkan Atlı (İstanbul)
Catherine M. Draycott (Liverpool)	Oğuz Tekin (İstanbul)
Cem Karasu (Ankara)	Önder Bilgi (İstanbul)
Coşkun Özgünel (Ankara)	Önhan Tunca (Liège)
David Hawkins (London)	René Lebrun (Louven da Neuve)
Elif Tül Tulunay (İstanbul)	Sevil Gülçur (İstanbul)
Felix Pirson (İstanbul)	Stefano De Martino (Trieste)
Gocha R. Tsetskhladze (Oxford)	Theo van den Hout (Chicago)
Güven Arsebük (İstanbul)	Turan Efe (İstanbul)
Haluk Abbasoğlu (İstanbul)	Vedat Çelgin (İstanbul)
İnci Delemen (İstanbul)	Wolfgang Radt (Berlin)

İçindekiler

Bülent ARIKAN

Arkeoloji, Etmel-Temelli Modeller ve Simülasyonlar 1

Semra BALCI – Çiler ALTINBİLEK-ALGÜL

Polished Obsidian Objects: Examples of Prestige Items From Kültepe..... 15

Elif BAŞTÜRK

Türbe Höyük II. Tabaka Geç Tunç Çağ Çanak Çömleği 31

Erkan FİDAN - Michele MASSA - Orlene McILFATRICK - Mevlüt

ÜYÜMEZ - Ahmet İLASLI

Afyon Arkeoloji Müzesi'nden Tunç Çağlarına Tarihlenen

Bir Grup Metal Eser 55

Gürkan ERGİN

The Greek Care of the Self in Foucault and the Athenian Democracy 71

Mehmet KAŞKA

Gela Ressamı'nın Yeni Bir Lekythosu..... 97

Müge SAVRUM-KORTANOĞLU

Kent Uzmanında Arkeoloji..... 105

Hüseyin KÖKER

Silyon Sikkelerinde Kentin Kuruluş Efsanesi 121

Bekir ÖZER – Özlem ŞİMŞEK ÖZER

Asarlık Paton Tomb O: Some Observations on Funerary Practices of Lelegian

Peninsula in 12th century bc and the Arrival of Newcomers 139

Zsolt SIMON

Philologische und geographische Bemerkungen zu den Toponymen der

KULULU-Bleistreifen 163

S. Yücel ŞENYURT – Atakan AKÇAY

The Kurul Fortress and the Cult of Kybele as a City Protector..... 179

Peter TALLOEN

Pisidian-Greek-Roman: Acting out communal identity on the

Upper Agora of Sagalassos 199

KONFERANS

Francesco D'ANDRIA

Hades ve Kybele Arasında Hierapolis Ploutonion'unda

Yeni Arkeolojik Buluntular..... 217

Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri..... 246

Colloquium Anatolicum Directions for Authors..... 248

Arkeoloji, Etmen-Temelli Modeller ve Simülasyonlar¹

Bülent ARIKAN²

Keywords: Anatolian archaeology, Processual archaeology, modeling, socio-ecological systems

The most significant development in social sciences during the last three decades has been the use of mathematical equations to express the relationships among data. While such relationships are used to build models and run simulations, it is also possible to test hypotheses statistically. The emergent scientific syntheses have solid scientific foundations and present the opportunity to assess several dynamics together. Archaeology witnesses interdisciplinary research. The use of equations and algorithms, testing the adaptive behavior of human societies under different conditions are only possible through agent-based modeling. Consequently, the cycle of observation-hypothesis-testing can be established in archaeology. Another significant contribution of modeling is the exploration of coupled socio-ecological systems at different spatio-temporal scales. The expansion of this new research method among archaeologists will allow for a more accurate interpretation of data from a wider perspective while enabling a larger segment of society to make use of research results.

Anahtar Kelimeler: Anadolu arkeolojisi, süreçsel arkeoloji, modelleme, sosyo-ekolojik sistemler

Sosyal bilimlerde son otuz yıldır süregelen değişimlerden en önemlisi, farklı alanlardan araştırmacıların çalışmasıyla çıkan verilerin birlikte değerlendirilmesi, bu verilerin matematiksel denklemlerle ifade edilmesidir. Veriler arasındaki ilişkilerle bir model kurulur ve simülasyonlar hazırlanırken, hipotezler istatistiksel olarak test edilebilmektedir. Sonuçta ortaya çıkan sentezler bilimsel olarak daha sağlam temellere otururken, birden fazla dinamiği birlikte değerlendirme imkanı da sunmaktadır. Arkeoloji farklı bilimsel alanlardan gelen insanların ortak çalışmalarına sahne olmaktadır. Verilerin sayısallaştırılması, ilişkilerin matematiksel denklemler ve algoritmalarla ifade edilmesi ve farklı şartlar altında insan topluluklarının adaptasyona yönelik davranışlarının test edilmesi ancak etmen-temelli modeller ile mümkün olmaktadır. Böylece arkeolojide gözlem-hipotez-test döngüsü kurulmaktadır. Bu modellerin daha önemli

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 11.10.2017 Kabul Tarihi: 11.10.2017

² Bülent ARIKAN, İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, Ekoloji ve Evrim Anabilim Dalı, Maslak-Sarıyer, 34469 İSTANBUL; bulent.arikan@gmail.com.

Giriş¹

Geniş tanımıyla arkeoloji; geçmiş kültürlerin maddi kalıntılarının bir grup araştırma sorusuna cevap aramak üzere, belirli kurallara göre toplandığı ve kuramsal çerçevelere oturtularak yorumlandığı bir disiplindir. Doğa bilimlerinden ve sosyal bilimlerden kendi amaçları için uyarlayarak kullandığı birçok yöntem yardımıyla, arkeoloji geçmiş toplulukların hem sosyal ve ekonomik, hem de teknolojik gelişim ve değişimlerine ışık tutmayı amaçlar. Yeni / Süreçsel Arkeoloji'ye (buradan itibaren SA) bağlı bir arkeolog olarak, arkeolojinin bunların dışında kalan ve en az bunlar kadar önemli bir başka işlevinin daha olduğuna inanıyorum. Arkeoloji, bir bölgede yaşayan insan topluluklarının zaman içinde nasıl evrildiğine ya da belirli bir topluluğun zamanda geçirdiği değişimlere odaklanırken, aslında bizlere süreçler hakkında da bilgi vermektedir. Bu süreçler, sadece çalışılan topluluğun A noktasından B noktasına varışında çok önemli roller üstlenmemekte, buna ek olarak katedilen süreçte hangi kararların neden ve nasıl alındığı, bu kararların insan topluluklarının adaptasyonuna nasıl etki ettiği, insan topluluklarının dışındaki canlıları nasıl etkilediği ve insan-çevre ilişkilerindeki yansımaları gibi çok detaylı konularda araştırmacılara ipuçları sunmaktadır (Binford 1962; Binford 1965; Binford – Binford 1968). Arkeolojik veri kullanılarak süreçleri anlamının ve anlamlandırmanın önündeki en büyük engel ise, verinin zaman boyutundaki kopukluk ve fiziksel olarak süreklilik arz etmeyişidir (Schiffer 1983; 1987). Arkeolojik değerlendirmeye alınan verilerin sadece o zamandan bugüne korunabilenlerle sınırlı olması sonucunda araştırmacılar genellikle farklı buluntu gruplarından oluşan malzemeler ile değerlendirme yapmak zorunda kalırlar. Bu değerlendirmeler daima eksik verilerle ilerlemek durumunda (Schiffer 1983: 692-697).

Amerikan arkeolojisinde yaklaşık yirmi yıldır gelişme gösteren (Kohler ve Gumerman 1999; van der Leeuw – McGlade 2010), İngiltere'de dahil olmak üzere Avrupa'da uygulanan arkeolojide son on yıldır (Costopoulos – Lake 2010; Lake 2015) hız kazanan modelleme ve simülasyon çalışmaları ise süreç-veri arasındaki kopukluğu hesaplamalı bilim yöntemlerini kullanarak gidermeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın uygulanmasında arkeolojik araştırmalardan elde edilecek olan verilerin yoğunluğu ve farklılığı esastır (Lake – Venti 2009; Lake 2015). Yoğun olarak toplanan ancak farklı gruplardan gelen verilerin sayısallaştırılması ve bunların arasındaki ilişkilerin algoritmalar

¹ Doktora eğitimim sırasında beni modeller ve simülasyonlarla tanıştıran, öğrenmem ve kullanarak geliştirmem için teşvik eden danışmanım C. Michael Barton'a, MML ve diğer simülasyonları geliştirme ve kullanma aşamalarında hiçbir zaman fikirlerini esirgemeyen arkadaşım Isaac Ullah'ya, bu makalede kavramsal ve metodolojik olarak tartışılan modelleme ve simülasyonların kullanımı ve geliştirilmesi için tüm verilerini kısıtlama olmaksızın açan Marcella Frangipane ve Arslantepe ekibine teşekkürü bir borç bilirim. MML Amerika Birleşik Devletleri National Science Foundation Coupled Natural and Human Systems program (grants BCS-410269 and DEB-1313727) projeleriyle geliştirilmiştir. Türkiye'de ilk uygulaması TÜBİTAK 113K826 no'lu proje kapsamında Malatya'daki Arslantepe Höyüğü'nün İlk Tunç Çağı-I katı için yapılmıştır. Bu projeyi destekleyen tüm kurum ve kuruluşlara minnet duygularımı ifade etmek isterim. Son olarak, bu makaleyi okuyarak fikir ve yorumlarını paylaştan eşim Gonca Dardeniz Arıkan'a teşekkür ederim.

halinde ifade edilmesiyle matematiksel olarak test edilebilen hipotezler arkeolojide artık standart araştırma yöntemleri haline gelmiştir. Ülkemizde arkeolojik araştırmalar 20. yüzyılın başından beri Türk ve yabancı bilim insanları tarafından yürütülmektedir. Yürütülen kazıların birçoğu uzun süredir devam ediyor ve her anlamda zengin buluntular veriyor olmasına rağmen, Anadolu arkeolojisinde modelleme ve simülasyon çalışmalarının hala yaygınlaşmamış olması üstünde durulması gereken büyük bir eksikliklerdir.

Süreçler, Modeller ve Simülasyonlar

İnsan toplulukları, doğadaki diğer tüm varlıklar gibi belirli süreçlerden geçer. Bu süreçler sırasında, direkt veya dolaylı ilişkili oldukları diğer varlıkların da geçirdikleri süreçlere etki ederler (White 1959; Trigger 1989). Buna en çarpıcı örneklerden birisi insan topluluklarının çevre ile olan ilişkileridir. Çevrelerindeki kaynakları farklı yoğunluklarda kullanan insan topluluklarının faaliyetleri fauna, flora, toprak örtüsü ve jeomorfolojik yüzey süreçleri de etkilemektedir (Barton *et al.* 2010a; Barton *et al.* 2015). Bu ilişkili sistemler (*coupled systems*) ağının ortasında yer alan insan topluluklarının diğer süreçlere etkileri zaman içinde o denli artmıştır ki, tüm ekosistemi etkisi altına almıştır. İşte bu nedenle, yaklaşık olarak 18. yüzyılın sonunda başlayan Endüstri Devrimi'nden itibaren devam eden süreç Antroposen (*Anthropocene*) denilmektedir.

SA ortaya çıktığı andan itibaren sadece bilimsel standartlara uygun yöntemlerle veri toplamayı ve bunları sadece tanımlayıp sınıflandırmayı değil, bu verileri hipotez çerçevesinde değerlendirip arkeolojik kanıtlardan tüme varmayı amaçlar (Binford 1965: 128-130). Bunu yaparken göz önünde tuttuğu ana tema kültürel evrimdir. Bu çerçevede, Kültürel Ekoloji ile işbirliği yapan SA, kültürel evrimin Morgan (1877) ve Tylor (1881) tarafından öne sürüldüğü gibi doğrusal (*unilinear evolution*) olamayacağını, kültürel evrimde insan topluluklarının çevreleri ile olan ilişkilerinin ön planda olduğu, kültürel evrime etken faktörlerin ve değişkenlerin detaylı olarak çalışılması ve anlaşılması sonucunda her bir kültürün kendine has şartlarda geçirdiği evrimin süreçlerinin ortaya çıkacağını önermiştir –*multilinear evolution*– (Binford 1965; Steward 1972). Kültürel evrimin aşamalarının ve geçirdiği süreçlerin ancak arkeolojik verilerin bilimsel yöntemlerle çalışılması sonucunda doğru olarak tespit edilebileceği ortak görüştür (Steward 1951; 1953). Bu nedenlerle, süreçlerin ortaya çıkışı, nitelikleri, getirdikleri sonuçlar ve etkiledikleri kültürün genel evrimine yaptıkları katkı önem kazanmaktadır.

Süreçlerin önemini modern toplumlara bakarak ve onları gözlemleyerek anlayabiliriz. Arkeolojik topluluklarla aralarında ekonomi, teknoloji ve sosyal organizasyon açısından büyük farklar olsa da, özünde süreçler ve alınan kararların süreçlere etkileri gibi konular birbiriyle kıyaslanabilecek özellikler gösterir. Günümüzde, merkezi yönetim tarafından alınan kararların çevreye olumlu ya da olumsuz etkileri, bu etkilerin ekosistemdeki diğer varlıkları ve onların içinde bulunduğu süreçleri nasıl etkilediği hepimizin hemen her gün izlediği ve parçası olduğu olaylar haline gelmiştir.

Arkeolojik dönemlere ait süreçleri ise eksiksiz olarak izlememiz mümkün değildir. Bunun temelinde Schiffer (1983; 1987) tarafından oluşum süreçleri (*formation processes*) olarak tanımlanan kültürel ve doğal faktörlerin kültürel malzemeye etkisi vardır. Dolayısıyla, kültürel malzemenin saklanmaya başladığı andan tekrar gün yüzüne çıktığı ana kadar geçirdiği sürede ona etki eden birçok faktör sonucunda tamamen kaybolması ya da kısmen tahrip olması söz konusudur. Kaybolan ya da hasara uğrayan her kültürel malzeme aynı zamanda kaybolan süreçtir. Ancak, kısmen tahrip olmuş ya da kaybolmuş olsa da elimizde süreçlere ilişkin çok sayıda ve farklı gruplardan veri bulunması arkeologlar için büyük bir imkandır. Her bir kanıt, bizi tüme götürecek bir ipucudur. Bu nedenle, her bir kanıtı süreci açıklayan veya sürecin hangi aşamalardan geçtiğine dair bilgiler veren bir nokta olarak görmek mümkündür. Her bir veri grubuna ait ipucunun süreçler içindeki yeri doğru olarak tespit edilmelidir. Bu nedenle, farklı veri grupları arasındaki ilişkiler doğru kurulmalı ve yorumlar sağlam, bilimsel temellere oturtulmalıdır. Ancak bu ilişkiler doğru kurulduğunda ve her bir verinin genel süreçler içindeki rolü (yeri) doğru anlaşıldığında noktaları birbirine bağlayarak resmi tamamlamak mümkün olacaktır.

Bu makalede bahsedilen etmen-temelli model bir ilişkiler ağını temsil etmektedir. İnsan ve çevre sistemlerinin birbirleriyle ilişkileri sosyo-ekolojik sistemler (*socio-ecological systems*) olarak tanımlanmıştır (Barton *et al.* 2010a; 2010b; 2015). Bu sistemler hem dinamik hem de karmaşıktır. Dinamik özelliği, her iki grubun da (insan ve ekoloji) sürekli değişen şartlara adaptasyon sürecinin bir sonucudur. Özünde, evrim süreklilik taşır (Fontana – Schuster 1997: 1453). Sosyo-ekolojik sistemler aynı zamanda karmaşık ilişkiler barındırır ki bu sistemin geçirdiği değişimlerde doğrusal olmayan ilişkilerin varlığını açıklamaktadır. İşte bu nedendir ki, farklı veri grupları arasındaki matematiksel ilişkiler çok değişkenli olarak kurulmalıdır. Süreçlerin anlaşılmasında ve detaylarının ortaya çıkarılmasında en önemli aşamalardan birisi bu modelin doğruluğudur. Modeli kurarken hangi değişkenin diğer hangi değişkenlerle ilişkili olduğu, bu ilişkilerin niteliği, zaman ve mekandaki değişimi göz önünde tutulmalıdır. SA kapsamında kurulan ‘model’ etkenlerin değişkenlere nasıl ve hangi yönde etki ettiğini ‘*t*’ süresinde ve sınırları belirli ‘*p*’ mekanında açıklar. Burada, modeller ve simülasyonlar hakkında önemli bir konu vurgulanmalıdır. Modeller ve simülasyonlar hiçbir zaman gerçek dünyayı tamamen yansıtmayı amaçlamaz, çünkü gerçek dünya herhangi bir modelin veya simülasyonun kapsamından çok daha karmaşıktır. Ancak, modellerin ve simülasyonların amacı gerçekliği kabul edilebilecek oranda basitleştirerek ilişkiler ağını yeniden canlandırmak ve sonuçları sağlamaktır. Bu nedenle, modeller ve simülasyonlar bazı ilişkileri tamamen devre dışı bırakılabilirken kısıtlı veriler ışığında gerçek dünyadaki şartlar hakkında genellemeler ve kestirim / tahmin (*estimation*) yapılmaktadır. Önemli olan, bu tahminlerin dayandığı verilerin bilimsel esaslara uyularak toplanmış olmasıdır.

SA kapsamındaki modellerde sadece kültürlere ait arkeolojik malzeme grupları değerlendirilmez. Bunlara ek olarak, geçmiş çevre şartları da irdelenir. Bu bağlamda, çalışılan kültürün yaşadığı dönemdeki iklim, bitki örtüsü, fauna, topoğrafya, hidrolojik

şartlar gibi doğal çevre ile ilişkili tüm detaylar hakkında veri toplanarak ayrıntılı bir kurgulama (*reconstruction*) yapılır (Barton *et al.* 2010a; Arıkan 2017). Bu çabalar sonucunda, arkeolojik araştırmalar giderek artan oranda ve kısa sürede disiplinler arası nitelik kazanmıştır. Böylece arkeolojik araştırmalara jeoloji, jeomorfoloji, jeofizik, ekoloji, zooloji, botanik gibi alanların uzmanları dahil olmuştur. Kurgulanan paleo-çevre şartlarının zaman ve mekan ölçeği çok önemlidir. Çoğunluğu kaybolmuş ya da hasara uğramış arkeolojik verileri, yine oluşum süreçleriyle tahribata uğramış doğal şartlar hakkında bilgi sağlayacak vekil (*proxy*) verilerle kıyaslamak için ölçeklerdeki uyuma sorununa dikkat edilmelidir. Doğal çevredeki değişimlerin büyüklüğünü ve ölçeğini tahmin etmek, hem süreçlerin niteliğini teşhis etmek hem de o bölgedeki insan topluluklarının bu değişimlerden hangi oranda etkilenmiş olabileceklerini anlamak için önemlidir. Doğal çevreyi ve kültürleri etkileyen süreçler kısmen farklı da olsa sosyal ve ekolojik sistemlerin birbirleriyle ilişkide olması bir geri bildirim (*feedback*) mekanizması ortaya çıkartmaktadır (Redman 1999: 15-25). Bu mekanizma sayesinde ve bağdaşım (*coherence*) kavramı gereği değişimler ve değişimlere adaptasyonlar birbirini takip eder niteliktedir (Redman 1999: 18-21).

Bu makale kapsamında kullanılan ‘simülasyon’ terimi yukarıda kurgusu açıklanan bir modeli bilgisayar ortamında çalıştırmaya yarayan bir yazılım ve bunun ara yüzünü ifade etmektedir. Model hazırlanırken sayısallaştırılan veriler, algoritmalara dökülen ilişki ağları ve tanımlanan zaman ve mekân boyutları hesaplamalı bilimlerin sağladığı imkanlarla bilgisayar ortamında canlandırma aşamasına girer. Böylece, arkeolojik ve paleo-çevresel araştırmalardan elde edilen veriler soyut halden somut hale dönüşmüş olur. Somut halde, yani bilgisayar ortamında yeniden kurulan ve belirli bir zaman diliminde, belirli bir coğrafi alanda bir arkeolojik kültürün bilinen tüm özelliklerini barındıran dijital ortamda simülasyonlar çalıştırılır. Çalıştırılan her simülasyon aslında noktaları birleştirme ve tüme varım operasyonudur çünkü simülasyonun esas önemi arkeolojik ve doğal çevre verilerinin kaybolması sırasında yitirilen süreçleri ortaya çıkarmasıdır.

Sonuç olarak, SA çerçevesinde toplanan arkeolojik ve çevresel verilerin bir model çatısı altında birleştirilmeleri; verilerin sayısallaştırılmasını, ilişkilerin doğru tanımlanmasını, değişkenler arasındaki ilişkilerin algoritmalarla ifade edilmesini, farklı veri gruplarından gelen bilgilerin birbirleriyle zaman ve mekan ölçeklerinde uyuşturulmasını gerektiren bir veri analiz ve yorumlama yöntemidir. Bu yöntem, yukarıda özetlendiği haliyle, arazi çalışmalarında toplanan farklı türlerdeki veriyi bir araya getiren ve bilinen süreçlerden bilinmeyenleri çıkartarak tüme varmayı amaçlayan bir araçtır. Bu yöntemlerle, arkeolojik araştırmalarda geliştirilen hipotezleri test etme imkanı doğmuştur. Böylece, disiplin olarak ortaya çıktığı zamandan bu yana arkeolojide ilk defa gözlem-hipotez-test-kabul/ret döngüsü kurulmaktadır. Böylece arkeoloji farklı bir evreye girmektedir.

Geçmiş İnsan Toplulukları ve Çevreleri ile Olan İlişkileri

Yukarıda açıklanan şekilde, modeller ve simülasyonlar arkeolojik araştırmaya fen bilimleri kapsayan bir araştırmacının temel basamaklarını kazandırmaktadır. Ancak, teknolojik gelişmelerin ve bilgi birikiminin modelleme ve simülasyonlara imkan vermesi, bu metodların kullanımına yeterli gerekçe olamaz. Bu yöntemleri kullanmadan önce doğru soruları sormak, çıkacak sonuçları doğru yorumlayabilmek, yorumları belirli bir kuramsal çerçeveye oturtabilmek esastır. Arkeolojik model ve simülasyon uygulamalarında giderek gelişmekte olan alanlardan birisi geçmiş insan-çevre ilişkileridir. Özellikle son otuz yıldır insan kaynaklı çevre sorunları ile karşılaşan günümüz toplumlarının insan-çevre ilişkilerinin dinamik ve karmaşık yapısının arka planını anlaması, bu ilişkilerin zaman ve mekan boyutlarında nasıl evrim geçirdiği hakkında bilinçlenmesi, geçmiş insan topluluklarının yol açtığı çevresel değişimlerin ölçüğü ve şiddeti hakkında bilgi sahibi olması önemlidir. Böylece geçmiş insan topluluklarının kendilerinden kaynaklanan (antropojenik) ya da doğal sebeplerden meydana gelen çevresel değişimler karşısında dirençlerinin (*resilience*) nasıl etkilendiğinin anlaşılması modern toplulukların çevre ile olan ilişkilerine derinlik katacaktır. İnsan topluluklarının çevreleri ile olan ilişkilerinin değerlendirilmesinde çevresel şartlardaki değişimlere uyumları kadar bu uyum oluşuncaya kadar geçen zamandaki süreçler de önem kazanmaktadır. Direnç Kuramı ise bu süreci açıklayan bir kavramdır (Holling 1973; Gunderson 2000). Bu teoriye göre ekosistemde belirgin değişiklikler pozitif geri bildirim sınırının aşılmasıyla mümkün olur ve belirli bir amaca yönelik kaynak kullanımı arttığında bu sınıra yaklaşılar. Giderek artan kaynak kullanımı organizasyon aşamasında belirgin bir yeniden yapılanma gerektirir ki, bu sayede kaynaklar daha etkin ve verimli kullanılmaya başlar (Holling 1973; Gunderson 2000). Sonuç olarak, bu organizasyon değişikliği tüm sistemi etkisi altına alır ve daha karmaşık bir yapıya doğru evrilir (Holling 1973; Gunderson 2000).

Direnç Kuramı'nın arkeolojide kullanımı ise giderek yaygınlaşmakta olan ilişkili sistemler yaklaşımında yer bulmuştur (Redman 2005: 72-76). Buna göre, Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı (M.Ö. 3500-2000) Önasya kültürlerinin çevreleri olan ilişkilerini Rezilyans Kuramı'na göre değerlendiren Redman ve Kinzig; Uruk şehir devletinin ekonomik ve politik gücünün yükselmesiyle Mezopotamya'daki kaynak kullanımı düzeninde değişimlerin başladığını, bunun Jemdet Nasr döneminde zanaatkar sınıfın ortaya çıkması gibi sosyal organizasyona yönelik toplumsal etkilerinin olduğunu savunmuşlardır (Redman – Kinzig 2003: 14). Takip eden Er Hanedanlar döneminde, şehir devletlerinin civar bölgelerinde bulunan kaynakları yoğun olarak kullanma eğilimine girdikleri; ve son aşamada III. Ur hanedan döneminde, bu gelişim sürecinin mevcut şehir devletlerin bölgesel devletlere dönüşümü ile sonuçlandığı bilinmektedir (Redman – Kinzig 2003: 14). Sosyo-politik ve ekonomik evrimi doğal çevreye uyum ve kaynak kullanımı ile ilişkilendiren, insan topluluklarındaki değişimi Rezilyans Kuramı üzerinden açıklayan bu

yaklaşım çerçevesinde geçmiş toplumların sosyo-politik ve ekonomik evrimi sırasındaki her süreçte çevre ile olan ilişkilerini de detaylı olarak irdelemek mümkündür.

İnsan-Çevre İlişkilerinde Simülasyon Tipleri

Geniş anlamda, iki simülasyon tipi vardır: (1) stokastik / rastlantısal değişkenli (*stochastic*), (2) etmen-temelli (*agent-based*). İlk tip simülasyonlar rastlantısal olarak seçilen tek bir değişkenin her seferde farklı değer alması şeklinde hazırlanır. Etmen-temelli simülasyonlarda ise onlarca değişken, aynen doğada olduğu gibi, birbirleriyle etkileşimleri sonucunda aynı anda değişir. Bu nedenle, stokastik simülasyonlar daha kısıtlı uygulama alanı bulurken, çok belirli konulara odaklı simülasyonlar yapılmasına olanak verir. Örneğin, iklim, bitki örtüsü, topoğrafya, insan faaliyetlerinin yoğunluğu ve türü, geçen zaman sabit bırakılarak ve sadece toprak türü değiştirilerek o çalışma alanı içinde erozyonun hangi toprak türünü daha çok etkilediği ölçülebilir. Etmen-temelli simülasyonlarda ise bu değişkenler kendi içlerinde değişiklik gösterir. Örneğin, belirli bir alanda yıllık ortalama yağış ve sıcaklık, bitki örtüsü tipi ve yoğunluğu, insan ve hayvan nüfusu, tarım tipi, toprak türü ve kalınlığı gibi değişkenler simülasyon başlatılmadan önce belirlenir. Simülasyon başladığında ise; bitki örtüsü yoğunluğu, insan ve hayvan nüfusu, toprak kalınlığı gibi değişkenler birbirleri arasındaki ilişkiler sonucunda simüle edilen her bir yıl için farklılık göstererek ilerler. Etmen-temelli modellerde kaç değişken olacağı ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinin niceliği hem sayısallaştırılmış veri türünün genişliğine hem de kullanılan yüksek başarımlı hesaplama sisteminin (süper bilgisayar) kapasitesine bağlıdır. Ayrıca, her iki simülasyon tipinde de kullanılan mekânsal çözünürlük değeri simülasyonların süresini ve hazırladığı verinin boyutlarını etkilemektedir.

Arkeolojik verilerin paleo-çevresel verilerle bir arada kullanılarak etmen-temelli simülasyon yapmayı sağlayan platformlardan birisi de *MeDLanD Modeling Library*'dir (bundan sonra MML). MML tek bir platformda iklim (yıllık ortalama yağış, yağış olayı başına düşen yağış miktarı, yıllık ortalama sıcaklık), toprak kalınlığı, topoğrafya, insan ve hayvan nüfusu, tarımsal üretimde kullanılan tahıl türleri, bitki örtüsü türü gibi değişkenleri toplar ve bunlar arasındaki ilişkilerin belirli bir zaman aralığında simüle edilmesini sağlar. MML sonuçları; hem sosyal (insan nüfusundaki değişimler, tarıma açılan arazi alanı, hayvancılık amacıyla kullanılan arazi alanı) açıdan, hem de ekoloji / ekosistem (bitki örtüsündeki değişimler, yüzey süreçlerdeki değişimler, toprak verimliliğindeki değişim) açısından değerlendirilebilecek veriler sağlar. Böylece bir bölgede, belirli bir zaman aralığında, sosyo-ekolojik sistemlerin karşılıklı etkileşimle nasıl evrildiğini, geçirilen evrimin süreçlerini, bu süreçlerin insan topluluklarının yanı sıra o alandaki fauna, flora ve jeomorfoloji üstüne etkilerini istatistiksel yöntemlerle ölçmeye yarayacak veriler sağlar. Bunun sonucunda, sadece sosyal sistemdeki değişiklik değil, aynı zamanda insanların çevre üstüne olan etkileri ve bu etkilerden sonra değişen çevreden insan topluluklarının

nasıl etkilendikleri daha detaylı olarak çalışılabilmektedir. Yukarıda sunulan özetten de anlaşılacağı gibi, MML geçmiş insan-çevre ilişkilerini çok boyutlu olarak canlandıran, bunların arasındaki ilişkileri uzun süreç (*longue durée*) perspektifinden (Braudel 1972; Redman – Kinzig 2003) değerlendiren ve bunların sonucunda toplumların çevresel faktörler karşısında direncini ölçen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

MML ile yapılan simülasyonlarda kullanılacak olan paleo-çevre verilerinin nasıl sağlanacağına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Simülasyonun yapılacağı bölge için gerekli olan paleoiklimsel verinin yıllık ortalama değerler olarak, yağış ve sıcaklık için sağlanması gerekmektedir. Bu veriler sadece paleoiklim modellerinden alınabilmektedir (Arıkan 2014; Arıkan et al. 2016). Geçmiş dönemlerdeki toprak kalınlığı ve simülasyonun çalıştırılacağı alanın paleo-topoğrafyası için; o bölgede detaylı jeomorfolojik çalışmaların yapılmış olması ve bölgenin jeomorfolojik evriminin ayrıntılarıyla tespit edilmiş olması gerekmektedir. Bu verileri kullanarak, çalışılacak bölgenin paleo-topoğrafya haritası, coğrafi bilgi sistemleri (bundan sonra CBS) aracılığıyla günümüz topoğrafyasını gösteren uydu görüntüleri kullanılarak hazırlanabilir (Arıkan 2017: 242). Ayrıca, çalışılan bölgenin paleo-vejetasyonu hakkında da ayrıntılı veri gerekmektedir. Arkeolojik kazılarda bulunan bitki kalıntılarının botanik uzmanları tarafından çalışılmış ve elde edilen veriler ışığında çalışılan bölgenin geçmişteki belirli bir zaman diliminde hangi tip bitki örtüsüne sahip olduğu açığa çıkarılmış olmalıdır. Günümüzde ekologlar tarafından yapılan deneylerin sonucunda, bir bitki örtüsü içindeki bitki türlerinin hangi zinciri takip ederek birbirlerinin yerini aldıkları (*succession and climax*) bilinmektedir. Dolayısıyla, *t* zaman dilimindeki bitki örtüsünün geçireceği süreçleri modern gözlemleri kullanarak geçmiş için uygulamak mümkün olmaktadır. Yüzey süreçler için gerekli olan sediman bilgileri yukarıda değinilen çalışmalardan sağlanabilmektedir. Böylece simülasyonun çalıştığı dönem ve bölge içinde etki ettiği sedimanın topoğrafya ile olan ilişkisi çerçevesinde, hangi noktalardan erozyon ile taşınacağı ve hangi noktalara yığılabileceği, CBS ortamında simüle edilebilmektedir.

MML ile yapılan simülasyonlarda kullanılacak olan kültürel veriler ise kısmen simülasyonun yapılacağı yerleşme hakkında arkeolojik araştırmalardan çıkan sonuçlardan kısmen de etnoarkeolojik çalışmalardan alınmalıdır. İkinci kısımda açıklanan tahminler burada devreye girmektedir. Buna göre, simülasyonun yapılacağı kültür katındaki insan nüfusu hesabı temel olarak o kültür katında tanımlanan hane sayısı ile hesaplanmaktadır. Önasya'da yapılan etnoarkeolojik çalışmalar, arkeolojik yerleşmenin bir evresindeki hanelerin ortalama alanından, toplam hane nüfusunu hesaplamaya yönelik bazı formüller geliştirilmesini sağlamıştır (Kramer 1982; Kamp 2000). Buna göre hesap edilecek olan toplam hane nüfusundan o dönem için, o yerleşmedeki toplam insan nüfusuna ulaşmak mümkündür. Aynı etnoarkeolojik çalışmalar sayesinde hane büyüklüğü ve hayvan (koyun-keçi) nüfusu oranı da belirlenebilmektedir (Kramer 1982: 112-117). Bir başka tahmin, toplam nüfusun ihtiyaç duyacağı tarım arazisi alanıdır. Bu konuda yapılan çalışmalar, Önasya'nın mevcut iklim şartlarının ortaya çıktığı Orta Holosen'den (M.Ö. 4000) bu yana bir kişinin, bir yıllık tarımsal gıda ihtiyacının (tohumluk olarak kullanılmak üzere

ayrılacak ekin de dahil) yaklaşık olarak 1.36 hektar araziden karşılanabileceği yönündedir (Kramer 1982; Zorn 1994). Simülasyonun çalıştırılacağı dönemde tarımı yapılan tahılların hektar başına sağladığı ürün 'kg/ha' cinsinden ifade edilmektedir. MML ile çalıştırılan simülasyonlarda tarım ve hayvancılık üretim metotlarında, gerçek dünyada var olan belirsizliği yansıtmak üzere, toplam üretime etki edecek rastlantısal olaylar da simülasyona eklenmiştir. Bunun sonucunda yıllık toplam üretim simülasyon başlatılmadan önce belirlenecek bir oranda rastlantısal olarak arttırılıp eksiltilebilmektedir.

MML, tüm bu verileri ve veriler arasında algoritmalarla tanımlanan ilişkileri kullanarak tanımlanan bölgede, *t* süresindeki değişimleri simüle eder. Simülasyon sonuçları her bir yıl için ayrı ayrı veya kümülatif / toplam olarak incelenebilir. Sonuçlar CBS ortamında bulunan haritalarda saklanır ve daha kapsamlı analizler için de kullanılabilir. MML sonuçları, dört ana başlıkta incelenebilir. Bunlardan birincisi, simülasyonun çalıştırıldığı bölgedeki biyoçeşitlilik değişimidir. Bu başlık altında sağlanan sonuçlar simülasyon tamamlandığında insan faaliyetleri (tarım ve koyun-keçi gütmeye) sonucunda ne kadarlık alanda doğal bitki örtüsünün tamamen kaybolduğu, ne kadarlık alanın vejetasyondan tamamen arındırıldığı ve bitki örtüsü kompozisyonunda nasıl değişiklikler meydana geldiğidir. Bu sonuçlar, simülasyonu yapılan *t* süresi sonunda insan etkilerinin doğal çevre üstündeki etkilerini en iyi özetleyen başlıklardan birisidir. Biyoçeşitlilik, özellikle erken karmaşık toplumlarda (beylik, hanedanlık, şehir-devlet gibi) ekonomik üretkenliği doğrudan etkileyen faktörlerin başında gelir. MML sonuçlarının incelenebileceği ikinci başlık, tarımsal ve hayvancılık üretim metotlarının getirisidir. Simülasyonun çalıştırıldığı *t* süresince yıl bazında veya kümülatif olarak her bir üretim metotunun getirisi kullanıcıya sunulmaktadır. Böylece yıl bazında ve toplamda, belirli bir alanda üretim potansiyelinde meydana gelen değişimler istatistiksel olarak çalışılabilmektedir. Bu sonuçlar, hangi üretim tipinin zaman içinde daha çok getiri sağladığını göstermesi yanında çevreye olan etkilerinin de anlaşılması açısından önemlidir. MML sonuçlarının incelenebileceği üçüncü başlık yüzey süreçlerdir. Hem insan faaliyetlerinin hem de doğal sebeplerle oluşan değişimlerin (iklim gibi) erozyon ve yığılma olaylarına etkisi MML tarafından simüle edilerek yıl bazında ve toplam olarak haritalanmaktadır. Böylece simülasyon, *t* süresi sonunda hangi noktaların erozyondan etkilendiğine, dolayısıyla üretim potansiyeline olan etkilerine dair veri sağlamaktadır. Yüzey süreçler yukarıda açıklandığı gibi stokastik simülasyonlar aracılığı ile de simüle edilebilmektedir. Buna rağmen MML gibi etmen-temelli modellerin simüle ettiği yüzey süreçler gerçeğe daha yakın sonuçlar sağlamaktadır çünkü etmen-temelli simülasyonlarda insan faaliyetlerinin bitki örtüsüne ve bunların da sedimanın taşınabilirliğine etkisi ayrıca hesaplanmaktadır. Bunun gibi çok boyutlu ilişkiler sadece etmen-temelli simülasyonlar ile gözlemlenebilmektedir. Son olarak, MML sonuçları insan nüfusundaki genel değişimleri de yıl bazında ve kümülatif olarak hesaplanmaktadır. Bu hesaplamalarda her hanenin yıllık tarımsal ve hayvancılık faaliyetlerinden elde ettiği gelir kilokalori cinsinde hesaplanarak, o hanedeki nüfusun kilokalori ihtiyacı ile karşılaştırılır. Eğer üretim ihtiyacın %10 üstünde olursa, o yılın sonunda haneye bir birey eklenirken

üretim ihtiyacın %10 altında kalırsa o yılın sonunda haneden bir birey çıkarılır. Yıllık üretimdeki değişim bu sınırların altında kalırsa hanedeki birey sayısı değişmez. MML simülasyonlarında hane nüfusu ve toplam nüfus sayısındaki değişimler, özellikle kümülatif ölçekte önemlidir. Bu değişimlerin gözlemlenmesi sonucunda hangi üretim metotlarının hangi zaman diliminde üretime olan etkilerini ve bu etkilerin insan nüfusunda yaptığı değişimleri canlandırma imkanı vermektedir.

MML sonuçları geçmiş insan topluluklarının ekonomi ve nüfus alanındaki değişimleri hakkında hem simüle edilen yıl bazında hem de kümülatif olarak kapsamlı veriler sağlar. Aynı zamanda insan faaliyetlerinin çevre üstündeki etkilerinin anlaşılması için gerekli olan yüzey süreçlerdeki değişim ve biyoçeşitlilikteki farklılaşmalar hakkında da niceliksel sonuçlar üretmektedir. Bu veriler ışığında simülasyonlar değerlendirildiğinde, geleneksel yöntemlerle toplanan verilerin standart metotlarla değerlendirilmesinden çok daha farklı konularda yorumlar yapmak mümkün olmaktadır. Bunlardan birisi, zaman içinde üretim potansiyellerinin değişimidir. Tarım ve hayvancılık alanlarındaki üretim potansiyeli değişimi nüfus büyümesine etki ederek sosyal organizasyondaki değişimlere dolaylı katkıda bulunmaktadır. Erken karmaşık topluluklara (beylikler, şehir-devletler) kıyasla daha karmaşık sosyal organizasyona sahip topluluklar (bölgesel krallıklar, imparatorluklar); yüksek nüfus yoğunluğu barındıran, bu nüfusu sadece beslemekle yetinmeyip aynı zamanda üretken bir yapıya dönüştürerek bu yoğun üretime farklı yerlerden hammadde sağlayabilen ve bunu belirli bir zaman sürdürebilen topluluklardır. Dolayısıyla, sosyal yapıda giderek karmaşık bir yapıya geçişin altında temel üretim dinamiklerinin verimliliği vardır. MML, bu verimliliğin zaman ve mekan ölçeklerinde test edilmesi için önemli bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca MML, her bir üretim metodu hakkında veri sağlayarak, sürekli değişen çevresel şartlar altında hangisinin daha verimli olduğu konusunda da bilgi sunmaktadır. Biyoçeşitliliğin hem insan faaliyetleri sonucunda hem de yüzey süreçler etkisiyle değişimi sonucunda, sadece üretim potansiyeli değil, aynı zamanda çevresel dinamiklerdeki değişim de çalışılabilir hale gelmektedir. Modelleme ve simülasyon olmadan bu karmaşık ve dinamik ilişkilerin sonuçları hakkında bilgi sahibi olmamız mümkün değildir ki, bu simülasyonun en önemli özelliğidir. Simülasyonlar, karmaşık yapıların sonucu olan ve ancak değişkenlerin birbirleriyle olan etkileşimleri sonucunda gözlemlenebilecek özellikleri (*emergent properties*) ortaya çıkartırlar. Son olarak, MML sonuçları sayesinde arkeolojide çok yaygın olarak kullanılan senaryoları test etme imkanı doğmaktadır. Buna en iyi örnek 'çöküş' senaryolarıdır. Genellikle iklimsel değişikliklere veya ilişkili süreçlere dayanan bu senaryoların herhangi bir yerleşmede, belirli bir zamanda, tanımlanan çevresel, ekonomik ve nüfus şartlarında oluşup oluşmayacağı simülasyonlar yardımıyla test edilebilir. Çöküşün gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, hangi süreçlerin etken olacağı, bir sonraki sürece geçişte hangi olayların başat rol oynayacağı simülasyonlarla gözlemlenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Modeller ve simülasyonlardan elde edilen bilgiyi sadece arkeologlar ve benzer konularla ilgilenen kitlenin dışında, daha geniş bir grupla paylaşmak esastır. Bu amaçla, modellerin ve simülasyonların geçmiş insan topluluklarının yaşayışına geniş anlamda ışık tutması, onların karşılaştıkları sorunlara getirdikleri çözümleri göstermesi, geçmiş toplulukların hatalarını açığa çıkarması, bunlardan elde edilen çıkarımların modern topluluklara anlatılması öne çıkmaktadır. Böylece hem arkeolojinin halka daha anlaşılır bir şekilde aktarılmasını sağlar hem de arkeolojik araştırma sonuçlarının toplumun daha geniş bir kesiminin ilgilenebileceği, bilgisini arttırabileceği bir hale getirmiş oluruz.}

Her ne kadar geçmiş ve modern insan topluluklarının çevre ile olan ilişkileri ve çevreye etkileri farklı ölçekte seyretse de, bu ilişkilerin tarihini göz önüne sermek hafızası kısıtlı olan insan için önem kazanmaktadır. Ayrıca, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından bu ilişkilerin tarihi ayrı bir önem kazanmaktadır zira ekonomik üretim (tarım ve hayvancılık) bazı bölgelerimizde hala geleneksel yöntemlerle sürdürülmektedir. Bu üretim metotlarının aynı topraklar üstünde binlerce yıl önceki etkilerinin simülasyonlar aracılığı ile çalışılıp sonuçlarının paydaşlara aktarılması arkeolojinin modern topluma yapacağı en büyük katkılardan birisi olacaktır. Böylece, hem ülkemizde uygulanan arkeoloji çok daha geniş bir etki alanına sahip olacaktır hem de bazı kritik konularda karar vericilere detaylı bilgi sunması nedeniyle kararların doğru yönde alınmasına katkısı olacaktır.

Kaynakça

- Arıkan, B. 2014
“Modeling the Paleoclimate (ca. 6000-3200 cal BP) in Eastern Anatolia: The Method of Macrophysical Climate Model and Comparisons with Proxy Data”, *Journal of Archaeological Science* 57: 158-167.
- Arıkan, B. – F. Balossi – A. Massi 2016
“Comparative Modeling of Bronze Age Land Use in the Malatya Plain (Turkey)”, *Quaternary Science Reviews* 136: 122-133.
- Arıkan, B. – F. Balossi – A. Massi 2017
“Crisis in the Highlands. Agent-based Modeling of the Early Bronze Age-I (ca. 4950-4700 cal. BP) Socio-economic Transformations at Arslantepe (Eastern Anatolia)”, T. Cunningham – J. Driessen (eds.), *Crisis to Collapse. The Archaeology of Societal Breakdown*, AEGIS 11, UC Press Louvain: 235-250
- Barton, C. M. – I. I. T. Ullah – S. Bergin 2010a
“Land use, Water, and Mediterranean Landscapes: Modeling Long-term Dynamics of Complex Socio-ecological Systems”, *Philosophical Transactions of the Royal Society A*: 5275-5297.
- Barton, C. M. – I. I. T. Ullah – H. Mitasova 2010b
“Computational modeling and socioecological dynamics in the Neolithic of Southwest Asia”, *American Antiquity* 75 (2): 364-386.
- Barton, C. M. – I. I. T. Ullah v – A. Heimsath 2015
“How to Make a Barranco: Modeling Erosion and Land-use in Mediterranean Landscapes”, *Land* 4 (3): 578-606.
- Binford, L. R. 1962
“Archaeology as Anthropology”, M. Leone (ed.) *Contemporary Archaeology*, Southern Illinois University: 93-101.
- Binford, L. R. 1965
“Archaeological Systematics and the Study of Culture Process”, M. Leone (ed.) *Contemporary Archaeology*, Southern Illinois University: 125-132.
- Binford S. – L. R. Binford 1968
New Perspectives in Archaeology, Chicago.
- Braudel, F. 1972
The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II (2 vol.s), Los Angeles.
- Costopoulos, A. – M. W. Lake (eds.), 2010
Archaeological Simulation: Into the 21st Century, Utah.
- Fontana, W. – P. Schuster 1997
“Continuity in Evolution: On the Nature of Transitions”, *Science* 280 (5368): 1451-1455.
- Gunderson, L. H. 2000
“Ecological Resilience – In Theory and Application”, *Annual Review of Ecology and Systematics* 31: 425-439.
- Holling, C. S. 1973
“Resilience and Stability of Ecological Systems”, *Annual Review of Ecology and Systematics* 4: 1-23.
- Kohler, T. – G. Gumerman (eds.) 1999
Dynamics in Human and Primate Societies, New York.
- Kamp, K. 2000
“From Village to Tell: Household Ethnoarchaeology in Syria”, *Near Eastern Archaeology* 63 (2): 84-93.
- Kramer, C. 1982
Village Ethnoarchaeology, New York.
- Lake, M. W. 2015
“Explaining the Past with ABM: On Modeling Philosophy”, G. Wurzer, K. Kowarik, H. Reschreiter (eds.) *Agent-based Modeling and Simulation in Archaeology*, Switzerland: 3-35
- Lake, M. W. – J. Venti 2009
“Quantitative Analysis of Macroevolutionary Patterning in Technological Evolution: Bicycle Design from 1800 to 2000”, S. J. Shennan (ed.) *Pattern and Process in Cultural Evolution*, Berkeley, 147-174.
- Morgan, L. H. 1877
Ancient Society, Chicago.
- Redman, C. L. 1999
Human Impact on Ancient Environments, Tucson.
- Redman, C. L. 2005
“Resilience Theory in Archaeology”, *American Anthropologist* 107 (1): 70-77.
- Redman, C. L. – A. P. Kinzig 2003
“Resilience of Past Landscapes: Resilience Theory, Society, and the Longue Durée”, *Ecology and Society* 7 (1): 14.
- Schiffer, M. B. 1983
“Toward the Identification of Formation Processes”, *American Antiquity* 48 (4): 675-706.
- Schiffer, M. B. 1987
Formation Process of the Archaeological Record, Albuquerque.
- Steward, J. 1951
“Levels of Sociocultural Integration: An Operational Concept”, *Southwestern Journal of Anthropology* 7 (4): 374-390.
- Steward, J. 1953
“Evolution and Process”, A. L. Kroeber (ed.), *Anthropology Today* Chicago: 313-325.
- Steward, J. 1972
Theory of Culture Change. The Methodology of Multilinear Evolution, Urbana-Champaign.
- Trigger, B. 1989
A History of Archaeological Thought, Cambridge.
- Tylor, E. B. 1881
Anthropology: An Introduction to the Study of Man and Civilization, London.
- van der Leeuw, S. – J. McGlade 2010
Time, Process and Structured Transformation in Archaeology, London.
- White, L. 1959 *The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome*, New York.
- Zorn, J. R. 1994 “Estimating the Population Size of Ancient Settlements: Methods, Problems, Solutions, and A Case Study”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 295: 31-48.

Polished Obsidian Objects: Examples of Prestige Items From Kültepe¹

Semra BALCI – Çiler ALTINBİLEK-ALGÜL²

Keywords: Kültepe, obsidian, obsidian storage, prestige items, Assyrian Trade Colonies Period

Obsidian, one of the preferred raw materials for the production of knapped stone tools since prehistoric times, gradually began to be used to make ground and polished objects. In this preference, the aesthetic appearance of obsidian must have been an important factor, as well as the fact that it was an easily workable material. The polished objects, which are first known from a few Neolithic settlements, became more common through time. The obsidian blocks found in an official storage building at Kültepe, an important trade center during the Assyrian Colony Period, as well as the prestige items found in various contexts within the settlement attest to the importance of obsidian for Kültepe during this period. In this article, after a brief introduction to the use of obsidian in Anatolia since prehistoric times, our observations on the polished obsidian finds from Kültepe will be discussed and compared to similar objects from other sites.

Anahtar kelimeler: Kültepe, obsidiyen, obsidiyen depolama, prestij objeleri, Asur Ticaret Kolonileri Çağı

Tarihöncesi dönemlerden itibaren yontmataş aletlerin yapımında tercih edilen önemli hammaddelerden biri olan obsidiyen, zaman içerisinde yavaş yavaş sürtülerek şekillendirilen objelerin üretiminde de kullanılmaya başlanmıştır. Bu tercihte obsidiyenin camsı kırılma özelliği nedeniyle kolay şekillendirilebilir olmasının dışında estetik görünümünün de önemli bir yeri olmalıdır. İlk olarak, Neolitik döneme ait bazı yerleşmelerde ve az sayıda örnekle karşılaşılan sürtülerek şekillendirilen objeler zaman içerisinde giderek sayıca artış göstermektedir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önemli bir ticaret merkezi olan Kültepe'de Resmî Depo Binası içerisinde büyük miktarlarda bulunan obsidiyen bloklar ve yanı sıra çeşitli alanlarda karşılaşılan prestij objeleri obsidiyenin yerleşme için bu dönemdeki önemini vurgulamaktadır. Makalede, obsidiyenin tarihöncesi dönemlerden itibaren Anadolu'da kullanımına geçtikten sonra, sürtülerek şekillendirilmiş Kültepe obsidiyen buluntuları ile ilgili gözlemlerimiz yer almakta ve son olarak benzer objeler ile karşılaştırmalara yer verilmektedir.

¹ Birinci Hakeme Gönderilme Tarihi: 3.10.2017; Kabul Tarihi: 9.11.2017

İkinci Hakeme Gönderilme Tarihi: 3.11.2017; Kabul Tarihi: 27.11.2017

² Semra BALCI, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Bölümü, Ordu Cad. No. 196 Laleli, İSTANBUL, semrayildirimbacı@gmail.com; Çiler ALTINBİLEK-ALGÜL, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Bölümü, Ordu Cad. No. 196 Laleli, İSTANBUL; cileraltinbilek@gmail.com.

Introduction

Obsidian had an important place in people's lives in prehistoric and early historic times. Its physical properties allowed it to be easily shaped by knapping and since sharp edged tools could be produced from it, just like flint, it was one of the preferred raw materials in the production of the daily tools and weapons (such as arrowheads, blades for cutting, scrapers and borers) that were used by prehistoric communities. Although the use of obsidian as a material for daily tools and weapons decreased through time with the onset and intensification of the use of metal, its continuing desirability as can be seen in the production of prestige items (such as ornaments, mirrors, bowls, etc.) for which different techniques including grinding and polishing were employed.

In this article, firstly we briefly review the uses of obsidian in prehistoric Anatolia and afterwards present our observations¹ on the ground and polished obsidian finds from Kültepe, an important center during the Assyrian Trade Colony Period. We then discuss the increased use of these techniques in the production of obsidian objects during this period along with an evaluation of this craft and its specialization².

The Use of Obsidian in Anatolia

Obsidian is a natural glass, which is formed in volcanic systems when magma cools rapidly before it reaches the surface and crystallizes. Therefore, as a raw material, it can only be found in volcanic landscapes. However, since only certain volcanoes produce obsidian, its sources are restricted to certain regions of the world of which Anatolia is one. The most extensively exploited sources in this region are located in Central Anatolia (Göllüdağ, Nenezi Dağ) and Eastern Anatolia (Bingöl, Nemrut) (Chataigner 1998).

While this raw material was being extensively and ordinarily used in areas located close to its sources, it was acquired through exchange in distant areas. It is known that the hunter-gatherer groups in Anatolia knapped their tools in areas close to these sources since the Lower Palaeolithic. Examples of these tools used in daily activities are known from the excavations at Kaletepe Deresi 3 (Niğde) (Slimak et al. 2007) and also from the material

collected during the surveys in Central Anatolia (Kuhn et al. 2015) and Eastern Anatolia (Yalçinkaya 1998: 235).

With the diversification of the tools in the Epipalaeolithic Period, the uses of obsidian in daily life also expanded. Settlements such as Öküzini in Anatolia (Carter et al. 2011) and Mureybet, Abu Hureyra, El Kowm I, Zawi Chemi (Cauvin and Chataigner 1998: 330-331) and Ain Mallaha (Cauvin – Chataigner 1998: 330-331; Delerue – Poupeau 2007) in the Near East reveal that in this period obsidian was being transferred over long distances³. Most of these have only small amounts of obsidian, but the settlement of Pınarbaşı B is a good example of a more extensive assemblage with greater variety of tools (including geometric microliths, scrapers on flakes, retouched bladelets, etc.) (Pirie 2011; Baird et al. 2013) even though its location is not particularly close to the obsidian sources.

During the Neolithic Period, the use of obsidian intensified and it continued to be transferred as an exotic material to areas far from its sources (Balkan-Atlı 2003; 2005). The high quality blades and bladelets from the Kömürcü-Kaletepe workshop (Göllüdağ), which are thought to have required an extraordinary level of craftsmanship to make them, began to be evident in various settlements of the Near East (Balkan-Atlı – Binder 2007). This is also the period when we see the first examples of its use for the production of personal ornaments and prestige items. The polished obsidian bracelet from Aşıklı Höyük is the only example of the use of obsidian so far known in ornament production during the Aceramic Neolithic Period (Astruc et al. 2011) in Turkey. Obsidian is also used, in an unmodified state, to depict eyes in statues or figurines including the statue found in the Aceramic Neolithic settlement of Yeni Mahalle (Şanlıurfa) which were made from blade segments of obsidian (Çelik 2014: 101-106). A plastered head with unmodified flakes of obsidian placed in the eye sockets was also found in the Pottery Neolithic levels of the settlement of Çatalhöyük (Lingle et al. 2015: 275, Fig. 28.1). In contrast obsidian mirrors at Çatalhöyük were produced using grinding and polishing techniques (Conolly 1999; Vedder 2005).

By the end of the Pottery Neolithic, uses of obsidian sources began to change (Balkan-Atlı 2005; Coqueugniot 1998). Furthermore, along with the use of obsidian for daily tools at the Late Neolithic settlement of Domuztepe (Healey and Campbell 2014: 80-81), polished obsidian beads, pendants, mirrors and bowls from this settlement attests to the changing value of obsidian and the emergence of new crafts related to this change. This change continues throughout the Chalcolithic Period. At Güvercinkaya (levels dating to 5200-4750 BC), obsidian pendants and mirrors and the again use of obsidian in the eyes of the figures on the handles of ceramic vessels are amongst the examples of this change⁴

¹ The obsidian finds discussed in this article comprises of the finds that are inventoried in Kayseri Archaeological Museum and Ankara Anatolian Civilizations Museum.

² Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu made the work on Kültepe obsidian finds possible with his support and guidance. We are thankful to him for his encouraging role in the writing of this article. Some parts of this work were conducted in Kayseri Archaeological Museum and Ankara Anatolian Civilizations Museum. We would like to thank Dr. Zehra Taşkiran and all of the museum staff for their helpfulness, Prof. Dr. Nur Balkan-Atlı, Dr. Elizabeth Healey, Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu and Assoc. Prof. Dr. Necmi Karul for their scientific support. We are also thankful to Res. Asst. Yasin Gökhan Çakan who prepared the maps and photographs and Sera Yelözer for the English translation of this article. Lastly, we would like to thank to the Istanbul University Scientific Research Project Unit for sponsoring this study (YADOP Project No 38931).

³ An earlier example for long-distance distribution of obsidian is an obsidian scraper from Yabroud Rockshelter II (Early Upper Paleolithic), Frahm – Hauck 2017.

⁴ S. Gülçur, personal communication.

Fig. 1. Sites mentioned in the text with polished obsidian objects

(Gülçur 2000: 59). Another settlement in Anatolia where ground and polished objects were found is Tell Kurdu. Obsidian beads, of which two are found in the Halaf Period levels of the settlement (Healey 2004), increase in number during the Chalcolithic Period and the handle of a vessel or mirror was also found (Yener et al. 2000: 72-73).

During the Assyrian Trade Colony Period, as more complex societies and well-defined cities emerged, obsidian was transferred over long distances alongside other materials as a commodity. The official storage building at Kültepe (Kanesh Karum), in which numerous obsidian blocks were stored, constitutes an important example (Özgüç 1986: 48; Özgüç 1999: 55; Altınbilek-Algül – Balcı 2010). It is of interest to note that during this period the use of obsidian to produce daily tools decreased although it was increasingly used for the production of prestige items, for which grinding and polishing techniques were employed. The obsidian vessels and vessel fragments found in various forms at Kültepe (Kanesh/Level 7 of the Mound Area and Levels Ib and II of the Karum Area), Acemhöyük (Level III) and Tell Atchana (Level VII) are amongst the best known examples of this (Özgüç 1986: 48; Özgüç 1999: 55; Altınbilek-Algül and Balcı 2010; Özgüç 1966: 22-23; Öztan 1988; Woolley 1955).

Kültepe (Kanesh Karum) and its Obsidian Finds

Kültepe, ancient Kanesh is located 20 km to the northeast of Kayseri, close to Karahöyük village (Fig. 1). With its location on the ancient trade route reaching from Assur in northern Mesopotamia through Central Anatolia via Malatya, the settlement was an

important focal point (Özgüç 1950)⁵. The nearest obsidian sources to the settlement are located in Central Anatolia (approx. 90 km.) and although obsidian was acquired and stored in bulk at Kültepe there is no indication that it was further traded.

Kültepe was the center of the Kingdom of Kanesh during the Assyrian Trade Colonies Period. The settlement consisted of two areas, the Kanesh (Mound) Area where the king and the local public lived and the Karum (Lower Town) Area, which functioned as the trade center. Levels 10-6 at Kanesh are dated to the Assyrian Trade Colony Period. Levels 7 and 8 revealed three palaces (Kulakoğlu 2011b: 41-43). The goods brought to Kültepe from distant areas by the Assyrian merchants were taken directly to the palace and kept in the rented storage buildings until the tax procedures were completed.

The official storage building where the Kültepe obsidian blocks were found belongs to the Level 7 of Kanesh Area (contemporaneous with Level Ib of the Karum Area). The storage building is one of the rectangular buildings located right next to the palace and two other buildings that are interpreted as temples. This rectangular building is 7,5 x 18 m in size and comprises of four sections. Unworked obsidian were found inside the building along with a bronze spearhead on which “The Palace of the King, Anitta” was inscribed. While the spearhead was found in the larger room, the obsidians clustered in the small room (Özgüç 1996: 279; Kulakoğlu 2011a: 1018-1019). The excavator interpreted this building in the “sacred area” as an official storage building, belonging to the temples or the palace, and noted that the obsidian found in this building was in the form of big, unworked blocks of various sizes which they estimated to weigh two or three tons (Özgüç 1986: 48, Fig. 97-1-3; Özgüç 1996, 280; Özgüç 1999: 52-53, Fig. 63.1). Recent technological analyses conducted on the obsidian finds from this building by us, has demonstrated that numerous blocks (494 pieces, 804.833 gr) and block fragments (1425 pieces, 181.304 gr) as well as flakes (112.989 gr) and also few knapped blocks (7 pieces, 6.956 gr) and a flake core (339 gr) were present. The overall weight of the obsidians from this building is 1 ton, 106 kilograms, 421 grams (Altınbilek-Algül – Balcı 2010)⁶.

Although chemical analyses on the finds has not yet been undertaken, as Kobayashi has mentioned (Carter – Kilikoglou 2007: 133-134) their color and texture suggests that they are from Göllüdağ in Central Anatolia. The presence of numerous obsidian blocks and pieces/fragments of blocks (Fig. 2, 3), some over 20 kilograms, raises questions of how they were transported from the sources to the settlement. Written records indicate that Assyrian merchants used donkeys and mules for the transportation of trade goods (Atıcı 2014: 244).

⁵ Earlier work at the site was first conducted by E. Chantre, and afterwards the site had been excavated by H. Winckler in 1906 and Hrozny in 1925, Özgüç 1999. The first systematic excavations at the site had been commenced in 1948 by T. Özgüç (1950) until 2005. Since 2006, the continuing work is conducted by K. Emre and F. Kulakoğlu and still continues under the directorate of F. Kulakoğlu, Kulakoğlu 2011 a, b.

⁶ However one must also note that the obsidian blocks were left unattended for many decades in the field, and most of them have been lost.

Fig. 2. Examples of the obsidian blocks

Fig. 3. Large obsidian blocks

It is probable, therefore, that animals were used for the transportation of obsidian blocks. The more numerous, smaller blocks may have made transportation easier.

Although few in number, the presence of knapped blocks ($n=7$) indicate that the knappers may have conducted trial knapping on the source while acquiring the obsidian blocks. There is no production debitage inside the building, apart from one single platform flake core, which suggests that knapping was not conducted inside the building and its purpose was solely as a storage building, as T. Özgüç suggested. The presence of numerous very large flakes (the largest ones are approximately 150 x 90 x 30 mm) found inside the building allows one to suggest that obsidian was probably knapped at a workshop close to the source and then brought to the settlement. It is possible that these flakes could have been prepared at a knapping area within the settlement, which has not been located, and then brought into the storage building (Altınbilek-Algül – Balcı 2010). However, since there is no related debitage within the assemblage which suggests an on-site workshop and because of the numerous blocks and flakes found inside the official storage building, it is suggested that the obsidian was stored and used as a trade good.

Other finds from the official storage building include ground and polished objects; they include two fragments of polished obsidian vases (Özgüç 1986: 48, Plate. 97.4-5; Özgüç 1999: Plate. 55.4-5) and a rectangular-sectioned handle (Özgüç 1999: 55, Plate. 106.1). Also an obsidian 'bar' (Özgüç 1986: 48, Plate 97.7) was found on the mound in the same level as the official storage building. Three other vase fragments were found

in the palace located in the southern terrace (Özgüç 1999: 41, Fig. C.20-22). A grooved fragment, presumed to come from a vessel in the course of manufacture, was found in the burnt debris of the northern fortification wall (Özgüç 1999, 92 pl. 77. 4a-b).

Finds from the Karum, level 1b, include an obsidian bar or stick (Özgüç 1986: 48, Plate 97.6). There is also a broken obsidian bowl which was found in the street fill of the same level (Kulakoğlu 2011b: 251, catalogue no.199), a broken animal head, an animal-headed cult bowl (Kulakoğlu 2011b: 250, catalogue no.197, 198) (Fig. 4) as well as an unfinished bowl with a pointed base from an unstratified context (Fig. 5).

The elaborate and skilled workmanship invested in these finds is of great interest. As T. Özgüç indicates (Özgüç 1986: 48), these objects raise questions as to whether there were workshops and expert knappers within the settlement. Although no debitage related to the production of these finds has yet been found, either on the Mound or in the Karum Area, the unfinished bowl fragments (Fig. 6) (Özgüç 1999: Pl 77) and the bar or sticks of obsidian (Fig. 8), which may be the cores from drilling with tubular drills, do strengthen the possibility that they were produced on-site.

Observations on the Prestige Objects

The prestige obsidian objects described above were found in the official storage building in Kanesh Area Level 7, the palace located in the southern terrace and Levels Ib and II of the Kanesh Karum Area. The obsidian objects which are discussed below, are from Levels Ib and II of the Kanesh Karum Area. Four of these finds are now in Kayseri Archaeological Museum and one of them is in the Museum of Anatolian Civilizations, Ankara. What is common between these objects is that the method of production involved grinding and polishing.

1- An unfinished obsidian bowl or cup, one of the four prestige items inventoried in the Kayseri Museum, comes from Karum Area Level Ib (Kt 90/k 391) (Kulakoğlu 2011b: 251, catalogue no.199) (Fig. 6). Regarding its form, the obsidian vessel (7,5 cm in height, 10,3 cm in diameter) can be described as a cup with a broken handle (Altınbilek-Algül and Balcı 2010). Although the ridge on the side of its body resembles an unfinished handle, it is hard to identify since it is broken. The conical bowl was roughly knapped from an obsidian block to a preform. This preform was possibly ground with a hard stone such as granite and roughly smoothed afterwards. It could be suggested that its conical form was given at this stage. At the next stage the coarse surface of the cup was pecked with a stone hammer to make the surface and shape more regular. The entire surface of the bowl was hammered except its bottom, which was already flat. The oval concavity on the upper surface of the bowl indicates that its interior started to be hollowed out. The broken handle allows one to suggest that after the breakage, which possibly happened during production, the cup was abandoned in its unfinished state. The symmetry of the conical body of the bowl indicates skilled and elaborate workmanship.

Fig. 4. Obsidian bowl fragment with pointed base (Kayseri Archaeological Museum).

2- The second object is an obsidian bowl fragment with a pointed base (2,7 cm in height, 2,8 cm in diameter) (Kt 82/k 261) (Fig. 4). It was defined as a “two handled goblet with pointed base, vertically fluted” by Özgüç despite the fact that only the base is present (Özgüç 1986: 50, Plate 95.7). The inner and outer surfaces of this thin-walled bowl were shaped carefully. The outer surface was first ground and polished and then decorated with grooves. The inner surface was also smoothed by grinding but left unpolished. The bowl must have been broken after it was completed. Since only its bottom was found, there is no information regarding its form besides being conical. Although a vessel from Achemhöyük suggests it may have had two handles as hypothesized by Özgüç (Öztan 1988).

Fig. 5. Unfinished obsidian bowl with pointed base (Kayseri Archaeological Museum).

3- The third obsidian object is another bowl fragment with a pointed base (Kt 87/k 91) (Fig. 5). The bowl (5,90 cm in height, 3,09 cm in diameter) was possibly shaped out of a small obsidian block or one of the large flakes. It is suggested that during the initial preparation, the block was first flaked and then ground into shape, creating a preform. Traces of light hammering or pecking on its surface indicate that it was then hammered or pecked and ground to create its present form. Lastly, the surface of the object was ground, possibly with sandstone or a stone of similar abrasive properties in order to obtain smooth grooves on the hammered areas. It should be noted that not all of the hammering traces were erased and the object was abandoned for some reason (perhaps because it was broken) during production. This object, which was left unfinished before it was hollowed out, is of interest because it allows us to identify the production stages and suggests that the hollowing

out took place at a late stage. Likewise, it is important to note that it resembles the groove decorated pottery from Level II regarding both its shape and the decoration (Özgüç 2005: 117, Plate 102).

4- The fourth object found in Karum Area Level Ib is an obsidian bull's-head, which is elaborately worked (Kt. 07/k 206) (Fig. 7)⁷. The object was shaped by grinding and polishing, which continued until a smooth, highly reflective surface was obtained. The elaborate workmanship of the object indicates that the latest stage of the grinding process was possibly carried with sandstone or another stone with similar qualities. Some grinding marks can be also observed on the surface of the object. The facial lines of the bull were emphasized with grooves and lastly the object was polished⁸. This object is of interest due to its resemblance to a terracotta bull's-head rhyton (Özgüç 2005: 181, Plate 208) found in the same level. A similar one was found at Achemhöyük (Öztan 1988 Fig. 21)

5- An obsidian bar or stick, inventoried in the Ankara Anatolian Civilizations Museum (Kt. 5/k. 49, 50) (Fig. 8), was found in two pieces. The smaller piece is 31,28 x 18,87 x 18,84 mm, and 13 gr whereas the big part of the object is 180x19,87,20 mm and weighs 130 gr). The little piece does not directly fit to the rest of the object, possibly due to the absence of another piece in between; Özgüç defined this object with a long oval section as a stick (Özgüç 1986: 48, Plate 97.6). The traces on the object indicate the use of a mechanical tool during the grinding process. A very small part of the object bears traces of polishing. Although its exact function is unknown, it is very similar to the drill 'cores' resulting from the use of a tubular drill (cf. URL 1) but its length and aesthetical appearance may suggest that it was possibly a status symbol rather than being the waste material from drilling.

Fig. 6. Unfinished conical cup made from obsidian (Kayseri Archaeological Museum).

⁷ A similar object from the settlement was previously interpreted as a cult bowl by Kulakoğlu, Kulakoğlu 2011b: 250, catalogue no.197.

⁸ Vedder produced experimental obsidian mirrors similar to the ones found during J. Mellaart's excavations at Catalhöyük on which he used clay and wood ash for polishing, Vedder 2005.

Fig. 7. Obsidian bull's-head (Kayseri Archaeological Museum).

Discussion and Conclusion

Since prehistoric times, obsidian was a material that was shaped into various objects, generally by knapping and in some cases by grinding and polishing. The ground and polished objects, which require a different technique and more intensive labor to give them a shiny and more aesthetical appearance, were generally made into ornaments or prestige objects such as mirrors and bowls.

The earliest examples of polished obsidian objects are known from the Pre Pottery Neolithic Anatolia, a period when the sedentary way of life began and long-term settled villages emerged. These objects diversified by the end of the Neolithic Period, and this diversity increased during the Assyrian Trading Colony Period. The settlements at this time functioned primarily as trade centers controlled by city-states; the diversity in the production of these prestige objects, which require specialized skill and knowledge of production, is consistent with the general aspects of this period.

Evidence related to on-site production of polished obsidian objects is rare but not unknown; examples are known from Domuztepe, a Late Neolithic site in Anatolia (Kahramanmaraş) and Tell Arpachiyah in Iraq (Healey 2007: 138) and a late Chalcolithic workshop at Tell Brak also in Iraq (Khalidi 2014) (see also Healey in preparation). A concentration of obsidian bead blanks and preforms from Domuztepe allowed the interpretation of on-site production of beads, and although large obsidian pieces or blocks have not been found there, it is not impossible that obsidian mirrors and bowls were also made on site (Healey 2007: 181). At Tell Arpachiyah a seemingly unfinished obsidian vessel and also obsidian beads were found with a considerable amount of knapping debitage on the floor of the Burnt House. Numerous decorated ceramics and stamp seals found also in the same house allowed researchers to suggest that prestige objects were produced and distributed from here (Mallowan – Rose 1935; Campbell – Healey 2013). Similarly at Tell Brak a workshop producing beads and pendants was excavated in the Late Chalcolithic levels (Khalidi 2014). This workshop is also of interest from the point of view of the

Fig. 8. Obsidian bar or stick (Ankara Anatolian Civilizations Museum).

vessels at Kültepe because a large conical obsidian blade core had been transformed into a vessel was found discarded in a bin (Khalidi 2014).

Based on the elaborate workmanship needed to make the prestige obsidian objects from Kültepe we are able to say that those objects were produced by specialized experts. Our studies have also revealed different stages of production although the workshops remain elusive. The unfinished examples show that in some cases at least a hammering or pecking technique, perhaps accompanied by grinding, was employed to regularize and smoothen the surface during the shaping of the bowl. Some discarded pieces suggest that the interior was hollowed out at a later stage. Some were polished after the object was shaped. Of particular interest are the fragments with grooved decoration on the exterior surface. The unfinished pieces suggest that this was an elaborate process, but one carried out at Kültepe. The similarity between the grooved decorations on the obsidian vessels and that on the pottery from the same level is also of interest, since making grooved decorations on obsidian requires an extensive skill.

Obsidian bowls begin to be evident during the end of the Neolithic Period for example at Domuztepe and other Halaf sites (Healey and Campbell 2014: 80-81; Healey 2007 Table 3) and continue mainly in Mesopotamia into the Early Bronze Age for example at Tell Brak (Khalidi 2014: 84 and fig. 5.22), Eridu (Safar et al. 1981: 238) Uruk-Warka (Lindermeyer–Martin 1993) and Ur (Woolley 1955). The closest parallels and broadly contemporary with Kültepe are to be found at Achemhöyük located in the same region as Kültepe and at Alalakh in Hatay. At Achemhöyük obsidian and rock crystal vessels and some ivory objects were found with a game-board and gold ornaments in a large burnt building in Level III (Özgüç 1966: 22-23); Here too, vessels decorated with grooves as well as a bull's head rhyton were recovered (Öztan 1986: Fig. 14 and 21). At Tell Atchana in the Level VII palace, a store of obsidian blocks and a vessel workshop were excavated by Woolley with some vessels in different stages of manufacture (Woolley 1955; Healey forthcoming).

Polished obsidian finds were never amongst the common objects produced and used in every settlement, but were rather rare prestige items. As emphasized above, Kültepe is one of the few settlements where this technique was employed. Furthermore, it is possible that the obsidian blocks and big flakes found in the official storage building were used in the production of these polished prestige objects (Altınbilek-Algül – Balcı 2010). However, the lack of any defined workshops within the settlement means that we have to be more cautious in asserting an on-site production.

Bibliography

- Altınbilek-Algül, Ç. – S. Balcı 2010
“Obsidiyen Ticaretinin Merkezi Olarak Kültepe” *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, Mayıs 2010, Sayı 30: 11-13.
- Astruc, L. – R. Vargiolu – M. Ben Tkaya – N. Balkan-Atlı – M. Özbaşaran – H. Zahouani 2011
“Multi-scale tribological analysis of the technique of manufacture of an obsidian bracelet from Aşıklı Höyük (Aceramic Neolithic, Central Anatolia)”, *Journal of Archaeological Science* XXX: 1-10.
- Atıcı, L. 2014
“Tracing Inequality from Assur to Kültepe / Kanesh”, B. S. Arbuckle–A. A. MacCarty (eds.), *Animals and Inequality in the Ancient World*, Colorado: 233-252.
- Baird, D. – E. Asouti – L. Astruc – A. Baysal – E. Baysal – D. Carruthers – A. Fairbairn – C. Kabukçu – E. Jenkins – K. Lorentz – C. Middleton – J. Pearson – A. Pirie 2013
“Juniper Smoke, Skulls and Wolves’ Tails. The Epipaleolithic of the Anatolian Plateau in its South-West Asian Context: Insights from Pınarbaşı”, *Levant* 45/2: 175-209.
- Balkan-Atlı, N. 2003
“Obsidien “Ticaret: Yeni Veriler, Yeni Modeller, Yeni Sorunlar. Bir Deneme”, M. Özbaşaran – O. Tanındı – A. Boratav (eds.) *Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus. Güven Arsebük İçin Armağan Yazılar*, İstanbul: 9-18
- Balkan-Atlı, N. 2005
“Paleolitikten Günümüze Obsidiyen”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, Sayı 19: 1-3.
- Balkan-Atlı, N. – D. Binder 2007
“Kömürcü-Kaletepe Obsidiyen İşliği”, M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (eds.). *Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: 216-222.
- Campbell, S. – E. Healey 2013
“The Obsidian at Arpachiyah, Iraq: an Integrated Study”, F. Borrell, J.J. Ibanez and M. Molist (eds.) *Stone Tools in Transition: From Hunter-Gatherers to Farming Societies in the Near East*, Barcelona: 529-542.
- Carter, T – Kilikoglou, V. 2007
“From Reactor to Royalty? Aegean and Anatolian Obsidians from Quartier Mu, Malia (Crete)”, *Journal of Mediterranean Archaeology* 20.1: 115-143.
- Carter, T. F. – X. Le Bourdonnec – M. Kartal – G. Poupeau – T. Calligaro – P. Moretto 2011
“Marginal Perspectives: Sourcing Epi-Paleolithic to Chalcolithic Obsidian from the Öküzini Cave (SW Turkey)”, *Paléorient* 37/2, 123-149.
- Cauvin, M.-C. – C. Chataigner 1998
“Distribution de l’Obsidienne dans les Sites Archéologiques du Proche et du Moyen Orient”, M.-C. Cauvin – A. Gourgaud – B. Gratuze – N. Arnaud – G. Poupeau, J.-L. Poidevin – C. Chataigner (eds.), *L’obsidienne au Proche et Moyen-Orient: Du Volcan à l’Outil*, Oxford: BAR International Series 738: 325-350.
- Chataigner, C. 1998
“Sources des Artefacts du Proche Orient d’après leur caractérisation géochimique”, M.-C. Cauvin – A. Gourgaud – B. Gratuze – N. Arnaud – G. Poupeau – J.-L. Poidevin – C. Chataigner (eds.), *L’Obsidienne au Proche et Moyen Orient: du Volcan à l’Outil*, Oxford: BAR International Series 738: 273-324.
- Conolly, J. 1999
The Çatalhöyük flint and obsidian industry. Technology and typology in context, Oxford: BAR International Series 787.
- Coqueugniot, E. 1998
“L’obsidienne en Méditerranée Orientale”, M.-C. Cauvin – A. Gourgaud – B. Gratuze – N. Arnaud – G. Poupeau – J.-L. Poidevin – C. Chataigner (eds.), *L’obsidienne au Proche et Moyen Orient. Du volcan à l’outil*, BAR International Series 738: 351-362.
- Çelik, B. 2014
“Şanlıurfa Yeni Mahalle Höyüğü in the Light of Novel C14 Analysis. Yeni Karbon 14 Analizleri Işığında Şanlıurfa – Yeni Mahalle Höyüğü”, A. Engin – B. Helwing – B. Uysal (eds.), *Armizzi. Engin Özgen’e Armağan, Studies in Honor of Engin Özgen*, Ankara: 101-107.
- Delerue, S. – G. Poupeau 2007
“La provenance des obsidiennes du Natoufien final de Mallaha”, F. R. Valla, H. Khalaily, H. Valladas, E. Kaltnecher, F. Bocquentin, T. Cabellos, D. E. Bar-Yosef Mayer, G. L. Dosseur, L. Regev, V. C., S. Weiner, E. Boaretto, N. Samuelian, B. Valentin, S. Delerue, G. Poupeau, A. Bridault, R. Rabinovich, T. Simmons, I. Zohar, S. Ashkenazi, A. D. Huertas, B. Spiro, H. K. Mienis, A. M. Rosen, N. Porat, A. Belfer-Cohen (eds.), *Les fouilles de Ain Mallaha (Eynan) de 2003 à 2005: quatrième rapport préliminaire, Journal of the Israel Prehistoric Society* 37: 291-296.
- Frahm, E. – T. C. Hauck 2017
“Origin of an obsidian scraper at Yabroud Rockshelter II (Syria): Implications for Near Eastern social networks in the early Upper Palaeolithic”, *Journal of Archaeological Sciences Reports* 13: 415-427.
- Healey, E. 2004
“Tell Kurdu 2001. Chipped Stone”, R. Özbal – F. Gerritsen – B. Diebold – E. Healey – N. Aydın – M. Loyet – F. Nardulli – D. Reese – H. Ekstrom – S. Sholts – N. Mekel-Bobrov – B. Lahn (eds.), *Tell Kurdu excavations 2001’ Anatolica* 30: 56-60.
- Healey, E., 2007
“Obsidian as an Indicator of Inter-Regional Contacts and Exchange: Three Case-Studies from the Halaf Period”, *Anatolian Studies* 57: 171-189.
- Healey, E. (in press)
“The Ostentatious use of obsidian in Bronze Age Mesopotamia, Anatolia and the northern Levant”, K. A. Yener – Tara Ingman (eds.) *Alalakh and its Neighbors: Proceedings of the 15th Anniversary Symposium at the New Hatay Archaeology Museum, June 10-12, 2015*, Ancient Near Eastern Studies series of Peeters Press, Leuven
- Healey, E. – S. Campbell 2014
“Producing Adornment: Evidence of Different Levels of Expertise in the Production of Obsidian Items of Adornment at Two Late Neolithic Communities in Northern Mesopotamia”, *Journal of Lithic Studies* 1/2: 79-99.
- Gülçur, S., M. Endoğru – D. Kara 2000
“Güvercinkayası 1998 Kazısı”, 21. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*: 55-70.
- Khalidi, L. 2014
“Fifth Millennium BC Obsidian Production and Consumption in Area TW, Tell Brak”, McMahon – A. – Crawford, H. (eds.) *Preludes to Urbanism. The Late Chalcolithic of Mesopotamia. In honour of Joan Oates*. Cambridge: 69-87.

- Kuhn, S. – B. Dinçer – N. Balkan-Atlı – M. K. Erturaç 2015
“Paleolithic Occupations of the Göllü Dağ, Central Anatolia, Turkey”, *Journal of Field Archaeology* 40/5: 581-602.
- Kulakoğlu, F. 2011a
“Kültepe-Kanes: A Second Millenium B.C.E. Trading Center on the Central Plateau, Ancient Anatolia 10.000-323 B.C.E”, S.R. Stedman – G. McMahon (eds), New York: 1012-1030.
- Kulakoğlu, F. 2011b
Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu Asurlular İstanbul'da, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No: 78.
- Lindermeyer, E. – L. Martin 1993
Uruk, Kleinfunde III: Kleinfunde im Vorderasiatischen Museum zu Berlin, Archäologisches Institut, Abteilung Baghdad, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Lingle, A. – N. Dell'Unto – L. Der – S. Doyle – K. Killackey – A. Klimowicz – L. Meskill – P. Parkes – B. Tung 2015
“Painted Plaster Head” *Çatalhöyük 2015 Archive Report*: 275-289.
- Mallowan, M. – J. C. Rose 1935
“Excavations at Tell Arpachiyah 1933” *Iraq* 2: 1– 178.
- Özgüç, T. 1950
Kültepe Kazısı 1949/ Ausgrabungen in Kültepe 1949. Türk Tarih Kurumu Yayınları V.10, Ankara.
- Özgüç, T. 1986
Kültepe-Kaniş II Eski Yakınoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Özgüç, T. 1996
“An obsidian storehouse close to the temples built by Anitta, King of Nesa”, H. Gasche – B. Hrouda (eds.), *Collectanea Orientalia-Histoire, arts de l'espace et industrie de la pierre. Etudes offertes en hommage a Agnes Spycket*, CPOA 3, Neuchatel, Paris: 279-283.
- Özgüç, T., 1999
Kültepe-Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Özgüç, T., 2005
Kültepe/Kaniş-Nesa, İstanbul.
- Özgüç, N. 1966
“Acmhöyük Kazıları”, *Anadolu X*: 1-28.
- Öztan, A. 1988
“Acmhöyük Taş Kapları”, *Bulleten LII* (203): 393-406.
- Pirie, A. 2011
“The Epipaleolithic chipped stone from Pınarbaşı, on the Central Anatolian Plateau”, E. Healey – S. Campbell – O. Maeda (eds.) *The State of the Stone. Continuities and Context in Near Eastern Lithics*, Berlin: 89-96.
- Safar, F. – M.A. Mustafa – S. Lloyd 1981
Eridu, Ministry of Culture and Information. State Organization of Antiquities and Heritage, Baghdad.

- Slimak, L. – S. Kuhn – N. Balkan-Atlı – D. Binder – B. Dinçer 2007
“Kaletepe Deresi 3: de l'Acheuleen au Mousterien en Anatolie centrale” *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu XV*: 257-273.
- Vedder, J. 2005
“The obsidian mirrors of Çatalhöyük”, I. Hodder (ed.), *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995-99 Seasons*. McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge: 579-619.
- Woolley, L. 1955
Alalakh. An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949, Oxford.
- Yalçınkaya, I. 1998
“Découvertes paléolithiques en obsidienne en Anatolie orientale”, M.-C. Cauvin – A. Gourgaud – B. Gratuze – N. Arnaud – G. Poupeau – J.-L. Poidevin – C. Chataigner (eds.), *L'Obsidienne au Proche et Moyen Orient: du Volcan à l'Outil*, Oxford: BAR International Series 738 : 235-240.
- Yener, A. – C. Edens – J. Casana – B. Diebold – H. Ekstrom – M. Loyet – R. Özbal 2000
“Tell Kurdu Excavations 1999”, *Anatolica* 26: 31-117.

URL 1: <http://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/stone/vessels.html>

Türbe Höyük II. Tabaka Geç Tunç Çağ Çanak Çömleği¹

Elif BAŞTÜRK²

Keywords: Siirt-Türbe Höyük, Mitanni, Late Bronze Age Pottery, Upper Tigris, Botan Valley

Archaeological researches in the Botan Valley is a part of Ilisu Dam Project Rescue Excavations, aiming to reveal the cultural inventory of the vast zone between the Upper Tigris and Cizre Plain. Thanks to excavations such as Türbe Höyük, Başur Höyük, Çattepe and Gusir Höyük, a serious set of data exhibiting the cultural processes in the region, beginning with the Neolithic period, has been unearthed. Türbe Höyük, one of the mounds mentioned above, is the key settlement for the Late Bronze Age I period in the region, due to the Mitannian cultural elements examined in relation with a fortified settlement. This paper focuses on the Late Bronze Age pottery from Türbe Höyük II, and tries to analyse the interregional cultural interactions within the chronological frame.

Anahtar Kelimeler: Siirt-Türbe Höyük, Mitanni, Geç Tunç Çağ Seramiği, Yukarı Dicle, Botan Vadisi

Yukarı Dicle ve Cizre Ovası arasında kalan geniş alanların kültür envanterini ortaya koymak amacıyla başlatılan Ilisu Barajı Kurtarma Kazılarının bir bölümünü de Botan Vadisi'nin arkeolojik çalışmaları oluşturmaktadır. Botan Vadisi kazıları olarak gruplayabileceğimiz ve her biri farklı bir dönemi karakterize eden Türbe Höyük, Başur Höyük, Çattepe ve Gusir Höyük kazıları, bir bütün olarak Neolitik Dönem itibarıyla bölgenin kültür tarihini aydınlatan pek çok veriyi gün yüzüne çıkarmıştır. Bahsi geçen yerleşimlerden Türbe Höyük Mitanni Dönemine ait kültür öğelerinin bir kale yerleşimiyle bağlantılı olarak tespit edilmesi nedeniyle özellikle Geç Tunç Çağ I Dönemi için bölgenin anahtar yerleşimidir. Bu makalede Türbe Höyük'ün II. tabakasıyla temsil edilen Geç Tunç Çağ çanak çömleği incelenmiş ve yerleşimin kronolojik sınırları içerisinde çevre bölgelerle kültürel bağları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 3.10.2017 ; Kabul Tarihi: 9.11.2017

² Elif BAŞTÜRK, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, KIRŞEHİR; elif.basturk@gmail.com.

Kültürel ve coğrafi olarak birbirlerinin tamamlayıcısı olan Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, nehir vadileri ya da ovalar gibi verimli alanlara ve coğrafi koşullara göre şekillenen çok sayıda alt kültür bölgesine ayrılmaktadır. Bu alt kültür bölgelerinden biri de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle bölümündeki dört büyük nehir vadisinden biri olan Botan Vadisi'dir. Botan Vadisi'nin kültürel gelişimi, 1963-2000 yılları arasında farklı ekiplerce yapılan birkaç yüzey araştırmasından sınırlı oranda bilinmekteydi (Benedict 1980; Algaze 1989; Velibeyoğlu et al. 2002). Ancak, 2000'li yıllar itibarıyla başlatılan Türbe Höyük (Sağlamtimur 2013a), Başur Höyük (Sağlamtimur 2013b), Çattepe (Sağlamtimur-Türker 2012) ve Gusir Höyük (Karul 2011) kazı çalışmaları, vadinin Neolitik Dönem itibarıyla kültür tarihini ortaya koymak adına oldukça önemli bulguları gün yüzüne çıkardı. Bu makalede de bölgenin ilk arkeolojik kazısı olan Türbe Höyük'ün Geç Tunç Çağ'ını temsil eden II. tabakasından ele geçen özgün çanak çömlek buluntuları ele alınmıştır.

Geç Tunç Çağ Kronolojisi ve Terminolojisi

MÖ 1575/1550 – MÖ 1050 yılları arasında kapsayan zaman aralığı Geç Tunç Çağ olarak adlandırılmaktadır. Orta Tunç Çağ'dan Geç Tunç Çağ'a geçiş sürecindeki maddi kültür öğelerinde keskin bir değişim gözlenmediği için Geç Tunç Çağ daha çok geleneksel kronoloji ile tanımlanır. Yazılı kaynaklar temelinde oluşturulan bu kronolojiye göre Kuzey Mezopotamya'nın Geç Tunç Çağ'ı, Mitanni (GTÇ I) ve Orta Assur Dönemi (GTÇ II) olarak ikiye ayrılmaktadır (Anastasio et al. 2004: 18). Suriye kronolojinde ise Mitanni Dönemi, Erken Mitanni (Geç Tunç Çağ I) ve Geç Mitanni Dönemi (Geç Tunç Çağ IIA) adıyla iki bölüme ayrılmaktadır (Pfälzner 2007: 232. Fig.1). Bu tanımlamaların yanı sıra, genel olarak Cezire Bölgesi için önerilen "Cezire kronolojik sistemi", ilk kez Pfälzner tarafından, 2007 yılında Geç Tunç Çağ için de uyarlanmıştır. Bu ayrıma göre Geç Tunç Çağ'ın Cezire Kronolojik sistemindeki karşılığı Orta Cezire Dönemi olarak adlandırılmıştır (Pfälzner 2007: 231). Cezire Kronolojik Sistemi, Mitanni ve Orta Assur çanak çömlek buluntularındaki tipolojik sınıflandırmaya göre Orta Cezire IA, IB, IIA, IIB ve III adıyla yapılan beş alt bölüme ayrılmıştır (Tablo 1).

Tarih	Cezire Kronolojisi	Çanak Çömlek Geleneği	Dönem
MÖ 1550/1400-1350	Orta Cezire IA	Erken Mitanni Geleneği	GTÇ I
MÖ 1400/1350-1270	Orta Cezire IB	Geç Mitanni Geleneği	GTÇ IIA
MÖ 1270-1200	Orta Cezire IIA	Orta Assur Geleneği, I	GTÇ IIB
MÖ 1200-1120	Orta Cezire IIB	Orta Assur Geleneği, II	EDÇ IA
MÖ 1112-1050	Orta Cezire III	Orta Assur Geleneği, III	EDÇ IB

Tablo 1: Geç Tunç Çağ / Erken Demir Çağ'daki Orta Cezire kronoloji tablosu. Pfälzner 2007: Fig.1

Bahsi geçen sınıflandırmadaki Mittani ve Orta Assur çanak çömlek gelenekleri, bu çanak çömlekle ilgili herhangi bir etnik bağlantıyı işaret etmemekte, söz konusu isimlendirmeler tamamen siyasi – coğrafi adlandırmaları ifade etmektedir. Dolayısıyla Cezire'deki Geç Tunç Çağ popülasyonlarından hiçbiri –örneğin Hurriler, Assurlular, Aramiler vd.– teorik olarak bu seramik geleneklerinin doğrudan üreticisi veya tüketicisi olarak kabul edilmemektedir (Pfälzner 2007: 231).

Mittani seramiği, Mittani Devleti ile politik ilişki içindeki bir seramikten çok, Mitanni'nin çekirdek bölgesinde (Habur Vadisi) kullanılan homojen bir seramik grubunu ifade etmekte olup, belirli bir işlevsel kontekstle sınırlı değildir. Dolayısıyla Tell Brak'taki Mittani sarayının "yönetimsel" kontekstlerinde, Tell Bderi'deki gibi şehirlerin sivil mimarisinde ve Tell Hwesh gibi küçük köy yerleşimlerinde tüm Orta Cezire IA ve IB toplumu için tek bir seramik geleneği geçerlidir. Üretimi "çekirdek işlik endüstrisi" ile tanımlanan bu mal grubu, bir dizi bağımsız işlik tarafından üretilmekte ve kompleks bir ağ içinde dağıtımına girmektedir. Bu durum, Mittani seramik tiplerindeki çeşitliliğin fazlalığından, malların ve formların çokluğundan, dikkatli üretim tekniklerinden, standartlaşmanın olmamasından ve kap boyutlarındaki çok farklı değişkenlikten anlaşılmaktadır (Pfälzner 2007: 257).

"Orta Assur Seramiği" ise Suriye Ceziresi'nin Orta Assur yayılımı itibarıyla görülen seramiklerini tanımlar. Bu yeni seramik tipinin ortaya çıkışı, Suriye Ceziresi'nde Orta Assur siyasi hâkimiyetinin ve yönetiminin varlığının bir sonucudur. Dolayısıyla Assur veya Kar-Tikulti-Ninurta gibi Assur'un çekirdek bölgesindeki merkezlerin çanak çömlekleriyle özdeşir (Pfälzner 2007: 231-232). Karakteristik Orta Assur malları, başta Orta Assur eyalet yönetim merkezlerinde olmak üzere Habur Vadisi'ndeki ileri karakolların bile yönetimsel kontekstlerinde gözlemlenir. Hem form çeşidi hem de kap ölçülerinden yüksek derecede standartlaşmanın olduğu, düzensiz ve asimetrik kapların varlığı nedeniyle dikkatsiz ve seri üretimin varlığı anlaşılmaktadır. Orta Assur seramiğinin üretimi Assur idaresine bağlı olarak belli bölgesel merkezlerde gerçekleştirilerek dağıtılmaktadır (Pfälzner 2007: 257).

Geç Tunç Çağ I Döneminde Balih Vadisi ile Cezire Bölgesi arasında kalan alanlar "Cezire Seramik Geleneği", Suriye'nin Yukarı-Orta Fırat Havzası ve batısını kapsayan alanlar ise "Kuzeybatı Suriye Seramik Geleneği" adıyla birbirinden farklı iki seramik geleneği bölgesine ayrılmaktadır. Tipolojik olarak birbirinden tamamen farklı bir kültürel gelişim gösteren bu geleneklerden Cezire Seramik Geleneği Geç Tunç Çağ II Döneminde Orta Assur kültürüne dönüşürken Kuzeybatı Suriye Seramik Geleneği farklılığını belirgin bir şekilde sürdürmeye devam etmiştir (Pfälzner 2007: 257). Aşağıda detaylı biçimde göreceğimiz üzere, Türbe Höyük II. Tabaka çanak çömlekleri, her iki seramik geleneğine ait örneklerin yanı sıra, bu iki geleneğin aynı kap üzerinde etkilerini gördüğümüz kompozit örneklerin olması bakımından ayrıca ilginçtir.

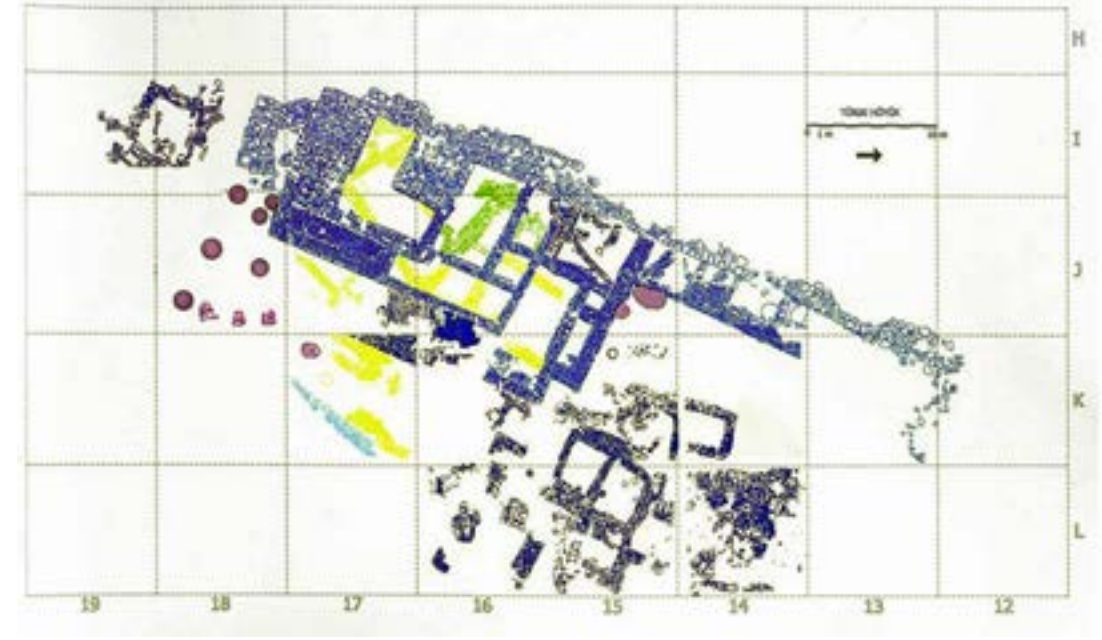

Türbe Höyük Stratigrafisi ve II. Tabaka Mimarisi

Botan Nehri'nin güney kıyısında 100 x 400 m ölçülerinde küçük boyutlu bir yerleşim olan Türbe Höyük, Siirt İl merkezine 27 km, Botan ve Dicle nehirlerinin birleşim noktasına ise 6 km mesafede yer almaktadır. Yerleşimin Ilısu Baraj Kurtarma Kazıları kapsamında yapılan arkeolojik çalışmaları 2002 – 2007 yılları arasında Yrd. Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur tarafından gerçekleştirilmiştir¹. MÖ 7. binyılın ilk çeyreği itibariyle kullanım görmeye başlayan höyükte, birçoğu oldukça dağınık mimari ve/veya çanak çömlek buluntularıyla belirlenebilen 7 tabaka tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulardan, Pre-Halaf, Halaf, Obeid ve Uruk Döneminden sonra yerleşimin bir süreliğine terk edildiği anlaşılmaktadır (Sağlamtimur – Ozan 2007). Erken Tunç Çağ ve Orta Tunç Çağ I Dönemini kapsayan bu kesintinin ardından höyüğün tekrar yerleşim görmeye başlaması, seramik buluntulardan anlaşıldığı üzere Orta Tunç Çağ II Dönemi itibariyle olmuştur. Keskin sınırlarla ayırmamız mümkün olmayan Orta Tunç Çağ II ve III Dönemleri Türbe Höyük III. tabaka I. Evreye, Orta Tunç Çağ – Geç Tunç Çağ geçiş ve Geç Tunç Çağ I Dönemi ise Türbe Höyük III. tabaka 2. evreye karşılık gelmektedir (Baştürk 2014: 273-277).

Höyük tabakalanması içerisinde en yoğun verileri elde ettiğimiz Türbe Höyük'ün II.

¹ Arkeolojik Veriler Işığında Botan Vadisindeki MÖ II. Binyıl Kültürleri adlı doktora tezimde, Başur Höyük ve Türbe Höyük seramik buluntularını kullanmama izin veren değerli hocam Haluk Sağlamtimur'a teşekkür ederim.

Tabaka'sı (MÖ 1450/1400 – 1350/1270) hem mimari hem de çanak çömlek buluntuları açısından höyüğün asıl karakteristik Dönemini temsil eden yapı katıdır. Söz konusu tabaka, Kuzey Mezopotamya'da Geç Mitanni Dönemi olarak adlandırılan Geç Tunç Çağ IIA Dönemine tarihlenmiştir (Baştürk 2014: 278-279).

II. Tabakanın mimari kalıntıları (Fig. 1), III. Tabaka yapılarının hemen üstüne inşa edilerek birçok alanda alttaki yapıları tahrip eden 70 x 30 m boyutlarında bir kale kompleksi ile temsil edilmektedir. Bir bütün olarak kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan bu yapı kompleksinin Botan Nehri'ne bakan batı tarafı, koruna gelen ebatlarına göre 70 m uzunluğunda, 3 m kalınlığında ve 3,5 m yüksekliğinde bir sur duvarı ile çevrelenmiştir. Oldukça büyük boyutlu taş bloklarıyla örülen duvarın, nehre bakan yüzü tahrip olmuştur. Ancak, korunan kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla, iç kesimdeki taşlardan farklı olarak dışta kullanılanların yüzeyleri düzeltilmiştir. Sur duvarının üzerinde biri hemen güneybatıda diğeri ise orta yer alan kare biçimli iki kule yapısı bulunmaktadır (Sağlamtimur – Ozan 2007: 9).

Tahkimat duvarına bitişik nizamda yapılan yapı kompleksi, kule yapılarının arasındaki L biçimli büyük yapı sayılmazsa, mimari plan olarak farklı doğrultulardaki dikdörtgen biçimli üç büyük oda ve bu odaların etrafına yerleştirilmiş küçük mekânlardan oluşur (Fig. 2). Toplam dokuz mekânı bulunana kompleksin girişi ince uzun çakıl taşlarıyla yapılmış mozaik benzeri bir döşemeden anlaşıldığı kadarıyla doğuda yer almaktadır. Yapının domestik amaçlı kesimini oluşturan mekânlardan batıda yer alan yan oda içerisinde, kerpiç tuğlalarla yapılmış bir drenaj sistemi açığa çıkarılmıştır. Kompleksten ayrı olarak kuzeydoğuda açığa çıkarılan diğer sivil yapılar, höyük yüzeyine açılmış çok sayıda İslami Dönem

mezarı tarafından tahrip edildiği için oldukça dağılmış duvar kalıntılarında oluşmaktadır. İki odası sağlam olmakla birlikte daha fazla sayıda odaya sahip olduğu anlaşılan bu mekân içinde, *in situ* durumda kaplar tespit edilmiştir. Bu yapılarla kompleks arasında, yine domestik amaçlı kullanım gördüğü anlaşılan bir avlu açıklığında açığa çıkarılan depolama kapları, öğütme taşları ve bir tandırdan oluşan bağlam, günlük işlerin bu alanda yapıldığını göstermektedir (Sağlamtimur – Ozan 2007: 9).

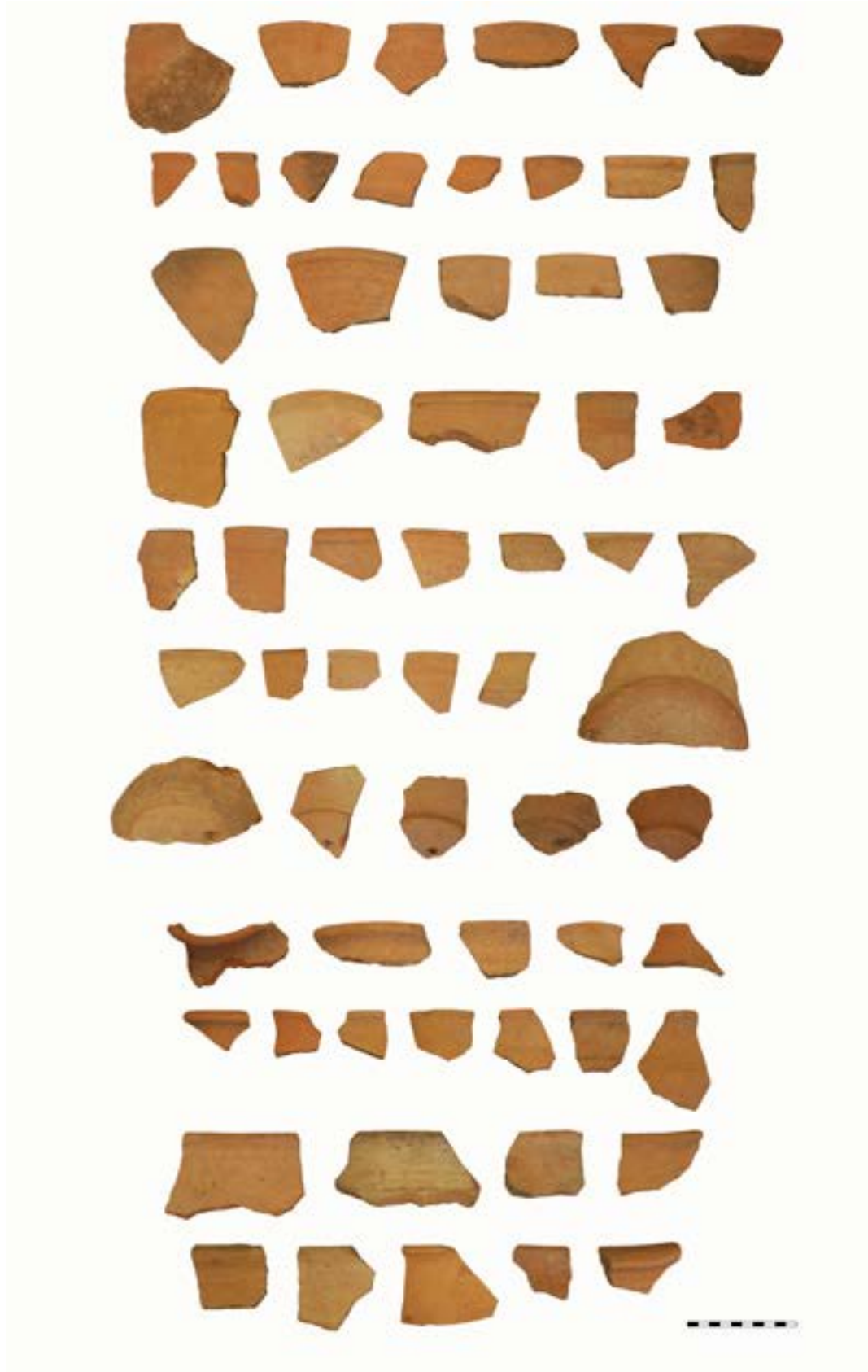
Türbe Höyük II. Tabaka Çanak Çömlekleri

Değerlendirmeye alınan II. Tabaka buluntuları kale yapısıyla bağlantılı olan tüm mekânları kapsamaktadır. Ancak, doğrudan sur duvarı ve kulelere yapışık biçimde inşa edilen kompleksten genel olarak az sayıda çanak çömlek ele geçmesi nedeniyle incelenen malzemenin büyük bir kısmını, domestik amaçlı kullanım gördüğü düşünülen K15 ve L15 plankaresindeki yapılardan açığa çıkarılan çanak çömlekler oluşturmaktadır.

Türbe Höyük II. Tabaka çanak çömlek buluntuları hamur ve teknik özellikler açısından değerlendirilirken Standart Mallar (Fig. 4), Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği (Fig. 3), Habur Çanak Çömleği ve Kaba Mallar olmak üzere dört mal grubuna ayrılmıştır. Bahsi geçen mal grupları temelde Türbe Höyük III. Tabaka seramikleriyle de bağlantılı olmakla beraber III. Tabaka bulguları hazırlanmakta olan başka bir çalışmanın konusu olduğu için burada kullanılmamıştır. Makale kapsamında değerlendirmeye alınan toplam 1174 parça içerisinde en yoğun mal grubunu “Standart Mallar” oluşturmaktadır.

Standart Mallar: Devetüyü (Buff Ware) olarak da adlandırılabilen ve bu malzemenin de asıl konusunu oluşturan Standart Mallar, Türbe Höyük II. Tabakanın Mitanni Dönemi çanak çömleğini temsil etmektedir. Çoğunluğu devetüyü renginde olmak üzere kırmızı ve kahverengi hamura sahip, bir kısmı kendi renginde veya hamurundan daha açık bir tonda astarlı, tek renkli günlük kullanım ve depolama kaplarıdır. Örneklerin büyük bir kısmında kum ve bitki katkı ana katkıyı oluştururken, kireç ve kuvars diğer katkı türleri olarak karşımıza çıkar. Ancak, seramiklerin neredeyse tamamında yoğun biçimde ince mika kullanımı göze çarpan başlıca özelliklerden biridir. Seramikler genel itibarıyla orta ve iyi pişmiş olarak nitelendirilmeye birlikte, az pişmiş örnekler de mevcuttur. Büyük depolama kaplarının bir kısmı hariç, tamamı çark yapımı olan Standart Mallarda, astar uygulaması yoğun olarak karşılaşılan bir uygulamadır. Kendi renginde veya birkaç ton açık renkte olmak üzere çok ince bir tabaka hâlinde gerçek astarın uygulandığı parçaların oranı %64’tür. Kapların yüzeyi çoğunlukla hafif düzeltilmiş olmakla birlikte iyi perdelanmış örnekler daha çok dışa eğik düz gövdeli yayvan çanak formlarında karşımıza çıkmaktadır.

Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği: Sayıca az olmakla beraber, Türbe Höyük II. tabakanın en belirleyici mal grubunu, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramikleri oluşturmaktadır. II. Tabaka’da toplam 57 parça ile temsil edilen bu mal grubu form, hamur yapısı ve teknik özellikler açısından Standart Mallarla aynı özellikleri paylaşmaktadır. Ancak, ağız kenarının içine bant şeklinde yapılan kırmızı, kimi zamanda kahverengi tonlarındaki

boya bezemesi ve bu bezemenin perdahlanmasıyla farklılaşmaktadır. Tipik Mitanni çanak çömleği olarak tanımlanan Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramikleri, Türbe Höyük II. Tabaka'da 45 çanak, 4 çömlek, 3 amorf, 4 pithos ve 1 parça kulp ile temsil edilmektedir. Bu mal grubunun ele geçtiği diğer yerleşimlere ilişkin yayınlarda boya bantlı örneklerin daima çanaklardan oluştuğunu, çömlek ve pithos gibi örneklerin bulunmadığını belirtmek gerekir.

Habur Çanak Çömleği: MÖ 2. binyıl başlarından MÖ 13. yüzyıl başlarına kadar varlığını devam ettiren Habur çanak çömleği Kuzey Mezopotamya'da oldukça yaygın kullanım gören bir mal grubudur (Ristvet 2012: 40). Konumuz kapsamında özellikle Geç Habur Çanak Çömleği, çevre bölgelerde kronolojik olarak Orta Cezire IA (MÖ 1550 – 1400/1350) ve IB kontektlerinin her ikisinde de görülmektedir. Ancak, Orta Cezire IB (MÖ 1400/1350 – 1270) Dönemi'nde Habur Malları'nın tek çeşitlemesini temsilen, azalarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Pfälzner 2007: 243). II. tabaka buluntuları arasında Geç Habur Çanak Çömleğine ait yalnızca dört parça bulunmaktadır. Ancak, bu noktada, söz konusu malların ortadan kalkmaya başlaması bile II. tabakanın tarihlendirilmesinde bir gösterge olarak kullanılabilir.

Kaba Mallar: Makale kapsamında değerlendirmeye alınan toplam 15 parça seramik kaba nitelikli, iyi arındırılmamış hamura sahip olup, ana hamur katkısı kum ve bitki kombinasyonu şeklindedir. Mika başta olmak üzere kireç ve kuvars yoğun oranda kullanılan yan katkıyı oluşturmaktadır. Birkaç örnekte katkı olarak bazalt ve seramik tozu kullanılmıştır. Cidar kalınlıkları orta ve kalın arasında değişen örneklerin tamamı çömlek formundan oluşmaktadır. II. tabaka örneklerinin tamamı çark yapımıdır.

Form Değerlendirmesi

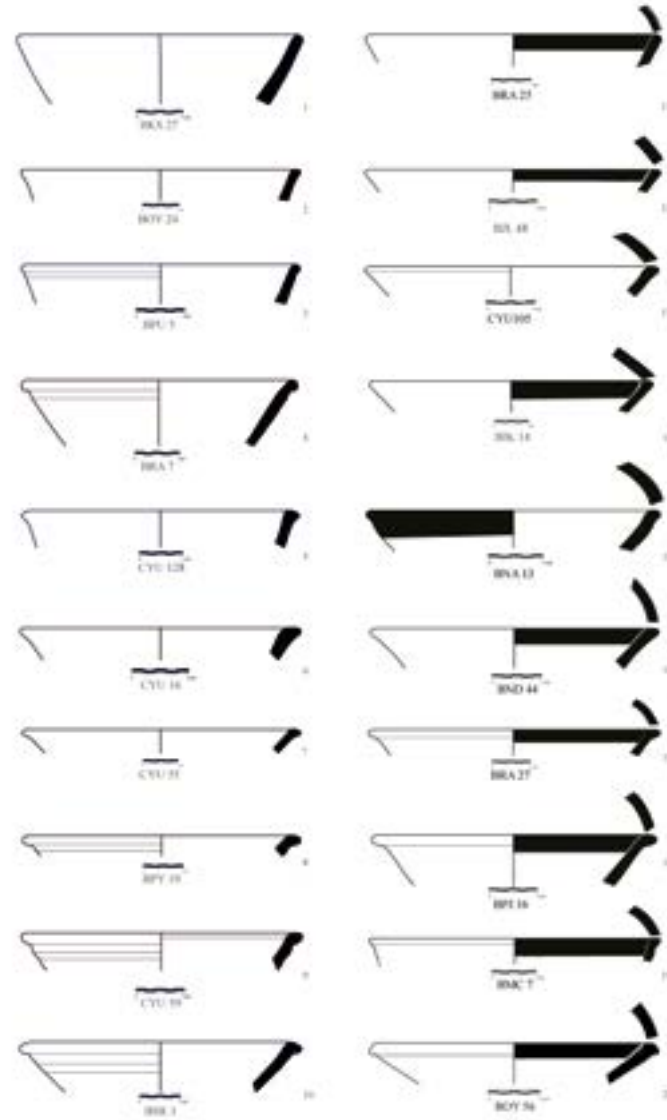
Büyük bir kısmı ağız ve dip profilinden oluşan II. Tabaka malzemesinin yarısından fazlasını çanaklar oluştururken, bunu çömlekler ve pithoslar izlemektedir. Aslında bu dağılım kale olarak nitelendirilen bir yerleşimde sofrta kaplarının ağırlıklı kullanımını göstermesi açısından oldukça tutarlı görünmektedir.

Çanaklar

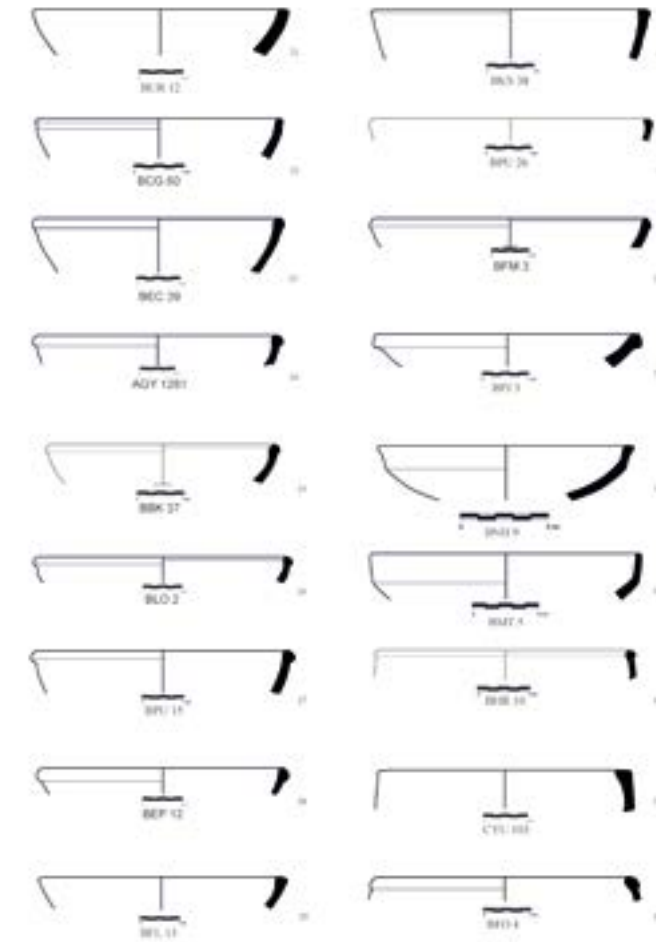
Değerlendirilen malzemenin % 55.96'sını oluşturan çanaklar, dışa eğik düz gövdeli yayvan çanaklar (Fig. 5: 1-20), hafif dışbükey düz gövdeli geniş çanaklar (Fig. 6: 21-33) omurgalı çanaklar (Fig. 6: 34 ve 35) ve dik gövde duruşlu derin çanaklar (Fig. 6: 36-38) olarak dört grup altında ele alınmıştır.

1- Dışa Eğik Düz Gövdeli Çanaklar:

Ağız çapları 16 cm ile 44 cm arasında değişen dışa eğik düz gövde duruşlu çanaklar, II. Tabaka'dan ele geçen çanakların yaklaşık %30'unu temsil etmektedir. Söz konusu kapların

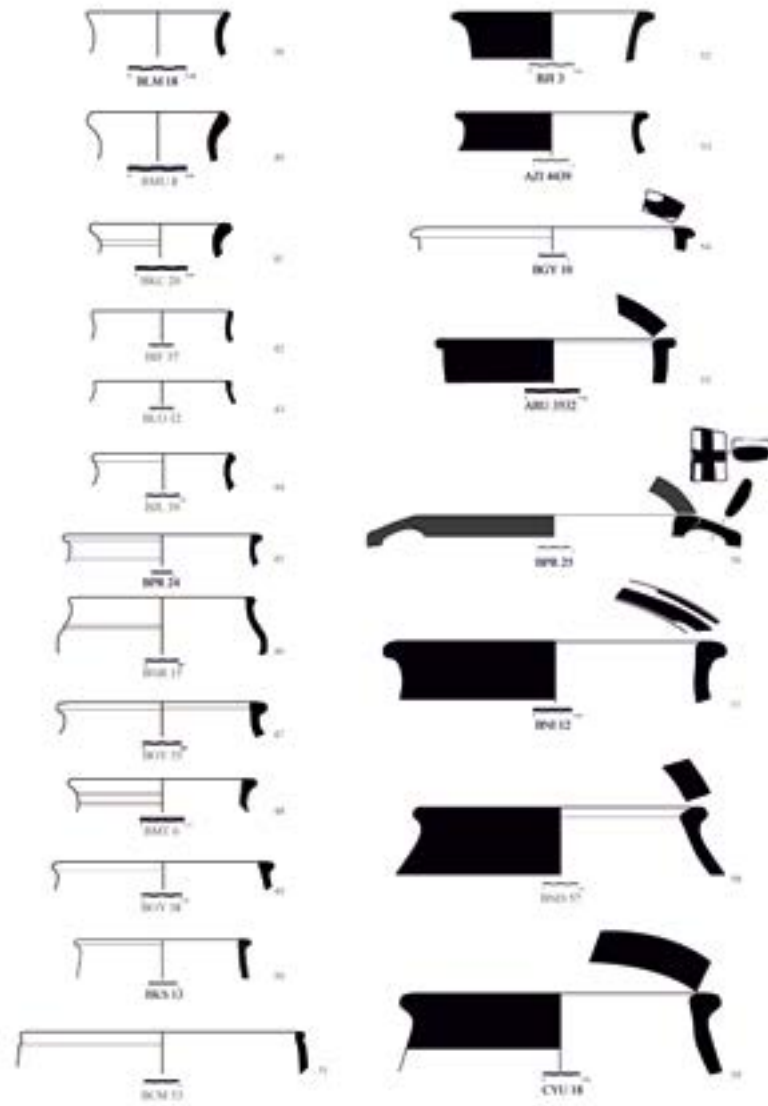
aynı ağız ve gövde biçimine sahip hem yayvan hem de sığ çanak örnekleri bulunmaktadır. Gerek Türbe Höyük'te gerekse karşılaştırmaya yaptığımız çevre merkezlerde Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği'nin genellikle bu formlardan oluştuğu görülür (Fig. 1: 11-20). Bu grup içerisinde en yaygın kullanım gören çanaklar basit ağız kenarlı (Fig. 1: 1, 2, 11 ve 12) ve çeşitli biçimlerde dışa çekik yapılmış ağız kenarına sahip örneklerdir (Fig. 1: 6-10, 13-20). Bunların yanı sıra sayıca az temsil edilen, yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanaklar da mevcuttur (Fig. 1: 3 ve 4). Bu gövde biçimine sahip çanakların bazı örneklerinde ağız kenarı altında tek ya da iki sıra derin olmayan yiv bulunmaktadır.

2- Hafif Dışbükey Düz Gövde Biçimli Çanaklar

Türbe Höyük II. Tabaka'dan ele geçen çanaklar içerisinde yoğun biçimde ele geçen bir diğer grubu, hafif dışbükey biçimli çanaklar oluşturmaktadır. Ağız çapları 18 cm ile 44 cm arasında değişen bu formlar karmaşık ya da ağır görümlü ağız kenarları yerine oldukça basit ve çoğunlukla da yuvarlak görümlü örneklerle temsil edilir. Bu gövde biçimine sahip çanakların ağız kenarı tipleri arasında küt basit ağız kenarlı yayvan çanaklar (Fig. 6: 21) ya da basit ağız kenarının altında tek sıra yiv bulunan sığ çanaklar (Fig. 6: 22) mevcuttur. Ancak, Türbe Höyük II. tabaka çanaklarının %41'ini hafif yuvarlatılmış görümlü dışbükey gövdeye sahip, yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanaklar oluşturmaktadır (Fig. 6: 23-28). Söz konusu çanakların büyük bir kısmı genel görünüm açısından birbirlerinin tekrarı gibi dursa da ağız çapları, kap derinliği ve ağız kenarındaki detaylar nedeniyle oluşan çeşitlilik, standartlaşmanın olmadığını gösterir.

Çevre merkezlerdeki Mitanni tabakalarında benzerleri bulunmakla beraber bu tip yuvarlatılmış ağız kenarlı, hafif dışbükey gövdeli, sığdan derin çanağa kadar değişen çeşitli

formlardaki örneklerin paralelleri çoğunlukla Orta Assur Dönemi'nde karşımıza çıkmaktadır. Ancak, Türbe Höyük buluntuları arasında tipik Orta Assur Çanak Çömleği'nin bulunmaması nedeniyle burada tipolojik olarak karşılığı bulunabilen formlar daha sonraki dönemlere bile ait olsa bu durum formların devamlılığı olarak kabul edilmektedir. Bu gövde biçimine sahip çanaklar arasında sayıca az temsil edilen diğer örnekler ise ağız kenarı düzleştirilerek kalınlaştırılmış sığ ya da derin çanaklar (Fig. 6: 29 ve 30), ağız kenarı içe dönük kalınlaştırılmış (Fig. 6: 31) ya da kalınlaştırılmış ağız kenarı dışa eğik kesilmiş (Fig. 6: 32) çanaklardan oluşur. En farklı ağız biçimine sahip formu ise ağız kenarı kare biçiminde dışa kalınlaştırılmış sığ çanaklar (Fig. 6: 33) oluşturur.

3- Omurgalı Çanaklar

Türbe Höyük II. Tabaka çanakları içerisindeki bir diğer grubu ağız çapları 9 cm ile 34 cm arasında değişen omurgalı çanaklar oluşturmaktadır. Bir kısmı krem rengi astarlı ve açkılı ya da en azından düzeltilmiş yüzeyle olan bu formlar, dışa çekik ağız kenarlı keskin omurgalı sığ çanaklar (Fig. 6: 34) ile basit ağız kenarlı keskin omurgalı çanaklar (Fig. 6: 35) olmak üzere iki tipe ayrılmaktadır.

4- Dik Gövde Duruşlu Derin Çanaklar

II. tabaka çanakları içerisindeki son grubu, dik gövde duruşlu, kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanaklar oluşturmaktadır. Çok yoğun oranda temsil edilmeyen bu grubun örnekleri yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağız kenarlı, dik duruşlu, düz gövde biçimli derin çanaklar (Fig. 6: 36) ile içe çekik kalınlaştırılmış ağız kenarlı, hafif dışbükey gövdeli, dik duruşlu derin çanaklar (Fig. 6: 37) ve yuvarlatılmış ağız kenarlı, içe eğik ağızlı, dışbükey gövdeli, derin çanaklar (Fig. 6: 38) oluşturmaktadır. Bahsi geçen bu çanakların çevre bölgelerde benzerleri tespit edilmemiştir.

Çömlekler

Türbe Höyük'ün II. tabakasından ele geçen çömlek formlarının, 25 parça dışında tamamı uzun boyunlu çömleklerden oluşmaktadır. Dar veya geniş ağızlı olabilen bu çömleklerin çoğunda ağız ve boynun bir kısmı korunduğu için formların gövde biçimleriyle ilgili net bir bilgi sahibi değiliz.

Boyunlu Çömlekler

1- Dar Ağızlı

Ağız çapları 8 cm ile 14 cm arasında değişen çömleklerin dahil edildiği bu grup, dik duruşlu hafif içbükey boyunlu çömleklerle temsil edilir. Söz konusu çömleklerin ağız biçimleri ise basit ağız kenarlı (Fig. 7: 39), kalınlaştırılmış ağız kenarı dışa eğik kesilmiş (Fig. 7: 40) ve oval biçiminde yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağız kenarlarından oluşmaktadır (Fig. 7: 41).

2- Geniş Ağızlı Çömlekler

Ağız çapı 15 cm ile 44 cm arasında değişen bu çömleklerden basit ya da çok hafif kalınlaştırılmış ağız kenarlı, hafif içbükey ve genellikle de dik duruşlu uzun boyun profile sahip olanları, dar ağızlı örneklerin bir çeşitlemesidir (Fig. 7: 42). Hem dar hem de geniş ağızlı formlarının Orta Tunç Çağ III Dönemi itibarıyla varlığını gördüğümüz bu parçaların çevre bölgelerdeki benzerlerine göre omuzlu ya da yuvarlak gövdeli çömleklerle bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu çömleklerin boynu hafif içe eğik duruşlu örnekleri de bulunmaktadır (Fig. 7: 43)

Geniş ağızlı çömleklerin ağız kenarı yuvarlatılarak kalınlaştırılmış (Fig. 7: 44) örnekleri az sayıda temsil edilmektedir. MÖ 18. yüzyıldan (Kolinski 2000: 41), MÖ 15. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlendirmenin mümkün (de Feyter 1989: 249-253) olduğu dışa kalınlaştırılmış ağız kenarı içten inceltiyle küçük bir çıkıntı biçimine getirilmiş formlar ise omuzlu ve şişkin gövdeli çömleklerdir (Fig. 7: 46 ve 47). Çömlekler içerisindeki son grubu dışa çekik kalınlaştırılmış ağız kenarlı, içbükey dik boyunlu çömlekler oluşturmaktadır. Bu kaplar, basit biçimde dışa çekik kalınlaştırılan ağız kenarlarının (Fig. 7: 45 ve 53) yanı sıra kabaca üçgen formunda dışa çekik kalınlaştırılmış ağız kenarlı çömleklerden (Fig. 7: 48 ve 52) oluşur. Sayıca az olmakla beraber, Geç Tunç Çağ'daki benzerleri Kuzeybatı Suriye seramik gelenekleri arasında da bulunan bu formların (de Feyter 1989: Fig. 4: 15, Fig. 2: 16) en önemli özelliği bazı parçaların Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği (Fig. 7: 52) oluşudur.

Boyunsuz Çömlekler

Türbe Höyük II. Tabaka çömleklerinin son grubunu, az sayıda temsil edilen geniş ağızlı, boyunsuz çömlek formları oluşturur. Söz konusu formlar ağız kenarı çeşitli biçimlerde dışa çekik kalınlaştırılmış içe eğik (Fig. 7: 49), dik (Fig. 7: 50) ya da dış bükey gövde biçimli (Fig. 7: 54 ve 55) çömlekler ile basit ağız kenarı altında bir sıra oluk bulunan, düz gövdeli, dik gövde duruşlu çömleklerden (Fig. 7: 51) oluşur. Bahsi geçen son formun çevre bölgelerle karşılaştırmalarda benzerleri tespit edilmemiştir.

Depoloma kapları

Türbe Höyük II. Tabaka buluntuları arasında önemli bir yer tutan depolama kapları çekik başlı ya da kalınlaştırılmış ağız kenarlı, içe eğik gövde duruşlu veya yuvarlatılmış gövdeli örneklerden oluşmaktadır. Pithoslar, çok çeşitli ağız biçimlerine sahip olduğu ve genel anlamda tarihleiyici bir veri sunmadığı için analogik açıdan ayrıca ele alınmamıştır. Ancak, Türbe Höyük'te açığa çıkarılan Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Mal grubundaki dört pithos örneği (Fig. 7: 56-59) bahsi geçen mal grubu özelliklerinden dolayı önemlidir. Nitekim II. tabakadaki seramik malzeme içinde kuplu olan tek örnek de (Fig. 7: 56) bu pithoslardan biridir. Dolayısıyla sadece bu örnekler analogik açıdan incelenmiştir.

Değerlendirme

Çanak çömlek gelenekleri açısından Türbe Höyük II. tabakanın en belirleyici buluntu grubunu Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği oluşturmaktadır. Mitanni Dönemi'nin erken evresini işaret eden Orta Cezire IA (MÖ 1550/1400-1350) Dönemi'nde ortaya çıkan bu seramikler Orta Cezire IB (MÖ 1400/1350-1270) adı verilen Geç Mitanni Dönemi'nde yoğunlaşmaktadır. Orta Cezire IB Dönemi'ne göre daha az olmakla birlikte Orta Cezire II (Orta Assur) Dönemi'nde de devam etmesi bu malların Mitanni Seramiği ile daha sonraki Orta Assur domestik seramiği arasındaki güçlü geleneksel bağları göstermesi açısından

önemli bulunmaktadır (Pfälzner 2007: 254). Sadece Kırmızı Bant Boyalı seramikler değil monokrom seramiklerin de bu silsile içerisindeki form devamlılığı oldukça açıktır.

Genel anlamda Mitanni ve Orta Assur Krallığının yayılım alanlarının aynı, çanak çömlek geleneklerinin ise çok benzer olması iki mal grubunun mimari tabakalara bağlı olmaksızın ayrılmasını güçleştirmektedir. Birçok formun iki dönem arasında devamlılığının bulunması, bu ayrımı daha da zorlaştırır. Ancak, Mitanni Çanak Çömleği ile geleneksel bir bağı olmaksızın doğrudan Orta Assur kültürü ve yönetimini gösteren Standart Omurgalı çanaklar, Standart Omurgalı Kadehler, Standart Şişeler ya da meme dipli kapların (Pfälzner 2007: 251) yokluğu Türbe Höyük II. tabakanın Orta Assur Dönemiyle ilişkili olmadığını göstermektedir. Orta Assur Dönemi'nin yönetsel olmayan kontekstleri, idari merkezlerden tipolojik olarak ayrılan ve "Orta Assur Domestik Seramiği" adı verilen farklı seramik örnekleri ile temsil edilir (Pfälzner 2007: 257). Ancak, bu noktada Türbe Höyük II. tabaka yerleşiminin bir kale olduğu tekrar hatırlanmalıdır.

Mitanni seramiği ise bulunduğu bölgelerde homojen bir kültürel dağılım göstermektedir. Türbe Höyük II. tabakanın Mitanni buluntuları da başta Yukarı Habur Vadisi olmak üzere, Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin alt kültür bölgelerindeki Mitanni çanak çömlek geleneği etkisindeki tüm yerleşimlerle aynı düzlemde yer almaktadır. Bu yerleşimlerle yapılan analojiye makalenin katalog kısmında yer verilmiştir. Ancak, Türbe Höyük'ün Geç Tunç Çağ'daki iki farklı seramik geleneğinin merkezinde yer alan kültür bölgeleriyle olan bağlarının derecesini ortaya koymak için Yukarı Habur Havzası ve Suriye-Yukarı Orta Fırat Havzası'na kronolojik olarak kısaca değinmek gerekir.

Orta Cezire I A ve I B Dönemi Mittani Seramiği'nin, batıda Balih Nehri'nden doğuda Orta Dicle Bölgesi'ne kadar geniş bir alana yayılması nedeniyle, Mitanni kültürünün çekirdek bölgesi olan Yukarı Habur Vadisi bu seramik geleneğinin merkezinde yer almaktadır. Bölge yerleşimlerinden Tell Brak (Oates et al. 1997), Tell Bderi (Pfälzner 1995), Tell Barri (D'Agostino 2014) ve Tell Mohammed Diyab (Faivre 1992), Türbe Höyük II. Tabaka buluntularının sıklıkla karşılık bulduğu merkezlerdir. Bahsi geçen merkezlerle kurulan benzerlikler özellikle düz gövdeli dışa eğik yayvan çanaklar ve bunların kırmızı boya bantlı örnekleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Türbe Höyük ile bu merkezlerden Tell Brak Vb tabakasındaki az sayıda paralellik, IV. – II. tabakalarda oldukça artmaktadır. Söz konusu yerleşimde III. ve VI. tabakalar arası MÖ 1550/1400-1350; II. tabaka ise MÖ 1400/1350-1270 tarihlenmektedir (Oates et al. 1997: 1-18). Bazı formlar Orta Assur Dönemi'nde de kullanılıyor olmasına rağmen iki yerleşim arasındaki kronolojik bağlantılar MÖ 15. yüzyıl başlarıyla MÖ 13. yüzyıl arasına tarihlenebilir.

Türbe Höyük II. Tabaka buluntularıyla büyük oranda benzerlikler saptanan başlıca yerleşim Tell Bderi'dir. Orta Tunç Çağ ve Orta Cezire IA (MÖ 1550/1400-1350) Dönemi'nde yerleşim görmeyen Tell Bderi'nin V. – II. tabakaları, Orta Cezire IB (MÖ 1400/1350-1270) adı verilen Geç Mitanni Dönemi'ne tarihlenmektedir (Pfälzner 2007: 233). Tell Bderi'nin Orta Assur Dönemi'ne tarihlenen II. tabakasıyla da paralellikler saptanmakla birlikte yerleşimin V. ve IV. tabakası, Türbe Höyük'ün çanak çömlekleri ile çok yoğun benzerlikler göstermektedir.

Suriye Yukarı-Orta Fırat Havzası'nın Geç Tunç Çağ kronolojisi ve kültürel gelişimi ise Tabqa ve Tışrin Baraj alanındaki Tell Hadidi, Meskene (Emar), Munbaqa, Tell Bazi ve el-Qitar kurtarma kazılarında elde edilen bulgulara göre belirlenmektedir. Emar hariç, bu yerleşimlerin neredeyse tamamı MÖ 15. yüzyılda tahrip oldukları için, ele geçen seramiklerin de çoğu form, üretim teknolojisi ve bezemeler açısından birbirine benzerdir. Bazı kentlerde sınırlı oranda tekrar yerleşim olmasına rağmen Geç Tunç Çağ sonlarına tarihlenebilir tek buluntu topluluğu Emar'ın MÖ 12. yüzyıl tabakalarında açığa çıkarılmıştır. Dolayısıyla bölgede MÖ 14. ve MÖ 13. yüzyıllara ait çanak çömlek grupları, ya çok az bulunabilmiştir ya da henüz tam anlamıyla anlaşılabilir değildir (McClellan 2007: 53). Bu nedenle daha çok OTÇ – GTÇ I Geçiş Dönemi ve sınırlı oranda da GTÇ I Dönemi olarak tanımlayabileceğimiz veriler mevcuttur.

Cezire seramiğinden farklı olarak Kuzeybatı Suriye Seramik geleneği etkisi altında olan bu bölge ile Türbe Höyük buluntuları arasında paralellığı kurulan örnekler Tell Munbaqa (de Feyter 1989), Tell Hadidi (Dornemann 1981) ve el-Qitar'ın (McClellan 2007) Geç Tunç Çağ tabakalarına göre MÖ 15. yüzyıla tarihlenmektedir (Dornemann 1981: 31; McClellan 2007: 57). Özellikle Türbe Höyük II. Tabaka'daki en yaygın çömlek tipi olan basit ağız kenarlı, dik ya da hafif içbükey boyunlu çömlekler ile üçgenimsi biçimde kalınlaştırılmış ağız kenarlı çömlekler söz konusu yerleşimlerde Geç Tunç Çağ başlarında ortaya çıkmış olup, bir süre daha devam eden formlardır.

Çekirdek işlik endüstrisi olarak adlandırılan bir dizi bağımsız merkezde üretimi yapıldıktan sonra kompleks bir ağ ile dağıtıldığı düşünülen Mitanni seramiği, her ne kadar standartlaşmadan uzak olsa da idari merkezlerden küçük köy yerleşimlerine kadar her tip merkezde, aynı genel özellikleri gösterdiğine daha önce değışmiştik. Ancak, Türbe Höyük II. Tabaka'dan ele geçen Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği'nin diğer merkezlerde karşımıza çıkmayan çömlek ve pithos örneklerinin varlığı ve bu örneklerin özellikle Suriye Yukarı-Orta Fırat Havzası yerleşimlerinde de monokrom paralellerinin bulunması, bahsi geçen seramiklerin kompozit örnekler olduğunu düşündürmektedir. Bir başka deyişle Kuzeybatı Suriye Seramik Geleneği'nin bazı formları, Cezire Seramik Geleneği'nin mal özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Türbe Höyük'teki form çeşitliliğinin fazlalığı, aynı formun çeşitli boyutlardaki örnekleri ve bu tip kompozit seramikler hem standartlaşmanın olmaması hem de bahsi geçen farklı merkezlerden yapılan üretim ve dağıtımın varlığını destekler niteliktedir.

Bu noktada iki seramik geleneği bölgesi arasında bir tür kültürel sınır olarak kabul edebileceğimiz Balih Vadisi'ne de kısaca göz atmak gerekir. Balih Vadisi yerleşimlerinden Hammam et-Turkman (Smit 1988) ve Tell Sabi Abyad (Duistermaat 2007) Türbe Höyük buluntularının çok sıklıkla karşılık bulduğu merkezlerdir. Söz konusu yerleşimlerden Tell Sabi Abyad'ın VII. tabakası tek evreli, kare biçimli bir kule yapısı ile temsil edilmektedir. Bu tabakanın üzerinde ise kısa bir *hiatus*'tan sonra, bahsi geçen kule yapısının tekrar kullanıldığı VI. tabaka yer almaktadır. VI. tabaka I. Tikulti Ninurta'nın erken yıllarına ait yazılı kaynaklar aracılığıyla Orta Assur Dönemine tarihlenmektedir. VII. tabaka buluntuları

arasında tipik Orta Assur çanak çömlekleri bulunsa da ele geçen malzemenin çoğunluğunun Tell Brak II. tabaka, Tell Bderi V. tabaka, Tell Rimah A1 ve C4 tabakalarından ele geçen Mitanni çanak çömlekleriyle paralellik gösterdiği belirtilmektedir. B nedenle, kısa süreli bir mimari ile temsil edildiği düşünülen Tell Sabi Abyad'ın VII. tabakası MÖ 1375 ile 1250 yılları arasında tarihlendirilmiştir (Duistermaat 2007: 121). Söz konusu tarihler Türbe Höyük II. Tabaka ile oldukça uyumludur.

Sonuç

Yukarıda ele alınan değerlendirmelere göre, Türbe Höyük'ün II. tabakasının, Cezire kronolojisine göre MÖ 1400/1350-1270 yılları arasında tarihlenen Orta Cezire IB Dönemi olarak adlandırılan süreçle paralel bir gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Doğrudan Orta Assur idaresini gösteren Orta Assur seramik geleneğinin yaklaşık olarak MÖ 1270 civarında başladığı düşünüldüğünde Türbe Höyük II. Tabaka'nın Mitanni Dönemi'nin sonlarına kadar kullanımda kaldığı önerilebilir. Ancak, Türbe Höyük, Tell Brak III. Tabaka, Tell Rimah II. tabaka (MÖ 1550/1400) ve Suriye Yukarı-Orta Fırat Havzası yerleşimlerinin Orta Cezire IB Döneminden daha erkene tarihlenen buluntularının da temsil edilmesi, söz konusu tarihin biraz daha erkene çekilebileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla Türbe Höyük II. Tabaka için MÖ 1450/1400 ile MÖ 1300/1270 yılları arası daha uygun bir kronolojik sınır olarak görülmektedir.

Mitanni Krallığını son dönemleri için bile oldukça ücra sayılabilecek bir alanda, böylesi küçük bir kalenin kuruluş amacı yer aldığı coğrafyanın konumuyla bağlantılı olmalıdır. Bölgedeki başka Mitanni yerleşimleri ve kalelerinin varlığı henüz bilinmemekle birlikte, vadiye yukarıdan bakan ve geçişleri kontrole yönelik tasarlanmış olan yüksek dağ sırtlarındaki kaleler (örneğin Motit Kalesi), vadinin savunma için elverişli olduğunun en önemli göstergeleridir (Sağlamtimur – Ozan 2007: 2). Dolayısıyla Botan Vadisi'nin girişi sayılabilecek bir noktada, Assur baskısı nedeniyle Mitanni'nin başkent Tidu olmak üzere Yukarı Dicle Vadisi ve yakın çevresine çekildiği bir dönemde, doğu sınırlarının gözetim altında tutulması, en azından bilgi akışının sağlanması amacıyla bu tip bir kale yerleşiminin kullanılmış olması akla yatkın gelmektedir. Sonuçta gittikçe güçlenen bir düşman karşısında gözlerden uzak, çevreyle bağlantılı ve aynı zamanda korunaklı olan Botan Vadisi, bu tip kale yerleşimleri için doğru seçeneklerden biri olmalıdır. Öte yandan Geç Mitanni Döneminde kullanım gören bu kale yapısından idari buluntuların ele geçmemesi yönetsel organizasyon ile ilgi soruları yanıtızsız bırakmaktadır. Bölgenin en yakın komşusu konumunda olan Yukarı Dicle Vadisi bu süreçte Mitanni Krallığının merkezi konumunda olsa da bölge yerleşimindeki Mitanni tabakaları (Kozbe 2013: 332, 341; Ökse 2012: 9; Özfırat 2005: 33-36; Schachner 2004: 9; Laneri 2013: 25) oldukça dağınık ve çoğunlukla da karışık kontekstlerden oluşan bir seramik repertuarı göstermektedir. Dolayısıyla Türbe Höyük, her iki bölge adına yetersiz olmakla birlikte, Mitanni Dönemi için önemli bir veri kaynağını oluşturmaktadır.

Katalog

Katalog no.1: BKS 27, Standart Mal; Çap: 30 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, az-ince kireç, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/4, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; ıslak sıvaz; Pişme: özlü-orta, Çark.

Katalog no.2: BOY 24, Standart Mal; Çap: 38 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/4, İç Yüzey: 7.5 YR 7/4, Dış yüzey: 10 YR 8/2; İç-Dış: gerçek astar; orta perdah; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.3: BPU 5, Standart Mal; Çap: 28 cm; Katkı: ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.4: BRA 7, Standart Mal; Çap: 30 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 5/4, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; az perdah; Pişme: tabakalı-az; Çark.

Katalog no.5: CYU 128, Standart Mal; Çap: 30 cm; Katkı: az-çok ince kum, az-ince bitki, epey çok-çok ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özsüz-iyi, Çark.

Katalog no.6: CYU 16, Standart Mal; Çap: 24 cm; Katkı: az-ince kum, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.7: CYU 55, Standart Mal; Çap: 38 cm; Katkı: az-çok ince kum, az-ince kireç, epey çok-çok ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.8: BPY 19, Standart Mal; Çap: 32 cm; Katkı: orta-ince kum; az-ince bitki, çok-ince kireç, çok-ince mika; Hamur: 10 Y 6/2, İç-Dış yüzey: 2.5 Y 7/1; İç-Dış: gerçek astar, orta perdah, alacalanma; Pişme: siyah özlü-az; Çark.

Katalog no.9: CYU 59, Standart Mal; Çap: 28 cm; Katkı: az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç-Dış yüzey 7.5 YR 6/4, İç-Dış: gerçek astar, orta perdah; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.10: BSR 3, Standart Mal; Çap: 32 cm; Katkı: az-orta kum, çok-orta bitki, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: gri özlü-az; Çark.

Katalog no.11: BRA 25, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 36 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç yüzey: 7.5 YR 6/6, Dış yüzey: 7.5 YR 7/4, Bezeme Rengi: 2.5 YR 4/4; İç-Dış: gerçek astar; İç: orta perdah; Çark.

Katalog no.12: BJL 48, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 30 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 10 YR 7/4, Bezeme Rengi: 5 YR 5/6; İç-Dış: gerçek astar; İç: orta perdah; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.13: CYU 105, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 28 cm; Katkı: az-ince bitki, az-ince mika, Hamur-İç-Dış yüzey: 5 YR 6/6, Bezeme Rengi: 10 R 4/4; İç-Dış: gerçek astar, İç: orta perdah; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.14: BIK 14, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 40 cm; Katkı: az-ince kum, çok-ince mika; Hamur: 10 YR 5/3, İç-Dış yüzey: 10 YR 7/3, Bezeme Rengi: 5 YR 5/4; İç-Dış: gerçek astar, İç: çok perdah; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.15: BNA 13, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 26 cm; Katkı: az-ince kum, orta-ince bitki, orta-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 10 YR 7/4, Bezeme Rengi: 5 YR 4/3; İç-dış: gerçek astar; İç: çok perdah; Pişme: gri özlü-az; Çark.

Katalog no.16: BND 44, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 28 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince kireç, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/4, İç-Dış yüzey: 10 YR 7/4, Bezeme Rengi: 5 YR 4/4; İç-Dış: gerçek astar, İç: çok perdah; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.17: BRA 27, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 36 cm; Katkı: orta-ince kum, çok-ince mika; Hamur: 10 YR 6/4, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4, Bezeme Rengi: 2.5 YR 4/6; İç-Dış: gerçek astar; İç: çok perdah; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.18: BPJ 16, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 28 cm; Katkı: orta-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 10 YR 6/4, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4, Bezeme Rengi: 2.5 YR 4/4; İç-Dış: gerçek astar; çok perdah; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.19: BMC 17, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 32 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 2.5 YR 5/6, İç-Dış yüzey: 5 YR 7/6, Bezeme Rengi: 2.5 YR 4/6; İç-Dış: gerçek astar, İç: çok perdah, Dış: az perdah; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.20: BOY 56, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 26 cm; Katkı: orta-ince kum, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/4, İç- Dış yüzey: 7.5 YR 7/4, Bezeme Rengi: 2.5 YR 4/4; İç-Dış: gerçek astar, az perdah; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.21: BUR 12, Standart Mal; Çap: 28 cm; Katkı: orta-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç yüzey: 10 YR 8/3, Dış Yüzey: 2.5 Y 8/2; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.22: BCG 60, Standart Mal; Çap: 24 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç yüzey: 7.5 R 7/4, Dış yüzey: 10 YR 8/3; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.23: BEC 39, Standart Mal; Çap: 28 cm; Katkı: orta-ince kum, az-ince bitki; Hamur: 7.5 YR 6/4, İç yüzey: 7.5 YR 7/4, Dış yüzey: 10 YR 8/3; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.24: AGY 1261, Standart Mal; Çap: 34 cm; Katkı: az-ince kum, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 5 YR 6/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.25: BBK 37, Standart Mal; Çap: 24 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince kireç, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/4, İç yüzey: 10 YR 7/4, Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; az perdah; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.26: BLO 2, Standart Mal; Çap: 32 cm; Katkı: az-ince kum, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 7/4, İç-Dış yüzey: 10 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.27: BPU 15, Standart Mal; Çap: 30 cm; Katkı: az-ince kum, orta-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 5/6, İç-Dış yüzey: 5 YR 6/6; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: tabakalı-az; Çark.

Katalog no.28: BEP 12, Standart Mal; Çap: 30 cm; Katkı: az-ince kum; az-ince kireç; çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç-Dış Yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.29: BFL 13, Standart Mal; Çap: 30 cm; Katkı: çok az-çok ince kum, az-ince bitki; Hamur: 5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 10 YR 8/2, İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.30: BKS 38, Standart Mal; Çap: 28 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, az-ince kireç, çok-ince mika; 7.5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.31: BPU 26, Standart Mal; Çap: 30 cm; Katkı: az-ince kum, çok-ince mika; Hamur-İç-Dış yüzey 5 YR 6/6; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özsüz-iyi; Çark.

Katalog no.32: BFM 3, Standart Mal; Çap: 36 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince kireç, az-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.33: BPJ 3, Standart Mal; Çap: 28 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.34: BNH 9, Standart Mal; Çap: 14 cm; Katkı: çok-ince mika; Hamur: 10 YR 4/1, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar, çok perdah; Pişme: özlü-orta, Çark.

Katalog no.35: BMT 5, Standart Mal; Çap: 20 cm; Katkı: az-ince kum, az-orta bitki, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/4, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar, az perdah; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.36: BHR 10, Standart Mal; Çap: 24 cm; Katkı: az-ince kum, çok-ince mika; Hamur: İç-Dış yüzey: 5 YR 6/6; İç-Dış: kendinden astar; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.37: CYU 103, Standart Mal; Çap: 26 cm; Katkı: az-orta kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/4, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.38: CYU BFO 4, Standart Mal; Çap: 26 cm; Katkı: az-ince kum, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 8/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.39: BLM 18, Standart Mal; Basit ağız kenarlı, dar ağızlı, uzun boyunlu çömlek; Çap: 12 cm; Katkı: az-ince kum; Hamur: 5 YR 6/6 İç Yüzey: 7.5 YR 7/4 Dış Yüzey: 10 YR 8/2 İç-Dış: gerçek astar; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.40: BMU 8, Standart Mal; Çap: 11 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6; İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.41: BKC 20, Standart Mal; Çap: 12 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince kireç, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6; İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.42: BIF 37, Standart Mal; Çap: 28 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur-İç yüzey: 10 YR 5/3, Dış yüzey: 2.5 YR 8/2; Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.43: BLO 12, Standart Mal; Çap: 28 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç yüzey: 7.5 YR 7/6, Dış yüzey: 10 YR 8/3; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.44: BJL 39, Standart Mal; Çap: 20 cm; Katkı: orta-ince kum, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış Yüzey: 10 YR 8/2; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.45: BPR 24, Standart Mal; Çap: 38 cm; Katkı: az-ince bitki, az-ince kireç, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 7/6, İç yüzey: 7.5 YR 7/4, Dış yüzey: 2.5 Y 8/2; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.46: BNR 15, Standart Mal; Çap: 24 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince bitki, az-ince kireç, çok-ince mika; Hamur: 10 YR 6/4, İç yüzey: 10 YR 7/3, Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.47: BOY 55, Standart Mal; Çap: 24 cm; Katkı: az-ince kum, çok-orta kuvars; Hamur: 10 YR 6/4, İç-Dış yüzey: 10 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.48: BMT 6, Standart Mal; Çap: 20; Katkı: az-ince kum, orta-ince bitki, az-ince kireç, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.49: BOY 38, Standart Mal; Çap: 26 cm; Katkı: az-ince kum, çok-ince mika; Hamur: 5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.50: BKS 13, Standart Mal; Çap: 28 cm; Katkı: az-ince kum, orta-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 5 YR 7/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: siyah özlü-az, Çark.

Katalog no.51: BCM 53, Standart Mal; Çap: 40 cm; Katkı: az-ince kum, az-ince kireç, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç yüzey: 7.5 YR 7/4, Dış yüzey: 7.5 YR 6/6; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.52: BJI 3, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 20 cm; Katkı: az-çok ince kum, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 5 YR 7/6, Bezeme Rengi: 2.5 YR 4/6; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.53: AZI 4439, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 24 cm; Katkı: az-ince kum, çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 5 YR 7/6, Bezeme Rengi: 2.5 YR 4/6; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.54: BGY 10, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 24 cm; Katkı: çok az-çok ince kum, çok az-çok ince kireç; Hamur: 7.5 YR 6/4, İç yüzey: 7.5 YR 7/4, Dış yüzey: 2.5 Y 7/3; Bezeme Rengi: 5 YR 4/1; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: tabakalı-az; Çark.

Katalog no.55: ARU 3532, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 20 cm; Katkı: çok az-çok ince kum, epey çok-çok ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış yüzey: 5 YR 7/6, Bezeme Rengi: 2.5 YR 4/4; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: özlü-orta; Çark.

Katalog no.56: BPR 25, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 40 cm; Katkı: az-ince kum; az-ince bitki; epey çok-ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/6, İç-Dış Yüzey: 7.5 YR 7/6; Bezeme Rengi: 2.5 YR 4/6; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.57: BNI 12, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 44 cm; Katkı: az-ince kum, orta-ince bitki, çok-ince mika; Hamur: 10 YR 6/4, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4, Bezeme Rengi: 10 R 4/5; İç-Dış: gerçek astar, çok perdah; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.58: BND 57, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 40 cm; Katkı: az-çok ince kum, orta-ince bitki, epey çok-çok ince mika; Hamur: 7.5 YR 6/4, İç yüzey: 7.5 YR 7/4, Dış yüzey: 7.5 YR 7/6, Bezeme Rengi: 2.5 YR 4/6; İç: gerçek astar; az perdah, Dış: gerçek astar; çok perdah; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Katalog no.59: CYU 18, Kırmızı Bant Boyalı Mitanni Seramiği; Çap: 42 cm; Katkı: az-çok ince kum, orta-ince bitki, epey çok-ince mika; Hamur: 10 YR 6/4, İç-Dış yüzey: 7.5 YR 7/4, Bezeme Rengi: 10 R 4/5; İç-Dış: gerçek astar; Pişme: öz-süz-iyi; Çark.

Kaynakça

Algaze G. 1989

“A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project”, *JNES* 48.4, 241-281.

Anastasio S. – M. Lebeau – M. Sauvage 2004

“Atlas of Preclassical Upper Mesopotamia”, *Subartu* 13, Brepols.

Baştürk, E. 2014

Arkeolojik Veriler Işığında Botan Vadisindeki MÖ. II. Binyıl Kültürleri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ABD, Yayınlanmamış doktora tezi, İzmir.

Benedict P. 1980

“Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması”, H. Çambel – R.J. Braidwood (eds.), İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları 1, İstanbul, 107-197.

D’Agostino A. 2008

“Between Mitannians and Middle-Assyrians. Changes and links in ceramic culture at Tell Barri and in Syrian Jazirah during the end of the 2nd millennium BC”, J.C. Zoilo, M.M. Montaña, C.P. Aparicio, I.R. de Miguel, S. Martínez (eds.), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Madrid April 3-8 2006*, Actas del V Congreso Internacional de Arqueología del Oriente Próximo Antiguo. Vol. 1, 525-547.

de Feyter T. 1989

“The Aussenstadt Settlement of Munbaqa, Syria”, O.M.C. Haex – H.H. Curvers – P.M.M.G. Akkermans (eds.), *To the Euphrates and Beyond. Archaeological Studies in Honour of Maurits N. van Loon*, Rotterdam, 237-256.

Dornemann R.H. 1981

“The Late Bronze Age Pottery Tradition at Tell Hadidi, Syria”, *BASOR* 241, 29-47.

Duistermaat K. 2007

The Pots and Potters of Assyria. Technology and organization of production, ceramic sequence, and vessel function at Late Bronze Age Tell Sabi Abyad, Syria, Leiden Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Leiden.

Faivre X. 1992

“La céramique de Mohammed Diyab, 1990-1991”, J.-M. Durand (eds.), *Recherches en Haute Mésopotamie, Tell Mohammed Diyab, campagnes 1990 et 1991 (= Mémoires de NABU 2)*, Paris, 55-89.

Karul, N. 2011

“Gusir Höyük”, M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey*, İstanbul, 1-17.

Kolinski R. 2000

Tell Rijim, Iraq. The Middle Bronze Layers, Warsaw.

Kozbe G. 2006

“Çanak Çömlek Gelenekleri Işığında Geç Tunç Çağı Sonundan Geç Demir Çağı Sonuna dek Yukarı Dicle Bölgesinde Assur Varlığı”, A. Öktü-Armağan – E. Özgen – S. Günel – T. Ökse – H. Tekin (eds.), *Hayat Erkanal’a Armağan, Kültürlerin Yansıması – Studies in Honor of Hayat Erkanal, Cultural Reflections*, İstanbul, 496-509.

Laneri N. 2013

“Hirbemerdon Tepe” *Ilisu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları, 2004-2008 Çalışmaları*, Diyarbakır, 237-262.

McClellan T.L. 2007

“Late Bronze Pottery from the Upper Euphrates”, M. al-Maqdissi – V. Matoian – C. Nicolle (eds.), *Céramique de l’Age du Bronze en Syrie II: L’Euphrate et la région de Jézireh*, Beyrouth, 53-76.

Oates D. – J. Oates – H. McDonald 1997

Excavations at Tell Brak 1: The Mitanni and Old Babylonian Periods, Cambridge.

Ökse A.T. 2012

“Salattepe Stratigrafisi Işığında Yukarı Dicle Havzası Kronolojisi”, *ADerg* 17, 1-29.

Özfirat A. 2005

Üçtepe II. Tunç Çağları. Kazı ve Yüzey Araştırmaları Işığında, İstanbul.

Pfälzner P. 1995

Mittanische und Mittelassyrische Keramik, Berlin.

Pfälzner P. 2007

“The Late Bronze Age ceramic traditions of the Syrian Jazirah”, M. al-Maqdissi – V. Matoian – C. Nicolle (eds.), *Céramique de l’Age du Bronze en Syrie II: L’Euphrate et la région de Jézireh*, Beyrouth, 231-291.

Postgate C. – D. Oates – J. Oates 1997

The Excavations at Tell al Rimab: The Pottery, Wiltshire.

Ristvet L. 2012

“Resettling Apum: Tribalism and Tribal States in the Tell Leilan Region, Syria”, N. Laneri – P. Pfälzner – S. Valentini (eds.), *Looking North. The Socioeconomic Dynamics of the Northern Mesopotamian and Anatolian Regions during the Late Third and Early Second Millennium BC*, Weisbaden, 37-50.

Sağlamtimur H. 2013a

“Siirt Türbe Höyük Kazısı”, *Ilisu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları, 2004-2008 Çalışmaları*, Diyarbakır, 135-162.

Sağlamtimur H. 2013b

“Siirt Başur Höyük 2008 Yılı Kazı Çalışmaları”, *Ilisu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları, 2004-2008 Çalışmaları*, Diyarbakır, 263-272.

Sağlamtimur H. – A. Ozan 2007

“Siirt Türbe Höyük Kazısı – Ön Rapor”, *ADerg* 10.2, 1-31.

Sağlamtimur H. – A. Türker 2012

“Çattepe Höyük”, A. Çilingiroğlu – Zeynep Mercangöz – Gürcan Polat (eds.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir, 66-76.

Schachner A. 2004

“Die mittelassyrische Seidlungsschichten von Gricano”, Karen Radner (eds.), *Das Mittelassyrische Tontafelarchiv von Gricano/Dunnu-Sha-Uzibi, Subartu* 14, 1-13.

Smit F. 1988

“The Period VIII Pottery”, M.N. van Loon (eds.), *Hammam et-Turkman I. Report on the University of Amsterdam’s 1981-84 Excavations in Syria*, İstanbul, 457-498.

Velibeyoğlu J. – A. Schachner – Ş. Schachner 2002

“Botan Vadisi ve Çattepe (Tilli) Yüzey Araştırmalarının İlk Sonuçları”, N. Tuna – J. Velibeyoğlu (eds.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara, 783-835.

Afyon Arkeoloji Müzesi'nden Tunç Çağlarına Tarihlenen Bir Grup Metal Eser¹²

**Erkan FİDAN - Michele MASSA - Orlene McILFATRICK -
Mevlüt ÜYÜMEZ - Ahmet İLASLI³**

Keywords: Afyon and Uşak regions, Bronze Ages, Metallurgy, Metal objects, pXRF analysis

This paper presents the chrono-typological and chemical composition analysis of a group of unpublished metal objects exhibited in the Afyon Archaeological Museum. These objects, mostly weapons and tools, reached the Museum through acquisition from dealers and villagers during the 1960s. In terms of dating, most of the battleaxes belong to the 2nd millennium BC, while most of the daggers belong to the 3rd millennium BC. From a metal composition analysis point of view, most artefacts are in arsenical copper, followed by tin bronze and unalloyed copper.

Anahtar Kelimeler: Afyon ve Uşak Bölgesi, Tunç Çağları, Metalurji, Metal Eser, XRF

Bu çalışma, Afyon Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bir grup metal eserin tipolojik ve kronolojik açıdan değerlendirilerek tanıtılmasını ve söz konusu eserlerin kimyasal analiz sonuçlarını içermektedir. Çoğunluğu çeşitli aletler ve silahlardan oluşan eserler, 60'lı yıllarda Afyon Arkeoloji Müzesi'ne satın alma yoluyla gelmiş ya da münferit şekillerde Afyon ve Uşak çevrelerinde bulunarak müzeye getirilmiştir. Eserlere tipolojik olarak bakıldığında, incelenen baltaların çoğunlukla MÖ II. Binyıl için tipik olduğu görülmektedir. Silahlar grubundaki hançerlerin ise bir örnek haricinde, İlk Tunç Çağı'nda yaygın kullanılan tipler olduğu anlaşılmaktadır. Kimyasal analiz sonuçlarından genelleme yapmak mümkün olmamakla birlikte metal eserlerin, saf bakır, arsenikli bakır ya da tunçtan üretildiği görülmektedir.

¹ Birinci Hakeme Gönderilme Tarihi: 17.07.2017; Kabul Tarihi: 10.08.2017

İkinci Hakeme Gönderilme Tarihi: 31.10.2017; Kabul Tarihi: 06.11.2017

² Söz konusu makale, M. Massa ve E. Fidan tarafından Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ile İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nde sürdürülen "From mines to graves: Metallurgy and Metal Exchange in Inlandnorth-Western Anatolia Between 3700 and 1500 BC" başlıklı projenin bir kısmını oluşturmaktadır. Eserlerin çizimlerini gerçekleştiren doktora öğrencisi Fadime Arslan'a ve yazının düzenlenmesinde katkı sağlayan Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğr. Üyesi Sezer Seçer Fidan ve Yüksek Lisans öğrencileri Ufuk Özdemir ve Yusuf Tuna'ya ve sağladığı maddi destek için İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'ne teşekkür ederiz.

³ Erkan FİDAN, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, erkanfidan@gmail.com; Michele MASSA, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, michele.massa@bilecik.edu.tr; Orlene MCILFATRICK, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, o.mcilpatrick@blueyonder.co.uk; Mevlüt ÜYÜMEZ, Afyon Arkeoloji Müzesi Müdürü, mevlut-uyumez@yandex.com; Ahmet İLASLI, Afyon Arkeoloji Müzesi, Emekli Arkeolog, ahmetilasli@hotmail.com.

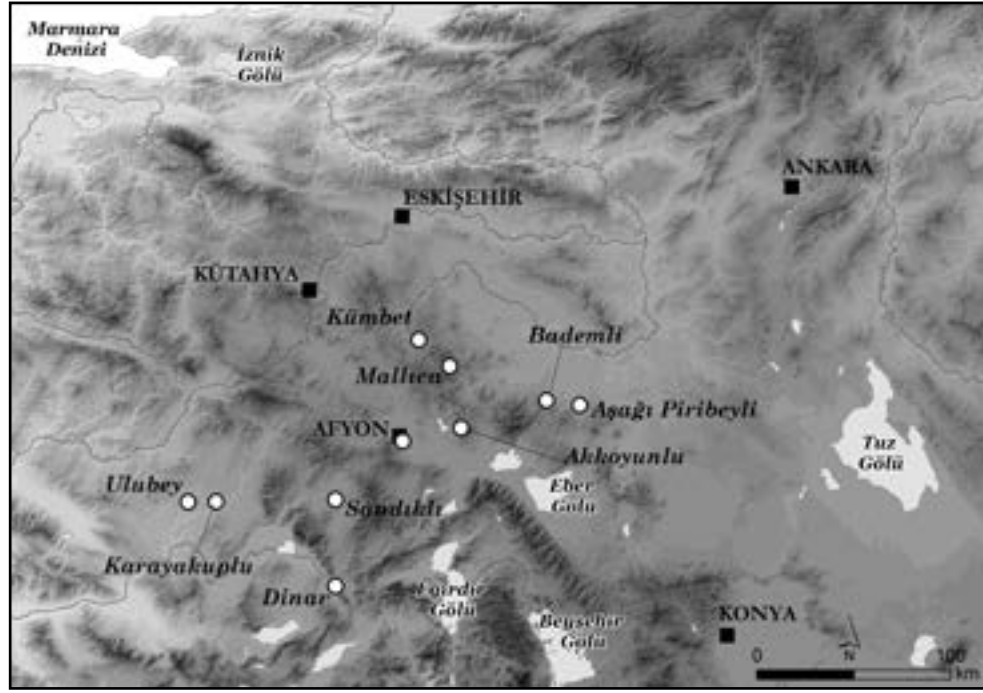

Fig.1: Metal eserlerin buluntu yerleri.

I. Giriş

İç Batı Anadolu'da MÖ 111. ve 11. Binyıl ile ilgili bilgilerimiz son yıllarda yapılan kazı ve araştırmalar sayesinde hızla artmaktadır. Ancak, bu araştırmalar içerisinde en az yer tutan çalışmalar, bölgenin madenciligi üzerinedir. Kazılarda çok sayıda metal eser bulunmasına ve Kütahya-Afyon Bölgesi'nde önemli maden kaynakları olmasına rağmen, eserlerin analiz çalışmaları ya da maden yatakları ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Burada, 2016 yılında bu satırların yazarlarından M. Massa ve E. Fidan tarafından yukarıda yer alan sorunlara yönelik olarak başlatılan "From mines to graves: Metallurgy and Metal Exchange in Inland North-Western Anatolia Between 3700 and 1500 BC" başlıklı proje kapsamında incelenen Afyon Arkeoloji Müzesi eserleri, -eserlerin kimyasal analizleri de yapılarak- ilk defa bilim dünyasına tanıtılmaktadır (Fig. 2)¹.

II. Malzeme Grubu

İncelenen eserler Afyon Arkeoloji Müzesi vitrinlerinde sergilenen metal eserlerden oluşmaktadır. Söz konusu bazı eserler müzeye satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Bunun

¹ From mines to graves: Metallurgy and Metal Exchange in Inland North-Western Anatolia Between 3700 and 1500 BC projesi ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler için Massa 2016, Massa et al. baskıda, Massa et al. 2017; Fidan et al. baskıda.

dışında Afyon, Eskişehir ve Uşak çevresinden gelen münferit buluntular da çalışma kapsamımızdadır. Burada tanıtılacak olan on dokuz eserin bir kısmı 60'lı yıllarda Afyon İl merkezinden satın alınmıştır. Diğer metal eserler ise Afyon'da Emirdağ-Bademli Köyü, Emirdağ-Aşağı Pirli, Emirdağ-Mallıca, Dinar ve Sandıklı çevreleri, Afyon merkeze bağlı Akhoyunlu Köyü ile Eskişehir İl sınırı içerisinde olan Kümbet Köyünden, Uşak'ta ise Ulubey Köyü ile Karahallı, Karayakuplu civarından geldiği belirtilen eserlerden oluşmaktadır (Fig. 1).

Metal eserleri, tipolojik olarak aletler ve silahlar olarak gruplandırmak mümkündür. Bu metal eserlere ek olarak bir adet gövdesinden delikli süs iğnesi (*toggle pin*) süs eşyası kategorisinde değerlendirilebilir (Katalog no: 19). Bilindiği gibi bu tip iğneler çoğunlukla kefen iğnesi olarak kullanılır (Fidan 2012). Aletler, dokumacılık için kullanılan bir adet kirman ve bir bıçaktan meydana gelmektedir (Katalog no: 1 ve 2). Silahlar grubunda üç adet kolcuklu yassı baltanın yanında iki adet sap delikli balta incelenmiştir (Katalog no: 3-7)². Silahlar grubunun büyük çoğunluğu ise altı adet kılıç ve beş adet hançerden meydana gelmektedir (Katalog no: 8-18).

III. Tipolojik ve Kronolojik Değerlendirme

Tipolojik benzerlikler eserlerin kabaca MÖ 111. ve 11. Binyıla tarihlenmesi gerektiğini göstermektedir. Aletler grubunda yer alan İlk Tunç Çağı Dönemi'ne ait Kirman'ın (Katalog no: 1) bir benzeri Alacahöyük'ten bilinmektedir (Koşay 1951: Pl. 197, 1). Horoztepe'de bir tanesi elektrumdan diğeri ise bakırdan yapılmış olan iki kirman bulunmuştur (Özgüç - Akok 1958: 45, 51, Lehva VIII.2-3). Ayrıca bir kirman Haluk Perk Müzesi koleksiyonunda da mevcuttur (Perk 2014: 117). Tek tarafı keskin olduğu için bıçak olarak tanımlanan metal eserin benzerleri Geç Kalkolitik Dönem'den itibaren İlk Tunç Çağı boyunca Anadolu'da bilinmektedir. Afyon Arkeoloji Müzesi'ne satın alma yoluyla gelen ve Katalog no. 2 ile gösterilen ucu kıvrık bıçağın en yakın benzerleri Troia I yerleşmesinde bulunmuştur (Schliemann 1881: 284, no.118 ve 119).

Silahlar grubu içerisinde yer alan üç adet kolcuklu yassı balta, MÖ 11. Binyıla ait olmalıdır (Katalog no 3-5). Kolcuklu baltaların benzerleri Anadolu orijinli olduğu düşünülen münferit bir buluntu (Erkanal 1977: Taf. 4/41) dışında, Beycesultan (Lloyd - Mellaart 1962; Mellaart - Murray 1995: 152, Fig. 2, 154, Fig. 4, 160, Fig. 10), Alacahöyük (Erkanal 1977: Taf. 1/11, 4/45), Kültepe (Özgüç - Özgüç 1953), Boğazköy (Erkanal 1977: taf. 2/14-15), Alişar (von der Osten 1937), Samsun Müzesi (Bilgi, 1990: 57, Res. 5) ve Kayseri Bölgesi'ndeki (Przeworski 1967) çok sayıda örnekle temsil edilmektedir. Sap delikli baltalar arasında katalog no 7 ile gösterilen balta İlk Tunç Çağı'na ait olabilir. Bu tip baltanın MÖ 111. Binyıl ortalarından itibaren benzerlerini, Sarıket Mezarlığı (Seeher 2000: Abb. 49: G. 494 b), Yortan (Kamil 1982: Fig. 88: 336) ve Polatlı'dan (Lloyd - Gökçe 1951:

² Bazı baltaların silah yanında alet olarak kullanılması da mümkündür.

Fig. 2: Katalog numarasına göre sıralanan metal eserlerin fotoğrafları (Aletler 1-2; Silahlar 3-18; Süs İğnesi 19).

Fig. 14: 13) bilmekteyiz. Tipolojik olarak çok daha gelişmiş olan 6 katalog no'lu sap delikli balta ise MÖ II. Binyıl için tipiktir. Söz konusu baltanın MÖ 11. Binyıldaki benzerleri Mahmatlar'dan (Bilgi 2004: 63), Amasya Bölgesi'nden (Dönmez 2014: 189, Pl. 2), Kayseri Bölgesi'nden (Kodan 1987: Res. 15-16) ve Kars Bölgesi'nden (Müller-Karpe 1994: Taf. 97/4) bilinmektedir.

Burada incelediğimiz metal eserler arasında en büyük grubu, tipolojik olarak silah olarak adlandırılan on bir adet kılıç ve hançer oluşturur (Katalog no: 8-18). Söz konusu hançer ve kılıçların perçin delikli ve deliksiz örnekler ile yassı kesitli ve çokgen kesitli örneklerden meydana gelir. İlk Tunç Çağ'ında çok sayıda benzeri olan bu hançer ve kılıçların bu sebeple İlk Tunç Çağ'ına tarihlendirmek mümkündür. Sadece Katalog 8 ve 11'de gösterilen kılıçlar MÖ 11. Binyıl'a ait olmalıdır. Katalog no. 10, 14 ve 17'de görülen perçin deliksiz ve yassı kesitli İlk Tunç Çağ'ı hançer ve kılıçların benzerleri; İç Batı Anadolu'da, Bademağacı'ndan (Duru 1997: Lev. 10:4), Karataş-Semayük'ten (Mellink 1967: Pl. 77: 18, Mellink 1969: Pl. 74: 22) ve Yazılıkaya'dan (Stronach 1957: Fig. 1:19, 21; Fig. 2: 21) bilinmektedir. Ayrıca, Büyük Güllücek (Koşay – Akok 1957: Lev. XXXV: 2) ve Amuk (Braidwood – Braidwood 1960: Fig. 185: 7, Pl. 54: 3.) GKÇ tabakalarında ele geçen benzer hançerler yanında, İlk Tunç Çağ'ında Poliochni (Bernabo-Brea 1964: Tav. CLXXI a, c.), Bayındırköy Mezarlığı'nda (Stronach 1957: Fig. 1: 6, 19), Bodrum Mazı köyünde (Tezcan 1960: Lev. XXX: 5.), Troia'da (Schmidt 1902: 228, no: 5849.), Orta Anadolu'da Tekeköy (Kökten *et al.* 1945: Lev. 1: 2, IV: 8), Alacahöyük (Koşay 1951: Lev. CXXV: H.114.) ve İkiztepe'de (Bilgi 2001: Fig. 71) benzer hançer tipleri bulunmuştur.

Katalog no. 11 ve 13'deki perçin deliksiz ve çokgen kesitli kılıçlar, İç Batı Anadolu'da Beycesultan İTÇ I tabakalarında (Stronach 1962: Fig. 9: 1) ve Yazılıkaya İTÇ III mezarlığındaki hançerlere (Stronach 1957: Fig. 1:19) tipolojik açıdan benzemektedir. Ayrıca, Karabayır İTÇ III yerleşmesinden geldiği söylenen örnek de perçin deliksiz ve çokgen kesitlidir (Stronach 1957: Fig. 2: 10). Ayrıca, bu tipin benzerleri; Poliochni (Bernabo-Brea 1964: Tav. CLXXI b), Kültepe (Esin 1969: 160), Ahlatlıbel (Koşay 1934: 75.), Horoztepe (Özgüç – Akok 1958: Res. 27) ve Tarsus'un (Goldman 1956: Fig. 427: 77) İTÇ tabakalarından bilinmektedir.

Katalog no. 16'da gösterilen perçin delikli ve yassı kesitli hançer, Afyon Müzesi'nde sergilenen grup içerisindeki tek örnektir. Hançerlerin omuzlarında farklı varyasyonlar görülmekle birlikte bu tipin benzerleri, İç Batı Anadolu'da, Beycesultan İTÇ I (Stronach 1962: Fig. 9: 4), Küçükhöyük (Gürkan – Seeher 1991) ve Sarıket İTÇ II mezarlıklarında (Seeher 2000: Abb 51:G. 517b, Abb. 34: G. 259a, 266a) ele geçirilmiştir. Perçin delikli ve yassı kesitli hançerlerin paralelleri, Ege'de; Thermi İTÇ tabakalarında (Lamb 1936: Pl. XLVII: 29.11), Troia II. yerleşmede (Schmidt 1902: 228, no: 5850.), Bayındırköy Mezarlığı'nda (Stronach 1957: 1, 2, 12, 14, Bittel 1955: Abb. 6), Orta Anadolu'da; Alacahöyük (Koşay 1951: Lev. CXLIX: A1, D9, Lev. CLXXXIII: A1/K.21.), Kayapınar (Temizer 1954, Res. 17), Güney Anadolu'da; Amuk (Braidwood – Braidwood 1960: Fig. 351: 6, Pl. 54) ve Tarsus'ta (Goldman 1956: Fig. 428: 99) bulunmuştur.

Katalog no. 9, 12, 15 ve 18'de verilen perçin delikli ve çokgen kesitli hançer ve kılıçlar Geç Kalkolitik Dönem'den itibaren bölgede üretilmektedir. Ilıpınar GKÇ mezarlığı (Begamann *et al.* 1994: 2, 215: 1386) ile Beycesultan İTÇ I (Stronach 1962: Fig. 9: 2-3) buluntuları bu tipin çevre bölgedeki en erken örneklerini teşkil eder. Ayrıca bu tip hançerlerin İlk Tunç Çağı'ndaki paralelleri; Karataş-Semayük (Mellink 1969: Pl. 74: 22), Bayındırköy (Stronach 1957: 1: 3, 7, 11, 16; Bittel 1955: Abb. 1, 4, 5, 7), İkiztepe (Bilgi 2001: Fig. 71.), Ahlatlıbel (Koşay 1934: 75 -76) ve Mersin'de (Garstang 1953: Fig. 149: 22) ele geçirilmiştir.

Süs eşyaları kategorisindeki delikli süs iğnesi (*toggle pin*), MÖ 111. Binyıl'ın ortaları ile birlikte yaygın olarak kullanılmaya başlanmış örneklerden bir tanesidir (Fidan 2012). İğne, deliğinden geçirilmiş iki metal halka ile birlikte bulunmuştur. Benzer bazı örneklerde delik çevresinde ip izi bulunan bu tarz iğnelerin, Emirdağ Mallıca'dan gelen söz konusu örneğindeki halkalar, diğer kullanım şekillerini de göstermesi açısından önemlidir. Elips başlı olarak tipolojik sınıflamaya sokabileceğimiz gözlü süs iğnesinin İlk Tunç Çağı'ndaki bazı benzerleri; Küllüoba (Fidan 2012), Karataş-Semayük (Mellink 1967: Pl. 77: Fig. 22 sağ), Kaklık Mevkii (Topbaş *et al.* 1998: Fig. 51: 121), Küçükhöyük (Gürkan – Secher 1991: Abb. 22: 4), Harmanören (Özsait 1997: res. 4: E 6), Beyşehir Kuşluca köyü (Çokbanker 1974: Res. 11) ve Sarıket mezarlığında (Secher 2000: Abb. 47: G. 448 b, Abb. 51: G. 523, Abb. 20: G. 70c, Abb. 37: G. 300 a, Abb. 44: G. 398 a, Abb. 18: G. 53 b, Abb. 17: G. 7b, Abb. 50: G. 504 b, Abb. 51: G. 521 a, Abb. 21: G. 88 c, Abb. 53: G. 583 e, Abb. 23: G. 100 b, Abb. 18: G. 38 a, Abb. 43: G. 376 c) ele geçirilmiştir.

IV. Kimyasal Analizler

IVa. Yöntem: Afyon Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen metal eserlerin analizi, *portable X-Ray Fluorescence (pXRF)* olarak adlandırılan taşınabilir X Işını Floresans cihazı ile yapılmıştır. Metal eserlerin kimyasal bileşim analizleri, Bruker firmasından alınan IV-SD modelli taşınabilir bir X-Işını Floresans cihazı ile yapılmıştır. Alüminyum-titanyum filtreli ölçümlemede Bruker kalibrasyon dosyası (CU₄) kullanılmıştır. Değişkenli analiz ve veri işleme için JMP 12 Pro yazılımı kullanılan işlemlerde, sonuçlardaki doğruluk sapma değerinin belirlenmesi için hem kalibre edilmiş hem de kalibre edilmemiş veriler değerlendirilmiştir.

IVb. Analiz Sonuçları: Yapılan kimyasal analizler eserlerin bakır, arsenikli bakır, az miktarda (% 1-2) kalay içeren bakır ya da tunçtan üretildiğini göstermektedir (Tablo 1). On dokuz eserin sadece beş tanesi tunçtur. Aletler grubundaki Kirman arsenikli bakırdan yapılmıştır. Bıçak ise çok az miktarda arsenik (%1) içerdiği için bakır olarak tanımlanabilir.

Silahlar grubunda analizi yapılan üç yassı baltanın bir tanesi saf bakırdan üretilirken, diğer iki tanesi ise % 20'nin üzerindeki kalay oranı ile tunçtan üretilmiştir. Sap delikli baltalardan tipolojik açıdan İTÇ Dönemi'ne tarihlenebilecek olan eserin çok az miktarda arsenik içeren bakırdan üretildiği anlaşılmıştır. Tipolojik olarak gelişkin özellikler

gösteren ve tipik bir MÖ 11. Binyıl baltası olan örnek ise tunçtan yapılmıştır (Tablo 1). Hançer ve kılıçların analiz sonuçlarına göre bir genelleme yapmak ise çok zordur. Ancak çoğunluğun bazen az miktarda arsenik içeren bakır ya da arsenikli bakırdan üretilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Afyon merkezden satın alınan dört hançer/kılıcın iki tanesi bakır, bir tanesi arsenikli bakır diğeri ise tunçtan üretilmiştir. Dinar'dan gelen üç kılıcın iki tanesi birbirine çok yakın oranda arsenik içerir. Söz konusu arsenikli bakır örneklerinin dışındaki diğer kılıç ise saf bakırdan yapılmıştır. Sandıklı'dan gelen iki hançer ise birbirine yakın oranlarda az miktarda arsenik içermektedir. Bu hançerler dışında Uşak Ulubey Köyünden ve Afyon Emirdağ Aşağı Piribeyli Köyü yakınlarından geldiği söylenen iki örnek de arsenikli bakırdan üretilmiştir.

Elips başlı delikli süs iğnesi ise, bize en ilginç sonuçları verir. Söz konusu iğne hem yüksek oranda arsenik hem de kalay içermektedir. Tunç iğnenin deliğine ve birbirlerine geçirilmiş şekilde bulunan iki halkanın ise saf bakırdan yapılmış olduğu anlaşılmıştır³.

V. Değerlendirme ve Sonuç

Afyon Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen ve çoğunluğunu balta ve hançerlerin oluşturduğu metal eser grubunun tipolojik değerlendirmesi ve benzerleri ile yapılan karşılaştırmalar, söz konusu eserlerin ait oldukları dönemlerin belirlenmesi konusunda yardımcı olmuştur. Eserler üzerinde yapılan kimyasal analizlerin sonuçları ise söz konusu eserlerin üretildikleri maden cinslerinin kesin olarak saptanmasını sağlamıştır. Tunç Çağları bağlamında arkeolojik açıdan oldukça değerli bir bölge olan Afyon ve çevresi, ulaşım yollarının kesiştiği önemli bir coğrafyanın parçasıdır. Bununla birlikte bakır madeni açısından zengin olduğu anlaşılan Afyon-Kütahya Bölgesi ve çevresinde yapılacak yeni ve kapsamlı metalürjik araştırmaların, Batı Anadolu'nun tarih öncesi dönemlerindeki madencilik faaliyetlerinin başlangıcı ve gelişimi hakkında önemli bilgiler getirebileceğini düşünmekteyiz.

³ Tablo 1'de S455 ile gösterilen söz konusu eser üzerine yapılan analizlerde ilk iki okuma delikli süs iğnesi, üçüncü ve dördüncü okumalar ise halkalar üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Örnek no	Yerleşme	Müze Env. No.	Cinsi	Tarihleme	Tip	Ağırlık (gr)	Toplam	Cu%	As%	Sn%	Pb%	Ag%	Sb%	Bi%	Fe%	Co%	Ni%	Zn%	Katalog no
S439	Emirdağ-Bademli Köyü	E-10270	Arsenikli Bakır	İTÇ	Kirman	54,4	99,65	95,24	2,95	0,12	0,36	0,13	0,17	0,00	0,43	-0,01	0,01	0,26	1
S440	Uşak-Ulubey Köyü	E-831	Arsenikli Bakır	MÖ II. Binyıl	Kılıç	83,5	99,56	95,84	2,49	0,08	0,36	0,09	0,11	-0,04	0,36	0,00	0,02	0,26	8
S441	Dınar	E-839	Arsenikli Bakır	İTÇ	Kılıç	22,6	99,47	93,90	4,88	0,13	0,02	0,08	0,06	-0,05	0,11	-0,01	0,02	0,22	9
S442	Dınar	E-837	Bakır	İTÇ	Kılıç	30,7	99,39	94,64	4,07	0,17	0,05	0,09	0,07	-0,05	0,12	-0,01	0,02	0,23	10
S443	Afyon Merkez	E-840	Bakır	İTÇ	Kılıç	22,3	99,39	98,55	0,09	0,06	0,01	0,25	0,06	-0,05	0,13	-0,01	0,04	0,25	11
S444	Afyon Merkez	E-842	Kalaylı Bakır	İTÇ	Bıçak	32	99,40	98,10	0,50	0,07	0,03	0,24	0,06	-0,04	0,15	-0,01	0,03	0,25	2
S445	Dınar	E-838	Arsenikli Bakır	İTÇ	Kılıç	21,6	99,44	96,81	1,69	0,08	0,13	0,26	0,09	-0,03	0,13	-0,01	0,03	0,25	12
S446	Sandıklı	E-834	Arsenikli Bakır	İTÇ	Haçer	12,6	99,46	97,28	1,07	0,11	0,13	0,39	0,09	-0,03	0,13	-0,01	0,04	0,26	14
S447	Sandıklı	E-833	Arsenikli Bakır	İTÇ	Haçer	14,3	99,47	97,49	0,96	0,09	0,15	0,29	0,09	-0,03	0,15	-0,01	0,03	0,26	15
S448	Afyon Merkez	E-841	Tunç	İTÇ	Haçer	35,1	99,64	94,94	0,96	2,21	0,36	0,09	0,10	-0,02	0,57	0,00	0,15	0,27	16
S449	Afyon Merkez	E-835	Bakır	İTÇ	Haçer	3,3	99,60	95,24	0,91	2,04	0,28	0,10	0,08	-0,02	0,56	0,01	0,16	0,26	17
S450	Afyon Merkez	E-836	Arsenikli Bakır	İTÇ	Haçer	3,4	99,62	95,13	0,92	2,08	0,35	0,09	0,09	-0,02	0,56	0,00	0,15	0,27	18
S451	Emirdağ-Aşağı Pıribeyli	E-832	Arsenikli Bakır	İTÇ	Kılıç	81,4	99,41	97,23	1,32	0,08	0,03	0,31	0,10	-0,04	0,14	-0,01	0,04	0,24	13
S453	Akkoyunlu	E-1072	Tunç	MÖ II. Binyıl	Sap delikli balta		99,69	90,61	0,99	6,13	0,49	0,10	0,10	0,00	0,80	0,01	0,18	0,28	6
S454	Afyon Merkez	E-1073	Bakır	İTÇ II-III	Sap delikli balta		99,65	90,15	1,08	6,76	0,36	0,12	0,12	0,01	0,66	0,01	0,16	0,25	7
S455	Emirdağ-Mallıca	E-9501	Tunç	İTÇ II-III	Toggale-pin	10,9	99,64	89,46	1,33	6,99	0,44	0,11	0,12	0,00	0,71	0,01	0,23	0,24	19
S456	Kümbet köyü	E-1069	Bakır	GTÇ	Yassı balta		99,41	97,25	1,42	0,06	0,04	0,17	0,06	-0,03	0,15	-0,01	0,05	0,25	3
S457	Uşak-Karahallı, Karayakuplu civarı	E-1068	Tunç	GTÇ	Yassı balta		99,41	97,17	1,47	0,06	0,06	0,18	0,07	-0,03	0,15	-0,01	0,05	0,25	4
S458	Afyon Merkez	E-1070	Tunç	GTÇ	Yassı balta		99,38	95,37	3,33	0,04	0,06	0,15	0,05	-0,02	0,12	-0,01	0,04	0,25	5
							99,42	96,64	2,05	0,04	0,06	0,15	0,06	-0,03	0,16	-0,01	0,04	0,25	
							99,40	92,75	6,01	0,04	0,10	0,12	0,08	-0,05	0,12	-0,01	0,02	0,23	
							99,44	94,10	4,63	0,05	0,11	0,11	0,10	-0,05	0,15	-0,01	0,02	0,23	
							99,53	89,72	0,70	8,54	0,08	-0,04	0,11	-0,03	0,18	-0,01	0,03	0,24	
							99,18	84,89	2,58	10,80	0,48	-0,07	0,11	-0,02	0,18	-0,01	0,04	0,22	
							99,78	96,21	1,01	0,09	1,05	0,60	0,07	0,18	0,27	-0,01	0,04	0,25	
							99,74	95,74	1,69	0,07	0,97	0,51	0,07	0,19	0,22	0,00	0,05	0,24	
							99,79	96,14	1,22	0,09	1,01	0,52	0,08	0,21	0,25	-0,01	0,04	0,26	
							98,68	76,98	4,76	14,22	0,62	0,06	0,27	0,09	1,08	0,02	0,04	0,55	
							97,25	70,59	7,84	16,28	0,70	0,20	0,42	0,26	0,60	0,00	0,07	0,29	
							98,86	95,09	0,17	0,28	0,22	0,19	0,16	0,06	1,23	0,17	1,27	0,03	
							98,88	94,67	0,39	0,25	0,18	0,20	0,15	0,05	1,14	0,16	1,64	0,04	
							100,25	95,56	0,98	0,13	0,17	0,10	0,29	-0,05	2,61	0,06	0,12	0,26	
							99,83	97,12	1,01	0,13	0,18	0,10	0,32	-0,04	0,57	0,01	0,21	0,24	
							97,41	68,57	4,71	22,29	0,52	-0,11	0,15	0,06	0,89	0,03	0,00	0,29	
							96,37	65,39	4,32	22,66	1,34	-0,10	0,19	0,08	2,11	0,07	-0,04	0,35	
							96,45	64,09	5,74	24,78	0,36	-0,11	0,19	0,08	0,98	0,04	0,00	0,30	
							87,16	41,82	13,97	27,77	1,33	0,01	0,42	0,31	1,33	0,02	-0,01	0,19	
							94,32	60,28	9,48	22,23	0,65	-0,04	0,33	0,18	0,94	0,01	0,04	0,21	
							95,10	62,39	8,91	21,35	0,70	-0,02	0,32	0,16	1,03	0,01	0,03	0,21	

Tablo 1: Metal Eserlerin kimyasal analiz sonuçları.

ALETLER

Kirman

Katalog no: 1

Örnek no: 439

Müze Env. No: E-10270

U: 19,7 cm

İTÇ

Arsenikli Bakır

Emirdağ Bademli Köyü

Bıçak

Katalog no: 2

Örnek no: 444

Müze Env. No: E-842

U: 15,0 cm G: 2,5 cm K: 0,5 cm A: 32 g

İTÇ

Kalaylı Bakır

Afyon Merkez

SİLAHLAR

Yassı Balta

Katalog no: 3

Örnek no: 456

Müze Env. No: E-1069

U: 16,8 cm Üst genişlik: 3,5 cm, Orta Genişlik: 6,5 cm

Alt Genişlik: 5,1 cm, K: 1,1 cm

MÖ II. Binyıl

Bakır

Eskişehir Kümbet Köyü

Yassı Balta

Katalog no: 4

Örnek no: 457

Müze Env. No: E-1068

U: 15,1 cm Üst Genişlik: 3,2 cm, Orta Genişlik: 4,6 cm,

Alt genişlik: 4,1 cm K: 1,2 cm

MÖ II. Binyıl

Bakır

Uşak Karahallı Karayakuplu civarı

Yassı Balta

Katalog no: 5
Örnek no: 458
Müze Env. No: E-1070
U: 11,3 cm Üst genişlik: 2,8 cm, Orta Genişlik 5,4 cm,
Alt Genişlik: 3,8 cm, K: 0,4 cm
MÖ II. Binyıl
Tunç
Afyon Merkez

Sap Delikli Balta

Katalog no: 6
Örnek no: 453
Müze Env. No: E-1072
U: 9,0 cm En geniş yeri: 13,1 cm
MÖ II. Binyıl
Tunç
Afyon Merkez Akkoyunlu köyü

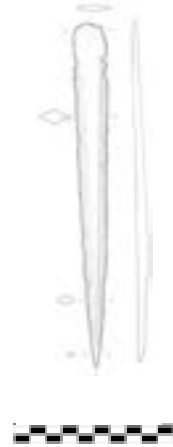
Sap Delikli Balta

Katalog no: 7
Örnek no: 454
Müze Env. No: E-1073
U: 10,0 cm Üst genişlik: 2,0 cm, Orta Genişlik 1,3 cm
Ağız Genişliği: 4,5 cm
İTÇ II-III
Bakır
Afyon Merkez

Kılıç

Katalog no: 8
Örnek no: 440
Müze Env. No: E-831
U: 21,6 cm G: 2,2 cm K: 0,6 cm A: 83,5 g
MÖ II. Binyıl
Arsenikli Bakır
Uşak Ulubey Köyü

Kılıç

Katalog no: 9
Örnek no: 441
Müze Env. No: E-839
U: 20,5 cm G: 2,1 cm K: 0,45 cm A: 22,6 g
İTÇ
Arsenikli Bakır
Dinar

Kılıç

Katalog no: 10
Örnek no: 442
Müze Env. No: E-837
U: 19,8 cm G: 2,5 cm K: 0,2 cm A: 30,7 g
İTÇ
Bakır
Dinar

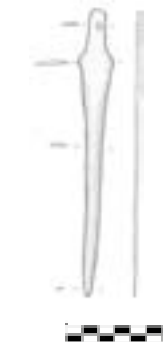
Kılıç

Katalog no: 11
Örnek no: 443
Müze Env. No: E-840
U: 20,6 cm G: 1,7 cm K: 0,3 cm A: 22,3 g
MÖ II. Binyıl
Kalaylı Bakır
Afyon Merkez

Kılıç

Katalog no: 12
Örnek no: 445
Müze Env. No: E-838
U: 18,0 cm G: 2,2 cm K: 0,2 cm A: 21,6 g
İTÇ
Arsenikli Bakır
Dinar

Kılıç

Katalog no: 13

Örnek no: 451

Müze Env. No: E-832

U: 25,3 cm G: 3,8 cm K: 0,5 cm A: 81,4 g

İTÇ

Arsenikli Bakır

Emirdağ-Aşağı Piribeyli

Hançer

Katalog no: 14

Örnek no: 446

Müze Env. No: E-834

U: 14,2 cm G: 1,6 cm K: 0,2 cm A: 12,6 g

İTÇ

Arsenikli Bakır

Sandıklı

Hançer

Katalog no: 15

Örnek no: 447

Müze Env. No: E-833

U: 12,4 cm G: 1,8 cm K: 0,2 cm A: 14,3 g

İTÇ

Arsenikli Bakır

Sandıklı

Hançer

Katalog no: 16

Örnek no: 448

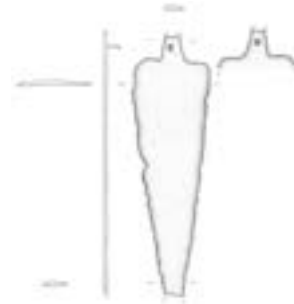
Müze Env. No: E-841

U: 16,4 cm G: 5,0 cm K: 0,2 cm A: 35,1 g

İTÇ

Tunç

Afyon Merkez

Hançer

Katalog no: 17

Örnek no: 449

Müze Env. No: E-835

U: 8,4 cm G: 1,3 cm K: 0,2 cm A: 3,3 g

İTÇ

Arsenikli Bakır

Afyon Merkez

Hançer

Katalog no: 18

Örnek no: 450

Müze Env. No: E-836

U: 6,1 cm G: 1,4 cm K: 0,1 cm A: 3,4 g

İTÇ

Arsenikli Bakır

Afyon Merkez

SÜS EŞYALARI

Toggle-pin

Katalog no: 19

Örnek no: 455

Müze Env. No: E-9501

U: 11,4 cm G: 0,2 cm A: 10,9 g

İTÇ II-III

Tunç (Halkalar bakır)

Emirdağ-Mallıca

Kaynakça

- Begemann, F. – E. Pernicka – S. Schitt-Strecker 1994
“Metal Finds from Ilıpınar and the Advent of Arsenical Copper”, *Anatolica XX*: 203-215.
- Bernabo-Brea, L. 1964
Poliocni, citta preistoricanell'isoladi Lemnos, Vol. I, Roma.
- Bilgi, Ö. 1990
“Samsun Müzesi Protohistorik Çağ Silahları ve Orta Karadeniz Bölgesi Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler”, *XI. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 253-268.
- Bilgi, Ö. 2001
Metallurgists of the Central Black Sea Region, İstanbul.
- Bilgi, Ö. 2004
Anadolu Dökümün Beşiği, İstanbul.
- Bittel, K. 1955
“Einige Kleinfunde aus Mysien und aus Kilikien”, *IstMitt 6*: 113-119.
- Braidwood, R. J. – L. S. Braidwood 1960
Excavations in the Plain of Antioch I. The Earlier Assemblages Phases A-J, Chicago.
- Çokbanker, E. 1974
“Beşşehir Kuşluca Köyü Buluntuları”, *TAD XXI-2*: 31-39.
- Dönmez, Ş. 2014
“EarlyBronze Age Metallurgy in Amasya Province, North- Central Anatolia”, M. Kvachadze – M. Puturidze – N. Shanshashvili (eds), *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasusand Anatolia*, International Conference, November 19-23, 2014, Georgia:182-197.
- Duru, R. 1997
“Bademağacı Höyüğü (Kızılkaya) Kazıları. 1993 Yılı Çalışma Raporu”, *Belleten LX / 229*: 783-800.
- Erkanal, H. 1977
Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien, München.
- Esin, U. 1969
Kuantatif Spektrel Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Assur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciligi, İstanbul.
- Fidan, E. 2012
“İç Kuzeybatı Anadolu İlk Tunç Çağı Gözlu Süs İğneleri (Toggle Pin)”, *CollAn XI*: 179-204.
- Fidan, E. – M. Massa – O. Mcilpatrick (Baskıda)
“Höyüktepe'de Erken ve Orta Tunç Çağı”, M. Türktüzün – S. Ünan (eds.) *Kureşler Barajı Kurtarma Kazıları 2015*, Kütahya.
- Garstang, J. 1953
Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey, Oxford.
- Goldman, H. 1956
Excavations at Gözlükule-Tarsus II from the Neolithic Through the Bronze Age, Princeton.

- Gürkan, G. – J. Seeher 1991
“Die frühbronzezeitliche Nekropole von Küçükhöyük bei Bozüyük”, *IstMitt. 41*: 39-90.
- Kamil, T. 1982
Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia, BAR 145, Oxford.
- Kodan, H. 1987
“Kayseri Müzesindeki Eski Tunç Çağı Definesi”, *Belleten 51*: 581-586.
- Koşay, H. Z. 1934
“Ahlatlıbel Hafriyatı”, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi 2*: 3-102.
- Koşay, H. Z. 1951
Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, Ankara.
- Koşay, H. Z. – M. Akok 1957
Büyük Güllücek Kazısı, Ankara.
- Kökten, K. – N. Özgüç – T. Özgüç 1945
“1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Belleten IX / 35*: 361-400.
- Lamb, W. 1936
Excavations at Thermi in Lesbos, Athens.
- Lloyd, S. – N. Gökçe 1951
“Excavations at Polatlı”, *AS I*: 21-78.
- Lloyd, S. – J. Mellaart 1962
Beycesultan 1. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels, London.
- Massa, M. 2016
“The Early Stages of Metallurgy and Metal Exchange in Northwestern Turkey”, *Heritage Turkey 6*: 23.
- Massa, M. – E. Fidan – O. McIlpatrick (Baskıda)
“Çiledir Höyük ve Seyitömer Höyük Erken ve Orta Tunç Çağı metalurjisi” S. Ünan (ed.) *Kütahya Müzesi 2015 Yıllığı*, Kütahya.
- Massa, M. – O. McIlpatrick – E. Fidan 2017
“Patterns of Metal Procurement, Manufacture and Exchange in the Early Bronze Age Northwestern Anatolia: Demircihüyük and Beyond” *AS 67*: 51-83.
- Mellaart, J. – A. Murray 1995
Beycesultan III.2: Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects. London.
- Mellink, M. J. 1967
“Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı”, *AJA 71*: 247-258.
- Mellink, M. J. 1969
“Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı”, *AJA 73*: 293-307.
- Müller-Karpe, M. 1994
Anatolisches Metallhandwerk, Neumünster.

Erkan Fidan - Michele Massa - Orlene McIlpatrick - Mevlüt Üyümez - Ahmet İlaşlı

von der Osten, H. H. 1937

The Alishar Hüyük, Seasons of 1930-1932 I-III, Chicago.

Özgüç, T. – M. Akok 1958

Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri, Ankara.

Özgüç, T. – N. Özgüç 1953

Ausgrabungen, in Kültepe. Bericht über die im Auftrage der Türkischen Historischen Gesellschaft 1949 durchgeführten Ausgrabungen, Ankara.

Özsait, M. 1997

“1995 Harmanören Mezarlık Kazısı”, *XVIII. KST I*: 457-474.

Perk, H. 2014

Anadolu İlk Tunç Çağı Toplu Buluntusu, İstanbul.

Przeworski, S. 1967

Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500-700 vor Chr, Netherlands.

Schliemann, H. 1881

Ilios, Stadt und Land der Trojaner, Leipzig.

Schmidt, H. 1902

Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Altertümer, Berlin.

Seeher, J. 2000

Die bronzezeitliche Nekropole von Demircihüyük-Sarıket, Tübingen.

Stronach, D. 1957

“The Development and Diffusion of Metal Types in Early Bronze Age Anatolia”, *AS VII*: 89-125.

Stronach, D. 1962

“Metal Objects”, *Beycesultan I*: 280-290.

Temizer, R. 1954

“Kayapınar Höyüğü Buluntuları”, *Belleten* 18: 317-330.

Tezcan, B. 1960

“Yeni Horoztepe Buluntuları”, *Anadolu V*: 13-28.

Topbaş, A. – T. Efe – A. İlaşlı 1998

“Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part II: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii”, *Anatolia Antiqua VI*: 21-94.

The Greek Care of the Self in Foucault and the Athenian Democracy¹

Gürkan ERGİN²

Keywords: Michel Foucault, Athenian democracy, care of the self, subject, homosexuality

For a few centuries in Classical Greece, Michel Foucault claimed, people were able to shape their lives according to the principles of beauty, and to “constitute” themselves instead of “discovering” themselves. They achieved this through specific practices conducted by the self on the self to attain a state of happiness, wisdom and moderation. The thinker largely ignores, however, the close relationship between this care of the self and the Athenian democratic mechanism, focusing instead only the process itself. He also argues that these practices were only confined to the future potential leaders of Athens and that they were in essence an aristocratic occupation. This paper aims to prove the opposite, that these “technologies of the self” were encouraged by speeches and several democratic developments in order to make them more accessible to the general population, and to highlight their organic connection with the Athenian democratic practices, which Foucault barely discusses.

Anahtar Kelimeler: Michel Foucault, Atina demokrasisi, kendilik kaygısı, özne, eşcinsellik

Michel Foucault son dönemlerinde özellikle antik Yunanistan'dan başlayarak öznenin kendisini inşa sürecini ele almış ve Yunanistan'da “kendini bilmek”, “kendine özen göstermek” ifadeleriyle tanımlanabilecek bu süreçte kişinin belirli bir mutluluk, bilgelik, ölçülülük durumuna erişmesi için kullandığı ilkeleri de “kendilik pratikleri/teknolojileri” olarak tanımlamıştır. Foucault kendilik teknolojilerinin antik Yunan'da oynadığı rolü öznenin kuruluşu çerçevesinde detaylı olarak incelemiş olmasına karşın, bunların Atina demokratik pratikleri içinde ne anlama geldiğine ve aralarında fiilen nasıl bir ilişkileri olduğuna neredeyse hiç değinmediği gibi, kendilik teknolojilerinin aslen sadece toplum liderliğine aday aristokratik bir çevreye hitap ettiğini öne sürmüştür. Ne var ki düşünür diğer çalışmalarında gördüğü üzere burada da bazı çelişkiler sergiler. Bu makale Foucault'nun iddia ettiğinin aksine, kendilik kaygısının Atinalı devlet adamlarının söylevlerinde ve çeşitli demokratik düzenlemelerde tüm Atina vatandaşlarına aşılacak istenen bir hedef olduğunu göstermeyi, aynı zamanda Foucault'nun neredeyse hiç değinmediği Atina'nın demokratik uygulamaları ve kendilik pratikleri arasındaki ilişkiyi somut bir şekilde vurgulamayı amaçlamaktadır.

¹ Birinci Hakeme Gönderilme Tarihi: 26.09.2017; Kabul Tarihi: 10.10.2017

İkinci Hakeme Gönderilme Tarihi: 15.10.2017; Kabul Tarihi: 02.11.2017

² Gürkan ERGİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Laleli, İSTANBUL; e-mail: gur.ergin@gmail.com.

Introduction

In his later years, Michel Foucault pointed out to a recurring theme in his research, namely that the subject is not a given and static form, and hence must be studied historically. This genealogy of the subject as a historical reality appears in a number of areas, which Foucault was unable to collect under one theme. Two of them¹ is crucial to the aims of the present article, that is, the relationship between the constitution of the subject and Athenian democracy: One is a parallel history of a subjectivity that both governs itself and is governed by others. Here Foucault delves into how the relationship between ethics and politics was problematized in different ways through antiquity. He attempts to take account “the contact point, where the individuals are driven and known by others, is tied to the way they conduct themselves and know themselves”. If one considers it an ethical activity to guide or attempt to set right one’s own freedom (government of self) and a political activity to guide or attempt to set right the freedom of others (government of others), it becomes clear that Foucault’s studies of antiquity includes an inquiry into how the ethical government of the self has become incorporated into and confronted with government of others. Thirdly, he examines how the subject has become committed to various ways of telling truth about itself. Foucault identifies a shift from antiquity to early Christianity. The famous Greek dictum “know thyself” (*gnothi seauton*) was in the golden age of antiquity subordinate to the lesser known “care of the self” (*epimeleia heautou*) for the benefit of actual living. This changed in early Christianity, when knowledge of the self eventually became integrated into confession, as the individual admitted the most intimate details about sinful thoughts and actions to a spiritual guide (Raffnsøe – Gudmand-Høyer – Thaning 2016: 337-338).

Although Michel Foucault wrote extensively on ancient world, his ideas are yet to be utilized fully in modern classical scholarship. Foucault’s interest in the technologies of the self is related to his abandonment of antihumanist perspective in favour of a liberating subjectivity, whose examples he found in Classical Greece². In the constitution of the sub-

¹ The first is a genealogy of sexual ethics and a history of “desiring man.” Here Foucault examines how “western man had been brought to recognize himself as a subject of desire” and how “individuals were led to practice on themselves and on others, a hermeneutics of desire.” In other words, he studies how the antique problematization of sexual behaviour in early Christianity was reinterpreted into a problematization of sexual desire, Raffnsøe – Gudmand-Høyer – Thaning 2016: 336.

² Although care of the self is a process of constituting the subject, Greeks lacked a word for the subject though they discussed its ontology, for example in Plato: “[The self] involves drawing the dividing line within a spoken action that will make it possible to isolate and distinguish the subject of the action from the set of elements (words, sounds etc.) that constitute the action itself and enable it to be carried out. In short it involves, if you like, making the subject appear in its irreducibility” (encapsulated by Foucault 2005a 54-55). Even though Plato claimed that the soul was eternal, he nevertheless advocated practices of the self, since the soul had forgotten what it should naturally know.

ject³, care of the self ensures the transformation of individuals through a series of self-conducted actions on their bodies, souls, thoughts, gestures and modes of existence with or without the help of others, and thus reaching a state of happiness, wisdom, perfection or immortality. These practices are a part of the “art of living”, which rest on one’s shaping of his own existence to achieve special and acceptable ontology. The practitioner of this *tekhne* does not have any concern to universalize the rule that his acts are based on. On the contrary, he makes himself a moral subject by individualizing his acts, reshaping them, and providing a rational and reflective mould for them; giving them a unique grandeur. This is the process Foucault calls “ethics”, but whereas a modern ethics is a matter of rules or principles for actions that can be labelled as “right” or “good”, in Foucault it is “the kind of relationship you ought to have with yourself, which determines how the individual is supposed to constitute himself as a moral subject of his own actions” (Foucault 1990: 251; 1997: 263).

The Greek technologies of the self was a guide to existence rather than a number of advices to be followed by intellectuals. It taught the Greeks to exist, not what to do. They did not organize behaviour patterns or a series of acts, but enabled the individuals to change and reshape their existence. The traits attained by them were qualities related to existence, which Foucault named as “modes of existence”, peacefulness, moderation and happiness being the most popular. Practices of the self changed the people through three methods: *mathesis* (wisdom), involving the relationship between the self and the others; *melete* (contemplation) between the self and the truth; *askesis* (exercise) between oneself and self. Claiming that these were well-established and systematic principles, he named them “technologies of the self”.

In this context, it must be noted that Foucault makes a delicate distinction between the “man creating himself” and the “man searching his own truth”. The former is an open-ended attempt that promises freedom and beauty, while the latter assumes that one’s own “real self” is predetermined and knowable. In “secular subjectivity” of the Severan age and “deep subjectivity” of Augustinus, subject was expected to recognize and manifest a “truth” about himself, which came from the outside in the former and from inside in the latter (Foucault 2014: 114-161; Paras 2016:157-160, 183). But for a few centuries in

³ From the outset, Foucault’s works include a criticism against the constitution of subject as solipsist, ahistorical, self-built, and a consciousness with absolute freedom. Foucault attempts an analysis that can explain the constitution of the subject historically. His aim is to put forward a form of history without the subject that explains the establishment of knowledges, discourses, domains of objects, where “an empty identity wanders through the history.” Foucault never denies that the subject exists, but believed that it is “historically variable”, claiming that the subject is not the elementary foundation, but has a birth and a development process, hence a history. The subject constitutes itself in different forms at different times through the use of varied practices, but always distinguishing itself from the body that engages in those practices, Kelly 2013: 513. For an alternative view see Cornelius Castoriadis, who uses a psychoanalytical explanation of the intersubjective processes to not only provide an account of individual subjectivity, but also pose an original notion of agency, Tovar - Restrepo 2012: 133-141.

Classical Greece, Foucault claimed, people were able to shape their lives according to the principles of beauty, able to “constitute” themselves instead of “discovering” themselves” (Paras 2016: 183-184). Creation of the self is what makes Athenian democracy a unique regime, a historically important node in history, because it emerged from the individuals creating themselves, not from any extrinsic power relation (see below). In Foucault, this “self-constitution of the subject” through the care of the self is the one of the main driving forces behind the Athenian politics, because the care of the self was an answer to the question of how should one live and how should “we live together”⁴. Foucault thought that modern philosophy forgot that the (ancient) philosophy was an art, a way of life, and transformed this tradition to almost a theoretical discourse (Paras 2016: 172-178, 182-186). Greek philosophy, on the other hand, was concerned precisely with this question, which, in the end, perhaps inevitably, linked to the problem of governing people.

Foucault’s views faced criticisms from Classical scholars. For example, in his article titled “Foucault’s Antiquity”, James I. Porter claims that Foucault’s view of the Greeks was as aestheticized and ideal as that of the Enlightenment and points out his inconsistent line of thought (Porter 2006). Foucault himself was aware of alleged contradiction in his works, but saw it inevitable⁵. True, his interest in the care of the self, i.e. writing the history of humanity’s being based not on its conditions and constraints but on art and style, meant severing all his ties with his past views. But even here, he maintained his unchanging approach: to analyse historical facts in terms of their conditions of possibility (*épistémè*)⁶. Another fact that Porter ignores is that Foucault himself says that the practices of the self is not peculiar to Greeks but can also be found in other cultures (Foucault 2005a: 317). In Greece, however, this governing of the self was a prerequisite for governing the others, but Porter never investigates that aspect of the process, discussing instead Greek sexuality and the subject. Wolfgang Detel, too, deals only with this specific problem, limiting himself mostly to the 4th century BC, though his book’s title *Foucault and Classical Antiquity* promises a more thorough analysis of Foucault’s reflections on antiquity in general (Sellars 2005; Goldhill 2006).

⁴ Hadot believes that in his discussion of philosophy as a therapy, Foucault ignored the fact that its first and foremost aim was to provide a state of peace for the soul, to relieve it from the anxieties of life, even from the worries caused by the mysteries of the human existence, Hadot 2012: 256.

⁵ “The main interest in life and work is to become someone else that you were not in the beginning. If you knew when you began a book what you would say at the end, do you think that you would have the courage to write it? What is true for writing and for a love relationship is true also for life. The game is worthwhile insofar as we don’t know what will be the end. My field is the history of thought. Man is a thinking being”, Foucault 2005b2: 99; see also Paras 2006: 203-206.

⁶ Paras 2016: 168. An *épistémè* is something like a way of understanding the world which is specific to a time and place - a set of understandings which enable sense to be made of the world, Kendall – Wickham 20032: 67; a common cognitive horizon, which binds the various discursive formations together, Raffnsøe – Gudmand-Høyer – Thaning 2016: 162.

In addition to the limited interest in Classical scholarship towards Foucault’s views, there is also one remarkable problem in Foucault’s own analysis of care of the self that must be noted, which sets it apart from his other works on clinic or prison. While the latter presents a more balanced narrative of discourse⁷ and practice, the former fails to keep that tone. There is simply too much discourse and not enough practice. This is also evident in the parts of *The History of Sexuality* dealing with ancient Greece, which can be read at best as intellectual histories of various classical sources with a few accompanying examples of practice (Poster 1986: 208). Similarly, while Foucault makes extensive use of the sources on care of the self, he limits his theme with one’s ways to achieve the truth, largely ignoring the socio-political developments of the period, which are closely related to the discourses shaped around the subject. One reason for this might be his reluctance to get into a field he is not very familiar with. Foucault shows how in the ancient world the care of the self from civic activity to a personal one until the care of the self was ultimately suppressed by Christianity, but only superficially explores the correlation between this change of practices of the self and the change of political regimes (i.e. from Athenian democracy to Roman monarchy).

Lastly, Foucault’s analysis of the Greek care of the self does not indicate his admiration of everything Greek. Contrary to Porter’s claims (Porter 2006: 175-176), his criticism was clear and concise in his interviews: “– *These Greeks, did you find them admirable?* – No. – *Neither exemplary nor admirable?* – No. – *What did you think of them?* – Not very much”⁸. Foucault goes on to say that the Greeks arrived at a contradictory point in morality of antiquity: On the one hand, they conducted a relentless research aimed at a certain style of existence, and they tried to make it available to all on the other. For Foucault the mode of existence attained through the care of the self was linked to a virile society, which operates through dissymmetry and exclusion of the other, and which is linked to an obsession with sexual penetration (as an important element in Greek masculinity and politics; Foucault 2005b²: 199-200).

⁷ In Foucault “discourse” has several components: objects (the things studied or produced), operations (the methods and techniques or ‘ways of treating’ these objects), concepts (terms and ideas which are routinely found in the discipline and which may constitute its unique language) and theoretical options (those different assumptions, theories and perhaps even hypotheses available within the discipline, and which might oblige physicists, say, to ‘decide’ between relativity theory and quantum mechanics), McHoul – Grace 2002: 44.

⁸ Foucault 1988: 244. Despite Porter’s implications (Porter 2006: 170, 172), Foucault was not a “theorist” either. In the study of sexuality for instance, his was an effort “to dislodge and to thwart the effects of already established theories— theories that attempt to tell us the truth about sexuality, to produce true accounts of its nature, to specify what sexuality really is, to inquire into sexuality as a positive thing that has a truth that can be told, and to ground authoritative forms of expertise in an objective knowledge of sexuality”, Halperin 2002: 41.

Athenian Democracy and the Care of the Self

Greek equivalent of the care of the self (*epimelesthai sautou* or *tekhne tou biou*), include certain practices: one imposes on oneself a style with the aid of a guide or *parrhesiastes*, and in doing so he aims at a certain degree of completeness and perfection through self-sacrifices, denials and abstentions⁹. The truth about and the mastery over oneself to govern the others are achieved by various exercises. One of them is purification rituals: If one does not purify oneself, then he cannot be in touch with the gods via dreams or oracles to understand the truths they tell. Another one is concentrating the soul: The soul is something mobile, something that can be disturbed. It is important, therefore, to keep it intact and to unite it in itself since it is vulnerable to external threats. The technique of withdrawal is detaching yourself and breaking contact with the external world, so that you can directly look at your soul i.e. “take your soul in your hands.” The techniques of testing involve one’s organization of a tempting situation and test his ability to resist it: After lengthy and tiring exercises, which give you appetite, you should be able to resist delicious and attractive food brought before you (Foucault 2005a: 46-49).

These are essential for the art of governing, because one should first command his soul and body in order to participate the affairs for the state. Thus, the body and the soul reveal themselves as the infinite source of politics, because to a Greek citizen, the state as a separate institution does not have a meaning. Foucault observes that the technologies¹⁰ of the self first emerged in antiquity and divides them into three types: a) Platonic philosophy, in which one must take care of the self in order to be able to take care others and govern others; b) Cynic and Stoic philosophy, which considers the care of the self as an end in itself; c) Christian principles, which does not consider care of the self as a means of governing others, but aims to overcome the self to attain salvation. Through these lines Foucault shows how, in the course of time, the care of the self shifted from being primarily a civic activity to primarily personal. In Socratic context, this civic activity is primarily linked with a

⁹ One’s account of his life is “a demonstration of whether you are able to show that there is a relation between rational discourse, the logos, you are able to use, and the way you live.” Socrates is inquiring into the way the logos that gives form to a person’s life; for he is interested in discovering whether there is a harmonic relation between the two. Foucault explains that Socrates’s role is to determine “the degree of accord between a person’s life and its principle of intelligibility or logos”, and as a result in such an examination, “one becomes willing to care for the manner in which he lives the rest of his life, wanting now to live in the best possible way; and this willingness takes the form of a zeal to learn and to educate oneself no matter what one’s age is” (Foucault 1986: 45-67; Foucault 2001: 13, 23, 96-97).

¹⁰ “Technologies” as *tekhne*, the art of living or the know-how. Socrates demonstrates to Alcibiades that he does not have the *tekhne* to enable him to govern the polis. This *tekhne* is a “body of rules to which one had to submit from start to finish, minute by minute, at very moment, if there were not precisely this freedom of the subject making use of his *tekhne* according to his objective, desire, and will to make a beautiful work, then there would be no perfection of life, Foucault 2005b2: 35, 424.

small circle of young aristocrats¹¹, whose status makes them leading figures in the city and exercise power on their fellow citizens. The question is whether the status and authority given to these young men by birth make them govern properly and the answer is the care of the self for the creation of a proper political subject. In this context, the earliest and most important text for Foucault is *Alcibiades*, which he thoroughly discusses¹². Alcibiades wants to govern people, and Socrates approaches him to give advice. For Socrates, not only Alcibiades’s education is inferior to those of the Persians and Spartans, but also his lovers are after him for bodily pleasures rather than to encourage him to care for himself (Pl. *Alc.* 121e-122a, 131c ff.). This is why Socrates tells him to follow the principle “know thyself” inscribed on the Temple of Apollon at Delphi if he is to transform his privileged position into a conduct over others and claim superiority over his rivals. But how can one know oneself? By looking to the soul, Socrates claims, since self is the soul¹³. And because there is not more divine part of the soul than the one where wisdom and logic reside, one knows oneself only by looking at there or similar divine things. The moment the soul makes contact with the divine one, it is equipped with wisdom, which helps the soul to know right from wrong, hence to govern itself. And when one knows how to govern oneself, he can govern the city (Foucault 2005a: 71).

What is the role of the care of the self in governing a democratic city, then, when Foucault says that it is first and foremost restricted to the elite, even though the masses are now the active players in politics? Why are the ordinary citizens not as qualified as the aristocrats, now that they, as voters and policy makers, are dominant force in Athenian politics? In fact, Foucault does emphasize that the care of the self is not restricted to aristocratic circles: It is not just the wealthiest, the economically, socially, and politically privileged who practice the care of the self” (Foucault 2005a: 113). He also says that “in the most disadvantaged classes there are practices of the self that generally are strongly linked

¹¹ In theory, the practices of the self are accessible to every person, but only a few really achieves it due to the lack of courage, will and faith, and to being incapable of comprehend the importance of the task. Thus, philosophers like Socrates insistently point to it to draw attention. It demands free time, a luxury which can only be afforded by the elite. Even it is not restricted to a specific social class, it is still dependent on definite organizations or networks of friendship, Foucault 2005a: 113-115, 118-119.

¹² Apart from the Socratic dialogues there are other sources on the subject. In Xenophon, having completed his conquests, Cyrus’ wish is to take care of himself. Ruling an empire is good, but what is more important is maintaining it, which requires restraint, moderation and infinite care from the individual (Xen. *Cyr.* 7.5.76).

¹³ In *Frogs*, Aristophanes likens Alcibiades to a lion, Aristoph. *Ran.* 1432-1433; cf. Plut. *Alc.* 2.2-3. This is the animal Plato uses as an allegorical component of human soul, which is composed of a human head (logos), a lion’s torso (spirit) and a multiheaded beast representing nether parts (desires). Unjust individuals feed the lion and the beast while starving the human, i.e. logos (Pl. *Rep.* 588c-d). Lion is an animal arousing admiration, but also a fierce figure belonging to nature rather than civilization, Bell – Nass 2015: 1-2. But the Alcibiades the lion did not come from the nature: he was reared in the city. He is a part of the city, just as of the human soul. Entrusting the polis to the lion, or tyrant, whom it is often associated with, is equivalent to letting the spirit (i.e. lion part of the body) to rule the logos. The unjust soul is the lack of care of the self and governance, Bell 2015: 124-125.

with dearly institutionalized religious groups organized around definite cults and often with ritualized procedures.” He then contrasts this with the “sophisticated, worked out, and cultivated practices of the self which are obviously much more linked to personal choice, to the life of cultivated free time and theoretical research... In Greek, Hellenistic, and Roman culture, care of the self always took shape within quite distinct practices, institutions, and groups which were often dosed to each other, and which usually involved exclusion from all the others. Care of the self is linked to practices or organizations of fraternity, brotherhood, school, and sect” (Foucault 2005a: 112-114). There is also a second limitation to Foucault’s generalization: “Meaning and aim of taking care of oneself is to distinguish the individual who takes care of himself from the crowd, from the majority, from the *hoi polloi*, who are precisely the people absorbed in everyday life” (Foucault 2005a: 75). Yet, the principles of the care of the self is given to all, but few can hear and this forms the division among the citizens (Foucault 2005a: 119):

It is no longer the individual’s status that, in advance and by birth, defines the difference that sets him apart from the mass and the others. What will determine the division between the few and the many is the individual’s relationship to the self, the modality and type of his relationship to the self, the way in which he will actually be fashioned by himself as the object of his own care. The appeal has to be made to everyone because only a few will really be able to take care of themselves.

But what does this mean in a democratic city? After all, the care of the self is not exclusive to Athenian aristocrats nor is it a privilege of democracy: It is also practiced by the Spartans in a militaristic regime, where they leave agricultural labour to helots to take care of themselves (Plut. *Mor.* 217a). And having completed his conquests, it is Cyrus’ wish to take care of himself: ruling an empire is good, but what is more important is maintaining it, which requires restraint, moderation and infinite care from the individual (Xen. *Cyr.* 7.5.76). In these cases, the care of the self is a *result* of Spartans’ and Cyrus’ positions in power, while in the *Alcibiades* dialogue, it is a *prerequisite* for governing fellow Athenian citizens; the foundation for political action (Foucault 2005a: 31). Governing others is not seen as a separate action apart from governing oneself. But for Spartans and Cyrus, care of the self comes *after* political and military dominance. Even in Plato, where democracy as a regime and way of life is questioned, the fact that freedom of the individuals, understood as mastery they are capable of exercising over themselves, is crucial for the existence of the state is never a matter of debate. Thus, the leader of the city is expected to exert full control over himself, to be able to restraint himself when necessary, to command his appetites and desires. This is the leader profile we know from Greek literature, and his exact opposite is the tyrant¹⁴, who cannot curb his passions, his bodily desires, and is prone to abuse

¹⁴ Foucault recognizes two tyrants: A vicious tyrant, “incapable of mastering his own passions and ... therefore always prone to abuse his power and to do violence to his subjects,” and the “positive image of the leader who was capable of exercising a strict control over himself in the authority he exercised over others,” Foucault 1990: 81.

his power¹⁵. The problem with Foucault’s take on the Greek care of the self is its lack of a comprehensive analysis and integration of socio-political aspects of the Greek society to the matter, which could have put it in a better perspective, and to which I will now turn for a brief survey.

The Greek democratic *polis* is not a state, since in it the explicit power belongs to the citizens (Castoriadis 1991: 157). Therefore, the political organization of democracy and its conception among the Greeks is closely related to the care of the self. Greece was a convenient place for this kind of regime to flourish, since it was outside the influence of great empires, especially the powerful and divinely blessed Near Eastern monarchies. What characterizes these empires is the earthly state structure that reflects its heavenly counterpart. The resulting space is not homogenous, but pyramidal, which we also find in the “political” space of Olympus, where the ruler, i.e. Zeus, resides at the top and the old gods, i.e. Titans, at the bottom. Contrary to this arrangement of the heavens, the world of men is organised according to the notion of *isonomia*, which can be conceptualized as a circle at the centre with men at an equal distance to it. The centre of this empty circular space is now the sovereign and there is a competition among the citizens to fill it (Vernant 2006: 213, 244; 2013²: 111-). Who deserves to fill that space among the citizens? The ones that can take care of themselves, that can control themselves in order to control the others. This is a reflexive power relation, free from the external power relations.

In this city, contrary to Near East, the influence of gods over the administration and justice was weaker. Solon’s approach to justice as a more abstract and private matter effectively excluded the divine from the political and judicial domain. There is also the perception in Homer and Hesiod that it is the men that are responsible for the misfortunes that befall themselves (Hom. *Od.* 1.28-43; Hes. *Op.* 215ff; Irwin 2005: 226-227). Gods are not after inflicting damage on the *polis*, but citizens do that because of their cruelty. Therefore, in the 5th century, Protagoras, who, remarkably was a friend of Pericles (Plut. *Per.* 36.3), defined his profession dealing with questions of how the individual ideally “conducts himself” and his *oikos*, how he regulates his civic duties and how he should contribute the affairs of the state both verbally and efficaciously, in other words, with the concepts like “art of governing” (*politike tekhnē*) and “being a good citizen” (Pl. *Prot.* 318e-319a). These went hand in hand with weak political leadership, which depended on one’s private resources and personal qualities. Political leaders had limited means at their disposal of controlling the masses (Arist. *Pol.* 1326b 3-7). In the absence of mass

¹⁵ Here we may note that in a number of occasions the overthrow of tyrants is associated with their sexual excesses, Arist. *Pol.* 5.1311a-1312a gives a list. What brings their demise is their lust for young boys or girls, since a tyrant is a ruler, who is incapable of governing others due to his incapacity to master his own bodily desires and pleasures of life. Tyranny disrupts Athenian leaders’ power relations with themselves, the power of the subject folding onto itself as an object. Socrates claims that “tyranny develops out of no other constitution than democracy- from the height of liberty, I take it, the fiercest extreme of servitude”, Pl. *Rep.* 564a.

communication or any form of media, Athenian leaders had to resort personal communication with the citizens and this led to a direct control over them. In a political medium, where the leaders could be easily influenced, the care of the self as a prerequisite for the care of the others was an essential principle both for the ruler and the ruled. And since the Greek political practice was direct, unmediated and participatory, the emphasis was on self-control and self-help instead of governmental interference. Thus “know thyself” or care of the self should have had powerful political implications; it was a metaphor of personal self-discipline among the politically decentralized Greeks, operating in the total or partial absence of an institutionalized executive body. This weakness was compensated by a constant emphasis on the inherent value of personal self-rule as well as citizen autonomy. In addition, Vernant notes that all the knowledge and intellectual techniques previously held by prominent families were now publicly revealed, and that the truth “was no longer derived from mysterious revelation. Doctrines were made public, submitted to criticism and controversy, and subjected to a form of reasoned argument” (Vernant 1996³: 91-92)¹⁶.

Given the nature of the Athenian democracy, did Foucault underestimate the role of the practices of the self in an ordinary, perhaps underprivileged lower-class Athenian citizen’s life? Was the care of the self really considered an elite occupation? Should we really dismiss a common interest in or an encouragement of it just because “free time” is associated with the aristocracy? It seems to me that Foucault’s rather ambiguous analysis I have quoted above actually presupposes that even though the practices of the self appeal to everyone, in the end, those who will hear it will be the privileged and wealthy ones that can afford free time, i.e. *skhole* or *otium*. But as I have shown above and will detail below, Athenian society created a medium and a language to make care of the self appealing to everyone.

First of all, we should remember that, despite Foucault’s association of the Socratic care of the self with the Greek aristocracy, the philosopher himself was a figure that could criticize any form of government. This kind of criticism was possible only in a democracy. Socrates spent most of his life under the Athenian democracy believing that the demonstration of incapability and hollowness of certain political leaders was his duty. Karl Popper emphasizes that his intellectualism was egalitarian as was his notion of justice. As for his conception of wisdom, it was one’s comprehension of how little he knows, since he questioned every type of wisdom be it Sophistic, philosophical or occupational. This educational mission he believed to be also a political mission. He felt that the way to improve the political life of the city was to educate the citizens to self-criticism (Popper 1947²: 111-115).

¹⁶ This is also evident in *Oidipus Rex* (or in *Ion*) where Foucault explores the rituals related to the revelation of the truth, in other words the “regimes of truth.” Although the truth about *Oidipus* is revealed by *Teirisias*, the chorus and the hero do not believe it since he is not a witness, but only an oracle of *Apollo*, a human susceptible to errors speaking without concrete evidence. The words of *Apollo*, the divine prophecy itself is not enough: the truth should be investigated like a criminal case and should include witnesses, Foucault 2014: 22-40.

We will see that the Greek literature of the 5th century BC and archaeological evidence suggest the utilization of aristocratic homosexual discourse -an important constituent of the care of the self- by the Athenian leaders as a rhetorical device, and adoption of it among the Athenian citizens and by the leaders. Leaving that aside for now, let us focus on another aspect of the care of the self: *oikos*. Foucault claims that in Greek thought “we can speak of a diagram of power, which extends across all qualified forms of knowledge: governing oneself, managing one’s estate and participating in the administration of the city were three practices of the same type. Xenophon’s *Oeconomicus* shows the continuity and isomorphism between these three ‘arts’, as well as the chronological sequence by which they were to be practiced in the life of an individual. Having declared that he is now capable of ruling himself, the young *Critobulos* feels that it is time to marry, and Xenophon points out that his governing of himself and of his household, when given the right amount of dedication, a remarkable physical and moral training, will eventually bestow him leadership functions... Generally speaking, anything that would contribute to the political education of a man as a citizen would also contribute to his training in virtue; and conversely, the two endeavours went hand in hand” (Foucault 1990: 75-76).

Oikos was, of course, the foundation of the Athenian social organization and in Xenophon’s *Oeconomicus*, with its relationship to the care of the self, it obviously does not refer to an aristocratic household. Its significance for the state depended on the arable land it possessed (*kleros*). The *oikoi* and their lands were the agricultural basis, on which all the *poleis* rose. The importance attested to the *oikos* is evident in Solonian reforms and later legal arrangements, and the primary observance of the Greek political philosophy was that it was the smallest unit that formed the *polis*. Naturally the state was at pains to protect it and the most conspicuous indication of this rigorous supervision was that all the legal matters concerning the *oikos* was regarded within the boundaries of public law, not the private. There are other well-known numerous examples that I will not consider here (Arist. *Pol.* 1252b; Detel 2005: 140-142; Skinner 2005: 113), but we also need to remember that the city-oriented presentations of Athenian legal institutions in modern works tend to obscure the fact that the state intervention was effectual in the distant rural households, which were in constant contact with the administrative institutions of the *asty* (Jones 2004: 51-52). Therefore, in this decentralised political geography, one’s care of oneself does not only relate to his household, but also extend to the *oikos*’ political aspect related to the *polis*. In contrast, Socrates’ discussion on *Cyrus*’ agricultural and political *oikonomikos* reveals how the king uses rhetoric to conceal the inequality in the Persian Empire. To *Cyrus*, the care he gives to his garden is a form exercise like military training, whereas for Greeks it is a virtue that cannot be measured in terms of physical training and military strength. Household activities and management reflect the morality of the city-state, not the measure of physical and material success as in the case of *Cyrus* (Kronenberg 2009: 43-45).

Another aspect we should note in this regard is the hoplite warfare. A hoplite was expected to be as morally inviolable as they are physically. To achieve this physical and moral integrity, self-control was necessary, since for the Greeks the contrast between hoplite and *kinaidos* was at the same time the contrast between the masculine and feminine man (Echeverría 2012: 304-305). Despite the social, intellectual, financial or political rivalry between the aristocracy, the well-to-do that provided the bulk of the hoplites and the ordinary citizens, they had to support each other in the battle. That the hoplite phalanx was a selective representation of a Greek *polis* has long been recognized with its social patterns, religion, age ranking etc (Connor 1988: 26-27). While it is true that the denial of the lowest economic class, *thetes*, in this stylised hoplite *polis* actually reflects its status in civic life¹⁷, other classes without aristocratic lineage were represented, and we may safely assume that the practices of the self also appeal to this segment of the population. And we should remember, of course, that although *thetes* were not admitted to the council and the magistracies, in the second half of the 4th century their exclusion was practically ignored and following the naval successes of Athens, where they were recruited, they received praise for their efforts. A good indicator of their importance is evident in Thucydides narrative of the disastrous Sicilian expedition, where the *thetes* assume the central role, while the hoplites and cavalry are suspiciously absent from or subsidiary in this massive undertaking (Steiner 2005: 409-411). Elsewhere the Athenian navy and the *thetes* seems to have been rarely praised or given importance, but Hanson pointed out the repeating trend in Athenian society to encourage the citizens of lower status to identify themselves with the hoplites through festivals and monuments (Hanson 1996: 306).¹⁸ In addition, Detel's claim that "at the same time a great degree of self-control was demanded not just of the rulers, but of the ruled too, for this was the only way of securing rational acceptance of their subordinate social position since they had no chance of influencing the rulers" (Detel 2005: 222) is unconvincing, since there are various examples against it¹⁹.

We need not to understand the hoplite-*kinaidos* dichotomy strictly in militaristic

¹⁷ Attic war memorials are testimonies of their lower status, as their names on them are either absent or an afterthought, Connor 1988: 26.

¹⁸ See also Osborne 1987: 103-104 for the identification of the Athenian citizens as a whole with the young aristocratic warrior.

¹⁹ The demos had already acted on its own initiative in 508/507 BC, when Kleisthenes' rival Isagoras had objected his reforms and sought the help of Kleomenes. The two had invaded the acropolis with a small force, but the Athenians had besieged the hill and ended the occupation, remarkably without the guidance of a leader. This was the moment the demos emerged as a collective agent in the history, Hdt. 5.66-73.1; Arist. Ath. Pol. 20-22.1; Ober 2007: 86. Since then, even Pericles, who in his most influential times needed the public approval, did not possess such a power. His legislative proposals were consecutively brought to and discussed in the Assembly for weeks. The people's awareness of a need for leadership was not accompanied by handing the decision making over the leader, Thuc. 1.140.1. This was true even for the Archaic Period: despite his aristocratic roots and wealth, Peisistratos had appealed the people to provide him bodyguards, Hdt. 1.59.4; Arist. Ath. Pol. 14.1.

terms. The conception of *kinaidos* "was of a man *socially* deviant in his entire being principally observable in behaviour that flagrantly violated or contravened the dominant social definition of masculinity" (my italics). The care one should take for himself does not apply only to hoplite Athenian citizens, but to *all* free Athenian males, since in Greek belief system masculinity is a difficult accomplishment that requires constant struggle against inner and outer enemies. This is a matter concerning whole free Athenian male population, not only the upper classes, since losing one's masculine gender status and being reduced to the social ranks of women is a universal possibility for all men (Halperin 2002: 29-30).

In *Gorgias*, right to govern the people in Athenian democracy is not associated with the care of the self, but with rhetoric: Callicles belongs to the group of men that claim to govern the city by virtue of their status, birth and wealth, but he faces the Athenian law which aims to give the same status for everybody, preventing anyone prevailing over the others. Callicles wants to play the aristocratic game of the best in a system, which has become egalitarian, but his wealth and traditional status cannot earn him the superior governing position among the best and being among the best does not give him any real authority in a democracy (Pl. *Gorg.* 483a-e; Foucault 2010: 368-369). The only way to achieve this status in Athenian democracy is rhetoric (Pl. *Gorg.* 454d), which supposedly will help him prevail his political rivals and persuade the others (*hoi polloi*) by presenting himself to them, and which, according to Socrates, is of no use. The dialogue seems to indicate indirectly that the care of the self is not relevant anymore. Instead of practices of the self or rhetoric, Socrates offers a third alternative, namely the test of one soul by another: The soul (Callicles') will be tested against the one that is a touchstone or *basanos* (Socrates') to reach an agreement (*homologia*) between the two, which will be achieved through the revelation of the true nature of the soul tested, hence whether it is just or not, or whether it has the capacity and right to govern (Pl. *Gorg.* 486d-488b). "It is a discursive game between two souls, the test of the soul's reality-truth through natural affinity and manifestation of authenticity." In this relationship, the criterion of truth of one's actions or words is provided when there is *homologia*, which means that what is said by one can be said by the other (Foucault 2010: 371). In this *homologia*, there are three agencies of truth: 1) *Parrhesia*, the bond through which the *logos* of one can act on the soul of the other and lead it to the truth; courage to say all that one thinks despite rules, laws, and customs; 2) *Eunoia*, a feeling of benevolence for each other which comes from friendship, that is, to speak only out of benevolence for the other 3) *Episteme*, to say what one thinks is true. Now, in the Periclean model, Foucault claims (Foucault 2010: 372-373),

[It is] possible to bind the plurality of the others around the person in command within the unity of the city", whereas in Socrates' model the truth is not to be sought in the internal connection between the person who thinks and what is thought, but through the identity of the discourse between two persons... The Periclean model made it possible to bind the plurality of the others around the person in command within the unity of the city— will now bind master

and disciple to each other. And, binding them to each other, [it will] no longer bind both of them to the unity of the city, but to the unity of knowledge, which is the unity of the Idea, the unity of Being itself. Socrates' philosophical parrhesia binds the other, the two others, master and disciple, in the unity of Being, unlike the Periclean type of parrhesia which bound the plurality of citizens brought together in the city to the unity of command of the person who assumes ascendancy over them.

Foucault makes a distinction between political (Periclean) and philosophical (Socratic) parrhesia, commenting that "In contrast, philosophical parrhesia, which in this dialogue operates between master and disciple, leads not to rhetoric, but to an erotics" (Foucault 2010: 374)

Political Eros and the Care of the Self

Foucault's approach to sexuality is from the perspective of history of discourses, as an element in a larger political-discursive technology. He treats sexuality not as a positive thing but an instrumental effect, not as a physical or psychological reality, but as a social and political device. He does not describe what sexuality is but attempts to clarify what it does and how it works in discursive and institution. It is rather an effort to denaturalize, dematerialize, and derealize sexuality so as to prevent it from serving as the positive grounding for a theory of sexuality, to prevent it from answering to "the functional requirements of a discourse that must produce its truth" (Halperin 2002: 41-42).

Greek homosexuality is, of course, a well-trodden ground, which I am not going to investigate, but a few things can be said about its role in the constitution of the subject through self-care and its political aspect. According to Socrates, one of the main reasons of Alcibiades' shortcomings was that his suitors only desired his body and none of them was interested in encouraging the young man to care for himself (Foucault 2005a: 37). In *The History of Sexuality*, where Foucault traces how the modern individual transforms him/herself into subject, whose truth is his/her own sexuality, pederasty presents a fundamental and problematic moral dilemma, since it brings Greek way of life into question. For an adult Greek male, anybody could be an object of love, but in a homosexual relationship he should take the active role, because it was the position appropriate to his own freedom and welfare of the state. The moral question emerging from this was the risk that the young members of the ruling class could be inclined to take the passive role hence jeopardise the freedom of the polis. Thus, whereas sexual desire was not considered a moral problem in Greek society, homosexuality became an ethical and political one. In this respect, the care of the self served to the constitution of the individual as a political subject rather than an instrument in revealing a transcendent and concealed truth about oneself, the form it would take in Christianity (Foucault 2014: 114-161; Paras 2016: 157-160). Alcibiades'

ambiguous sexual tendencies²⁰, therefore, targets the free and egalitarian Athenian people, the masculinity of the male citizens and their sexual and political autonomy.

Foucault's interest in the relationship between the care of the self, homosexual discourse and contemporary Athenian politics is limited. I have already noted that he regards the care of the self as an exclusively aristocratic occupation, and homosexuality or political eros²¹ is discussed within this framework. Detel believes that "Foucault's interpretation, while not inappropriate, often tends to overestimate the cultural implications of the evidence he relies on", and that political and rhetorical texts "only apply to a small circle of elites" and probably tell us little about the actual social practices (Detel 2005: 123-124). Contrary to Foucault's suggestion that only men who can exercise self-control will meet the approval that they need for a successful political career, Detel claims that Plato assumes that only men who have the right approach to their eros²², one that aims the production of the good are suitable to assume political responsibility. Plato's well-known suspicions about democracy is mainly directed at "the democratic mechanisms of control of the rulers by the people in the popular assembly and the courts", since the people knew little about the matters of politics and this reacted irrationally. For Detel, Plato's views on the role of political eros as care of the self is comprehensible in this specific context. "When external democratic control of the rulers fails, then all that remains is to erect a consistent anti-democratic politeia in which external control of the rulers from below must be

²⁰ Tendencies that render Alcibiades a tyrant, a perverse, and a feminine figure in the eyes of the Athenians, a paranoia, Wohl 1999: 366-369. One of the interpretations of the figure of Alcibiades is through the lens of Foucault's "perverse implantation", the idea that power does not prohibit, but in fact incites and proliferates perversions as objects, surfaces of operation, and hence supports for its ever more penetrating and wide-reaching control (Wohl 1999: 353). In Foucault's words, "it is through the isolation, intensification, and consolidation of peripheral sexualities that the relations of power to sex and pleasure branched out and multiplied, measured the body, and penetrated modes of conduct", Foucault 1978: 39-49.

²¹ The political aspect of eros is not a concept exclusive to Plato. There is an interesting passage in Deipnosophistae, where it is told that toi Zeno "took Eros to be the god of love and freedom, and even the provider of concord, but nothing else. This is why he said in his Republic that Eros was the god who contributed to the safety of the city", Athen. 561C. Although it is remarkable that Zeno did not choose Zeus, Athena or a more intellectual patron for his ideal city, it is equally understandable, since the internal harmony of the city must be dependent on the love that citizens have for each other. Eros is called the god of freedom because it is the love, the pedagogical relationship between an adult man and a youth, that frees the city and the individual. This is, of course, Hesiod's cosmological Eros, but the one that was stripped off his association with unreason, Boys-Stones 1998: 170-171.

²² Like Erinys, Eros too is an entity that transcends one's will. In Plato's philosophy love operates beyond individuals: on every level of the spiritual and material world, life is founded on one's desire to seek the other, who possesses what he/she yearns for. Therefore, all beings are in constant need and this deficiency gives rise to the struggle for the better, ensuring the continuation of life. It permeates everything from artist's effort to create and from teacher to statesman and lover. A love relationship between the Athenian male citizens, in which the partners complete each other and the care of the self can thrive, is, then, in the hands of a force beyond lovers' will. Eros' task is to lead the future rulers or statesmen to proper love objects. On the way they are instructed, befriended and guided, mostly by philosophers, who in every case actually embody one single archetype: Eros, Dihle 1982: 52-53; Osborne 2002: 90-93.

replaced by the rulers' self-control." The educational programme for the political elite suggest in the *Republic* intends to ensure the self-control that the elite should possess in order to be good and stable rulers (Detel 2005: 220-222).

I think Detel overlooks the aim and impact of rhetoric and speeches, where one can find an attempt to define the connection between the citizens and Athens/democracy with sexual terms and connotations. In his funerary oration for the dead in the first year of the Peloponnesian War, for instance, Pericles says (Thuc. 2.43.1):

Such was the end of these men; they were worthy of Athens, and the living need not desire to have a more heroic spirit, although they may pray for a less fatal issue. The value of such a spirit is not to be expressed in words. Anyone can discourse to you for ever about the advantages of a brave defence, which you know already. but instead of listening to him I would have you day by day fix your eyes upon the greatness of Athens, until you become filled with the love of her; and when you are impressed by the spectacle of her glory.

The word "mature lover" (*erastes*) retained its homosexual meaning in Periclean Athens and was a metaphor an ordinary citizen could associate with: no matter how poor or of low status the male listener is, it transforms him into a manly and honourable subject that can reflect his patriotism on his ideal ego (Skinner 2005: 122). But Pericles' oration goes beyond this: the *demos* is introduced as an aristocratic body; the democratic subject is constituted within an aristocratic system (Wohl 2002: 30-41). The speech implies that the aristocratic connotations of the care of the self, which Foucault noted, are now considered as public ideals. Thus, the term, reminiscent of erotic literature, places the citizen in the role of *erastes*, who encourages the *eromenos* -Athens in this case- to care for oneself. Manifestation of the subject that produces power relations and is produced by them are clearly observed in these metaphors. The expressions like "lover of city/people" is repeated by Pericles' successor Kleon, this time with a greater emphasis on this connection: Kleon declares himself as the "lover of the people", and, just like in the courtship between the *erastes* and the *eromenos*, he tries to seduce the them with political gifts. To this we may add that by the 5th century, Harmodios and Aristogeiton, who had become the symbols of opposition to tyranny as well as courage and dedication fed by homosexual *eros* among the elite, were listed among the founders of the Athenian political system (Dem. 19.280; Hyp. 6.39). And theirs was not an elite affair: Thucydides hints at a class difference, emphasizing the middling social status of Aristogeiton against the aristocratic background of young and illustrious Harmodios (Thuc. 6.54.2)²³. As a *mesos politês*, an average Athenian, Aristogeiton becomes a figure whom all citizens regardless of their status can identify. Since Thucydides remarked earlier that the people knew that "the tyranny had been put down at last, not by themselves, but by Lacedaemonians" (Thuc. 6.53.3), portrayal

²³ Herodotus makes them the members of the elite clan of Gephyraioi (Hdt. 5.57), but only Thucydides points to Aristogeiton's lower status.

of Aristogeiton as a middling citizen provided an easy way for the ordinary Athenians to identify themselves with one of the imaginative founders of the democracy. Therefore, every Athenian could now be an Aristogeiton, imagining themselves as both an erotic and a political elite (Wohl 1999: 358-359). The duo's homosexual love became a part of the sexual ideology of democracy (Skinner: 2005: 118). These nicely correspond with the above-mentioned tendency to "aristocratize" the Athenians as a whole and create a convenient symbolic medium, where the practices of the self might become more intelligible and common through this sexual discourse.

Visibility of the Care of the Self: Two Examples

Foucault's archaeological method explores the networks of what is said, and what can be seen in a set of social arrangements. Applying the archaeological approach, one finds out something about the visible in "opening up" statements and something about the statement in "opening up visibilities"²⁴. For example, just as in *Discipline and Punish* Foucault's central task is to show how the prison as a form of visibility (a visible thing) produces statements about criminality, while statements about criminality produce forms of visibility which reinforce prison²⁵, so the care of the self makes itself visible in the plan of the *oikos* (Pl. *Ti.* 69d-71a):

[The gods] planted the mortal kind apart therefrom in another chamber of the body, building an isthmus and boundary for the head and chest by setting between them the neck, to the end that they might remain apart. And within the chest—or "thorax," as it is called—they fastened the mortal kind of soul. And inasmuch as one part thereof is better, and one worse, they built a division within the cavity of the thorax as if to fence off two separate chambers, for men and for women—by placing the midriff between them as a screen. That part of the soul, then, which partakes of courage and spirit, since it is a lover of victory, they planted more near to the head, between the midriff and the neck, in order that it might hearken to the reason, and,

²⁴ The fields that archaeological method investigates are listed under seven groups by Kendall – Wickham, which are explained by the example of school. For our purpose, it is convenient to detail only the first group: It is an attempt "to understand the relation between the sayable and the visible focusing on those sets of statements and arrangements that make up the school - instructions to principals and teachers, instructions from them to pupils, statements about the curriculum, the school buildings involved, the timetabling arrangements, and so on. Knowledge is composed of the sayable and the visible, or words and things. In our example of schooling, we need to attend to both what is said (theories of learning, theories of discipline, etc.) and what is visible (buildings, blackboards, instruments of punishment, etc.). The crucial point here is that Foucault draws our attention to the dynamic, mutually conditioning relationship between words and things", Kendall – Wickham 20032: 25-28; see also Gutting 2005: 32-42.

²⁵ What makes this form visible in practice is the "constant division between the normal and the abnormal to which every individual is subjected... the existence of a whole set of techniques and institutions for measuring, supervising and correcting the abnormal brings into play the disciplinary mechanisms... and Bentham's Panopticon is the architectural figure of this composition...", Foucault 19952: 199-203. Same things can be said about classrooms and factories, Kendall – Wickham 20032: 125-126.

in conjunction therewith, might forcibly subdue the tribe of the desires whensoever they should utterly refuse to yield willing obedience to the word of command from the citadel of reason.

Practices of the care for the self such as moderation, rationality and abstinence are associated with the superior part of the soul, being between the midriff and the neck, near the brain. The equivalent of this moderation and rationality in the *oikos* plan is the *andron*. The separate positions of superior and inferior parts are expressed by the difference between the *andron* and *gynaikonitis*. The passage as a whole is related to the partition of the body and the soul, distribution of the parts of the soul among the various areas and organs of the body and their functions, which is also closely related to the city-soul analogy (Blössner 2009). It is worth noting in this regard that we see a gradual partition of space in Greek houses from the 8th century BC on, pointing to the increasing complexity of the social relations. Although architectural features aimed to control the circulation in the houses had already begun to take shape, it is not until Pericles set the framework of citizenship based on parentage in the 5th century that we observe a change in the house plans, which seems to have focused on controlling the interaction between the wife and the non-kin men to ensure the legitimacy of patriarch's offspring (Nevett 2010: 62)²⁶.

The human condition, in the terms of finitude, plays an important in the care of the self: if you are afraid of death, then you cannot abuse your power over others; the fear of death is at the centre of the care of self. Foucault claims that this is where the Christianity, by presenting salvation, disturbs the balance of the care of the self. In order to attain salvation, one should take care of the self. Among the Greeks, however, one takes care of oneself in one's own life, since unlike that of Christianity, afterlife in Greek thought is a vague concept. The reputation one leaves behind, therefore, is the only afterlife one can expect and it can be achieved through the care of the self which will be beneficial to others (Foucault 1997: 289; Castoriadis 1991: 103). This can be observed in the Greek perceptions of afterlife and in the funerary art. Already in the 8th century, there had been a change in these attitudes, which demonstrate a greater fear of death, an individual and anxious reaction to the end of one's personal identity (Sourvinou-Inwood 1996: 299-300). Sometime in the first half of the 6th century, the journey to underworld was elaborated, guided by entities of higher status, Hermes, and then Charon in the 5th century. Hence, the borders of the two worlds were updated and became more secure, and contrary to the practice in Homer, the soul could now enter Hades before the burial (Sourvinou-Inwood

1996: 309-314). Articulation of the obscure and frightening realm of the dead in concrete terms demonstrates this fear of death in Greek conception, which is also reflected in the scenes with Charon on the white-ground *lekythoi*, where a desire to diminish the distance between the world of the living and the world of the dead is discerned (Sourvinou-Inwood 1996: 336). There is also a remarkable absence of the term *khairo* in the post-Archaic grave monuments and funerary ideology, only exception being the Athenian war dead, whose death in battlefield was now considered a positive event. But even in that case, this perception was due to the state ideology, an official behaviour (Sourvinou-Inwood 1996: 180-200). Archaic grave markers such as stelae and statues now reflect self-oriented perceptions rather than the public images of the 8th century, which indicate an anxiety about death undetectable in the previous centuries (Sourvinou-Inwood 1996: 277-279).

Conclusion

For Foucault, the point is not to get rid of all forms of power and recover a pristine state of freedom. All human relationships and social institutions are forms of power. Freedom is not achieved simply by liberating ourselves from the oppression of dictators or kings. What is more important than transition to democracy is its consolidation, which can only be achieved if people learn how to practice it, otherwise it would merely be a transition to another form of oppression. The crucial point is, then, how one can exercise power and practice freedom to create a better society (Foucault 1997: 282-285). One way to practice liberty or democracy is to care for the self. For the Greeks, construction of the "free subject" was the aim of the practices of the self. The care of the self was the mode in which individual freedom or civic liberty was reflected as an ethics and insofar as freedom for the Greeks signifies non-slavery, the problem is inherently political in that non-slavery to others is a condition: a slave has no ethics. It is also a political model insofar as being free means not being a slave to oneself and one's appetites, which means that with respect to oneself one establishes a certain relationship of domination, of mastery, which was called *arkhe*, or power, command" (Foucault 1997: 284, 286-288).

This was the single practice essential in Classical Greek thought for one to constitute oneself as a moral subject. Being the master of the self and the master of others were simultaneous processes. The power has not a subject or an object. The Greeks' power relations were such an invention that the power formed a rule bearing qualities peculiar to free human by originating from itself, not by a relation with another power. The freedom the Greeks defended was a freedom, in which power operated on itself in full and positive way, but only possible through the government of the others (Deleuze 1988: 100-105).

Here the main question should be the availability of the practices of the self to the lower classes: How many of them were aware of Socrates' musings on the matter? Did they ever hear of these practices? Did they really know the meaning of "taking care of the self"? Detel claims that the authorities that were consulted in cultural questions were not

²⁶ This contrast was also established between the regimes: "When he [Diogenes] was returning from Lacedaemon to Athens; and on someone asking, 'Whither and whence?' he replied, 'From the men's apartments to the women's'", Diog. Laert. 6.59.8. Separation of soul into the rational and the irrational actually goes back to Homer. Mental and emotional reactions or actions like fear, hope, thinking and desire were attributed to body parts that made them somewhat visible: Fear is in the legs, because we run when we are scared; anger is in the chest and breath because when we are enraged we breathe rapidly etc., Stocking 2007: 62. Today we still use similar metaphors associating love and courage with the heart, for example, Dihle 1982: 25.

Socrates, Plato or Aristotle, but rather Homer, Hesiod, Tyrtaeus, Solon, Sophocles and Euripides (Detel 2005: 124). In addition to what I have said above, we may bring several general objections forward about this assumption. First of all, contrary to Egyptian and Mesopotamia, literacy was not restricted to scribes or elites, which might have caused a static intellectual life, but was widespread, providing, by participation, a more vivid and fertile ground for philosophical debates. Secondly and most importantly, ridicules of serious scientific, literary and philosophical works in several comedies would have been incomprehensible to the general Athenian audience had they not known what they were about. And given the competitive nature of the Greeks, systematic education was almost a social necessity. Thirdly, the absence of the author necessitates a greater precision in expression, a more logical exposition and use of a clearer language to a much more conscious level (Burns 1981: 385-387). And there is evidence from the fifth century BC that even the small rural settlements could maintain a schoolmaster (Harris 1989: 65-66). Perhaps most importantly, Foucault himself contradictorily hints at the public aspect of the practices of the self when he says that “...while steadfastly refusing to go to the Assembly and address the people, Socrates speaks the *everyday language of everyone* in the streets of Athens. Why does he employ this *common everyday language*? So as to be able to look after himself by visibly and manifestly refusing the injustices that may be done to him, but also by encouraging others, questioning them causally so as to take care of them by showing them that, knowing nothing, they really should take care of themselves” (my italics; Foucault 2010: 351).

Greeks’ crowning achievement, however, according to Foucault, was the detachment or “double unhooking” of the exercises that enabled one to govern oneself from power as a relation between forces, i.e. between the gods, rulers, institutions or people, and from knowledge as a stratified form (Deleuze 1988: 99-100). The Greek care of the self is a new type of power relation, in which power folds onto itself, operates on itself in order to govern the others. It has nothing to do with the particular power that requires a ruler and subjects in the traditional sense. Power does not spread over others, but folds onto itself (Akay 2016⁴ 159). “It is as if the relations of the outside folded back to create a doubling, allow a relation to oneself to emerge, and constitute an inside which is hollowed out and develops its own unique dimension” (Deleuze 1988:100). This is an act peculiar to the free Athenian citizen not subjected to an external power such as a god, a sacred scripture or a pastor.

We take it for granted that all forms of government in all societies are primarily concerned with the problem of “life.” Having compared modern government with that of ancient Greece, Foucault was able to demonstrate that in Greek society the various forms of political organisation were in no way charged with responsibility over the biological needs of the citizenry, and nor did they conceive of the population as a living species-body. He argued that the government of biological needs in both its individual and composite forms is the defining feature of modern society (Foucault 1978: 143-144). It might seem

to us that the care of the self fundamentally does the same thing through one’s examination of his own body, diet and physical exercises. This perception is mostly due to the later Christian practices, however, which were reinterpreted and recontextualised by the late antique Christian writers. As we have seen above Greek approaches to body, homosexuality, access to wisdom and the problem of governing people in the context of the care of the self is something entirely different. The goal of Greek ethics, i.e. the relation the self to itself was neither a rigid moral code like that of early Christianity nor a set of laws for state intervention into the proper conduct of bodily pleasures and moral excesses (Seitz 2012: 549-551). Rather it was loose and general recommendations, which “stylised” one’s way of life, turned it into a work of art. But life as a work of art was not some sort of dandyism, arrogance or elitism as we moderns believe. The best rulers, therefore, were those who had the best aesthetics for living and who avoided tyranny by imposing moderation on their sexual conduct (Foucault 1990: 80-81). The source of this connection was not morality by legislation but ethics. The most important constituent of ancient ethics was *enkrateia*, that is the attitude of mastery. Contrary to the Christian practice, which operated through external moral codes (that is, the Bible), the Greek care of the self focused on the attitude to the self. There was always a danger of succumbing into our immodest desires, but contrary to the Christian care of the self, which was designed to eliminate all immoralities, the Greek counterpart usually sought to reach a permanent state of moderation (McHoul – Grace 2002: 99-101).

Today it might seem paradoxical to imagine a freedom won by self-restraint or moderation (*sophrosyne*²⁷) but for the Greeks, the mutual relationship between the self and the city meant that the city should be free from conquest by its neighbouring states, but every citizen should also be free from the enemies within. Here we do not see a “free will” in the existentialist sense, since true freedom cannot be obtained unless the above-mentioned conditions are fully realized. Next to this negative aspect of Greek freedom, its positive aspect was that it was a power in its own right as mentioned above. The control of sexual passion was linked indelibly to civic government. The Greek obsession with the question of who should be the ruler was answered by the natural condition of the ruler: The ruler is in fact the ruled, because the power relationship in the Greek care of the self, as already noted, is power of the self operating on itself. He ruled himself before ruling the others. With the advance of Christianity, the Graeco-Roman techniques of the self had to be broken down in order to make the individual submit to external power relationships of pastor, the Church, scriptures etc. It was because of this unique relation of power, this new spirit, that Athenian democracy held a unique place in ancient political milieu.

²⁷ Originally, the term defines the man who behaves according to the commandment of Apollo and who is always aware of his own deficiency. Already before philosophical texts, it was understood as the knowledge oneself and one’s shortcomings, rational control of desires, temperance, awareness of one’s specific duties, see Dihle 1982: 48-49 for its various meanings.

Bibliography

Ancient Literary Sources

- Arist. *Ath. Pol.*
Aristotle, *Athenian Constitution. Eudemian Ethics. Virtues and Vices*, H. Rackham (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1935.
- Arist. *Pol.*
Aristotle, *Politics*, H. Rackham (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1932.
- Aristoph. *Ran.*
Aristophanes, *Frogs. Assembly Women. Wealth*, J. Henderson (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 2003.
- Athen.
Athenaeus, *The Learned Banqueters, vols. I-VIII*, S.D. Olson (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 2007-2012.
- Dem.
Demosthenes, *Orations, vols. I-VII*, A.T. Murray – J.H. Vince, N.W. DeWitt – N.J. DeWitt (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1930-1949.
- Diog. Laert.
Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers, vols. I-II*, R.D. Hicks (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1925.
- Hdt.
Herodotus, *The Persian Wars, vols. I-IV*, A.D. Godley (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1920-1925.
- Hes. *Op.*
Hesiod, *Theogony. Works and Days. Testimonia*, G.W. Most (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 2007.
- Hom. *Od.*
Homer, *Odyssey, vols. I-II*, A.T. Murray (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1919.
- Hyp.
Hyperides, *Minor Attic Orators, Volume II: Lycurgus. Dinarchus, Demades, Hyperides*, J.O. Burt (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1954.
- Pl. *Alc.*
Plato, *Charmides. Alcibiades I and II. Hipparchus. The Lovers. Theages. Minos. Epinomis*, W.R.M. Lamb (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1927.
- Pl. *Gorg.*
Plato, *Lysis. Symposium. Gorgias*, W.R.M. Lamb (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1925.
- Pl. *Prot.*
Plato, *Laches. Protagoras. Meno. Euthydemus*, W.R.M. Lamb (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1924.
- Pl. *Rep.*
Plato, *Republic vols. I-II*, W. Preddy – C. Emilyn-Jones (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 2013.

- Pl. *Ti.*
Plato, *Tiameus. Critias. Cleitophon. Menexenus. Epistles*, R.G. Bury (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1929.
- Plut. *Alc.*
Plutarch, *Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla*, B. Perrin (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1916.
- Plut. *Mor.*
Plutarch *Moralia, vols. I-XVI*, C. Harnold et al. (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1927-2004.
- Plut. *Per.*
Plutarch, *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, B. Perrin (trans.), Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1916.
- Thuc.
Thucydides, *History of the Peloponnesian War, vols. I-IV*, C.F. Smith Mass., Cambridge, Mass. (Loeb Classical Library), 1919-1921.
- Xen. *Cyr.*
Xenophon, *Cyropaedia vols. I-II*, W. Miller (trans.), Cambridge, Mass. London (Loeb Classical Library), 1914.

Modern Sources

- Akay, A. 2016⁴
Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları, İstanbul.
- Bell, J. 2015
“Taming the Horses and Desires: Plato’s Politics of Care”, *Plato’s Animals. Gadflies, Horses, Swans and Other Philosophical Beasts*, J. Bell – A. Nass (eds.), Indiana: 115-131.
- Bell, J. – A. Nass 2015
“Plato’s Managerie”, *Plato’s Animals. Gadflies, Horses, Swans and Other Philosophical Beasts*, J. Bell – A. Nass (eds.), Indiana: 1-13.
- Blössner, N. 2009
“The City-Soul Analogy”, *The Cambridge Companion to Plato’s Republic*, G. R. F. Ferrari (ed.), Cambridge: 345-386.
- Boys-Stones, G. 1998
“Eros in Government: Zeno and the Virtuous City”, *The Classical Quarterly* 48/1: 168-174.
- Burns, A. 1981
“Athenian Literacy in the Fifth Century BC”, *Journal of History of Ideas* 42/3: 371-387.
- Castoriadis, C. 1991
Philosophy, Politics, Autonomy, D.A. Curtis (ed.), Oxford.
- Connor, W. R. 1988
“Early Greek Warfare as Symbolic Representation”, *P&P* 119: 3-29.
- Deleuze, G. 1988
Michel Foucault, S. Hand-P. Bove (trans.), Minneapolis.
- Detel, W. 2005

Foucault and Classical Antiquity. *Power, Ethics and Knowledge*, D. Wigg-Wolf (trans.), Cambridge.

Dihle, A. 1982

The Theory of Will in Classical Antiquity, Los Angeles.

Echeverría, F. 2012

“Hoplite Phalanx in Archaic and Classical Greece: A Reassessment”, *Classical Philology* 107/4: 391-308.

Foucault, M. 1978

History of Sexuality 1. An Introduction, R. Hurley (trans.), New York.

Foucault, M. 1986

History of Sexuality 3. The Care of the Self, R. Hurley (trans.), New York.

Foucault, M. 1988

Politics, Philosophy, Culture. Interviews and Other Writings 1977-1984, A. Sheridan et al. (trans.), London.

Foucault, M. 1990

History of Sexuality 2. The Use of Pleasure, R. Hurley (trans.), New York.

Foucault, M. 1995²

Discipline and Punish. The Birth of the Prison, A. Sheridan (trans.), New York.

Foucault, M. 1997

Ethics, Subjectivity and Truth, P. Rabinow (ed.), New York.

Foucault, M. 2001

Fearless Speech, J. Pearson (ed.), Los Angeles.

Foucault, M. 2005a

Hermeneutics of the Subject, G. Burchell (trans.), New York.

Foucault, M. 2005b²

Özne ve İktidar Seçme Yazılar, I. Ergüden – O. Akınhay (trans.), İstanbul.

Foucault, M. 2010

The Government of the Self and Others. Lectures at the College de France 1982-1983, G. Burchell (trans.), London.

Foucault, M. 2014

On the Government of the Living. Lectures at the College de France, 1979-1980, G. Burchell (trans.), London.

Goldhill, S. 2006

“Review: Foucault and Classical Antiquity”, *The Classical Review* 56/1: 225-227.

Gutting, G. 2005

Foucault. A Very Short Introduction, Oxford.

Hadot, P. 2012

Rubani Araştırmalar ve Antik Felsefe, K. Gürkan (trans.), İstanbul.

Halperin, D. M. 2002

“Forgetting Foucault: Acts, Identities and the History of Sexuality”, *The Sleep of Reason. Erotic Experience and sexual Ethics in Ancient Greece and Rome*, M.C. Nussbaum – J. Sihvola (eds.), Chicago: 93-120.

Hanson, C. V. 1996

“Hoplites into Democrats: Changing Ideology of Athenian Infantry”, *Demokratia: A Conversation on Democracies, Ancient and Modern*, J. Ober – C. Hedrick (eds.), Princeton: 289-313.

Harris, W. V. 1989

Ancient Literacy, London.

Irwin, E. 2005

Solon and the Early Greek Poetry. The Politics of Exhortation, Cambridge.

Jones, N. F. 2004

Rural Athens Under the Democracy, Philadelphia.

Kelly, E. 2013

“Foucault, Subjectivity, and the Technologies of the Self”, *A Companion to Foucault*, C. Falzon – T. O’Leary – J. Sawicki (eds.), London: 510-525.

Kendall, G. – G. Wickham 2003²

Using Foucault’s Methods, London.

Kronenberg, L. 2009

L. Kronenberg, *Allegories of Farming from Greece and Rome. Philosophical Satire in Xenophon, Varro, Virgil*, Cambridge University Press, Cambridge.

McHoul, A. – W. Grace 2002

A Foucault Primer. Discourse, Power and the Subject, London.

Nevett, L. C. 2010

Domestic Space in Classical Antiquity, Cambridge.

Ober, J. 2007

“I Besieged That Man: Democracy’s Revolutionary Start”, *Origins of Democracy in Ancient Greece*, K.A. Raaflaub – J. Ober – R. Wallace (eds.), California: 83-105.

Osborne, R. 1987

“The Viewing and Obscuring of the Parthenon Frieze”, *JHS* 107: 98-105.

Osborne, C. 2002

Eros Unveiled. Plato and the God of Love, Oxford.

Paras, E. 2016

Foucault. Öznenin Yitiminden Yeniden Doğuşuna, Y. Çetin (trans.), İstanbul.

Popper, K. 1947²

The Open Society and Its Enemies. Volume I: The Spell of Plato, London.

Porter, J. I. 2006

“Foucault’s Antiquity”, *Classics and the Uses of Reception*, C. Martindale – R.F. Thomas (eds.), London: 168-180

Poster, M. 1986

“Foucault and the Tyranny of Greece”, *Foucault. A Critical Reader*, D.C. Hoy (ed.), Oxford: 205-221.

Raffnsøe, S. – M. Gudmand-Høyer – M.S. Thaning 2016

Michel Foucault: A Research Companion, Hampshire.

Gürkan Ergin

Seitz, B. 2012

“Foucault and the Subject of Stoic Existence”, *Human Studies* 35/4: 539-554.

Sellars, J. 2005

“Review of W. Detel, Foucault and Classical Antiquity”, *Philosophie Antique* 5: 248-250.

Skinner, M. B. 2005

Sexuality in Greek and Roman Culture, London.

Sourvinou-Inwood, C. 1996

Reading Greek Death to the End of Classical Period, Oxford.

Steiner, D. 2005

“For Want of a Horse: Thucydides 6.30-2 and Reversal in the Athenian Civic Ideal”, *The Classical Quarterly* 55/2: 407-422.

Stocking, D. 2007

“Res Agens: Towards an Ontology of the Homeric Self”, *College Literature* 34/2: 56-84.

Tovar-Restrepo, M. 2012

Castoriadis, Foucault and Autonomy. New Approaches to Subjectivity, Society and Social Change, London.

Vernant, J.-P. 1996³

Myth and Society in Ancient Greece, J. Lloyd (trans.), New York.

Vernant, J.-P. 2006

Myth and Thought among the Greeks, New York

Vernant, J.-P. 2013²

Yunan Düşüncesinin Kaynakları, H. Portakal (trans.), İstanbul.

Wohl, V. 1999

“The Eros of Alcibiades”, *Classical Antiquity* 18/2: 349-385.

Wohl, V. 2002

Love Among the Ruins. The Erotics of Democracy in Classical Athens, Princeton.

Gela Ressamı'nın Yeni Bir Lekythosu¹

Mehmet KAŞKA²

Keywords: Gela Painter, lekythos, black-figure technique, Attica, Athena-head lekythoi.

In this paper a lekythos which is preserved in Gießen University collection in Germany will be discussed. The lekythos belongs to a quite productive Gela painter who worked between the last ten years of 6th and the first quarter of 5th century B.C. and who mainly specialized on lekythos decoration although produced vases in different forms. The Gießen vase constitutes a particular example in terms of shoulder decoration among the painter's works, the figures on its body reflect completely his own drawings regard to both its silhouettes and anatomic details. On the body of the vase, there is an Athena head, illustrated from profile, which had become partly fashionable when the painter was working.

Anahtar Kelimeler: Gela Ressamı, lekythos, Siyah Figür Tekniği, Attika, Athena başlı lekythoslar.

Çalışmada MÖ 510-480 arasında çalışmış, diğer vazo formlarını da dekore etmiş olmasına rağmen esas olarak lekythos üzerine uzmanlaşmış, oldukça üretken bir sanatçı olan Gela Ressamı'nın Almanya'daki Gießen Üniversitesi koleksiyonunda korunmakta olan bir lekythosu tanıtılmıştır. Gießen vazosu, omuz dekorasyonu bakımından bu ressamın eserleri arasında tekil bir örnek oluşturmakla birlikte gövdesindeki figürleri hem silüetleri hem de anatomik detayları bakımından tamamen kendi çizgisini yansıtmakta ve dolayısıyla sanatçının lekythoslarının omzunda sadece palmet bulunmadığını göstermektedir. Vazonun gövdesinde ressamın çalıştığı tarihlerde kısmen moda haline gelmiş olan profilden gösterilmiş Athena başı bulunmaktadır. Athena başının her iki yanında oturan, ellerinde tuttukları asalardan ve sahnenin genelinden yola çıkarak rahip oldukları sonucuna varılan iki figür ve benzer sahnenin olduğu diğer vazolar göz önünde tutulduğunda bu lekythos üzerinde de büyük olasılıkla tanrıça Athena kutsal alanı betimlenmiş olmalıdır. Gießen lekythosunun üretildiği tarih hakkında ise özellikle omuz dekorasyonu önemli ipucu sunmaktadır. Özellikle sözü edilen bu tariheyle ilgili unsur ışığında Gießen vazosu MÖ 500-490 arasına tarihlenmiştir.

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 19.01.2017; Kabul Tarihi: 27.01.2017

² Mehmet KAŞKA, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 32600 ISPARTA; mtkaska@gmail.com.

Bu çalışmada Gela Ressamı'nın Almanya'daki Gießen Üniversitesi koleksiyonunda korunmakta olan bir lekythosu tanıtılacaktır¹ (Fig. 1 ve 2).

Gela Ressamı çalışmaya yaklaşık olarak MÖ 6. yüzyılın son on yılı içinde başlamış, üretimine MÖ 5. yüzyıl ilk çeyreği içinde devam etmiş² ve kırmızı figürlü vazoların tamamen moda haline geldiği bir zamanda sadece siyah figür tekniğini kullanmış olan bir Attika vazo sanatçısıdır³. Eserleri arasında diğer vazo formları da olmasına rağmen esas olarak lekythos dekorasyonu üzerine uzmanlaşmış olduğu açıkça anlaşılır⁴, çok yetenekli olmayan ancak oldukça üretken⁵ ve orijinal konuları da⁶ betimlemiş bir ressamdır. C.H.E. Haspels, Attik siyah figürlü lekythoslar üzerine yaptığı çalışmasında onu eserlerinin pek çoğunun Sicilya adasında, özellikle de Gela kenti yakınında bulunmasından⁷ dolayı Gela Ressamı olarak adlandırmış⁸, hatta kökeninin esas olarak Sicilya olabileceğini ve bu adayla ticari ilişkisini koparmadığı düşüncesini dile getirmiştir (Haspels 1936: 78; Hemelrijk 1974: 130). Vazolarında ve figürlerinde gözlemlediği orantısızlık nedeniyle dekore ettiği kapların aynı zamanda çömlekçisi de olduğu savını öne sürmüştür⁹.

Silindir formlu¹⁰ Gießen vazosunun omuz kısmının stilize lotos tomurcuğu, nokta dizisi ve hemen üzerindeki kısa çizgilerden oluşan dekorasyonu (Fig. 1 ve 2), sanatçının

¹ Gießen P 334, Yükseklik: 24,9 cm; Kaide çapı: 6,8 cm; Gövde çapı (en geniş): 7,5 cm. Dudak kısmı boyundaki kırktan itibaren antik, ancak bu vazoya ait değildir, bkz. Wichert – Ulbricht – Horn 2010: 44 Nr. 10. Bu vazonun resimlerini bana gönderen ve yayınlama izni veren meslektaşım Dr. Matthias Recke'ye teşekkür borçluyum.

² Haspels 1936: 77. 80; Hemelrijk 1974: 118; Boardman 1974: 114; Kurtz 1975: 17; Volioti 2007: 91; Dias 2009a I: 21. 72.

³ Ancak lekythosların gövdesinde sahneleri üstten sınırlayan alanlarda kullandığı bazı meander motifleri çeşitlerine sadece kırmızı figür tekniğinde vazo dekore eden sanatçıların eserlerinde rastlanmaktadır, buna ilişkin bkz. Kurtz 1975: 17-18.

⁴ C. H. E. Haspels'in Attik siyah figürlü lekythoslar üzerine yazdığı ve 1936 yılında yayınlanan doktora tezinde elinden çıktığı saptanan 203 vazodan 176'sı lekythos formundadır (Haspels 1936: 205-215). Elinden çıktığı düşünülen vazolar arasındaki kırk dört Oinokhoe, sekiz Olpe, üç Khous, üç Amphora, bir Alabastron ve bir Skyphos karşın lekythoslarının sayısı 317'ye ulaşmıştır; bkz. Volioti 2007: 93 Tablo 1.

⁵ C. K. B. Dias'ın Gela Ressamı üzerine 2009 yılında tamamladığı doktora tezinde, bu ressama 350'den fazla vazo atfedildiği saptanmıştır, bkz. Dias 2009a I: 15; Dias 2009b: 235.

⁶ Örneğin, iki Nike tarafından çelenkle taçlandırılan Herakles, Athena ve Hebe başlarını betimlediği lekythosu (Viyana, Kunsthistorisches Museum 84; Haspels 1936: Pl. 26, 1 a-c), boğaların bir altarın çevresinde ve üzerinde gösterildiği vazolar, bkz. Haspels 1936: 84; Hemelrijk 1974: 146-148.

⁷ Haspels 1936: 78. Ancak bulunduğu yeri bilinen vazolarından bir bölümü Yunanistan ve İtalya'da da gün ışığına çıkarılmıştır, buna ilişkin son olarak bkz. Dias 2009a I: 73-74.

⁸ Haspels 1936: 78, 205. Haspels burada J. D. Beazley'in ressamın birçok vazosunu bir araya getirdiğini ancak bu listeyi yayınlamadığını belirtmiştir.

⁹ Haspels 1936: 78; Dias 2009a I: 12. Fakat Hemelrijk 1974: 130-131 ressamın lekythoslarında gözlemlediği form farklılıklarından dolayı bu konudaki şüphesini dile getirmektedir.

¹⁰ MÖ 530 civarında ortaya çıkan, Edinburgh Ressamı tarafından moda haline getirilen ve Gela Ressamı'nın da dekore ettiği silindir biçimli lekythoslar hakkında bkz. Haspels 1936: 86-87; Kurtz 1975: 14, 17, 78; Moore – Philippides 1986: 45. Gießen lekythosunun form açısından yakın bir benzeri için bkz. Dias 2009a II: Kat. Nr. 139.

Fig. 1: Gießen, Justus-Liebig-Universität P 334
(Fotoğraf: Üniversite Müzesi)

şu ana kadar saptanan eserleri arasında sadece Taranto'daki bir mezar kontekstinde ele geçen 52320 envanter nolu lekythosunda karşımıza çıkmaktadır (Haspels 1936: 208, Nr. 50; D'Amicis 1997: 310-311 Nr. 94, 1). Fakat Haspels'in çalışmasında bu vazo yanlışlıkla omuz kısmı beş palmet ile dekore edilmiş vazolar arasında yer almaktadır¹¹. Söz konusu vazo, Gela Ressamı üzerine doktora tezi çalışması yapmış C.K.B. Dias tarafından omuz süslemesi, şematik figürleri ve bunlarda kullanılan kazıma çizgilerin basitliği nedeniyle ressamın eserleri arasında görülmemektedir¹². D'Amicis tarafından Gela Ressamı'na atfedilen (D'Amicis 1997: 306 Nr. 86, 1), Gießen P 334 lekythosuna omuz dekorasyonu açısından büyük benzerlik gösteren diğer bir kap da Dias tarafından bu ressamın eserleri dışında tutulan vazolar listesinde yer almaktadır (Dias 2009a II: 535 Kat. Nr. E 3). Bu durumda Gießen vazosu Gela Ressamı'nın lekythosları arasında omuz dekorasyonu ile tekil

¹¹ Haspels 1936: 208, Nr. 50. Haspels'in bu vazonun gövdesinde bulunan figürlü sahne ile ilgili tanımı, söz konusu savaşçıların (karşılaştır D'Amicis 1997: 310 Nr. 94, 1 "tre guerrieri") taşıdıkları peltalardan dolayı çok büyük olasılıkla Amazon olmaları dışında lekythosun resmiyle uyum göstermektedir.

¹² Dias 2009a I: 111; Dias 2009a II: 2: 535 E 17; Dias 2009b: 253. Fakat bu vazo onun, Dias 2009a II: 111. 535 E 17, belirttiğinin aksine D'Amicis tarafından değil, Haspels tarafından ressama atfedilmiştir.

bir örnek oluşturmaktadır. Gela Ressamı'nın en karakteristik özelliklerinden birinin¹³ bu vazoda bulunmamasına rağmen lekythosun gövdesindeki figürleri tamamen kendi çizgisini yansıtmaktadır. Sola dönük olarak profilden gösterilmiş Athena başının her iki yanında *diphros okladias*¹⁴ üzerine oturmuş oldukça kısa boyunlu¹⁵ iki figürün, başlarının silüetlerinin, gözlerinin, kulaklarının, burunlarının ve sakallarının stilize edilmiş biçimleri (Fig. 1 ve 2) sanatçının elinden çıkmış diğer vazolardaki figürlerle karşılaştırıldığında¹⁶ Gießen vazosunun da Gela Ressamı tarafından dekore edildiği açıkça görülmektedir. Ayrıca bu iki figürün giydikleri himation kıvrımları (Fig. 2) ressamın diğer eserlerinde aynı biçimde pek çok defa karşımıza çıkmaktadır¹⁷.

Profilden gösterilmiş insan başlarının Attika siyah figürlü vazolar üzerinde lekythos ressamlarının bu motifi MÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru kullanmasından çok önce ortaya çıktığı yapılan çalışmalar sonucu saptanmıştır¹⁸. Söz konusu motifin silindirik formlu lekythoslar üzerinde moda haline gelmesinde en büyük rolü Athena ve Bowdoin Ressamı'nın oynamış olduğu anlaşılmış olmasına rağmen, varlığı daha önce üretilmiş lekythoslarda belgelenmiştir (von Vacano 1973: 37, 124-129, 237-238 Kat. Nr. 197-199; Kurtz 1975: 109). Athena başı motifi en fazla yine bu iki ressamın elinden çıkmış lekythoslar üzerinde ortaya çıkmakla birlikte¹⁹, Gela Ressamı dışında Haimon ve Yarım Palmet Ressamı tarafından da kullanılmıştır (Kurtz 1975: 109). Bunun dışında 2009 yılında bilim dünyasına tanıtılan ve Gießen vazosuyla yaklaşık aynı tarihlerde üretilmiş "Horoz Grubu'na" ait bir lekythos üzerinde görülmektedir (Doksanaltı-Sağlan 2009: 122-129; Doksanaltı 2011:

¹³ Gela Ressamı'nın elinden çıkan lekythosların omuz kısmı palmetlerden oluşan dekorasyon içermektedir. Buna ve gruplamaya ilişkin bkz. Haspels 1936: 205-212.

¹⁴ Açılıp kapanabilen, taşınabilir bir oturma olan bu mobilya hakkında bkz. Richter 1926: 39.

¹⁵ Ressamın pek çok eserinde karşılaşılan karakteristik özelliklerinden biri, Hemelrijk 1974: 124, 134.

¹⁶ Başların silüeti: Dias 2009a I: 60 Fig. 44, 45; Dias 2009a II: Kat. Nr. 175, 180 (Diaulos çalan figür ve önündeki sporcu), Kat. Nr. 220, 232 (en sağda ayakta duran figür); göz: Dias 2009a I: 60 Fig. 41, 42, 45; Dias 2009a II: Kat. Nr. 158 (Palermo NI 1904; bu lekythosun yüksek çözünürlüklü daha iyi bir resmi için bkz. "https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Gela_Painter?uselang=de"); 167; Dias 2009a II: Kat. Nr. 236, 240; solda oturan figürün kulağı: Dias 2009a I: 60 Fig. 43; burun: Dias 2009a I: 57 Fig. 32, 60 Fig. 41-43; Dias 2009a II: Kat. Nr. 2; Dias 2009a II: Kat. Nr. 220. Gießen P 334 lekythosu üzerinde asa tutan figürlerin ellerinin en yakın benzeri Palermo NI 1904 lekythosu üzerinde kantharos tutan Kentaur Pholos "https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Gela_Painter?uselang=de" figüründe karşımıza çıkmaktadır; sakal: Dias 2009a I: 60 Fig. 41, 43; Dias 2009a II: Kat. Nr. 236. Gela Ressamı'nın figürlerinin karakterize edilmişleri hakkında bkz. özellikle Haspels 1936: 78-79; Hemelrijk 1974: 134; Dias 2009a I: 48-50 Fig. 41-48.

¹⁷ Dias 2009a II: Kat. Nr. 62; Dias 2009a II: Kat. Nr. 175, 180 (=Hemelrijk 1974: 123), Kat. Nr. 209, 210, 233.

¹⁸ Von Vacano 1973: 15, 37-42; Kurtz 1975: 109; Demargne 1984: 982 Nr. 273-274. Bu motifin kökeni, ortaya çıkışı, gelişimi, gösterdiği bölgesel farklılıklar ve anlamına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Von Vacano 1973: 14-123.

¹⁹ Von Vacano 1973: 239 Nr. A-210-212; Stähler 1983: 45-47, Taf. 33, 34a (Athena tüm figür olarak [Athena Ressamı]; Schauenburg 1974: 150; Kurtz 1975: Pl. 63.

Fig. 2: Gießen, Justus-Liebig-Universität P 334 (Montaj: R. Dylka)

102, Fig. 1-5). Gießen vazosu üzerindeki Athena başının en yakın benzeri yine Gela Ressamı'nın lekythoslarından birinde karşımıza çıkmaktadır²⁰. Dolayısıyla çalışmanın konusu olan vazosunun da Gela Ressamı tarafından dekore edildiğini bir kez daha açıkça göstermektedir. Gela Ressamı'nın bu motifi nereden aldığı konusunda ise, Athena Ressamı'nın lekythosları üzerinde bu ressama adını veren tanrıçanın hem tüm figür hem de büst olarak ne kadar yoğun kullanıldığı (bk. dipnot 23) göz önünde tutulduğunda, Haspels'in görüşünün²¹ doğruluğu ortaya çıkmaktadır.

Athena büstünün her iki tarafında oturan sakallı, başlarında beyaz bant ve çelenk olan, saygın görünümlü iki adamın buradaki fonksiyonu ise bütün bu özelliklerinin yanı sıra ellerinde tuttukları asalardan anlaşılabilir (Fig. 1 ve 2) ve bu iki figürün rahip olduğu sonucuna varmamızı sağlamaktadır²².

Buradaki ilginç ayrıntılardan biri, rahiplerden mucizevi bir biçimde çıkan dallardır (Fig. 1 ve 2). Bu önceleri sadece Dionysos'a özgü bir mucize iken MÖ 6. yüzyılın sonlarından itibaren bu tanrı dışındaki figürlerde de görülmekte ve tıpkı Gießen lekythosunda

²⁰ Haspels 1936: 82, dipnot 3, Pl. 26, 1 b.

²¹ Haspels 1936: 82 "In the Vienna lekythos (pl. 26, 1) the Gela Painter takes over the subjekt – the large heads – from the Athena Painter (see pl. 46, 1-3)".

²² Gießen P 334 lekythosunun ilk defa tanıtıldığı yayında (Wichert – Ulbricht – Horn 2010: 44 Nr. 10) yürüyüş sopası olduğu düşünülen bu asalar, ressamın eserleri üzerindeki yürüyüş sopalari ile karşılaştırıldığında asa oldukları ortaya çıkmaktadır; Dias 2009a II: Kat. Nr. 175, 213-215, 218, 222. Yaklaşık aynı görünümlü bir asa, müzik yarışmasında hakemin elinde, bkz. Dias 2009a II: Kat. Nr. 233-234. Dolayısıyla ressamın yürüyüş sopası ve rahip/hakem asası arasında ayırım yaptığı açıkça anlaşılabilir.

olduğu gibi tasvir edilen sahneyle ilişkili olmadan dekoratif bir öge olarak kullanılmasının örneklerine rastlanmaktadır²³. Bazen figürlerden çıkan dallarda yuvarlak beyaz meyvelerin betimlenmesi²⁴ diğer ressamın eserlerinde olduğu gibi Gela Ressamı'nın vazoları üzerinde de karşımıza çıkmaktadır (Dias 2009a I: 57 Fig. 35).

Gießen lekythosunda betimlenen sahne bir bütün olarak ele alındığında ve diğer ressamın benzer tasvirleri²⁵ göz önünde tutulduğunda burada da büyük olasılıkla bir Athena kutsal alanının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Figürlü sahne üstte bantlarla sınırlanmış ve bunların arasında sanatçının diğer vazolarında da görülen alt alta iki nokta dizisi kullanılmıştır²⁶ (Fig. 1 ve 2).

Çalışmanın konusu olan lekythosun tarihlenmesinde en önemli katkıyı ise omuz dekorasyonu sunmaktadır (Fig. 1). Vazonun omuz süslemesi, kontekstlerden yola çıkarak MÖ. Erken 5. yüzyıla tarihlenen "Atina 581, ii Grubu"²⁷ lekythoslarıyla çok büyük benzerlik göstermektedir²⁸ ve dolayısıyla yaklaşık olarak MÖ 500-490 arasında üretilmiş olmalıdır.

Gela Ressamı'nın Athena başı tasvirli ikinci vazosu olan Gießen lekythosunun ressamın yeni bir eseri olması dışında bu sanatçının anlaşılmasında sağladığı en önemli katkı, lekythoslarının omzunu istisnai de olsa palmet ile dekore etmemiş olduğudur. Ancak burada göz önünde tutulması gereken önemli noktalardan biri, Gela Ressamı gibi yoğun üretim yaptığı anlaşılan bir sanatçının vazolarının figürlü alanları dışında kalan, daha az önemli bölümlerinin atölyede çalışan çıraklar tarafından dekore edilmiş olabileceğidir. Her halükârda, bazı lekythoslarının omuz kısmının palmetlerle süslenmemiş olmasının söz konusu vazoların onun elinden çıkmadığını göstermeye yeten bir kriter olmadığı anlaşılmaktadır.

²³ Örneğin; Kithara sanatçısının ve savaşçının veda sahnesinin betimlendiği iki segmentli kyliks, Kaşka 2009: Taf. 47, 57. Asma dallarının betimlenen sahneyle ilişkili olmadan süsleme unsuru olarak kullanılmasına ilişkin bkz. Blech 1982: 198; Kaeser 1990: 335.

²⁴ Athena başının sağında oturan figürün arkasındaki dallar, Fig. 1 (sağ), Fig. 2.

²⁵ Kurtz 1975: 109, Pl. 62-63; Borgers 2007: 89; Schauenburg 1974: 150 "Vereinzelt begegnen wir der Büste oder Herme auch als Gegenstand kultischer Verehrung"; Von Vacano 1973: 99; Stähler 1983: 46.

²⁶ Dias 2009a II: Kat. Nr. 145, noktaların çizgiyle birleştirildiği örnekler: Dias 2009a I: Fig. 12-14. Gela Ressamı'nın sahneyi üstten sınırlayan alanda kullandığı motiflerin gelişimine ilişkin bkz. Haspels 1936: 82.

²⁷ Moore – Philippides 1986: 46-47, 219-236 Nr. 929-1096. Bu gruba ilişkin bkz. Beazley 1959: 498-503; Eschbach 2007: 75, Taf. 43, 3-6.

²⁸ Sadece lotos tomurcuklarının üzerinde yer alan nokta dizisi dışında tamamen aynıdır. Nokta dizisi lotos tomurcuklarının birbirine bağlı olarak gösterildiği Leagros Grubu lekythoslar üzerinde (Haspels 1936: Pl. 14, 2, 15, 2, 16, 2), ancak çok daha yoğun MÖ 500-490 arasında üretilmiş olan "Atina 581 i Grubu" lekythosların omzunda görülmektedir (bkz. Moore – Philippides 1986: 46 "Lekythoi of the Class of Athens 581, i have hanging lotus buds, often with dots in the interstices, and tongues above", Pl. 80 Nr. 890, Pl. 81 Nr. 898, 918).

Kaynakça

- Beazley J. D. 1959
Attic Black-figure Vase-painters, Oxford.
- Blech, M. 1982
Studien zum Kranz bei den Griechen, Berlin.
- Boardman, J. 1974
Athenian Black Figure Vases, London.
- Borgers, O. 2007
The Theseus Painter: Style, Shapes and Iconography, Amsterdam.
- D'Amicis, A. 1997
Atleti e guerrieri: Tradizioni aristocratiche a Taranto tra VI e V sec. a. C.: Catalogo della mostra Taranto, Museo Nazionale Archeologico, 9 Aprile 1994. Catalogo del Museo Nazionale di Taranto; 1, 3, Taranto.
- Demargne, P. 1984
"Athena" *LIMC II,1: 955-1021*, Zürich-München.
- Dias, C. K. B. 2009a I, II
O pintor de Gela. Características formais e estilísticas, decorativas e iconográficas, San Paulo (internette yayınlanmış doktora tezi <http://www.teses.usp.br/teses/disponiveis/71/71131/tde-21092009-094148/pt-br.php>).
- Dias, C. K. B. 2009b
"Apontamentos sobre a atribuição de vasos áticos: a produção do Pintor de Gela", M. C. N. Kormikiari – V. C. Porto – E. Góes Neves – M. H. Leuba Salum (eds.), *Revista do Museu de Arqueologia e Etnologia*, 19: 235-255.
- Doksanaltı, E. M. – Sağlan, S. 2009
"A lekythos by the 'Cock-Group' from Karaman Museum", B. Karasu (ed.) *I. International Ceramic, Glass, Porcelain, Enamel, Glaze and Pigment Congress 12-14 October 2009, SERES'09, Proceeding Book-I*, Eskişehir: 122-129.
- Doksanaltı, E. M. 2011
"Karaman Müzesinden Bir Grup Siyah Figürlü Lekythos" *OLBA XIX*: 81-105.
- Eschbach, N. 2007
Attisch schwarzfigurige Keramik, CVA Deutschland 83, Göttingen 3: München.
- Haspels, C. H. E. 1936
Attic Black-Figured Lekythoi, 1936.
- Hemelrijk, J. M. 1974
"Gela Painter in the Allard Pierson Museum, *BABesb XLIX*, 117-158.
- Kaeser, B. 1990
"Rebe und Efeu" Vierneisel, K. – Kaeser, B. (eds.), *Kunst der Schale – Kultur des Trinkens*, München: 325-335.
- Kaşka, M. 2009
Die attischen Segmentschalen, Münster.

Mehmet Kaşka

Kurtz, D. C. 1975

Athenian White Lekythoi. Patterns and Painters, Oxford.

Moore, M. B. – Philippides, M. Z. P. 1986

Attic Black-Figured Pottery, Agora XXIII, Princeton, New Jersey.

Richter, G. M. A. 1926

Ancient Furniture: A History of Greek, Etruscan and Roman Furniture, Oxford.

Schauenburg, K. 1974

“Athenabüsten des Bowdoinmalers”, *AA* 89: 149-157.

Stähler, K. 1983

Eine Sammlung griechischer Vasen. Die Sammlung D.J. in Ostwestfalen, Münster.

Von Vacano, O. 1973

Zur Entstehung und Deutung gemalter seitenansichtiger Kopfbilder auf schwarzfigurigen Vasen des griechischen Festlandes, Bonn.

Volioti, K. 2007

“Visual Ambiguity in the oeuvre of the Gela Painter: A New lekythos from Thessaly”, *RdA* 31, 2007: 91-101.

Wichert, J. – Ulbricht, A. – Horn, R. 2010

“Die olympischen Götter” Klöckner, A. – Recke, M. (eds.) *Herakles&Co. Götter und Helden im antiken Griechenland*, Arbeiten zur Klassischen Archäologie – Mitteilungen aus der Antikensammlung der Justus-Liebig-Universität Gießen, Akamas 6, Gießen: 22-93.

Kent Uzamında Arkeoloji¹

Müge SAVRUM-KORTANOĞLU²

“...sen ki gelecek günlerde, kayalara oyduğun bu kitabeyi göreceksin, -ki buradaki insan suretlerini bozma ve tabrip etme- tohumun olduğu sürece onların hasar görmeden korunmasını sağla...” **Pers Kralı I. Dareios³**

Keywords: Urban archaeology, archaeological heritage, planning, protection, multi-layered city

Many cities embody layers formed since their foundation and the differences among them. Both submerged and exposed cultural traces are encountered in cities that show architectural continuity throughout history. These traces serve as tools for understanding the different periods of the city. Archaeological sites that represent ancient periods, live with the modern city and form social memory, should be associated with contemporary culture and participate in the cultural life of the society. Moreover, an increasing number of projects for transportation and construction emerge to meet the increasing needs of cities in rapidly urbanizing countries including Turkey. These projects must be implemented within a specific plan and refrain from damaging archaeological elements. An interdisciplinary study system implemented at all stages of planning and projects including archaeologists within the work are important. There are critical principles at national and international levels. Solutions in favour of archaeology should be implemented considering these principles.

Anahtar Kelimeler: Kentsel arkeoloji, arkeolojik miras, planlama, koruma, çok katmanlı kent

Kentlerin birçoğu kuruluşundan itibaren oluşmuş katmanlar ve bunlar arasındaki farklılıklardan meydana gelirler. Tarihsellik boyunca mimari süreklilik gösteren kentlerde yer altında ve yer üstünde kültür izlerine rastlanır. Bu izler, kentin geçirdiği farklı dönemlerin anlaşılmasına araç olurlar. Uzak dönemleri temsil eden, modern kent ile birlikte yaşayan ve toplumsal hafızayı oluşturan arkeolojik alanlar günümüz kültürü ile ilişkilendirilip, toplumun kültürel yaşamına katılmalıdır. Diğer taraftan Türkiye gibi hızla kentleşen ülkelerde kentin artan ihtiyacını karşılayan ulaşım, yapılaşma gibi çeşitli çalışmalara yönelik projeler hızla çoğalmaktadır. Bu projeler belirli bir plan dâhilinde uygulanmalı, arkeolojik varlıklara zarar verir nitelikte olmamalıdır. Planlama ve projelerin her aşamasında disiplinlerarası çalışma sisteminin uygulanması, arkeologların çalışmalara dâhil edilmesi önemlidir. Konu hakkında ulusal ve uluslararası düzeyde belirleyici ilkeler bulunmaktadır. Bu ilkeler hayata geçirilerek, gelişme ile koruma arasında; arkeolojinin lehinde çözümler bulunmalıdır.

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 14.10.2017; Kabul Tarihi: 23.10.2017

² Müge SAVRUM-KORTANOĞLU, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Kütahya; mugesavrum@gmail.com, muge.kortanoglu@dpu.edu.tr .

³ Pers Kralı I. Dareios, bkz. Diez 1940, 121; Aygen 1996, 44.

Kentlerde bulunan veya uzun zaman önce ortaya çıkartılmış arkeolojik alanlar, büyük oranda görünürlükleri kanıksanmakta olan tarihi yerler olarak karşımıza çıkarlar. Henüz gün ışığına çıkmamış olanlar ise yeni yapılanmaların temel kazılarında veya gelişme projelerinin aşamalarında açığa çıkartılırlar. Yaşayan kentlerin hafızası olan arkeolojik alanlar kenti kadim geçmişleriyle ayrıcalıklı bir konuma getirmekle birlikte kentte yaşayanlar için ortak bir geçmiş de oluştururlar.

Kentsel arkeoloji, geçmişte daha çok kent içindeki arkeolojik alanlar ve buralarda yapılan arkeolojik çalışmaları içermekteydi. Ancak, zaman içinde kentin geçirdiği tarihsel süreç bir bütün olarak ele alınmaya başlanmış, tüm dönemlere ait kalıntıların ve birbiri ile olan ilişkilerinin korunarak geleceğinin kurgulanması fikri oluşmuştur (Karabağ 2010: 31). Bu bağlamda; arkeolojik kazı yöntemlerinin kentsel alanların özel koşullarında uygulanması, çeşitli projelerin zorunlu kıldığı kurtarma kazıları, sondaj kazıları ve elde edilecek sonuçlarla sınırlanmayıp, tarihi kente benliğini kazandıran eski sokak dokusu, tarihi yapılar, kent hakkındaki belgeler gibi tüm bulgular üzerinden kentin geçmişinin yeniden yorumlanması kentsel arkeolojinin tanımı ve kapsamı içinde ele alınmaktadır (Tuna 2000: 10).

Arkeolojik kavramlar üzerinden incelendiğinde, sitleri ve buluntuları korumak için tasarlanmış yasaları uygulamak, eski tarihi kamuya tanıtmak, yapılacak inşaatların kalıntılara olumsuz etkilerini en aza indirmek için imar yetkilileriyle birlikte çalışmak gibi konularda kamu yararı için çalışan profesyonel arkeologların alanı olarak “kamusal arkeoloji” kavramı tanımlanmıştır. Kamusal arkeolojinin gelişmesinin ardında yatan nedenler arasında koruma faaliyetleri olduğu, kamusal arkeolojinin genelde korumacı bir etişe sahip olduğu kanısı yaygındır (Shanks 2013: 167, 169-170).

Modern kent ile birlikte yaşayan arkeolojik alanların günümüz kültürü ile ilişkilendirilip, toplumun kültürel yaşamına katılan bir unsur olması önemlidir. Geçmiş uzun zaman dilimlerine dayanan tarihi kentler, içinde zengin kültür öğeleri barındırır. L. Mumford’un belirttiği gibi, “tarihsel kent kendi adına, büyüklüğünden ve uzun bir geçmişe sahip olmasından dolayı, hiçbir yerde olmadığı kadar çok ve çeşitli kültür örneklerini elinde tutar. Büyük kent insanın bugüne kadar yarattığı en iyi hatırlama organı olmasının yanı sıra (karışık ve düzensiz hale gelene kadar) en iyi tasnif ve karşılaştırmalı değerlendirme birimidir de” (Mumford 2007: 676-677).

Kentlerin günümüzdeki görünümü, tarihsel topografya ve kuruluşundan itibaren üst üste konulan kültürel katmanlar ve bunlar arasındaki farklılıklar, dönüşümler sonucu oluşur. Kimi zaman tarih öncesinden başlayan, tarihsel süreç boyunca uzun zaman iskân edilen ve halen yaşamın sürdüğü kentlerde yer altında ve yer üstünde, kentin geçirdiği çeşitli dönemlere ve geçmişe ait kültürlerin anlaşılmasına araç olan izlere rastlanır. Farklı dönemlerin kalıntılarını içinde barındıran yerleşimlere “çok katmanlı kent” denilmektedir (Aydeniz 2009: 2502). Kentlerde kültürel sürekliliği gösteren katmanlaşma içerisinde yer alan arkeolojik kalıntılar, güncel kimlik ile ilişkilendirilmesi güç olan uzak dönemleri temsil etmektedirler. Bu bakımdan, günümüze daha yakın olan tarihi kent dokusuna göre

Fig. 1: Antakya Hürriyet Caddesi (Müge Savrum-Kortanoğlu Arşivi)

daha az anlaşılmakta ve kültürün parçası olarak sahiplenmede kimi zaman sorunlar yaşanmaktadır. Bunun sonucunda da bu alanların korunmasına yönelik bir eğilimin gelişmesi güçleşmektedir. İstanbul örneğinde Marmaray kazıları sonucu ele geçen Neolitik Dönem verilerinin kültürün bir parçası olarak sahiplenilmesi, günümüz kimliği ile daha kolayca ilişkilendirilen tarihi kent dokusuna göre daha zordur diyebiliriz.

Tarihi kentlerde yer alan arkeolojik alanların korunmasında yaşanan sorunun temelinde detaylı envanter çalışmalarının olmaması yatmaktadır. Bu nedenle projelerin planlama aşamasında değerlendirmeye alınamayan arkeolojik alanların varlığına uygulama safhasında rastlanmakta, projelerde değişiklik yapılmadığında ise tahribat ortaya çıkmaktadır (Aydeniz 2009: 2519). Modern yaşamın içine katılması planlanan geçmişe ait izlerin, kentte bulunduğu yerin ve kentle nasıl bütünleşeceğini gösteren envanterlerin hazırlanması, kent planlarının toprak altında ve toprak üstündeki arkeolojik varlıklara ilişkin ilkeler oluşturması, gerekli konulardandır (Madran – Özgönül 2005: 29). Ülkemizde yer alan arkeolojik alanların tamamlanmış bir kültür envanteri bulunmamaktadır. Korumanın ilk adımı olarak kentsel arkeolojik alanların, tüm diğer arkeolojik alanlarda olması gerektiği gibi tam olarak tespitlerinin yapılarak envanterinin oluşturulması ve tescillerinin gerçekleştirilerek yasal koruma altına alınması gerekmektedir. 1992 yılında Valetta’da imzalanan, ülkemizin de bir kanun ile kabul ettiği Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesinin 2. maddesinde arkeolojik mirasın envanterinin yapılması taahhüt edilmiştir.

Kentlerin kültürel birikimi ile gelişme faaliyetlerinin birlikteliğini düzenleyen çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Ancak, kentlerin aldığı yoğun göç, artan nüfusun ihtiyacına yönelik hızla artan kentleşme; yoğun yapılaşma, ulaşımaya yönelik projeler, çeşitli alt

Fig. 2: Marmaray Sirkeci Şaftı Kazı Alanı (Müge Savrum-Kortanoğlu Arşivi)

yapı çalışmaları gibi işlemler ile yer altındaki kültürel birikim ortaya çıkmaktadır (Fig. 1). Kimi zaman plansız yapılan bu uygulamalar yer altındaki ve üstündeki kültürel birikimi tehdit etmekte, kültür izlerinin zarar görmesine neden olabilmektedir. Kent yaşantısının oluşturduğu yoğun yapılaşmanın verebileceği olumsuz etkilerin önüne geçilmesi, bu alanlarda disiplinlerarası bir çalışma ile oluşturulacak plan çalışmaları ve bunların uygulamaya geçirilmesi ile mümkün olabilecektir. Gelişimin devam ettiği ve bir yandan yaşamın sürdürüldüğü kentsel arkeolojik sit alanlarında arkeolojik varlıkların korunması oldukça zor bir işlemdir. Bu alanlarda yapılacak planlamalar çok önemlidir. 1995 yılından itibaren İstanbul Sultanahmet Bölgesinin bir kısmı 1. derece arkeolojik sit, bir kısmı ise kentsel arkeolojik sit statüsünde bulunmaktadır. Bölge ayrıca Dünya Kültür Miras Alanı'dır. Anıtsal eserler ile ticaret, turizm ve konut işlevli yapılar bulunan bu bölgede turizme yönelik yeni yapılaşma baskısı, arkeolojik alanlar üzerinde etki yaratabilmektedir.

Büyük gelişme projelerinin kazıları sonucunda açığa çıkan arkeolojik alanlara ülkemizde en iyi örnek İstanbul Marmaray-Metro Projeleridir. Bu kapsamda 2004-2011 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından yapılan kazılarda, tarih öncesinden itibaren kent yaşantısına dair çok önemli veriler elde edilmiştir (Kızıltan 2010). İstanbul'un Asya ve Avrupa yakasındaki demiryolu hatlarını Boğazın altından bağlayan Marmaray-Metro projesi, ülkemizde gerçekleştirilen en büyük raylı toplu ulaşım ağıdır. Üsküdar Meydanı'nda, Sirkeci İstasyon alanındaki dört bölgede (Fig. 2), Yenikapı'da kazılar yapılmıştır

Fig. 3: Ankara Augustus Tapınağı (Müge Savrum-Kortanoğlu Arşivi)

Fig. 4: Atina Akropolis Müzesi (Müge Savrum-Kortanoğlu Arşivi)

(Başgelen 2014). İstanbul Tarihi Yarımada, korunması gerekli sivil mimarlık örneği yapıların ve anıtsal nitelikli yapıların yoğun olarak yer aldığı bir bölge olduğundan, arkeolojik kazıların güçlükle yapılabileceği yerler arasındadır. Bu bağlamda özellikle ulaşım projeleri kapsamında gerçekleştirilen kazılarda kent hakkında erişilen bilgiler çok değerlidir.

İstanbul örneğinde, arkeopark projesi kapsamında değerlendirilen, Anadolu Yakası'nda Küçükalyalı semtinde yeni yapılarla çevrili bir alanda yer alan Orta Bizans Dönemine ait Patriklik Manastırı yaklaşık olarak 6000 m²'lik bir alanı kapsamaktadır. Çalışmalar 2001 yılında başlanan yüzey araştırmaları ve daha sonra yapılan kazılarla devam ettirilmiştir.

Kentle bütünleşmiş bir arkeoloji parkı gerçekleştirmeye yönelik olarak bilimsel araştırmalar, disiplinlerarası çalışmalar 2009 yılından itibaren “Küçükalyalı Arkeopark Projesi” adını almıştır. Semte ve İstanbul’a arkeolojiyle bütünleşecek ve kültür mirasının korunmasını destekleyecek bir model kapsamında her yaşta bireylere göre yöntem belirlemeyi amaçlamaktadır. Halk ile bütünleşen projede çocuklar için eğitici çalışmalar, kadınlara okuma yazma öğrenimi, el sanatları pazarları gibi birçok etkinlik düzenlenmektedir (Ricci 2012: 202-214).

Türkiye, tarihsel geçmişi ile önemli yere sahip olan ülkelerdendir. Anadolu, tarih öncesi dönemlerden itibaren yerleşim görmüş, bu topraklarda yaşayan topluluklar, her dönemde kendi kültür izlerini bırakmışlardır. Bu bağlamda kent dokusunun içinde var olan arkeolojik alanlara çok sayıda örnek bulunmaktadır. Konya Alâeddin Tepesi, İzmir Agora, Ankara Roma Hamamı, Ankara Augustus Tapınağı bunlardan bazılarıdır (Fig. 3).

Diğer ülkelerde de kent yaşamının içindeki arkeolojik alanlara çok sayıda örnek bulunmaktadır. Modern kent yaşamıyla bütünleşen arkeolojik alanların bulunduğu kentlerden Atina, Roma, Barselona, Selanik, Nimes ve Marsilya dikkat çeken bazı örneklerdendir (Fig. 4-9).

Kentsel arkeoloji kavramının dünyadaki gelişimini incelediğimizde, 1870’li yıllarda Oslo’da gerçekleştirilen inşaatlar sırasında, Ortaçağ yerleşimine ait kalıntılara ulaşılmıştır. Bu çalışmalar gibi Rusya’nın kuzeybatısında bulunan Novgorod’da 1932 yılından başlanarak yapılan kazılar da kentsel arkeolojinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Tuna 2000: 7). Ayrıca Londra’da da 1840’lardan itibaren, inşaat çalışmaları sırasında arkeolojik kalıntılar ele geçmiştir, Oslo ve Novgorod gibi Londra’daki çalışmalar da kentsel arkeolojinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Oslo ve Londra’da arkeolojik kalıntılar, yeni inşaat çalışmaları tarafından tehdit edildiğinde kurtarma kazısı olarak gerekli olmakla birlikte, Novgorod’da kent merkezinin sahip olduğu arkeolojik kaynağın, arkeolojik yöntemlerle incelenmesi söz konusudur. Bu durum, başlangıç çalışmalarında kentsel arkeolojinin her iki yönünü göstermektedir (Sarfati – Melli 1999: 21-22).

Fig. 5: Atina Akropolis Müzesi
(Müge Savrum-Kortanoğlu Arşivi)

Fig. 6: Atina Metrosu (Müge Savrum-Kortanoğlu Arşivi)

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, savaşta yıkımlara sahne olan Avrupa kentlerinde restorasyon çalışmaları başlamıştır. Bu alanlarda arkeolojik çalışmalar için acil ihtiyaç doğmuş olup kentsel arkeoloji, sistemli çalışmalara ilk kez yaklaşmıştır. Savaş etkilerinin en yoğun olarak görüldüğü Almanya, Polonya, Sovyetler Birliği’nin batı kesimlerinde modern kent arkeolojisi çalışmalarının ilk önemli sonuçları alınmıştır (Sarfati – Melli 1999: 22). Savaşın ardından, 1960 yıllarından itibaren Avrupa kentlerinde başlayan kentlerin yeniden düzenlenmesine yönelik proje çalışmalarının arkeolojik alanlara tahribatı oldukça büyük olmuştur. Tarihi kent merkezlerinde, modern inşaat teknikleri ile daha derine inen temel kazıları, arkeolojik tabakalara geçmişten çok daha fazla zarar vermiştir. Diğer taraftan, arkeolojide daha hızlı kazı ve belgeleme teknikleri yaygın kullanılmaya başlanmış, arkeoloji, toplumun ilgi alanı olmaya başlamıştır (Tuna 2000: 8). 1970’lerin ikinci yarısından itibaren kentsel arkeolojide yaklaşım, olabildiğince fazla arkeolojik varlığın belgelenerek kurtarılması olmuştur. Kentsel arkeoloji çalışmaları özellikle İngiltere’de büyük artış göstermiş olup, yitirmekte olan arkeolojik varlıklara duyarlılık artmıştır (Tuna 2000: 9).

Konu hakkında uluslararası alanda çeşitli ilkeler bulunmaktadır. Bazılarını incelediğimizde; 1931 yılında İtalya’da Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Kurulunun kabul ettiği Carta Del Restauration’un 6. maddesinde “anıt ve geçirdiği dönemlere olduğu kadar çevresine de saygılı olunmalıdır” denilerek kültürel miras kavramının kentsel ölçüğe doğru geliştiğinin ilk adımı atılmıştır (Ahunbay 2009: 148-149). 1964 yılında Venedik’te yapılan Tarihi Anıtların Korunması ile İlgili Mimar ve Teknisyenleri II. Uluslararası Kongresi’nin sonucunda kabul edilen Venedik Tüzüğü’nün 1. Maddesinde, “tarihi anıt kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz, bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan, kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil, aynı zamanda kültürel anlam kazanmış daha basit

Fig. 7: Selanik Galerius Takı (URL 6)

eserleri de kapsar” denilmiştir (Erder 1977: 170-171). Bu bağlamda korumanın anlamı genişlemiş, sit kavramının başlangıcı olarak kentsel ölçek ele alınmıştır.

Avrupa Konseyi tarafından “geçmişimiz için bir gelecek” sloganıyla başlatılan 1975 Avrupa Mimari Miras Yılı kampanyasının bir sonucu olarak 21-25 Ekim 1975 tarihleri arasında Amsterdam’da düzenlenen kongre sonucu Amsterdam Bildirgesi yayınlanmıştır. Bütünleşik korumanın altı çizilerek, mimarlık ürünlerinin korunmasının kent ve ülke planlamasının ana hedefi olması gerekliliği, konu hakkındaki eğitimlerin önemi gibi birçok konuya değinilmiştir (Ahunbay 2009: 152-156). Kentsel koruma ile ilgili kararların alındığı önemli bir başlangıçtır.

Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rollerini Konusunda Tavsiyeler ise Nairobi’de 1976 yılında kabul edilen geniş kapsamlı bir UNESCO belgesidir. Modernleşmeyle birlikte büyüyen kentler karşısında tarihi alanların korunması konusunda ilkeler içermektedir. Tarihi alanların bir bütün olarak korunması, yapılacak uygulamaların özellikleri bozmamasına dikkat edilmesi ve üye ülkelerin gerekli yasal düzenlemeleri yaparak, uzmanlar yetiştirmesi konuları ele alınmıştır (URL 1).

Avrupa Konseyi’nin 1984 yılında Floransa’da gerçekleştirdiği toplantı sonucunda “Arkeoloji ve Planlama Toplantısı Sonuçları” adı altında bir metin benimsenmiştir. Bu metinde, kentsel ve kırsal gelişimin sonucunda mimari mirasın korunması gerektiği belirtilmiştir. Arkeolojik mirasın savunmasızlığı, birçok durumda arkeologlar, plancılar, merkezi, bölgesel ve yerel düzeylerde kamu kuruluşları, seçilmiş vekiller ve kamu arasında

Fig. 8: Selanik Agora (Adam-Veleni 2011: Fig.62)

gözlemlenen diyalog eksikliği, arkeolojik miras için geliştirilecek her yaklaşımda karşılaşılan yetersiz kaynak sorunu, uluslararası konvansiyonda pratik uygulama eksikliği gibi sorunlar ortaya konulmuştur. Plancıların işbirliği kurması ile etkin koruma sağlanması, arkeolojik kalıntıların yeterince incelenmeden önce yıkıma uğramasının engellenmesi, kazı yapılması gerektiği durumlarda uygun koşulların oluşturulması, kalıntıların kazı ve değerlendirmenin ardından müzelerde veya gerçek ortamında korunması, arkeoloji ve planlama çalışmalarının birlikte gerçekleştirilerek uyumun sağlanması gibi genel öncelikler tanımlanmıştır (URL 2).

ICOMOS tarafından 1987 yılında Washington’da yapılan Genel Kurul’da “Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü” kabul edilmiştir. Bu tüzüğe göre, tarihi kentlerin ve kentsel alanların kentsel değişimlerin karşısında tehdit altında olduğu, bu alanların korunmasının kent planlamalarının bir parçası olması gerekliliği, disiplinlerarası çalışma sisteminin önemi, kentin veya tarihi alanın geçmişiyle ilgili arkeolojik çalışmaların geliştirilerek kalıntıların korunmasının sağlanması, halkın katılımını sağlamak için bütün kentlileri bilgilendiren bir program hazırlanması gibi konulara değinilmiştir (Ahunbay 2009: 164-165).

Arkeolojik Mirasın Şehir ve Ülke Planlama Çalışmaları Çerçevesinde Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin R (89) 5 Sayılı Tavsiye Kararı, 1989 tarihinde Avrupa Konseyi’nce hazırlanmıştır. Kentsel ve kırsal alanlarda gerçekleştirilen gelişme faaliyetleri bağlamında arkeolojik alanların korunması amaçlanmaktadır. Arkeoloji envanterlerinin hazırlanması,

Fig. 7: Selanik Galerius Takı (URL 6)

veri tabanlarının oluşturulması, arkeolojik varlıkların her türlü planlamada önemli bir unsur olarak görülmesinin sağlanması, projelerin büyük etki yaratması durumunda gerekli düzeltmelerin yapılması, sit üzerinde yapılacak bilimsel çalışma ve yayın için gerekli zaman ve kaynağın sağlanması, arkeologlarla koordineli çalışmalar yapılması gibi konulara değinilmiştir (URL 3).

ICOMOS tarafından 1990 yılında Lozan'da Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü kabul edilmiştir. Arkeolojik mirasın korunmasında birçok disiplinin uzmanlarının işbirliğinin gerekliliği, uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeydeki planlama politikalarıyla bütünleştirilmesi, halkın etkin katılımı, bayındırlık projelerinin arkeolojik miras için en büyük tehditlerden birini oluşturduğu, bu nedenle uygulama projelerine geçilmeden önce arkeolojik etkilenme araştırmalarının gerekliliği, projelerin en az zarar verecek şekilde planlanması konusunun yasalara eklenmesi gerektiği, kazıların kentsel büyüme, arazi kullanımı değişimi ve doğal bozulma gibi etkenlerden zarar gören anıt ve sitlerde yapılması vurgulanmıştır (Ahunbay 2010: 115-118).

Avrupa Konseyi tarafından 1992 yılında Valetta'da imzalanan Avrupa Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesinde ise Avrupa'nın ortak hafızasının kaynağı ve tarihi bilimsel incelemeler için bir araç olarak arkeolojik mirası korumak, amaç olarak belirlenmiştir. Kentsel arkeolojiyi ilgilendiren kısmında; arkeologlar ve plancılar arasında sistemli bir danışma mekanizmasının oluşturulması, kalkınma projelerinin aşamalarına arkeologların katılımı, arkeolojik mirası olumsuz etkileyecek projelerin değiştirilmesi, arkeolojik alanın

Fig. 8: Selanik Agora (Adam-Veleni 2011: Fig.62)

bilimsel olarak incelenmesi için yeteri kadar zaman ve olanak sağlanması, projelerin gerçekleştirilmesi sırasında bulunan arkeolojik kalıntıların yerinde korunmasının esas olduğu ve arkeolojik alanların halka açılışında arkeolojik ve bilimsel niteliklerin olumsuz etkilenmemesinin sağlanması gibi konular belirlenmiştir (Madran – Özgönül 2005: 86-87).

Avrupa Konseyi Kültürel Miras Komitesi tarafından hazırlanan, 2000 yılında onaylanan "Uygulamada Uyulacak Esaslar" başlıklı belgede; arkeolojik değerler, koruma ve planlamada etkin olan aktörlerin rolleri tanımlanmıştır. Buna göre; kamu görevlilerinin ve plancıların rolleri arasında; kentsel arkeolojik mirasın kentin kimliğine yaptığı katkılarla, hem bölgede yaşayanlar hem de ziyaretçiler için önem taşıdığı, kentsel planlama sürecinde önemli arkeolojik kalıntıların yerinde korunmasının tercih edilmesi, olumsuz etkilerin en aza indirgenmesi, arkeolojik varlıkların yenilenemez olduğunun bilinmesi, sadece planlama sürecinde değil kentsel gelişme projelerinin bütçeleri hazırlanırken ve izin verilirken de göz önünde tutulması gerektiği yer alır. Mimar ve girişimcilerin rolleri arasında; yeni gelişme alanlarının arkeolojik yönden değerlendirilmesi için gerekli girişimlerde bulunulması, arkeolojik çalışmalar için uygun zaman ve kaynak yaratılması, önemli yapı kalıntılarının yerinde korunması ve sunumunun ön planda tutulması, arkeologların proje ekibine dahil edilmesi ve değişiklikler hakkında bilgilendirilmesi bulunmaktadır. Arkeologların rolleri arasında ise, bir alandaki arkeolojik değerlerle ilgili bilgileri yetkililere ve girişimcilere bildirmek, önemli arkeolojik kalıntıların kazılması yerine in situ korunmasının tercih edilmesi, kazının ise ancak arkeolojik mirasın çok kesin belirlendiği alanlarda ve gerekli

parasal kaynak bulunulduğunda yapılması, arkeolojik değerlerin gelişime katacağı değerlerin unutulmaması gibi çeşitli konulara değinilmiştir (Madran – Özgönül 2003: 21-25).

Avrupa Birliği tarafından 2003-2005 yılları arasında sürdürülen “APPEAR: Accessibility Projects –Sustainable Preservation and Enhancement of Urban Subsoil Archaeological Remains” adında bir proje gerçekleştirilmiştir. Kentsel arkeolojik alanların korunması, entegrasyonu, geliştirilmesi ve çeşitli aktörlerin katılımı öngörülmüştür (URL 4).

Ülkemizde ise taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına yönelik en temel belge 1983 tarihinde yürürlüğe girip çeşitli değişiklikler gören 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’dur. Bu kanun çerçevesinde hazırlanan çeşitli yönetmelikler, yönergeler, ilke kararları bulunmakla birlikte, uluslararası platformlarda taraf olunan sözleşmeler vardır. Ancak, ülkemizde kentsel arkeoloji kavramının koruma ile ilgili mevzuata girmesi 1993 yılında 338 sayılı ilke kararı ile olmuştur. Günümüzde ise kentsel arkeolojik sitlerle ilgili ilkeleri belirleyen “Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları” adında 702 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararı bulunmaktadır. Bu ilke kararında 2863 sayılı Kanun kapsamına giren arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren ve bu özellikleri ile bütünlük arz eden korumaya yönelik özel planlama gerektiren alanlar kentsel arkeolojik sit alanları olarak açıklanmıştır. Bu alanlarda arkeolojik değerlerin bilimsel yöntemlerle açığa çıkarılması, onarılması ve sergilenmesi işlemlerinin esas alınarak arkeolojik envanter temeline dayalı planlama çalışmalarının yapılmasına, bu planlar onanmadan parsel ölçeğinde uygulamaya geçilmemesine, planlamada alana gelecek işlevlerin uyumuna, altyapı hizmetlerinin proje aşamasında kültür tabakalarına zarar vermeyecek biçimde ele alınmasına, mevcut ve olası arkeolojik varlıkların korunmasını ve değerlendirilmesini sağlayacak çözümler getirilmesine, ayrıca bu alanlarda mevcut eski yapıların onarım ve restitüsyon ilkelerine karar verilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2009: 38-39).

Tarihi kentlerde yapıların temel kazıları sonucunda rastlanan arkeolojik kalıntılara (Fig. 10) ilişkin bilgi belgeler, arkeolojik çalışmayı sürdüren ekipçe Koruma Bölge Kurullarına iletilir ve Kurul tarafından korumanın nasıl gerçekleşeceği hakkında kararlar alınır. Bodrum katında kalıntılar korunarak yeni yapı yapılabildiği gibi, kalıntının durumuna ve önemine göre yapı yapılmadan sergilenmesi durumu da söz konusudur. İstanbul Büyük Saray Mozaikleri Müzesi olarak kentin geçmişine tanıklık eden Bizans Dönemi’ne ait Büyük Saray döşeme mozaikleri, kamuya açık bir alan olarak ziyaret edilebilmektedir (Ahunbay 2010: 106). Bu bağlamda “Yerleşim Alanlarında; Mevcut Arkeolojik Sitlerin veya Daha Önceden Varlığı Bilinmeyen Ancak Yeni Yapılanma, Alt Yapı Çalışmaları ya da Doğal Afetler Sonucu Ortaya Çıkan-Çıkarılan Kültür Varlıklarının Korunması ve Değerlendirilmesine İlişkin” 37 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararı bulunmaktadır. Bu ilke kararında kentleşme hızının giderek artması ile modern yerleşmelerde, kent içinde sürekli altyapı için kazılar yapıldığı, bu nedenle sit alanı ilan edilerek kontrollü yeni yapılanmaya açılan ve müzesi denetiminde temel kazıları ve sondajları yapılan alanlarda sıkça kültür varlıklarına rastlandığı, doğal afetler sonucu da yeraltında

bulunan kültür varlıklarının açığa çıkabildiği, bu kapsamda; sit alanı olarak ilan edilen ya da henüz ilan edilmemiş yerlerde Bakanlıkça yaptırılan uzun süreli bilimsel arkeolojik kazılar dışında, açığa çıkan-çıkarılan taşınmaz kültür varlıklarının bilimsel yöntemlerle araştırılması, kazılarının yapılması, temizlenmesi ve uygun koruma yöntemleriyle yerinde teşhir edilerek kent arkeolojisine kazandırılmasının uygun olduğuna; bu kültür varlıklarından plan vermeyen, küçük boyutta olan ve yerinde korunmasına olanak bulunmayanların ilgili koruma bölge kurulunun kararıyla Bakanlığın uygun göreceği yere uzmanları denetiminde kaldırılabilirliğine; ortaya çıkan-çıkarılan kültür varlıkları plan veren ya da tanımlanabilen bir mimariye sahipse, ait olduğu dönemin özgünlüğünü yansıtıyorsa, antik kent dokusuna aitse veya kazılar sürdürüldükçe komşu parsellerde de yayılma gösterir nitelikteyse, boyutlarına bakılmaksızın, uygun koruma yöntemleriyle yerinde teşhir edilmesine; özel mülkiyette ise kamu mülkiyetine geçirilmesinin sağlanmasına; kamu mülkiyetine geçirilemiyorsa tüm giderleri mülk sahibince karşılanarak öncelikle bilimsel kazısı, korunması (projelendirme ve uygulama) ve yerinde teşhirinin sağlanmasına; ancak, kamuya açık sergilenmesine yönelik düzenlemeler asıl amaç olmak üzere mülk sahibinin bu alanda yapmak istediği uygulamalara Bakanlığın izni ve koruma bölge kurulunun uygun göreceği projeler kapsamında kültür varlıklarına zarar vermemek ve koruma kuramına aykırı olmamak koşuluyla izin verilebileceğine; izin kapsamında projeler üretilmeden önce, ilgili parsellerin proje alanı kapsamında plan tadilatının yaptırılmasının istenmesine, III. Derece arkeolojik sitlerdeki koruma ve kullanmaya yönelik uygulamaların Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 05.11.1999 gün ve 658 sayılı ilke kararındaki hükümler dikkate alınarak ilgili koruma bölge kurullarınca değerlendirilmesine yönelik hükümler bulunmaktadır (URL 5).

Bazı ülkelerde kentlerin tarihi dokusu yasal boyutta korunmasına rağmen, uygulama aşamasında sorunlar yaşanabilmektedir. Bu bağlamda, korumayı savunmak ile gelişme arasında karşıtlık algısı oluşabilmektedir. Diğer taraftan tarihi varlıkların geleceğe aktarılması gereğinin anlaşıldığı toplumlarda koruma isteği güçlü olabilmektedir (Aygen 1996: 43). Kent dokusu içinde birçok arkeolojik alanın bulunduğu ülkemizde, kültür varlıklarının korunması hakkında yazılı hükümlerin tarihçesi daha eski olmakla birlikte toplumsal yaşamda koruma olgusu son yıllarda yerini almaya başlamıştır. Ancak, koruma ile gelişme arasında arkeolojinin lehinde ve aynı zamanda gelişmeyi zenginleştiren bütüncül çözümler tam anlamıyla yaygınlaşmamıştır. Koruma olgusu doğasında bulunan nedenlerle çeşitli kısıtlamalar getirir. Gelişme projeleri, imar faaliyetleri ile koruma arasındaki karşıtlık düşüncesi yerine, arkeolojik varlıkların, yeni uygulamalara katacağı değer dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak, modern kent dokusu içinde mevcutta var olan veya çeşitli yapılanma ve gelişme projelerinin kazılarıyla açığa çıkartılan arkeolojik varlıkların ve diğer tüm tarihsel dokunun envanterinin tamamlanması, veri tabanı oluşturulması, özellikle projelerin planlama aşaması için önemlidir. Hızla kentleşen ve bunun sonucunda kentin artan ihtiyacına yönelik projelerin gerçekleştirildiği Türkiye gibi ülkelerde, arkeolojik mirasın

korunabilmesi için plan dahilinde uygulamalar yapılmalı, projeler kültürel dokuya zarar verir nitelikte olmamalıdır. Planlama ve projelerin uygulama aşamalarında disiplinlerarası çalışma sistemi uygulanmalı, arkeologların görev alması sağlanmalıdır. Proje kapsamında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların tamamlanabilmesi için yeterli süre ve kaynak sağlanmalıdır. Kuşkusuz koruma ancak sahiplenme ile mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda, kentlerde konumlanan arkeolojik kalıntıların dönemsel ayrımından kaçınılarak sahiplenilmesi için, arkeolojik mirasın önemi ve korunmasına yönelik eğitimler her düzeyde gerçekleştirilmeli, bilinç düzeyi yükseltilmelidir. Ayrıca kentsel alanlarda bulunan arkeolojik mirasın modern yaşamla bütünleştirilmesi yönünde çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Türkiye’de kentsel arkeoloji ile ilgili mevzuatın bütüncül bakış yönünden geliştirilmesi, ulusal ve uluslararası belirleyicilerin uygulamaya aktarılması önemli konulardandır.

Kaynakça

- Adam-Veleni, P. 2011
“Thessalonike”, R.J.L. Fox (ed.), *Brill’s Companion to Ancient Macedon: Studies in the Archaeology and History*, Leiden: 545-563.
- Ahunbay, Z. 2009
Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, İstanbul.
- Ahunbay, Z. 2010
“Arkeolojik Alanlarda Koruma Sorunları Kuramsal ve Yasal Açılardan Değerlendirme”, *TÜBA-KED* 8:103-118.
- Aydeniz, N.E. 2009
“Kent Arkeolojisi Kavramının Dünyadaki Gelişimi ve Türkiye’deki Yansımaları”, *Journal of Yaşar University* 4 (16): 2501-2524.
- Aygen, Z. 1996
“Kentlerin Tarihi Dokusu Korunmalı mıdır?”, *Cogito* 8: 43-63.
- Başgelen, N. 2014
İstanbul’da Marmaray-Metro Kurtarma Kazılarının Kent Arkeolojisine Katkıları, İstanbul.
- Diez, E. 1940
Entschleiertes Asien, Wien.
- Erder, C. 1977
“Venedik Tüzüğü Tarihi Bir Anıt Gibi Korunmalıdır”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, cilt 3, sayı 2: 167-190.
- Karabağ, N.E. 2010
“Korumanın 20. Yüzyılda Değişen Kapsamı ve Kent Arkeolojisi Kavramının Gelişimi”, *Ege Mimarlık*, Nisan 2010: 28-31.
- Kızıltan, Z. 2010
“Marmaray-Metro Projeleri Kapsamında Yapılan, Yenikapı, Sirkeci ve Üsküda Kazıları/Excavation at Yenikapı, Sirkeci and Üsküdar within Marmaray and Metro Project”, U. Kocabaş (ed.), *İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008/İstanbul Archaeological Museums Proceedings of the 1st Symposium on Marmaray-Metro Salvage Excavations 5th-6th May 2008*, İstanbul:1-16.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı 2009
Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu İlke Kararları, Ankara.
- Madran, E. – N. Özgönül 2003
“Arkeoloji/Planlama ve Uluslararası Yaklaşımlar”, *Planlama Dergisi*, 2003/2: 21-25.
- Madran, E. – N. Özgönül 2005
Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, Ankara.
- Mumford, L. 2007
Tarih Boyunca Kent. Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği, çev. G. Koca– T. Tosun, İstanbul.

Müge Savrum-Kortanoğlu

Ricci, A. 2012

“Kent Arkeolojisi, İstanbul: Küçükalyalı ArkeoPark’ı”, *Arkeoloji ve Sanat*, 139 Ocak-Nisan, Türkiye ve İtalya Arkeolojik Ufuklar: 202-216.

Sarfati, H. – P. Melli. 1999

“Archaeology and the Town”, *Report on the Situation of Urban Archaeology in Europe*: 13-29.

Shanks, M. 2013

“Kamusal Arkeoloji/Müzecilik/Koruma/Miras Bırakma”, C. Renfrew – P. Bahn, çev. S. Somuncuoğlu, *Arkeoloji Anahtar Kavramlar*, İstanbul: 167-173.

Tuna, N. 2000

“Kentsel Arkeoloji Üzerine”, *İdol* 7: 7-14.

URL 1 http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/kultur/tarihirol_t_k.pdf

URL 2 <http://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/arkeolojiyenio1.pdf>

URL 3 <http://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/arkeolojiilaveo6.pdf>

URL 4 http://cordis.europa.eu/project/rcn/67525_en.html

URL 5 <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,45471/37-nolu-ilke-karari-yerlesim-alanlarinda-mevcut-arkeolo-.html>

URL 6 <http://galeriuspalace.culture.gr/en/arxaiologikoi-xoroi/apsida-galeriou/>

Sillyon Sikkelerinde Kent Kuruluş Efsanesi¹

Hüseyin KÖKER²

Keywords: Sillyon, Ktistes, Mopsos, Leontheus, Panhellenion

In ancient times the city-states frequently claim to remember their past by referred ktistai myths in social and political terms. The best revealing examples of these are coins, epigraphic and sculptural artefacts. Especially in the highest days of the Roman Imperial period, some cities featured descriptions of such myths on their coins upon to remember and to proud of their Hellenic origin by reasons of social, political and economic terms. In this context, a Pamphylian city Sillyon too remembers her past that proud of and commemorates foundation myths and heroes through its coins, which investigating here. The depictions on coins of Sillyon refer to her foundation myths and ktistes heroes who take part in it. However, the silence of written sources does not allow us to learn the content of this myth and the heroes. But the coins suggest that Sillyon was in initiatives become a member of Panhellenic League during the Antonines period and to benefit from the emperor's bestowal.

Anahtar Kelimeler: Sillyon, Ktistes, Mopsos, Leontheus, Panhellenion

Antik çağda kent devletleri, politik ve sosyal açıdan, sık sık kuruluş (ktistes) mitoslarına çeşitli vasıtalarla göndermeler yaparak geçmişlerini hatırlamak istemişlerdir. Bunun örneklerini en iyi şekilde numismatik, epigrafik ve heykeltıraşlık bulgular gözler önüne sermektedir. Özellikle Roma İmparatorluk döneminin en parlak günlerinde belli politik, ekonomik ve sosyal nedenlerden ötürü Hellen köklerini hatırlayarak bundan gurur duymak vesilesiyle bazı kentler, darp ettirdikleri sikkeler üzerinde kuruluş mitoslarını konu alan tasvirlerle yer vermişlerdir. Pamphylia kenti Sillyon da burada ele alınacak sikkeleri vasıtasıyla, gurur duyduğu eski köklerini hatırlamakta, kuruluş efsanesini ve kahramanlarını anmaktadır. Sikkeler üzerindeki betimler, kentin kuruluş efsanesine ve bunda rol alan kurucu (ktistes) kahramanlara işaret etmektedir. Ancak, yazılı kaynakların suskunluğu bu efsanenin içeriğini ve rol alan kahramanları öğrenmemize olanak tanımamaktadır. Fakat bu sikkeler, kentin Antoninler Dönemi'nde Panhellen Birliği'ne üye olabilmek ve imparatorların ihsanlarından yararlanabilmek için girişimlerde bulunduğunu düşündürmektedir.

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 24.03.2017; Kabul Tarihi: 26.04.2017

² Hüseyin KÖKER, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 32600 ISPARTA; huseyinkoker@gmail.com.

İtalyanca makalelerin çevirileri için yardımlarını esirgemeyen M. Kaşka ve D. S. Lenger'e teşekkür ederim.

Roma İmparatoru Hadrianus (MS 117-138), Hellenlere ortak bir kültür bilinci ve imparatorluğun doğusunda (özellikle bu toprakların büyük bir bölümünü oluşturan Anadolu'da) ortak tarih ve kültür temeline dayanan politik bir bütünlük sağlamak amacıyla Atina'da bir Panhellen Birliği'nin (Panhellenion) kurulması ve dört yılda bir düzenlenen Panhellenia adı verilen bayramların tesis edilmesini sağlamıştır¹. Bu oluşum, Hellenler arasındaki süregelen rekabeti ortadan kaldırarak bir birlik sağlamak, geleneksel Hellen kültürünü destekleyerek imparatorluk sınırları dahilindeki kent devletlerinin barbar tecavüzüne karşı birleşik bir dünya oluşturmak, eski Hellen kültü ve Zeus'un yeryüzündeki vekili olan Roma imparatoruna bağlılığı teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Oliver 1970: 133-134)². Bu bakımdan Panhellenion, politik olmanın yanında aynı zamanda, imparator kültü etrafında şekillenen dini bir organizasyondur (Jones 1996: 32; Nasrallah 2008: 549-550). Atina'nın birliğin merkezi olarak seçilmesi, Hadrianus'un kente olan ilgisinin yanında Romalı ve Hellenler için kentin Hellen kültürünün çıkış noktası olmasıyla alakalıdır (Spawforth – Walker 1985: 90).

Birliğe üye olabilmek için kentlerin Hellen kültürüne sahip olmakla birlikte esas olarak soylarının Hellen atalarına dayandığını kanıtlanması gerekiyordu. Panhellen aidiyeti, gerçek ya da kurmaca da olsa mitolojik Hellen kimliğine, özellikle de Atina ile olan bağlar üzerine kurulmakla birlikte, Roma ile olan yakın ilişkiler de önemliydi (Nasrallah 2008: 549). Birliğe katılmak isteyen kentlerin bu amaçla nasıl bir yol izledikleri konusu açık değildir. Fakat olasılıkla bu iddiaları seçilmiş bir elçi tarafından³ Panhellen üyeleri önünde savunuluyordu⁴. Hellen soyundan geldiklerini kanıtlayan kentler; birliğin üyesi olma, düzenlenecek bayramlara katılma ve böylece elde edilecek ayrıcalık ve saygınlıktan yararlanabilme imkanına kavuşuyordu. Hellas ve Anadolu'daki bir çok kent dışında Makedonia, Girit ve Kyrene'de de Panhellenion'un üyesi kentlerin olduğu bilinmektedir.⁵ Birliğin

¹ Follet 1976: 115, 129'da, Panhellen Birliği'nin kuruluşu için 124/5 tarihi verilmektedir. Buna karşılık, Oliver 1970: 132-133 ve Romeo 2002a: 21 dn. 1-2'de, Epidauros'ta bulunan bir yazıt sayesinde Panhellen Birliği'nin kuruluşunun MS 131/2 yılına tarihlendiği; ayrıca, Aizanoi'den ele geçen bir başka yazıt sayesinde de Panhellenion oyunlarının MS 137/8 yılından önce başlamadığı belirtilmektedir. Spawforth – Walker 1985: 78-79'da Panhellen Birliği'nin kuruluş yılı MS 131/2 olarak verilmektedir. Ayrıca bkz. Kranz 1990: 126-127; Jones 1996: 33; Nasrallah 2008: 544; Hervás 2013: 107; Romeo 2002b: 675-681; Nolle 2001: 49-50. Panhellen Birliği'nin son olarak MS 244/5 ve MS 255 yıllarında faaliyette olduğu konusunda bkz. Oliver 1970: 133.

² Hadrianus'un Panhellen politikasıyla ilgili bkz. Weber 1907: 207-208; Willers 1990.

³ Seçilen bu elçiler ve sosyal statüleri ile ilgili olarak bkz.: Spawforth – Walker 1985: 84-90.

⁴ Panhellen Birliği'nin işleyişiyle ilgili bkz. Spawforth – Walker 1985: 78-92. Atina'daki kurulun işleyişiyle ilgili bkz. Romeo 2002a, 22-26.

⁵ Romeo 2002a: 22'de birliğe üye 33 kent olduğu belirtilmektedir (23 Fig. 1); Spawforth – Walker 1985: 80 ve Nasrallah 2008: 545'de birliğe üye 28 kent olduğu belirtilmektedir (546 Fig. 1); Hervás 2013: 108, 118-119'da birliğe üye olduğu düşünülen 24 kent listelenmiştir. Panhellen Birliği'ne üye olan Anadolu kentleri ise şunlardır: Aizanoi, Apameia, Eumeneia (?), Kibyra, Synnada, Magnesia ad Maeandrum, Tralles, Miletus, Thyateira, Sardis (Spawforth – Walker 1985: 81). Bir Pisidia kenti olan Timbryada'da ele geçen bir yazıt sayesinde bu kentin de Panhellenion Birliğine üye olduğunu bilmekteyiz (Takmer – Gökalp 2005: 109-111).

Fig.1

Fig.2

Fig.3

Fig.4

üyyesi olmak, Atina'daki bayramlara katılarak bu hak ve ayrıcalıklara sahip olabilmek için bir çok Anadolu kentinin kıyasıya bir yarışa girdiğinin en güzel kanıtlarını Magnesia ad Maeandrum ve Kibyra kentlerinde bulunan dekretler gözler önüne sermektedir⁶. Bu dekretlerde, Panhellen Birliği'ne kabul edilen her iki kentin Hellen atalarına işaret edilerek, tarihte Roma ile olan iyi ilişkileri ve İmparator Hadrianus'un ihsanları dile getirilmektedir.

Bu bağlamda, Roma İmparatorluğu sınırları içerisindeki pek çok kent, Panhellen Birliği'ne katılabilmek için kurmaca hikayelerle kendilerine Hellen soy ataları aramışlardır. Anadolu'daki birçok kent devletinin köklerini, kuruluş mitosları ve kurucu atalar/kahramanlar (ktistai) söylemiyle Hellen soyuna bağlama girişimleri⁷ ve antik kaynakların aktarımları ile arkeolojik bulgular birçok araştırmacı tarafından, bu kentlerin Troia'nın çöküşü sonrası eve dönmek yerine Anadolu'nun güney kıyılarına yönelerek burada kentler kurduğuna inanılan bir grup Hellen önbilici ve beraberindekilerin bu eylemleri gerçekleştirdiği yönünde yorumlanmakla birlikte, buna karşın az sayıdaki araştırmacı da dilbilimsel ve arkeolojik bulguların, kurucuların gelişinden çok önceleri buralarda zaten var olan yerleşimlere işaret ettiği ve dolayısıyla bu mitosların gerçekleri yansıtmadığı düşüncesindedir⁸. Durum böyle olunca, söz konusu tartışmaları burada tekrarlamak yerine konunun

⁶ Magnesia ad Maeandrum'daki dekret için bkz. Kern 1900: no. 66; Oliver 1970: 94 no. 5. Kibyra'daki dekret için bkz. Oliver 1970: 95 no. 6. Ayrıca her iki dekretin Türkçe çevirileri için bkz. Şahin 1996: 45-46; İngilizce çevirileri için bkz. Nasrallah 2008: 548. Adı geçen bu iki kent ve diğer bazı Anadolu kentleriyle ilgili olarak da bkz.: Romeo 2002a: 26-31.

⁷ Kent devletlerinin, öncesinde ve Roma İmparatorluk döneminde, ktistes mitoslarıyla kurucu atalarını Hellen soyuna bağlama geleneği için bkz. Weiss 1984: 193-195.

⁸ Bu iki karşıt görüş için bkz. Işık 2008: 571-585.

ana hatlarını vermek, konunun anlaşılır olması bakımından daha faydalı olacaktır. Öncelikle inceleme alanımız olan Pamphylia Bölgesi'nde bulunan dilbilimsel ve arkeolojik bulguları, sonra da kurucu mitosları içinde yer alan kahramanları ve özellikle de ele alınacak Silyon sikkeleri açısından Mopsos, Leontheus ve Polypoites'i, ele almak yerinde olacaktır.

Pamphylia'da konuşulan ve yerel (Anadolulu) özellikler taşıyan diller Bölge'nin MÖ 2. binyıllara kadar geriye giden iskân tarihine işaret eder (Abbasoğlu 2007: 21). Kaldı ki, Perge akropolis kazılarında ortaya çıkan ve Geç Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a ait olduğu düşünülen çakmak taşı ve obsidyen aletler (Martini 2003: 179; Balkan-Atlı 2003: 79-80) ile Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen çanak-çömlek de (Umurtak 2003: 82) buradaki yerleşimin bir hayli eskiye gittiğini göstermektedir. Ayrıca, Hitit başkenti Hattuşa'da bulunan ve IV. Tudhaliya dönemine (MÖ 1265-1215) tarihlenen bronz tablet (Otten 1988: 37) üzerinde okunan Parha (=Perge) ve Kaştaraya (=Kestros=Aksu Nehri) adları bölgenin Tunç Çağı'nda iskan edilmiş olduğunu kanıtlar (Tekoğlu 1999-2000: 49). Tunç Çağı'na tarihlenen bir başka kanıt da yine Perge'den bulunduğu rivayet edilen ve şimdi kayıp olan bir mühürdür (Paribelli – Romanelli 1914: 66). Aynı dönem için diğer bir kanıt ise Silyon'da yapılan araştırmalar sırasında ele geçen ve Erken Bronz Çağı'na tarihlenen bir kap parçasıdır ki, buradaki yerleşimin eskiliği hakkında bilgi vermektedir (Küpper 1996: 452). Ayrıca, Aspendos, Silyon ve Magidos kentlerinin isimleri yerel özellikler taşımakla birlikte hiçbiri Yunanca değildir ve köken olarak Hitit kaynaklarına dayandırılabilir. Dahası, bölgedeki yerel diller Klasik ve Hellenistik dönem numismatik belgelerde de karşımıza çıkar. Bunlarda, Aspendos ve Silyon'un etnikonları, ΕΣΤΦΕΔΙΠΨ (Estvedius=Aspendoslu) ve ΣΕΛΨΙΠΨ (Seluwius=Silyonlu), Perge kenti tanrıçası da ΙΑΝΑΨΣΑΣ ΠΠΕΠΙΑΣ (Perge'nin Hakimesi=Perge Artemisi) biçiminde ifade edilmişlerdir.

Güney Anadolu'daki bazı kentlerin kuruluş efsaneleri Troia Savaşı'nın ardından güney Anadolu kıyılarına (Pamphylia ve Kilikia) giden Hellen önbilici (kâhin)/kahramanlar ve beraberindekilerle ilişkilendirilmektedir. Kalkhas, Mopsos ve Leonteus gibi kahramanlar geçtikleri topraklarda birçok kent kurmuş ve böylece geleneğe uygun olarak bunların kurucuları (ktistai) olmuşlar ve kuruluş mitoslarında önemli roller üstlenmişlerdir (Pekman 1970)¹⁰. Bu kahramanların, özellikle Pamphylia'daki faaliyetleri bu yazıda ele alınacak sikkeler açısından da büyük önem arz etmektedir. 1953-1954 yılları Perge kazılarında Hellenistik Dönem kapısının avlusunda gün yüzüne çıkarılan ve MS 2. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen ktistai heykel ve yazıtları bu konuda bize oldukça önemli bilgiler vermektedir (Mansel 1956a: 5-10; Mansel 1956b: 334; Mansel 1956c: 104-119; Mansel 1958: 236-7; Pekman 1956: 38-45; Özdzibay 2012: 56-57). Bu yazıtlardan anlaşıldığı üzere Perge kentinin kurucuları arasında Kalkhas, Leonteus, Rhiksos, Mopsos, Minyas, Makhaon, ve

Labos adlı kahramanlar bulunmaktadır (Pekman 1989: 8-16; Şahin 1999: 135 no. 101, 136 no. 102, 137 no. 103-104, 138 no. 105-106, 139 no. 107, 140 no. 108, 141 no. 109.)¹¹.

Pamphylia'da Aspendos ve Perge gibi kentlerin kurucuları olarak anılan ve geleneğe göre de Perge'de onurlandırılan bu kahramanlar Silyon kenti için de önemli olmalıydı. Antik kaynaklar ve arkeolojik verilerin bu konudaki sessizliğine rağmen, Silyon'un kuruluş mitosuna ilişkin, MS 2. ve 3. yüzyıllara tarihlenen birkaç sikkenin arka yüz betimi ve bir sikkenin hem ön hem de arka yüz betimleri olasılıkla bu kahramanlardan birine veya birkaçına işaret ediyor olmalıdır.

Aspendos ve Perge kentlerinin aksine, antik kaynaklarda Silyon kentinin kurucuları ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, kentteki Doğu Roma (Bizans) duvarı yakınında bulunan ve Roma dönemine tarihlenen bir heykel kaidesi (Hereward 1958: 57-58) üzerinde yer alan tek satırlık "ΜΟΨΟΥ" (=Mopsos'un) yazıtı¹², önceki iki kentin de ortak ktistesisi olan Mopsos ile aynı kişiye işaret ediyorsa -ki bu tek satırlık yazıtın aynı kişiye mi yoksa başka bir kişiye mi işaret ettiği konusunda kesin bir yargıya varmak olanaksızdır- bu kişinin Silyon'un da kurucusu ya da onlardan birisi olması kuvvetle muhtemeldir. Lydia, Lykia, Pamphylia ve Kilikia'daki birçok kentin kurucusu olarak anılan¹³ Mopsos'un kökeninin Hellen ya da Anadolulu mu, efsanevi veya gerçek bir kişi mi; farklı coğrafya ve dönemlere ait epigrafik verilerde ve Lydia edebi kaynaklarında geçen benzer/aynı kişi adının farklı zamanlarda yaşamış ayrı şahsiyetler mi olduğu konusu tartışılmaktadır¹⁴.

Knossos ve Pylos'ta bulunan ve MÖ 1370 yıllarına tarihlenen iki Linear B tablette görülen *Mo-ko-so* adı, şahsın (ya da şahısların) Hellen kökenli olabileceğine kanıt oluşturmakla birlikte, kökeni ve statüsüne ilişkin bilgi edinilememektedir (López-Ruiz 2009: 490 dn. 17; Demir 2014: 16). Boğazköy'de bulunan ve MÖ 14. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen, Hitit imparatorunun batı Anadolu'daki vasalı olan Madduwattaş'ın faaliyetlerinin (Ahhiyawalı Attarissiya ile olan anlaşmazlıkları) anlatıldığı çivi yazılı tablette (Goetze 1928: 36,

¹¹ Dionysios Periegetes (Dion. Per. 852) Perge kentinin kurucu ktistesleri arasında yer alan Mopsos'un; Eustathius (Eustath. Comm. ad Hom., 334. 28) da Leonteus'un aynı zamanda Aspendos kentinin de kurucuları arasında yer aldığını aktarmaktadır.

¹² Hereward 1958: 57'de yazıtın orijinal yerinde olamayacağını belirtmektedir. Olasılıkla, kentin başka bir yerinden buraya taşınmıştır.

¹³ Mopsos'un kurduğu düşünülen şehirler için bkz. Pekman 1970: 77, çizelge II; Pekman 1989: 13-16.

¹⁴ Mopsos'un, Hellen kökenli olduğu konusunda bkz. Baldriga 1994: 45-47; Finkelberg 2005: 152 n. 36; Oettinger 2008: 5-6; López-Ruiz 2009: 491-495. Anadolu kökenli olduğu konusunda bkz. Barnett 1953: 40-43; Hanfmann 1958: 72-76; Astour 1967: 6-7; Baldriga 1994: 62; Starke 1999: 530; Işık 2008: 571-585; Bremmer 2008: 143. Işık 2008: 572'de, Hellen Mopsos'un Hitit yazıtlarında geçen Muksus ya da Muksas'la aynılığının, tıpkı Perge'nin Hitit Parha'sından uyarlandığı gibi tersine bir yorumlamayla, Mopsos adının da Hitit Muksus'undan uyarlanmış olabileceğini belirtmekte ve Mopsos'un Hellen oluşu ve Karatepe halkının Anadolulu oluşunun tersliğine dikkat çekmektedir (Işık 1996: 27). MÖ 14. yüzyıl Hitit ve Girit yazıtları ile Lydia edebi kaynaklarında geçen Mopsos'un gerçek; Hellen sözlü gelenekleri ile MÖ 8. yüzyıl Kilikia yazıtlarına geçen Mopsos'un efsanevi bir kişilik olduğu konusunda bkz. Demir 2014: 14-41.

⁹ Şalluša - Silyon eşitliği ve Nahita - Magidos eşitliği için bkz. Tekoğlu 1999-2000: 49 vd.

¹⁰ Anadolu'daki bazı kent devletlerinin ktistesleri/kahramanları için bkz. Weiss 1984: 181-208.

40; Barnett 1953: 142; Hanfmann 1958: 73)¹⁵ adı geçen *Mu-uk-šu-uš/Muksus*'un, tabletin o kısmının hasarlı olması nedeniyle hakkında daha fazla bilgi edinilememekle birlikte, batı Anadolu'da "Ahhiyawa" ile ilişkili olduğu, Madduwattaş ve Attarissiya ile çağdaş olduğu düşünülmektedir (López-Ruiz 2009: 490; Demir 2014: 15 ve 39). Ancak, Linear B ve Hitit tabletlerinde adı geçen *Mo-ko-so* ve *Muksus*'un aynı kişiye mi işaret ettiği belirsizdir. Olasılıkla bunlar farklı kişilerdi ve bu isim, kökeni Hellen veya Anadolu olsun, Ege Denizi'nin her iki tarafında da bilinmekteydi. Bununla birlikte, Damaskoslu Nikolaos ve Ksanthos'un metinlerinde adı geçen Lydialı Mopsos'un Lydia, Kilikia ve Syria-Filistin bölgelerinde askeri faaliyetlerde bulunan, Madduwattaş'ın emrinde veya bağımsız bir yönetici ve Hitit arşivlerindeki *Mu-uk-šu-uš* ile aynı kişi (belki Ahhiyawa kökenli) olabileceği de öne sürülmüştür¹⁶. Ayrıca Lydialı Mopsos'un, Hitit metninde geçen *Mukšus* ile aynı kişi olduğu, Lydia Bölgesi'nde yönetimi ele geçirdiği, bölgede yaşayan göçmen Maionialılar ile olan bir anlaşmazlık sonucunda Lydia topraklarından ayrılmak zorunda kalarak Klaros'daki kutsal alanı kurduğu ve ardından da önce Pamphylia'da Phaselis, Aspendos ve Perge kentlerini sonra da Kilikia'da Mopsouhestia ve Mopsoukrene kentlerini kurarak nihayetinde burada bir hanedanlık kurduğu da öne sürülen bir başka görüştür.¹⁷ MÖ geç 8. yüzyıla tarihlenen ve Luvice hiyeroglifi ve Fenikece iki dilli Kilikia yazıtları da Mopsos ile ilgili yeni veriler sunması açısından önemlidir. Bunlardan ilki, 1947 yılında Karatepe'de bulunmuştur (Bossert 1948: 163-192; Bossert 1949: 72-120; Bossert 1950: 10-42; Bossert 1951: 264-295; Bossert 1952: 167-188; Bossert 1953: 293-339; Bossert 1956: 40-51; Bossert – Alkım – Çambel – Ongunsu – Süzen 1950: 21). Yazıtta, Danunum (Adana) Kralı Asitawandaş kendi ismiyle adlandırdığı bir kent kurduğundan (Azitawadaya=Karatepe) ve kendisinin *Mukšus*'un soyundan geldiğinden bahsedilmektedir (Çambel 1999: 50-57; Hawkins 2000: 45-70 (A I.16, II.5, III.1); Ünal 2006: 73-74; Demir 2014: 34 vd.). 1998 yılında Çineköy'de bulunan ikinci yazıtta ise, yörede yönetici olduğu anlaşılan W(a)rikas/Urukki isimli bir şahıs da, tıpkı Karatepe yazıtındaki Danunum kralı gibi kendisinin Hiyawa/Ahhiyawa hükümdarı *Mukšus*'un soyundan geldiğinden bahsetmektedir (Tekoğlu – Lemaire 2000: 968-72)¹⁸. Kilikia yazıtları, araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde yorumlanmaktadır. Bunlardan ilki, Mopsos'un yüzyıllar boyunca devam edecek bir hanedanın kurucusu olduğunu kabul etmektedir (Hanfmann 1958: 75; Pekman 1970: 57; Pekman 1989: 15; Bean 1991: 16.). İkinci bir görüş, Mopsos'un Kilikalı bir şahıs, Isauria bölgesinde egemen olan Tarhundassa krallarından birisi olabileceği ve dolayısıyla Hellen

¹⁵ Bryce 2006: 129'da, daha önce IV. Tudhaliya (MÖ 1250-1220) Dönemine tarihlenmiş olan tablet, I/II. Tudhaliya (yak. MÖ 1400-1350) ve oğlu Arnuwanda dönemine tarihlendirilmiştir.

¹⁶ Lydialı Mopsos ve faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Baldriga 1994: 64-65; Demir 2014: 16-24, 40.

¹⁷ Hanfmann 1958: 72-76'da, Boğazköy'de bulunan tabletin IV. Tudhaliya Dönemine tarihlendirilmesinden dolayı Mopsos'un bu faaliyetlerinin MÖ 1250-1220 yılları arasında gerçekleştiği belirtilmektedir.

¹⁸ Ayrıca yazıtta geçen Hiyawa yer isminin Akhiyawa'yı mı yoksa Kilikya'da bir yeri mi karşıladığı sorusunun çözümü, Kilikalı Mopsos sorunsalına da ışık tutacak nitelikte olduğu belirtilmiştir (Oreshko 2013).

efsanelerinde Mopsos diye bir şahsın olmadığı gibi bu şahsın uydurma Hellen efsanelerine konu edildiği yönündedir (Ünal 2006: 74). Üçüncü bir görüş ise, yazıtlarda adı geçen yöneticilerin efsanelerle örülü Mopsos adını Asurlara karşı oluşturulmaya çalışılan siyasi destek için bir propaganda aracı olarak kullanıldığını öne sürmektedir (Demir 2014: 37).

Bunlara ek olarak, Hellen söylencesinde Mopsos, Troia'nın düşmesinin ardından Lydia, Pamphylia ve Kilikia bölgelerinde kentler kuran ve yaşayan önbilicilerin en ünlüsü olarak karşımıza çıkmaktadır (Kruse 1935: 241-243; Simon 1992: 650-654)¹⁹. Hakkında anlatılan gelen farklı hikayeler olasılıkla tarihi metinlerde geçen MÖ 14. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Lydia, Pamphylia, Kilikia ve Doğu Akdeniz'e seferler düzenlemiş ve pek çok kent kurmuş olduğu düşünülen, Ege ve Anadolu dünyasının önbilici kahramanı *Mukšus* karakteri etrafında gelişmiş ve Ege Göçleri'nin²⁰ ardından, geniş bir coğrafyaya yayılan ünü etkinliğini koruyarak Hellen, Girit ve Anadolu halkları tarafından birleştirici bir unsur, ruhani bir lider olarak ortaya çıkmış ve bu halklar tarafından Mopsos adıyla sahiple edilmiş olmalıdır (Demir 2014: 33-34, 39-40).

Sonuç olarak, efsane ve gerçeklik örgüsü altında Mopsos, özellikle Pamphylia ve Kilikia'daki birçok kentin onu kurucu atası (ktistes) olarak anması nedeniyle bu kentler için ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kaldı ki bu önemi, ortaya çıkan arkeolojik ve numismatik belgeler açıkça ortaya koymaktadır. Gerçek ya da efsane olsun Mopsos ve bu kişi etrafında dönen kent kurucu söylencesi, Hadrianus'un tesis ettiği Panhellen Birliği'nin bir üyesi olabilme yarışı nedeniyle yüzyıllar sonra yeniden hatırlanmış (belki de hiç unutulmamış) ve sosyo-ekonomik bir propaganda aracı olarak heykel ve sikkelerde yansımalarını bulmuştur.

Diğer kahramanlar olan Leonteus ve Polypoites'a ilişkin bilgilerimizin ortak noktası Troia Savaşı ve Kalkhas mitosudur. Her ikisi de Lapith önderlerinden sayılan Leonteus²¹

¹⁹ Argonaut Efsanesi'nde adı geçen Thessialı Lapith Mopsos için bkz. Erhat 1993: 207, 1; Baldriga 1994: 45; Grimal 2012: 499, 1. Babasının Mykenai'li Rhakios ve annesinin de kahin Teiresias'ın kızı Manto olduğunu konusunda bkz. Strab. XIV. I. 27; Paus. VII. 3. 12; Kruse 1935: 242; Erhat 1993: 207-208, 2; Baldriga 1994: 46-47; Bremmer – Fischer 2000: 390-1; Grimal 2012: 499, 2. Perge'de ele geçen yazıtta göre Apollon'un oğlu ve Delphi olduğu konusunda bkz. Mansel 1956c: 110. Abb. 60; Pekman 1989: 13. Mopsos'un atalarının Mykenai'den hareketle önce Girit sonra da Batı Anadolu'ya geçmiş ve sırasıyla babası ve kendisinin Kolophon yöresinde egemenlik kurmaları konusunda bkz. Paus. VII. 2. 10, VII. 3. 1; Strab. VII. 3. 2. Mela, De Chor. I. 88'de Kolophon kentinin kurucusu olarak Mopsos'un adını vermektedir. Plinius, Nat.Hist. V. 96'da tüm Pamphylia'nın Mopsopia olarak adlandırıldığından bahseder. Ayrıca kurduğu diğer kentler ile ilgili olarak bkz.: yuk. dn. 13. Antik kaynaklardaki Mopsos anlatımları için bkz. Demir 2014: 25-33.

²⁰ Ege Göçleri ve Pamphylia'ya göçler için bkz. Grainer 2009: 10-14. Mopsos mitos ve Ege Göçleri ile ilişkili olarak Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki arkeolojik bulguların değerlendirilmesi konusunda bkz. Gür 2013: 181-197.

²¹ Kaineus'un torunu ve Koronos'un oğlu; Ilias Destanı'nda Polypoites ile birlikte Thessialıların önderi ve tahta atın içindeki savaşçılardan birisidir (Homeros, Ilias, II. 745-747, XII 127-194, XXIII 826-849; Grimal 2012: 428).

ve Polypoites²² Troia Savaşı'na birlikte katılmışlar ve savaş sonrası da Kalkhas'a Kolophon'a olan yolculuğunda eşlik etmişlerdir (Erhat 1993: 251; Grimal 2012: 349). Mitos, her iki kahramanın Kalkhas'ın Kolophon'da ölümünün ardından önce Troia oradan da yurtlarına döndüğünden bahsetmektedir (Pekman 1970: 54 dn. 266)²³. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, Leonteus'un Perge ve Aspendos kentinin kurucuları arasında yer alması (bkz.: dn. 11) efsaneye, onun yurduna dönmek yerine güneye doğru yolculuğuna devam ettiği ve Pamphylia'da kentler kurduğu yönünde yeni bir versiyon eklemektedir (Pekman 1970: 54). Bu konuda bilgimiz olmamakla birlikte, Leonteus'a bu yolculuğu sırasında, tıpkı Troia Savaşı ve Kalkhas'ın yolculuğunda olduğu gibi, Polypoites de eşlik etmiş olabilir.

Mopsos, Leonteus ve Polypoites ile ilgili bu bilgilerden sonra asıl konumuz olan Sillyon kentinin henüz içeriğini bilmediğimiz kurucu (ktistes) efsanesine işaret eden ve kent MS 2.-3. yüzyılda darp ettiği sikkelerine dönebiliriz. Az sayıda örneği olan bu sikkeler Hadrianus²⁴ (MS 117-138), Faustina²⁵ (MS 147-176), Commodus²⁶ (MS 180-192) ve Iulia Mamaea²⁷ (MS 222-235) adına darp edilmişlerdir. Bunlara ek olarak Antoninler dönemine tarihlenen bir pseudo otonom²⁸ sikkeyi de bu gruba dahil edebiliriz. Hadrianus, Commodus ve Iulia Mamaea adına darp edilen sikkelerin arka yüzlerinde aynı konu betimlenirken (Fig. 1), Faustina adına darp edilen sikkenin arka yüzünde farklı bir konu betimlenmiştir (Fig. 2) (bkz. dn. 24-27). Dolayısıyla, bu iki farklı sahne, Sillyon kentinin kuruluş efsanesinin iki farklı anlatımına ya da aynı efsanenin farklı enstantanelerine işaret ediyor olmalıdır. Antoninler Dönemi örneğinde ise, diğerlerinden farklı olarak her iki yüzünde, birbiriyile bağlantılı ancak farklı konular betimlenmiştir (Fig. 4). Bu arada, Sillyon'un Faustina adına darp edilen sikkесinin arka yüz tipinin, Aspendos'un III. Gordianus

²² Peirithos ile Hippodameia'nın oğlu; Ilias Destanı'nda Leonteus ile birlikte Tessalialıların önderi ve tahta atın içindeki savaşçılardan birisidir (Homeros, Ilias, II. 738-744; Erhat 1993: 251; Grimal 2012: 655)

²³ Mitosun başka bir versiyonu ise, Leonteus'un tahta atın içerisinde Troia'ya girmesinin ardından Hektor tarafından öldürüldüğünü belirtmektedir (Pekman 1970: 54 dn. 265).

²⁴ Öy. Hadrianus büstü sağa dönük, defne çelenkli, giyimli; [...]A[...] Ay. Kahraman ayakta, cepheden, baş sola dönük; yarı çıplak; sol elinde mızrak tutuyor; solda ayaklarının önünde, boğaya saldıran aslan; solda sunak/kaya(?), arkasında bitki/ağaç; XI-Λ-Λ-ΨΕΩ[N] (Antalya Müzesi, Inv. No. 20202).

²⁵ Öy. Faustina büstü sağa dönük, giyimli; ΧΕΒΑΧΤΗ-ΦΑΨΤΙΝΑ Ay. Herakles sola dönük, sağ elinde aslan postu ve mızrak tutuyor; ortada kaya üzerinde sola dönük oturan Erytheus, sol elinde mızrak tutuyor; en solda ayakta çıplak figür, sağa dönük; altta yatan ölü boğa; Herakles sağ ayağıyla boğanın başına basıyor; solda üstte figür?; XI-Λ-Λ-ΨΕΩΝ Ref. SNG PFPs. Pamphylie, 921.

²⁶ Öy. Commodus büstü sağa dönük, defne çelenkli; [...]KAIXΛΑÇ-KOMMOΔOX Ay. Kahraman ayakta, cepheden, baş sola dönük; yarı çıplak; sol elinde mızrak tutuyor; solda ayaklarının önünde, boğaya saldıran aslan; solda sunak/kaya(?), arkasında bitki; XIΛΛ-[Ψ]ΕΩΝ Ref. Hetch 60, 61.

²⁷ Öy. Iulia Mamaea büstü sağa dönük; [...]AMA-MEA[...] Ay. Kahraman ayakta, cepheden, baş sola dönük; yarı çıplak; sol elinde mızrak tutuyor; solda ayaklarının önünde, boğaya saldıran aslan; solda sunak/kaya(?), arkasında bitki; XIΛ-Λ-Ψ-ΕΩΝ Ref. SNG France 3, 994.

²⁸ Öy. Kahraman sola dönük; elindeki mızrakla kendisine doğru gelen yaban domuzuna saldırıyor. Ay. Boğaya saldıran aslan sola dönük; üstte hilal ve yıldız; kesimde, XIΛΛΨΕΩΝ Ref. RPC Online. Vol. 4, no. 5729.

(MS 238-244) adına darp edilen iki sikkesiyle (Fig. 3) aynı arka yüz tipini taşıdığını belirtmekte yarar vardır²⁹.

Sözü edilen ilk sahneyi taşıyan sikkelerin (Hadrianus, Commodus ve Iulia Mamaea sikkeleri) arka yüzündeki, çıplak olduğu halde ayakta duran, elinde mızrak taşıyan erkek figürünün bir kahramanı tasvir ettiği gayet açıktır. Sahne, büyük bir olasılıkla, bir bütünlüğü olan coğrafi bir alanı betimlemektedir: Sahnenin solunda bir kaya formasyonunu andıran bir kütle (SNG France 3, 994'te bu kütle daha düz bir biçimde gösterilmiş ve bir sunağı andırıyor) ve onun dibinden ya da arkasından sürgün vermiş bir bitki/ağaç görülmekte; bunun tam karşısında, yani sahnenin sağında ise kahraman, gövdesi cepheden gösterildiği halde elinde mızrağıyla o yöne doğru bakmakta; ve bu ikisinin arasında da aslan-boğa mücadelesi yer almaktadır. Bu pastoral sahne, açıkça bir zamanlar belli bir noktada cereyan eden efsanevi bir olayı, yani Sillyon kentinin kuruluş efsanesinin tasvirini gözler önüne sermektedir. Sikkenin üzerinde kent etnikonu haricinde herhangi bir lejant bulunmaması sahnedeki kahramanın kim olduğu sorusunu yanıtızsız bırakmaktadır (bu konuya aşağıda ayrıntılarıyla değinilecektir). Sahnenin solunda yer alan ve bir kayayı andıran kütle Sillyon'un üzerinde kurulduğu yüksek kayalığı; kayalığın yanından sürgün vermiş bitki ise buradaki toprağın verimli oluşu ve daha da önemlisi burada hayat kaynağı bir pınarın varlığına işaret ediyor olmalıdır (Fig. 1)³⁰.

Yukarıda sözü edilen ve hem Sillyon (Faustina sikkesi) hem de Aspendos (III. Gordianus sikkesi) kenti sikkelerinin arka yüzlerinde görülen ikinci sahne yine kuruluş efsanesi ile bağlantılı ancak ilkinden çok daha farklı bir konuya işaret etmektedir. Weiss bu sahnede yer alan figürlerin yanlış biçimde Erytheus (ortada) ve Herakles (solda) olarak tanımlandığını; ilkinin bir dağ üzerinde oturamayacağını ve bunun bir dağ tanrı belki Zeus olabileceğini ve ikincisinin de Herakles'in atribülerini taşıdığına şüpheli olduğunu; ölü boğanın kuruluş efsanesini vurguladığı ve bu nedenle buradaki sahnenin kurucu kahramanlar Polypoites ile Leonteus'un Dağ Tanrı'ya boğa kurban ettikleri ya da boğa ile yapılan bir kehanetin şahidi oldukları bir olayı tasvir ediyor olabileceğini; ve sahnenin sol üst köşesindeki teşhisi yapılamayan figürün (aslan protomu veya kuş?) kuruluş ya da kehanet ile ilgili olabileceğini belirtmektedir (Fig. 2 ve 3)³¹.

Aspendos'un kurucu kahramanları arasında isimleri zikredilen Polypoites ve

²⁹ SNG Aulock, 4595; SNG France 3, 187. SNG France 3, sikkenin arka yüzünde en solda duran figürün, kesin olmamakla birlikte, Iolaos olabileceği önerisinde bulunulmuştur. Diğer iki figürün tanımlaması da yine Faustina örneğinde olduğu gibi yapılmıştır (bkz. dn. 25).

³⁰ Sillyon'un güneyinde, tepe düzlüğünün yarı seviyesinde bir su kaynağı bulunmaktadır. Kaynağın üzerinde ve çevresinde, birbirine dar bir tünelle bağlı olan ve suyu toplamak amaçlı bir yapı grubunun olduğu tespit edilmiştir, Lanckoronski 2005: 74-5.

³¹ Weiss 1997: 774. Sözü edilen sikkelerin tanımları için bkz. dn. 32, 36. Sahneyi daha dikkatli incelersek, sikkelerin kondisyonları çok iyi olmasa da, sahnenin sağında duran figürün elinde mızrak tuttuğunu, ki Herakles çoğu zaman güz ve bazen de yay tutmaktadır, ve kahramanın sağ bacağı üzerinden sarkan elbisenin (khlamys) aslan postu olmadığı görülmektedir.

Leonteus'un kentin sikkelerinde kullanılmış olması çok normaldir. Ancak, Sillyon için böyle bir tanımlama yapmak yazılı veriler olmaksızın muhtemel görünmemektedir. Fakat buna rağmen, komşu iki kentin, farklı dönemlerde de olsa, sikkelerinde aynı kuruluş efsanesinin betimlendiği arka yüz tipini kullanması, bunların kuruluş efsaneleri bakımından ortak bir geçmişe ve kurucu kahramanlara sahip olduklarını göstermektedir.³² Zaten, Pamphylia'da bu iki kahraman her zaman karşımıza çıkmaktadır.

Son örneğimiz olan Sillyon'un Antoninler Dönemi pseudo otonom sikkesinin her iki yüzünde betimlenen sahneler olasılıkla kentin kurucu kahramanı ve muhtemelen de yukarıda incelenen ilk sahnedeki anlatımla bağlantılı kuruluş efsanesiyle alakalıdır. Ayrıca burada karşımıza çıkan kahraman yukarıda bahsi edilen diğer ikisinin yanında bir üçüncüsüne ve de olasılıkla diğerlerinden daha önemli bir şahsa işaret etmektedir. Ön yüzde yaban domuzuna mızrağını saplayan kahraman olasılıkla kehaneti gerçekleştiren ktistes yani kentin kurucusu kahramanıdır. Arka yüzde, yukarıda incelenen ilk sahnede de yer verilen aslan-boğa mücadelesi görülmekte fakat burada ana sahneyi oluşturmaktadır. Sahnenin üst kısmında ise yukarıya dönük biçimde duran bir hilal ve içinde yıldız motifi yer almaktadır (Fig. 4). Bu sikkenin ön ve arka yüz betimleri, komşu kent Aspendos'un MÖ 420-360 yıllarına tarihlenen gümüş yarım stater/sigloslarının ön ve arka yüz betimlerini anımsatmaktadır: Bunların ön yüzünde, kahraman at üzerinde ve elinde mızrağını fırlatmak üzereyken, arka yüzünde de yaban domuzu betimi yer almaktadır (SNG Aul. Pamphylie, 4487-4499; SNG France 3, 15-25; Tekin 1991: 27). Aspendos'un bu sikkelerinin ön yüzündeki atlı kahraman, kentin kurucu kahramanlarından birisi olan Mopsos ve arka yüzdeki yaban domuzu betimi, "Aphrodite Kastnietis'e dua ederek ava çıkan Mopsos'un av sırasında ilk hayvanı tanrıçaya kurban edeceğini söylemesi ve akabinde bir yaban domuzunu avlayarak sözünü tuttuğu" efsanesine dayanılarak "Mopsos'un yaban domuzu avı" olarak tanımlanmıştır (Robert 1960: 177-178; Tekin 1991: 27-28.). Bu av sahnesi yorumu, 1957 yılında bulunan Podalia Definesi'ndeki bir örneğin arka yüzündeki domuzun göğsüne saplanmış bir mızrak ve buradan damlayan kan tasviriyle kesinlik kazanmıştır, ki bu sikkelerin ön ve arka yüz betimleri, başka bir örneği bilinmeyen bir tarzda birbirinin devamı ya da tek bir sahnenin parçaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Olçay – Mørkholm 1971: 16, no. 491, 21, Lev. 9 no. 491; Tekin 1991: 27-28 (Res. 9); SNG Aul. Pamphylie, 4489). Bu bağlamda, sözünü ettiğimiz pseudo otonom Sillyon sikkesinin ön yüzündeki yaban domuzu avlayan kahraman ile Aspendos sikkesinde betimlenen kahraman arasındaki paralellik, konuların işleniş biçimi farklı olsa da, gayet açıktır. Zaten, Perge ve Aspendos kentlerinin kurucusu olan Mopsos'un, bu iki kentin arasında yer alan Sillyon'un da kurucusu olması şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla, Sillyon sikkesi üzerindeki kahraman da Mopsos olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

³² SNG PfpS. Pamphylie, 921'de verilen açıklamada Sillyon ve Aspendos kentleri arasındaki bu ortak sikke tipi kullanımına işaret edilmiştir.

Değerlendirme

Burada ayrıntılarıyla ele alınan Hadrianus, Faustina, Commodus ve Iulia Mamaea adına darp edilen Sillyon sikkelerinin arka yüzlerinde ve Antoninler Dönemi pseudo otonom sikkenin her iki yüzünde, kentin kuruluş efsanesine işaret eden ve birbiriyle bağlantılı olaylar ve kahramanlar tasvir edildiğine şüphe yoktur. Ancak, kentin kuruluş efsanesine ve kahramanlarına ilişkin antik dönem edebi kaynaklarının suskunluğu, sadece "MOYOT" (=Mopsos'un) yazısının yer aldığı bir kaide ve numismatik belgelerin ışığında bu efsane-nin içeriği ve kahramanların kim olduklarıyla ilgili kesin yargılara varmak şimdilik imkansızdır. Buna rağmen bazı varsayımlarda bulunmak mümkündür. Kentin kuruluş efsanesini konu edinen sikkelere baktığımızda, bu efsane-nin iki farklı anlatımı ya da iki aşaması olduğunu; bununla birlikte, Sillyon ve Aspendos kentlerinin ortak bir kuruluş efsanesi ve ortak kurucu kahramanlara sahip olduğunu görmekteyiz.

İlk anlatım tek bir kurucu kahraman etrafında gelişen olayları ele almaktadır: Hadrianus, Commodus, Iulia Domna dönemi sikkelerinin arka yüzünde karşımıza çıkan bu sahnede mızraklı kahraman, aslan-boğa mücadelesi ile olayın vuku bulduğu mekan (Fig. 1); bu anlatımla bağlantılı olduğuna şüphe olmayan Antoninler Dönemi sikkesinin ön ve arka yüzlerinde sırasıyla mızrağını yaban domuzuna saplayan kahraman ve aslan-boğa mücadelesi (Fig. 4) betimlenmiştir. Bu sahnelerdeki kahraman, özellikle Antoninler Dönemi sikkesi göz önüne alındığında, Aspendos'un Klasik Dönem siglosları üzerindeki atı üzerinde mızraklı kahraman yani Mopsos ile özdeş görünmektedir. İkinci anlatım ilkinden farklı olarak olasılıkla başka iki kahraman etrafında gelişen olayları ele almaktadır: Faustina dönemi sikkesinin arka yüzünde karşımıza çıkan bu sahnede olasılıkla bir Dağ Tanrı'ya boğa kurban eden ya da gerçekleşen bir kehanete şahit olan iki kahraman betimlenmiştir (Fig. 2 ve 3). Burada konu edilen sahnenin Aspendos sikkelerinde de görülmesi, iki kentin kuruluş efsanesi ve kahramanlarının ortak olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, Aspendos ile Perge kentlerinin kurucu kahramanları arasında yer alan Polypoites ile Leonteus'un Sillyon'un da kurucu kahramanları oldukları düşünülebilir.

Öte yandan, belki de bu iki farklı anlatım bize Sillyon'un kuruluş efsanesinin iki aşamasını tasvir etmektedir: İlki olasılıkla kurucu kahramanların Dağ Tanrı'ya kurban sunmaları ve kehaneti öğrenmeleri (Fig. 2), ikincisi de kehanetin gerçekleşerek kentin kuruluşunun tamamlanması (Fig. 1). Burada, Antoninler Dönemi sikkesinin ön ve arka yüzünde işlenen konunun da yine ikinci aşamanın farklı bir anlatımına işaret ettiğini söyleyebiliriz. Ancak, bu varsayım doğruysa, iki sahnedeki kahramanlardan birinin mantıken ortak, yani tek başına betimlenen kahramanın Polypoites veya Leonteus ikilisinden birisi olması gerekir. Bu durumda kehanet ve kurban sırasında iki kahraman varken neden kent kuruluşunu tasvir ettiği düşünülen sahnede sadece bir kahraman gösterilmiş sorusu aklımıza gelmektedir. Belki de Sillyon kentinin iki farklı kuruluş efsanesinin bulunmaktadır: İlki Polypoites ve Leonteus'un rol aldığı ve komşu Aspendos kentiyile ortak bir efsaneye işaret

etmekteyken, ikincisi de yine Aspendos'un kurucu kahramanları arasında yer alan Mopsos ile alakalı olmalıdır.

Sonuç olarak görülüyor ki, Polypoites ve Leonteus iki komşu kent olan Aspendos ve Silyon'un ortak kurucu kahramanları olmalı ve buna olasılıkla Mopsos da dahil edilmelidir, ki tüm bu kahramanlar adı geçen kentlerle birlikte Perge'nin de kurucu kahramanları arasındadır. Dolayısıyla, köklerini ortak bir Hellen soyuna dayandıran bu üç kentten Aspendos ve Silyon bu soydaşlığı, kuruluş efsanelerinin de ortak/aynı oluşuyla daha ileri bir seviyeye taşımış görünmektedir. Faustina adına darp edilen Silyon ve III. Gordianus adına darp edilen Aspendos sikkelerin arka yüzlerinde kullanılan ve kuruluş efsanesine işaret eden tip, belki de iki kentin imparatorların ihsanını kazanmak adına giriştikleri rekabet sonucu birbirlerini taklit etmiş olabileceklerini de akla getirmektedir (elimizdeki örneklerle göre Aspendos kenti Silyon sikkesinde görülen tipi kopyalamış görünmektedir). MÖ 3. binyıla kadar geriye giden bir yerleşim tarihine sahne olan Pamphylia'da Aspendos, Perge ve Silyon kentlerinin kurucu atalarını ve soylarını Hellen kahramanlarına dayandırmaları ve bu nedenle anlatıla gelen kuruluş efsaneleri, Hellen kültürü hayranı olan Roma İmparatoru Hadrianus'un önyak olmasıyla tesis edilen Panhellen Birliği ile ortak tarih ve kültür temeline dayanan bir bütünlük oluşturma ülküsü çerçevesinde imparator(lar)a hoş görünmek, gözlerine girmek ve bu sayede ayrıcalık ve saygınlık kazanmak güdüsüyle, kimi efsanelerin de yardımıyla kurgulanmış olmalıdır. Başka bir şekilde ifade edilecek olunursa, yazının başında da değinildiği gibi, bu tür kuruluş efsanelerinin, sözü edilen bu kentlerle birlikte diğer Anadolu kentlerinin birbirlerine karşı ayrıcalıklı bir konum ve imparatorun ihsanını elde edebilmek için başvurdukları sosyo-ekonomik bir propaganda aracı niteliğinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla burada mercek altına alınan sikkeler, Antoninler Dönemi'nde Silyon'un Panhellen Birliği'ne katılma girişimleri veya birliğe kabulü çerçevesinde kullanılan birer araç olarak da düşünülebilir.

MÖ 14. yüzyılda batı Anadolu'da yaşadığı ve etkinlik alanı doğu Akdeniz kıyılarına kadar ulaştığı düşünülen önemli bir karakter, yani Mopsos, etrafında gelişen ve yüzyıllarca hatta bin yıllarca unutulmadan fakat zamanla ve coğrafyayla birlikte değişikliğe uğrayan efsaneler sarmalının, ona saygı duyan halklar için 1500 yıl sonra bile hatırlanabiliyor ve artık çok başka bir mecrada kendini gösterebiliyor olması, kökeni Hellen veya Anadolu, kimliği gerçek veya efsane olsun bu ismin bahsi edilen bölge halkları için ne denli önemli olduğunu göstermesi açısından oldukça da ayrıca önemlidir.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- Dion. Per.
Dionysios Periegetes, *Graece et Latine cum vetustis commentariis et interpretationibus*, G. Bernhardt (ed.), 1828.
- Eustath. *Ad Hom.*
Eustathius, *Commentarii Homeri ad Iliadem pertinentes ad fidem Codicis Laurentini Editi. Vol. 1-4*, M. Van der Valk (ed.), Brill, Leiden, 1971, 1976, 1979, 1987.
- Homerus, *Ilias*
Homerus, *İlyada*, A. Erhat (çev.), İstanbul, 1993.
- Mela, *De Chor.*
Pompeius Mela, *De Chorographia, Pompeius Mela's Description of the World*, F. E. Romer ve A. Arbor (English trans.), 1998.
- Paus.
Pausanias, *Description of Greece*, W. H. S: Jones (ed.) (Loeb) (1964).
- Plin. *Nat. Hist.*
Plinius, *Naturalis Historia, vol. II*, H. R. Rackham (ed.) (Loeb) (1947).
- Strab.
Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographica: XII-XIII-XIV)*, A. Pekman (çev.) (1993³).

Modern Kaynaklar

- Abbasoğlu, H. 2007
"Par-ha-a'dan Perge'ye", M. Alparslan – M.Doğan-Alparslan – H.Peker (eds.), *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, İstanbul: 21-25.
- Astour, M. C. 1967
Hellenosemitica: An Ethnic and Cultural Study in West Semitic Impact on Mycenaean Greece, Leiden.
- Baldriga, R. 1994
"Mopso tra Oriente e Grecia. Storia di un perssonagio di frontiere", *QUCC* 46. 1: 35-71.
- Balkan-Atlı, N. 2003
"A Short Report on Flint and Obsidian Finds", H. Abbasoğlu – W. Martini (eds.), *Die Akropolis von Perge Band I*, Mainz: 79-81.
- Barnett, R. D. 1953
"Mopsos", *JHS* 73: 140-143.
- Bean, G. E. 1991
Kleinasien 2. Die türkische Südküste von Antalya bis Alanya, Stuttgart.
- Bossert, H. Th. 1948
"Die Phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe", *Oriens* I/2: 163-192.
- Bossert, H. Th. 1949
"Die Phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe", *Oriens* II/1: 72-120.

- Bossert, H. Th. 1950
“Die Phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe”, *ArOr* XVIII/3: 10-42.
- Bossert, H. Th. 1951
“Die Phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe”, *Anadolu Araştırmaları* I/3: 264-295.
- Bossert, H. Th. 1952
“Die Phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe”, *Anadolu Araştırmaları* II/2: 167-188.
- Bossert, H. Th. 1953
“Die Phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe”, *Anadolu Araştırmaları* II/3: 293-339.
- Bossert, H. Th. 1956
“Die Phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe”, *Gedenkschrift Paul Kretschmer I*: 40-51.
- Bossert, H. Th. – U. B. Alkım – H. Çambel – N. Ongunsu – İ. Süzen 1950
Karatepe Kazıları. (Birinci Ön-Rapor), Türk Tarih Kurumu Yayınları V. Seri, no. 9.
- Bremmer, J. N. 2008
Greek Religion and Culture, the Bible and the Ancient Near East, Jerusalem Studies in Comparative Religion 8, Leiden.
- Bremmer, J. N. – S. Fischer 2000
“Mopsos”, *DNP* 8: 390-1.
- Bryce, T. R. 2006
Kingdom of Hittites, Oxford.
- Çambel, H. 1999
Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions II. Karatepe-Aslantaş, Berlin/New York.
- Demir, M. 2014
Lidyalılar. Mythos'tan Logos'a, Ankara.
- Erhat, A. 1993
Mitoloji Sözlüğü, İstanbul.
- Finkelberg, M. 2005
Greeks and Pre-Greeks: Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition, Cambridge.
- Follet, S. 1976
Athènes au IIe et IIIe siècle. Études chronologiques et prosopographiques, Paris.
- Goetze, A. 1928
“Madduvattaš”, Hethitische Texte Heft III, *MVAEG* 32/1.
- Grainer, D. J. 2009
The Cities of Pamphylia, Oxford.
- Grimal, P. 2012
Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma, İstanbul.
- Gür, B. 2013
“Mopsos Mitosu ve Anadolu'daki Arkeolojik Buluntular”, *History Studies* 5.1: 181-197.
- Hanfmann, G. M. A. 1958
“Lydiaka”, *HSCP* 63: 65-88.
- Hawkins, J. D. 2000
Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscription I.1-3, Berlin/New York.
- Hereward, D. 1958
“Inscriptions from Pamphylia and Isauria”, *JHS* 78: 57-77.
- Hervás, R. G. 2013
“II Panhellenion e i suoi membri: un riesame della documentazione epigrafica relativa alla composizione della lega”, *Mediterraneo Antico* XVI. I: 101-122.
- Işık, F. 1996
“Pamphylia ve Anadolu Gerçeği”, *Adalya* 1: 23-44.
- Işık, F. 2008
“Mopsos Mitosu ve Bilimsel Gerçekler Perge ve Karatepe'nin Kuruluşu Üzerine”, İ. Delemen – S. Çokay-Kepçe – A. Özdizbay (eds.), *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı EUERGETES Cilt I*, İstanbul: 571-585.
- Jones, C. P. 1996
“The Panhellenion”, *Chiron* 26: 29-56.
- Kern, O. 1900
Inchriften von Magnesia am Maeander, Berlin.
- Kranz, P. 1990
“Zeugnisse hadrianischer Religionspolitik im Osten”, C. Börker – M. Donderer (eds.), *Das Antike Rom und der Osten, Festschrift für Klaus Parlasca zum 65. Geburtstag*, 1990: 125-141.
- Kruse, G. 1935
“Mopsos”, *RE* XVI: 241-243.
- Küpper, M. 1996
“Silyon. Research Work 1995”, *XIV. AST* II: 451-462.
- Lanckoronski, K. G. von 2005
Pamphylia ve Pisidia Şehirleri. I. Cilt: Pamphylia, Antalya.
- López-Ruiz, C. 2009
“Mopsos and Cultural Exchange between Greeks and Locals in Cilicia”, U. Dill – Ch. Walde (eds.), *Antiken Mythen: Medien, Transformationen und Konstruktionen*, Berlin: 487-501.
- Mansel, A. M. 1956a
“1953 Antalya Bölgesi (Pamphylia) Kazılarına Dair Rapor”, *TAD* 6/1: 5-10.
- Mansel, A. M. 1956b
“1954 Side ve Perge Kazıları”, *Belleten* 20, 1956: 334.
- Mansel, A. M. 1956c
“Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1946-1955”, *AA* 71: 34-120.
- Mansel, A. M. 1958
“1946-1955 Yıllarında Pamphylia'da yapılan Kazılar ve Araştırmalar”, *Belleten* XXII 86: 211-240.
- Martini, W. 2003
“Historische Schlußfolgerungen”, H. Abbasoğlu – W. Martini (eds.), *Die Akropolis von Perge Band I*, Mainz: 179-186.
- Nasrallah, L. 2008
“The Acts of the Apostles, Greek Cities, and Hadrian's Panhellenion”, *JBL* 127: 533-566.

Nollé, J. 2001

Die Abwehr der wilden Schweine. Schwarzwildjagden im antiken Lykien, München.

Oettinger, N. 2008

“The Seer Mopsos (Muxsa) as a Historical Figure”, B. J. Collins – M. R. Bachvarova – I. Rutherford (eds.) *Anatolian Interfaces: Hittites, Greeks and Their Neighbours: Proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, September 17-19, 2004*, Oxford: 63-66.

Olçay, N. – O. Mørkholm 1971

“The Coin Hoard from Podalia”, *NC XI*: 1-29.

Oliver, J. H. 1970

Marcus Aurelius: Aspects of Civic and Cultural Policy in the East, Hesperia Supplement XIII, Princeton.

Oreshko, R. 2013

“The Achaean Hides, Caged in Yonder Beams, The Value of Hieroglyphic Luwian Sign 429 Reconsidered and a New Light on the Cilician Ahhiyawa”, *Kadmos* 52: 19-33.

Otten, H. 1988

Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV.

Özdizbay, A. 2012

Özdizbay, *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllarındaki Gelişimi*, Antalya.

Paribelli, P. – Romanelli, P. 1914

“Studi e ricerche archeologiche nell'Anatolia meridionale”, *Mon.Ant* 23: 5-276.

Pekman, A. 1956

“1953 senesi Perge kazısında bulunan ktistes kitabeleri hakkında”, *V. Türk Tarih Kongresi Tebliğler*, Ankara, 12-17 Nisan 1956: 38-45.

Pekman, A. 1970

Eskiçağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistesleri, İstanbul.

Pekman, A. 1989

Son Kazı ve Araştırmaların Işığında Perge Tarihi, Ankara.

Robert, L. 1960

“Monnaies et dininité d'Aspendos”, *Hellenica* 11-12: 177-188.

Romeo, I. 2002a

“The Panhellenion and ethnic in Hadrianic Greece”, *CIPh* 97.1: 21-40.

Romeo, I. 2002b

“Das Panhellenion”, *Die griechische Klassik. Idee oder Wirklichkeit*, Mainz: 675-681.

RPC Online

<http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5729/>

Simon, E. 1992

“Mopsos I-II”, *LIMC* V.1: 650-654.

SNG France 3

Sylloge Nummorum Graecorum. France 3. Cabinet des Médailles. Pamphylie, Pisidie, Lycaonie, Galatie, Paris.

SNG PflPs. Pamphylie

Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Pflzler Privatsammlungen. 4. Band. Pamphylie. Nr. 1-960, München.

SNG Aulock

Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung v. Aulock. Pamphylie. 11. Heft. Nr. 4477-4893, Berlin.

Spawforth, A. J. – Walker, S. 1985

“The World of the Panhellenion I”, *JRS* 75: 78-104.

Starke, F. 1999

“Kleinasien III C”, *DNP* 6: 527-533.

Şahin, S. 1996

“Perge Kentinin Kurucuları ve Plancia Magna”, *Adalya* I: 45-52.

Şahin, S. 1999

Die Inschriften von Perge I, IK 54.

Takmer, B. – N. Gökalp 2005

“Inscriptions from the Sanctuary of MHTHP ΘΕΩΝ ΟΥΕΓΕΙΝΟΣ at Zindan Mağarası I”, *Gephyra* 2: 103-113.

Tekin, O. 1991

Aspendos Sikkeleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Tekoğlu, R. 1999-2000

“Eski Pamphylia Halkları ve Dilleri”, *Adalya* IV: 49-58.

Tekoğlu, R. – Lemaire, A. 2000

“La bilingue royale louvito-phénicienne de Çineköy”, *CRAI* juillet-octobre: 961-1007.

Umurtak, G. 2003

“A Short Report on a Group of Prehistoric Pottery”, H. Abbasoğlu – W. Martini (eds.), *Die Akropolis von Perge Band I*: 81-85.

Ünal, A. 2006

“Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, *ÇÜSBED* 15.3: 67-102.

Weber, W. 1907

Untersuchungen zur Geschichte Hadrians, Leipzig.

Weiss, P. 1984

“Lebendiger Mythos, Götterheroen und städtische Gründungstraditionen in griechisch-römischen Osten”, *WUrbJb* 10: 179-208.

Weiss, P. 1997

“Leontheus”, *LIMC* VIII.1: 773-774.

Willers, D. 1990

Hadrians panhellenisches Programm, Archäologische Beiträge zur Neugestaltung Athens durch Hadrian, Basel 1990 (Antike Kunst, Beiheft 16).

Asarlık Paton Tomb O: Some Observations on Funerary Practices of Lelegian Peninsula in 12th century BC and the Arrival of Newcomers¹

Bekir ÖZER – Özlem ŞİMŞEK ÖZER²

Keywords: Asarlık, Pedasa, Late Helladic III C, Cremation, Fibula

Excavations undertaken by W. R. Paton at Asarlık in 1886 revealed a burial platform which contained a pithos urn. A small number of burial gifts were found including a stirrup jar and a fibula. Reassessment of the finds under the light of current evidence confirmed that they actually belong to the second half of 12th century BC. New evidence from the excavations of Asarlık and Pedasa proved that burial platforms and cremation form of burials started to become common in Lelegian peninsula by the first half of the 12th century BC. The termination of use of the Müsgebi chamber tombs coincides with the introduction of new burial practices and new tomb structures indicating the arrival of newcomers to the peninsula. New inhabitants shaping the Early Iron Age culture of the peninsula must be Lelegians or Carians as attested by all elements of related material culture.

Anahtar Kelimeler: Asarlık, Pedasa, Geç Hellas III C, Kremasyon, Fibula

1886 yılında Asarlık'ta Paton tarafından kazısı gerçekleştirilmiş olan Mezar Platformu O içerisinde ortaya çıkarılmış olan urne pithosun buluntuları arasında yer alan fibula ve üzengi kulplu kabın güncel verilerle tekrar değerlendirilmesi, bunların MÖ 12. yüzyılın ikinci yarısına ait olduklarını göstermektedir. Asarlık ve Pedasa mezar platformlarından elde edilen yeni bulgular, bu mezar yapısının ve yaygın gömü şekli olarak kremasyonun MÖ 12. yüzyılın ilk yarısında Leleg Yarımadası'nda görülmeye başladığını kanıtlamıştır. Söz konusu zaman sürecinde Müsgebi oda mezarlarının kullanımlarının sona ermesi, yeni ölü gömme geleniği ve mezar yapılarının yeni yerleşimcilerle ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Yarımada'nın Erken Demir Çağı kültürünü şekillendiren yeni sakinlerinin, Lelegler veya Kariyalılar olduklarını, materyal kültürünün tüm bileşenleri ortaya koymaktadır.

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 14.10.2017; Kabul Tarihi: 30.10.2017

² Bekir ÖZER: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 48000 Kötekli MUĞLA; bekirozer@mu.edu.tr. Özlem ŞİMŞEK ÖZER: ozlem.ozgoren@gmail.com.

Introduction

Excavations and archaeological research starting in 1990s provided evidence emphasizing the significance of coastal Southwestern Anatolia concerning the burial customs, funerary architecture and material culture of the region in the Late Bronze and Early Iron Ages. Tomb structures and related finds unearthed in the course of the excavations undertaken at Lelegian peninsula attest that a completely new form of burial custom arrived to the peninsula along somehow meagre but continuing Late Bronze Age cultural elements and enlighten the general picture of the beginning of Early Iron Age in the region. The accumulated evidence regarding the archaeology and material culture of the region requires a fresh look at the findings and reassessment of previous excavations and research. This paper aims to reevaluate Asarlık Tomb O and its finds within the current evidence in regard to the movement of people related to Aegean Migrations, and try to answer the questions about where and when these movements took place in Southwestern Anatolia. Current excavations at Pedasa, surveys in the region and reinterpretation of finds from Asarlık Tomb O require a new suggestion for the dating of the tomb. Reassessment of the evidence bring new discussions concerning the archaeology of Lelegian Peninsula in 12th century BC.

Brief Research History

A number of excavations at Asarlık (Fig. 1) located on the southwestern part of Lelegian peninsula have been undertaken by Newton (1862-1863), Paton (1887), Paton and Myres (1896) and by Bodrum Museum of Underwater Archaeology under the supervision of Prof. Dr. A. Diler in 2012 (Diler 2015; Diler 2017) respectively. Additionally, Asarlık has also held an important place in other investigations related to the region (Bean – Cook 1955: 116-118; Radt 1970: 226-233).

In the course of the excavations conducted by Paton and Myres, several tombs located on the southern slopes of Asarlık acropolis have been unearthed. Tumuli, few circular structures and a large number of other structures described as *rectangular inclosures* (Fig. 2) by Paton have been defined as main types of funerary structures. The descriptions by Paton and Myres (Paton 1887: 68-69, 73; Paton – Myres 1896: 243-245) are related to the structures which were later defined as *platforms/platform burial grounds/platform tombs* by Diler (Diler 2009: 111, not 11, Res. 2; Diler 2015: 4, Fig. 10; Diler 2016: 464-465, Figs. 29-31; Diler 2017).

Excavations undertaken by A. Diler and his team at Pedasa since 2007 and surveys conducted at Lelegian peninsula attested several tombs similar to Asarlık platforms (Özer 2009: 276-278, Res. 12-14; Özer 2011: 331-332, Res. 11-12; Özer 2014: 536-538, Res. 8-9; Özer 2015: 352-353, Res. 11-12; Özer 2017). Pedasa examples repeat the same general pattern as Asarlık platforms in terms of being constructed on the slopes, containing

Fig. 1. Map showing the location of the Southeastern Aegean sites mentioned in the text.

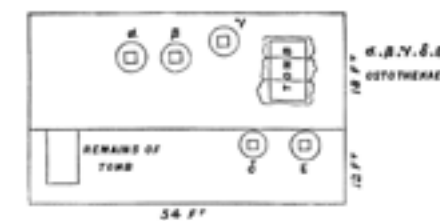
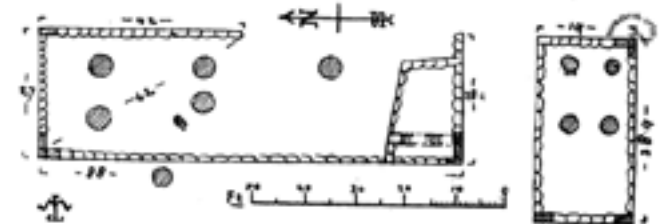

Fig. 2. Asarlık platforms: After Paton 1887, Fig. 16; Paton – Myres 1896, Figs. 17-18.

rectangular burial cists embedded in rubble within stone enclosures and having clusters of burned remains deposited at the bottom of the cist.

Asarlık Tomb O and Its Finds: (Fig. 4)

Tomb O repeats the common features of a platform in terms of being rectangular in form and containing burial cists. Apart from small burial cists embedded in rubble, it contained five other larger tombs (Paton 1887: 74). Paton and Myres have described these as *full-length cist graves* (tombe a fossa) (Paton – Myres 1896: 244-245). One of them contained a pithos as Tomb N (Paton 1887: 73-74), a fibula was placed in the pithos and a stirrup jar, a three-legged vase and portions of a large amphora without handle accompanied the pithos inside the tomb (Fig. 4).

It seems clear from the archaeological evidence of Asarlık and Pedasa that these tomb chambers (large size cists) placed in the platforms have been designed to contain pithoi and these pithoi were to serve as cremation urns (Diler 2016: Fig. 31; Özer 2011: Res. 11; Özer 2017). Some of them provided no evidence in terms of the type of the burial they contained and no related finds have been unearthed (Paton – Myres 1896: 244). Paton and Myres assumed that these tombs were also used for inhumation burials. Excavations taken place in 2012 revealed scattered fragments of pithoi in similar tombs without any indication for inhumation burials. Some of them contained finds, however showed no traces of burial. The tomb chambers may have been designed for multiple burials. Those without finds might well have been symbolic graves.

Pedasa excavations attested that tomb chambers containing urn pithoi have central configurations in the platforms (Özer 2017). Asarlık platforms seem to contain far more large size cists (tomb chambers) in comparison to Pedasa platforms (Fig. 3).

The stirrup jar from Tomb O (Paton 1887: Fig. 18; Fordyke 1925: Fig. 205, A1101; Carstens 2008: Fig. 26) has been defined as the earliest find of Asarlık excavations and been the subject of many related discussions: “It has a high almost vertical foot, a globular body, high neck and handles and a prominent knob on disk; the handles are barred, the shoulder has hand-drawn semicircles with half-moon filling and the body is a succession of groups of thin bands divided by thick ones; the foot is painted” (Desborough 1952: 219). Desborough has linked Tomb O stirrup jar to the transitional stage between Sub-Mycenaean and Protogeometric periods based on its resemblance to stirrup jars from Kerameikos Grave 13 (Kraiker – Kübler 1939: Taf. 7; Mountjoy 1999: 631, Fig. 242, no. 641) and Kerameikos Grave 19 jar (Kraiker – Kübler 1939: Taf. 9; Mountjoy 1999: 619, Fig. 235, no. 572) and argued that Tomb O finds were indeed the earliest at Asarlık. He has also suggested that Asarlık settlers might have migrated from Attica during the transitional stage to Protogeometric Period and related the Athenian trends on the stylistic features of later finds to continuing relations with the mother country basing his claim on the affinities of

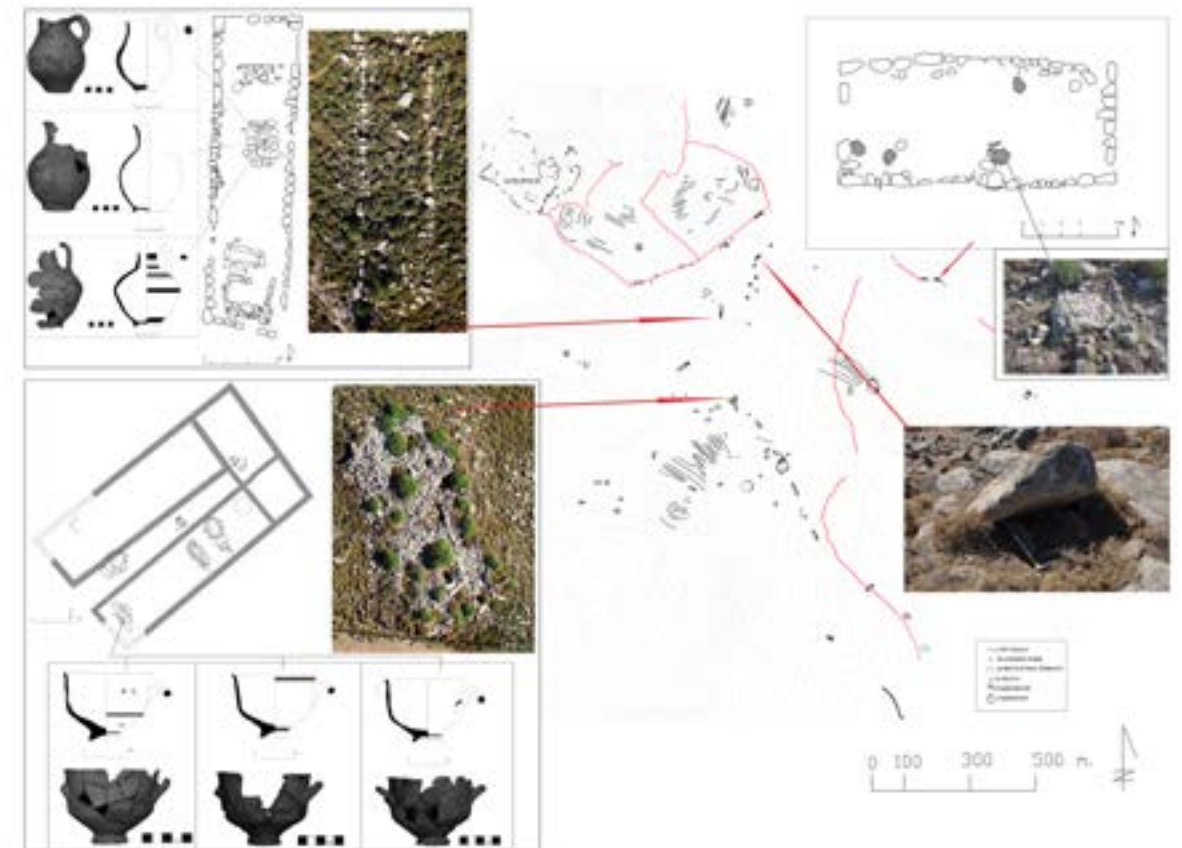

Fig. 3. Asarlık platforms: After Diler 2015, Fig. 10.

Fig. 4. Asarlık, Contents of Urn Pithos in Tomb O: After Carstens 2008, Fig. 22, no. 3, Fig. 26.

the stirrup jar with finds from Kerameikos (Desborough 1952: 219-221; 1972: 83). In his later publications, he has continued to evaluate Asarlık finds as evidence for Aegean migrations and dated Tomb O stirrup jar to Sub-Mycenaean period (Desborough 1964: 21; 1972: 83, 180).

As Desborough, Snodgrass has also dated the related finds of Tomb O to the transitional stage between Sub-Mycenaean and Protogeometric periods and argued that all Asarlık finds including the ones from Tomb O showed close affinities to Attic (2000: 66-67).

Accumulated information regarding Mycenaean pottery and latest evaluations on tombs from Kerameikos cemetery in relation to the period they belong required a reassessment of the dating of Asarlık Tomb O stirrup jar. Kerameikos tombs from 11th century BC have been classified in four phases in regard to stratigraphic evidence and grave finds (Ruppenstein 2007: Tab. 40a). Grave 19 with a stirrup jar similar to the one of Asarlık Tomb O has been related to Phase 1 (Styrenius 1967: 25-26; Ruppenstein 2007: Tab. 40a, Stufe 1) and grave 13 has been linked to Phase 2 (Ruppenstein 2007: Tab. 40a, Stufe II). Since Phase 1 tombs of Kerameikos necropolis contain similar finds with the Phase 3 tombs of Perati, it can be concluded that last phase of Perati is contemporary with the first phase of Kerameikos and all these phases can be related to Late Helladic III C late period (Ruppenstein 2007: 240-242). Similarly, in Mountjoy's Mycenaean pottery classification, Grave 19 finds are placed within Late Helladic III C period whereas Grave 13 finds are classified within Sub-Mycenaean period (Mountjoy 1999: 619, 631).

Asarlık stirrup jar and related finds generally seem to be frequent in the middle and late phases of Late Helladic III C period (Mountjoy 1999: Figs. 54-55, 235-237; Thomatos 2006: 22-46). The ornaments in form of semi-circles with solid centre placed between the handles and the spout on the shoulder are typical decorative elements of the period commonly applied on stirrup jars, lekythoi, amphorae and narrow-necked jugs (Iakovides 1970: Figs. 40, 44, 51, 57-60; Furumark 1972: Fig. 58, FM 43; Mountjoy 1999: Fig. 383, no. 7, Fig. 389, no. 44, Fig. 426, no. 178, Fig. 430, no. 196, Fig. 431, no. 203; Vlachopoulos 2006: Fig. 87, no. 924, 1750, 1857, Pl. 12, no. 2065, Pl. 108, no. 945). Asarlık stirrup jar must belong to the second half of 12th century BC in terms of its shape, band arrangements, decorative features such as semi-circles with solid centre. The chronology of a fibula from Pylona Tomb 4 showing close affinities with Asarlık Tomb O fibula from the same grave context as the stirrup jar supports this dating.

Tomb O fibula (Paton 1887: Fig. 17; Blinkenberg 1926: 67, tip II 10a, Fig. 43; Snodgrass 2000: 236-237; Caner 1983: Taf. 1, no. 3; Carstens 2008: Fig. 22, no. 3) has been evaluated within the group type IIa along with another fibula from Çömlekçi by Caner. The hexagonal section of the bow is defined by plastic knots. The bow section expands in the middle. A large loop spiral and a long fore arm describe the characteristic features of the form. The suggested dating for the stirrup jar coming from the same grave to the period of transition to Protogeometric has been accepted for the fibula as well (Caner

1983: 28-29). Caner has suggested Caria as the place of origin for the fibulae that he has classified within type IIa.

Bow fibulae in different variations appearing in the Aegean World by 12th century BC and becoming more common by the beginning of Early Iron Age seem to be well represented in several centres (Sapouna-Sakellarakis 1978: 41-54; Harding 1984: 138-140, Fig. 38; Bouzek 1985: 159, Fig. 81; Lemos 2002: 109-112; Pare 2008: Fig. 5.10A-B). However, it is striking that fibulae similar to Asarlık one are quite rare in terms of quantity and provenance (Teržan 2007: Fig. XXXVIb). The closest example similar to Asarlık fibula with its large size, large spiral and hexagonal bow has been unearthed in Rhodos Pylona No. 4 Mycenaean/Aegean type chamber tomb excavated in 1994 (Karantzali 2001: 70-71, Fig. 42, no. 1352, Pl. 47a; Thomatos 2006: 238, Fig. 5.15; Pare 2008: Fig. 5.10.A3). These two examples are identical in every aspect.

The closest example bearing resemblance to Asarlık and Pylona fibulae is a find from Tholos Tomb A at Moulia/Crete (Blinkenberg 1926: 67, Fig. 44; Sapouna-Sakellarakis 1978: 52, Taf. 8, no. 222). This fibula differs from Asarlık and Pylona fibulae in terms of its incised decoration appearing on every section except the bow and the spiral. More examples of fibulae similar in terms of form, yet having incised decoration all over come from Vergina (Radt 1974: 124-125, Taf. 38, no. 14-15; Harding 1984: Fig. 38, no. 12). The most characteristic and distinguishing feature defining the form of Pylona and Asarlık fibulae is the large loop spiral apparently being wider than the related ones. Another fibula from Perati Tomb 36 can be included in the list regarding the general features of its form (Iakovides 1970: 276, M83, Fig. 122, Pl. 80; Harding 1984: Fig. 38, no. 15; Thomatos 2006: Fig. 5.9, no. M83; Teržan 2007: 161, Fig. XXXVIb).

Ruppenstein suggested that fibulae bearing resemblances to Pylona example might belong to Late Helladic III C and due to their rarity in the Aegean, their origins should be sought in Northeastern Adriatic rather than Greece (Ruppenstein 2007: 220-221). He included the finds from Eleiteia chamber tomb 12 (Pare 2008: Fig. 5.10.A2), Naxos Kamini chamber tomb A (Vlachopoulos 2006: Fig. 38, no. 3573, Pl. 23), an urn amphora found in Argos Tripolis St. tumulus (Piteros 2001: Fig. 19; Thomatos 2006: 234, Fig. 5.1) and Elis Kladaeos-Trypes chamber tomb 7 (Ruppenstein 2007: 230, not 955) into his list.

The finds including Pylona fibula from Tomb 4 are related to all phases of Late Helladic III C period (Karantzali 2001: 18-19; Thomatos 2006: 165). The possible dating of the Asarlık stirrup jar to Late Helladic III C late period as discussed above and Asarlık fibula belonging to the same tomb form a solid base for dating the Asarlık fibula to the same period. The tomb of the Moulia fibula which shares close affinities with these two fibulae has been dated to Late Minoan III C period (Davaras 1973: 163). Vergina fibulae are the latest ones belonging to 10th century BC among the fibula group sharing close affinities with Asarlık and Pylona fibulae.

As will be discussed below, the tombs of Asarlık and Pylona fibulae have been constructed and used in Late Helladic III C period. However, apart from their fibulae, they

are different in terms of tomb architecture and burial customs. Asarlık fibula is related to an urn pithos whereas Pylona tomb (Karantzali 2001: 89-90) contains only inhumation burials.

The tombs which were described as chronologically and typologically in relation with Pylona fibula by Karantzali, Ruppenstein and Teržan seem to have some common features. The fibula from Argos Tripolis St. tumulus has been excavated in an urn amphora just as Asarlık fibula has been found in a pithos urn. Moulania tomb contains both cremation and inhumation burials. Tomb 36 where Perati fibula comes contains a cremation burial as well. As the examples listed here point out, it is quite striking that the majority of the fibulae sharing typological and chronological common features are related to cremation burials and have been found in tombs constructed in Late Helladic III C period. The connection intended to be formed here between cremation and Asarlık type fibula has been previously applied both to cremation and Naue II type swords (Ruppenstein 2013: 188, not 14) and to cremation and tools and weapons (Melas 1984: 32-33).

The data from the grave contexts of Asarlık and Pylona fibulae indicate that they belong to late Helladic III C period. Jung has suggested that bow fibulae dated to 12th century BC have been evolved from violine type fibulae and are related to Italian examples (Pare 2008: 87-88, not 59-60). Related fibula types are well represented in central Balkans (Vasić 1999: 45-46, Taf. 24, no. 274-279, Taf. 25, no. 280-281, Taf. 63, 70) and Croatian shores (Glogović 2003: 8-11, Taf. 1-5, no. 7-29a, Taf. 60B, 71) especially in 11th and 10th centuries BC. These fibulae that show common form features are the members of a general type related to Asarlık and Pylona fibulae. Asarlık and Pylona fibulae are similar in terms of being identical among the whole series, coming from Southeastern Aegean and having been found in tombs constructed in 12th century BC. Benzi (2013: 525) suggests an European origin for the Pylona fibula.

The scarcity of finds similar to Asarlık and Pylona fibulae and the lack of identical examples in chronologically following contexts bring to mind that they either might have been brought by the migrants following the mobility that took place in 12th century BC or some form of relations between relatively distant regions were in existence.

Tomb Structures and Cremation

Archaeological research and excavations undertaken at Lelegian peninsula revealed information regarding the time frame when platforms were in use. Tomb O is a burial platform which was in use in late Helladic III C period the latest as discussed above. Platforms excavated in Asarlık 2012 campaign revealed new finds belonging to 12th and 11th centuries BC (Fig. 3). Considering the published finds of new excavations, the number of tombs that were in use by the end of 12th century BC are actually not very few. Pedasa excavations revealed that the use of platforms has started by the beginning of 12th century BC and continued into the Archaic period. The facts that three out of six platforms investigated in detail at Pedasa contain 12th century finds (Özer 2014: Res. 8B, 9B-C; Özer 2015: 353, Res. 12) and the existence of finds coming from some illicitly dug platforms

belonging to same time frame indicate that an important number of ca. 85 platforms have been constructed by the 12th century BC and were in use for a long period of time. Same can be said about ca. 50 documented Asarlık platforms (Diler 2015: 4).

Very few of the small burial cists belonging to excavated platforms of Pedasa constructed in 12th century BC actually contain burial offerings. They were either placed in burial cists, on the stone lids or in the stone fill near the tomb (Özer 2014: Res. 8B, 9B). Stone fills of the platforms also contained finds either placed during the construction or possibly offered during later visits (Özer 2014: Res. 9C; Özer 2015: Res. 12). The evidence suggests that burial cists containing only bones and ashes might well be the earliest tombs. Despite the scarcity of number and variety of finds, it seems clear that there has been an increase in leaving burial offerings in the tombs such as fibulae, loom weights, weapons and ceramics in the 11th century BC.

In terms of quantity of finds, Asarlık tombs, specifically large size cist graves (chamber tombs) seem to be more prolific. In one of the published tombs, only closed vessels including a hand made one (Fig. 3, upper left), and deep cups in the other one (Fig. 3, lower left) form the burial assemblage. They belong to the end of 12th and the first half of 11th centuries BC. Considering the fact that at least some of the large size cists (chamber tombs) have been designed to contain pithoi, it seems understandable why these tombs had more burial offerings. Urn pithoi unearthed from Pedasa and Asarlık platforms differ from the other tombs in terms of containing more burial offerings. Each tomb follows a similar pattern by having a fibula in the pithos and other burial offerings along the side (Asarlık Tomb N contained a fibula, however in Paton's report there is no other find mentioned: 1887: 73). Pedasa pithoi each had a cup dedicated as a burial offering on the side (Özer 2017).

The urn pithoi of Pedasa, Asarlık tombs O and N are the first documented urns related to the transitional period between Bronze Age and Early Iron Age in the region. The facts that burial cists of the platforms contain burial offerings such as fibulae, loom weights or no burial offerings at all and urn pithoi always containing fibulae, cups and personal belongings might be relevant to the importance paid to the deceased buried in the urn pithoi (Özer 2017).

In accordance with current evidence, the practice of using burial urns in Pedasa and Asarlık platforms seems to be limited only to pithoi in 12th and 11th centuries BC. Starting from the 10th century BC, there has been an increase in the practice of using urns in tumuli and platforms in Lelegian peninsula (Diler 2006: 113, Res. 8; Carstens 2008: 75-76; Diler 2009: Fig. 24; Mohr 2015: 56-58, 114; Diler 2016: Fig. 16). There are relatively more urns used in the stone fills and chamber tombs of tumuli in comparison to the platforms (Diler 2016: Fig. 46; Gümüş 2012: 180-185). Only one out of the ten cists belonging to Pedasa platforms which was in use by 10th century BC contained a cremation urn.

Several scholars (Iakovides 1970: 31-57; Davaras 1973; Melas 1984; Cavanagh – Mee 1998: 93-94; Lewartowski 1998; Snodgrass 2000; Lemos 2002: 186-187; Thomatos

2006: 170-177; Jung 2007; Perna 2009: 42-43; Ruppenstein 2013) have argued that there has been a rapid increase in cremation burials by 12th century BC in the Aegean World and it replaced inhumation in some regions in the Early Iron Age. There are some publications discussing the topic in detail (Stampolidis 2001; Lochner – Ruppenstein 2013). Pedasa and Asarlık platforms point to the fact that cremation was the sole form of burial practice in these settlements. Although Paton and Myres (1896: 244-245) have argued that full length cist graves/tomb chambers in the platforms would also have been used for inhumation, no evidence has been obtained confirming this information from 2012 excavations. In fact, some of the full length cist graves/tomb chambers contain urn pithoi as discussed above.

Current evidence does not support the existence of platforms in Lelegian peninsula before 12th century BC. Could all the facts reconsidered including the spatial organization/arrangement, planning and construction techniques of the platforms, their continual use and cremation being the only form of burial lead us to the conclusion that the people using these tombs were actually newcomers to the region?

Before coming up with possible answers to this question, we need to take a look at the relevant evidence in the region just before the period when the platforms were in use:

The exact answer to the question about where in Western Anatolia the most number of Mycenaean/Aegean type chamber tombs were excavated would definitely be Müsgebi (Boysal 1964; Boysal 1965; Boysal 1967; Boysal 1969; Mee 1978: 137-142; Mountjoy 1998; Hope Simpson 2003; Georgiadis 2003; Carstens 2008; Mariaud 2012; Benzi 2013: 538-539; Özgünel 2013; Diler 2016: 460-461). The excavated chamber tombs containing imported and local Mycenaean pottery have been used in Late Helladic II B and Late Helladic III C's early phases (Özgünel 2013: 28-30, 109-121). According to Özgünel, eleven and to Mountjoy certainly 2 and possibly 2 others of these chamber tombs had finds related to Late Helladic III C period (Mountjoy 1998: 53). Benzi suggests 6 chamber tombs are related to the same period (2013: 539). The finds related to Late Helladic III C period come from the tombs that were in continual use. Thus, it is clear that the only known funerary structures in the region in the Late Bronze Age are chamber tombs.

The situation is similar in nearby centres as attested by local and imported Mycenaean ceramic finds firstly at Miletos Değirmen Tepe (Mee 1978: 133; Hope Simpson 2003: 215-216; Niemeier 2007: 15, Taf. 5, 5; Niemeier 2009: 18; Akat-İslam – Aslan 2015) and Milas Pilavtepe (Benter 2009; Kalaitzoglou 2013: 307-308). It appears that the main burial practice in the chamber tombs of Southeastern Aegean mainland is inhumation. Three chamber tombs, from Müsgebi including one containing an urn (Boysal 1964: 81; Boysal 1965: 121; Boysal 1967: 8; Mee 1978: 137; Melas 1984: 28-30; Carstens 2008: 61; Jung 2007: 220; Ruppenstein 2013: 186) had cremation burials.

Based on Müsgebi evidence, studies related to the origin of cremation burials in the Aegean World have argued that Anatolia was an important centre of influence (Iakovides 1970: 56-57; Melas 1984: 33; Jung 2007). Recently, the cultural influence of Italy and

the Balkans have been gaining some ground on discussions regarding the mobility (Jung 2007; Ruppenstein 2013; Palaiologou 2013). In the Late Bronze Age, cremated remains have been deposited either inside urns or pits or directly on the ground of the chamber tombs in Mainland Greece, Aegean islands or Anatolia (Davaras 1973; Özkan – Erkanal 1999: 14-16; Jung 2007; Erkanal-Öktü 2008; Georgiadis 2009: 95; Ruppenstein 2013).

Our current evidence indicate that cremation practice at Müsgebi does not differ from other contemporary examples. Cremations discovered in chamber tombs have been interpreted as personal choices of people integrated into Mycenaean society or for especially Late Helladic III C Elatai examples (Deger-Jalkotzi 2013) as evidence for the existence of foreigners in the society (Jung 2007; Ruppenstein 2013).

Archaeological evidence from Lelegian peninsula attest that there is quite a difference between the society that has chamber tomb tradition in the Late Bronze Age and the people using platforms in the following 12th century BC in terms of tomb architecture, burial customs and practices. Platform architecture and practice of cremation burials point out a sharp difference between the inhabitants of 12th century BC Pedasa and Asarlık and 13th century BC Müsgebi. One of the differences between these two burial traditions is the visibility of platforms provided by their construction at ground level. Another major change noticeable between 13th century BC and 12th century BC burial customs is the shift from multiple burials observed in Late Bronze Age chamber tombs towards single, individual burials evident in platforms despite being in one single structure. In this respect, platforms of Lelegian Peninsula and Argos tumuli (Cavanagh – Mee 1998: 91-92; Piteros 2001; Thomatos 2006: 151-152) provide earlier evidence than well known examples from Athens Kerameikos cemetery and Lefkandi (Themelis 1980: 209-216; Lemos 2002: 186-187; Ruppenstein 2007; Ruppenstein 2013) for individual burials that appeared and gained popularity in the beginning of Early Iron Age. The main feature common between the first platforms and Late Bronze Age chamber tombs is that both contained finds mostly with regional/local Mycenaean character.

It seems that multiple burials observed in Late Bronze Age has continued into the Early Iron Age burial practices of Caria (Mariaud 2012). Along with this continuing tradition both cremation and inhumation have been practiced in Lelegian peninsula tumuli and also in the chamber tombs of Milas and environs (Diler 2006; Diler 2009; Mariaud 2012; Gümüş 2012; Mohr 2015: 70-72; Diler 2016). Evidence regarding inhumation practice in Lelegian peninsula by 12th and 11th centuries BC are limited to Müsgebi chamber tombs which were still in use by the beginning of 12th century BC and Çömlekçi tombs (Boysal 1967: 13-14; Carstens 2008: 71) which were started to be used by the second half of 12th century BC. Starting from the end of the 11th century BC, numbers of stone tumuli increase and evidence related to inhumation practice become more frequent in Pedasa and Asarlık. It could be possible that there are certain parallels between the frequency of inhumation practice and the construction of stone tumuli.

People using 12th century BC platforms appear to have chosen well protected and

secluded hills yet still in contact with the sea to settle. Necropoleis and other tombs belonging to this society are spread out in a fairly large area over the hills and slopes in the vicinity. However, Late Bronze Age Müsgebi necropolis is on the slopes behind a fertile plain located near the sea. The hill close to the necropolis must be the related settlement (Diler 2016: 460-461).

The location of Asarlık and Pedasa platforms spreading out around the settlement must be related to defining the limits of the living quarters of the communities. The way that early examples of Pedasa platforms positioned could either be related to a strategy to define the property rights or it could also illustrate the division of separate *genē* (descent) groups in the territory. One of the platforms belonging to the end of 12th century BC is located 930 m. away from the Acropolis to the southeast (Özer 2015: 352-353). The last platform dated to 11th century BC on the lower part of the south-western necropolis is 1.800 m. away from the Acropolis. The distance between the two farthest documented platforms of Pedasa territorium is 3.300 m.

Origin

The origins of platform tombs and cremation practice in Lelegian peninsula is yet to be answered. Prior to 12th century BC, in Crete Olous (Kanta 2001) and in Troia, Beşiktepe (Blegen *et al.* 1953: 370-379, Pl. 258-273; Basedow 2000; Basedow 2002; Jung 2007) cremation seems to be quite common and Panaztepe (Akyurt 1998: 20-24; Erkanal-Öktü 2008) and Baklatepe (Özkan – Erkanal 1999: 14-16) excavations enrich the related data concerning cremation practice around that time in the Aegean World. The urns dated to Late Bronze Age in Troia reveal the common practice of cremation and the burials with cremated remains placed in pithoi remind Pedasa and Asarlık urn-pithoi. Cemeteries consisted of urns from second millenium BC Anatolia are also well known from Osmanakayası, İlica, Aribaş necropoleis (Akyurt 1998: 124; Lewartowski 1998: 138-139; Snodgrass 2000: 189; Ekmen 2012).

Pithoi used as urns are also observed in Crete Olous necropolis in Late Minoan III A and B periods (Kanta 2001). Olous, where cremation was quite common has been considered as an extraordinary and distinctive centre aside from the general standart form of inhumation burials practiced in Crete and South Aegean World. Besides pithoi, three tub shaped sarcophagi have also been used as urns here.

Although several sites with cremation burials have been documented related to Late Helladic/Late Minoan III C period, sole preference for cremation in a necropolis or tomb structure is rather limited as in the case of Argos tumuli and Crete Atsipadhes tombs (Davaras 1973; Melas 1984; Agelarakis *et al.* 2001; Jung 2007; Ruppenstein 2013). Lelegian peninsula platforms are distinctive in terms of their architecture and cremation being the sole form of burial, the closest example is Chania tumulus (Thomatos 2006: 151-152; Jung 2007; Ruppenstein 2013; Palaiologou 2013) dated back to 12th and 11th centuries BC.

In the case of Chania tumulus, urns are placed in a stone fill enclosed by a circular stone wall. In Lelegian peninsula, cremated remains consisted of bones and ashes are directly placed into cists within the rectangular platforms encircled by stone walls constructed at ground level where in first platforms, urns were consisted of only pithoi. Asarlık has circular tomb structures with cists similar to Argos Chania tumulus (Paton 1887: 73; Diler 2017). Platforms of Lelegian peninsula and Chania tumulus are similar in terms of cremation being the main form of burial and ceramic finds being of Mycenaean style. It has been suggested that the reason for the frequency of cremation burials at Chania tumulus and other contemporary Argos tumuli (Piteros 2001; Thomatos 2006: 151-152) is the existence of a foreign group of people who want to distinguish themselves from the Mycenaean society using Mycenaean/Aegean type tombs (Jung 2007: 229; Ruppenstein 2013: 187, 189; Palaiologou 2013). In these studies, cremation burials are linked to Italy and/or the Balkans.

Argos tumuli with cremation burials have been introduced as tomb structures used only in 12th and 11th centuries BC without any known contemporary parallels in South-eastern Aegean cultures. Platforms of Lelegian peninsula are contemporary with Argos tumuli, yet with continuing usage into the Archaic period along with cremation practice.

Synchronous practice of inhumation and cremation in tumuli are well known from Leukas belonging to Early Helladic period (Hammond 1974; Kilian-Dirlmeier 2005; Müller Celka 2011) and inhumation burials in pithoi and cists embedded in stone fills of tumuli are known from Middle Helladic period (Dickinson 1994: 222, Fig. 6.6; Cavanagh – Mee 1998: 26, 30, 44, Fig. 4.18-21). Cists containing cremation urns embedded in rubble within circular enclosures belonging to Early Helladic period are known from Chalkidike Kriaritsi (Asouhidou 2001).

Balkans provide rich evidence concerning cremation burials in tumuli (Jung 2007; Ruppenstein 2013; Gavranović 2013). Generally, cremated remains were placed in urns, however, in some cases bones and ashes were placed directly in pits (Ruppenstein 2013: 190). Cremated remains placed in cists and pithoi are also known from Chalkidike Sykia, Koukos tombs contemporary with Lelegian peninsula platforms (Carington-Smith 2003). However, Koukos graves differ from Lelegian peninsula tombs; they are not placed in a defined tomb structure despite forming clusters in a certain part of the necropolis. Tomb arrangements resembling Lelegian platforms in terms of architectural organization have been unearthed in Pigi Artemidos in Pieria, Thessaly (Koulidou 2014; Koulidou 2015). Tumuli with circular pits/units to position urns have been found in Pailio Gynaikokastro in Central Macedonia (Savvopoulou 2001; Jung 2007: 225-226). There are several tomb arrangements resembling Pedasa and Asarlık examples related to Early Iron Age and Archaic period in the vicinity of Teichiussa and Didyma (Voigtländer 2004: 272-282, Taf. 58-59). Other tombs and structures in relation with Lelegian peninsula have also been documented here.

Conclusion

Balkan peninsula seems to be the possible provenance concerning the origins of platforms and increasing number of cremation burials in Lelegian peninsula by the first half of 12th century BC. The facts such as tumuli of Bronze Age cultures of mainland Greece and Balkans containing multiple burials, prevalence of tumuli containing cremation burials in the Balkans (Jung 2007; Ruppenstein 2013; Gavranović 2013), fibula of Asarlık Tomb O argued for having a Balkan origin give hints concerning the origins of people migrated to Lelegian peninsula by the beginning of 12th century BC. The connection and concordance among the tomb structures and the cremation practice observed at Lelegian peninsula, Argos, Thessaly, Macedonia and Balkans suggest links related to the overall picture of distribution and movement of people practicing cremation by the 12th century BC. The resemblance concerning the common practice of cremation and spatial arrangement in Crete and Lelegian peninsula also suggest a relation between Crete and people of the peninsula. Affinities between Asarlık and Crete in relation with archaeological evidence has been taken as evidence that inhabitants of Asarlık actually came from Crete (Long 1958: 303).

In 12th century BC, continuing tradition of Late Bronze Age tomb chambers and use of Mycenaean style ceramics can be followed in reused and newly constructed graves of Rhodos and Kos (Mee 1982: 27-29; Mountjoy 1998; Georgiadis 2003: 68-77; Thomatos 2006: 163-166; Georgiadis 2009: 95-99; Benzi 2013; Vlachopoulos – Georgiadis 2015: 352-353). The concentration of related findings around Ialysos and Lindos has been connected to the facts that the inhabitants have gathered in certain centres of the island after the fall of Mycenaean palatial system (Benzi 2013: 512-514) or the migration of people from mainland Greece (Mee 1982: 89-90, Marketou 2010: 788). However, the picture is different in Müsgebi rather than Rhodos and Kos in 12th century BC. In Müsgebi, there is no documented grave constructed in 12th century BC. Only few graves of continual use yielded ceramics dating back to the beginning of 12th century BC (Mountjoy 1998: 53; Benzi 2013: 538-539; Özgünel 2013). The decreasing evidence leads us to question whether Müsgebi has been abandoned by the beginning of Late Helladic III C period as suggested by Boysal (Boysal 1967: 25). The possible answer today is positive. The regarding evidence may be coincidental, however, other 12th century BC evidence from the peninsula give hints about the sequence of events resulting in the abandonment of Müsgebi. Boysal, precariously related the abandonment of Müsgebi to the invasions of Sea People. Perhaps, the increase in evidence related to Late Helladic III C Early and Middle periods in Rhodos and Kos can be related to the migration of inhabitants of Müsgebi. Despite a short temporal gap between the abandonment of Müsgebi and the beginning of Çömlekçi evidence (Boysal 1967: 10-16; Boysal 1969: 29-31; Özgünel 2013: 109-113, 118-119, 135-138), it can be suggested that Çömlekçi could be another possible area where people of Müsgebi with continuing Bronze Age tradition might have been attracted to.

Evidence from Asarlık and Pedasa suggest that there is a considerable increase in the number of platform graves with solely cremation burials starting from Late Helladic III C middle period. Another important settlement we come across with platform graves in the region is Madnasa (Diler 2017). So far, there is no evidence concerning the use of Madnasa platforms in 12th century BC. However, it is reasonably possible that Madnasa platforms have been constructed and used starting from 12th century BC as Pedasa and Asarlık examples. All related evidence suggests that in 12th century BC, a new group of people using a different type of tomb structure foreign to the region and South Aegean have chosen Lelegian peninsula to settle. The main connection with contemporary Aegean cultures is the ceramic assemblage mainly consisted of locally produced Mycenaean style pottery also being used in platforms.

The locations of Asarlık, Pedasa and Madnasa (Fig. 1) in the peninsula indicate that this new group of people possessed the whole peninsula since the beginning of their migration. It can be suggested that new settlers invaded the Lelegian peninsula and they are also the reason for the abandonment of Müsgebi. Building platforms is a serious architectural task that require labor force and collective work. Bronze Age tradition seems to have continued possibly in Çömlekçi in the second half of Late Helladic III C period. Despite the existence of cremation (Boysal 1967: 12-13; Carstens 2008: 71), Çömlekçi seems to be the centre that continued Bronze Age tradition where multiple burials and inhumation were preferred (Mariaud 2012). The fact that Mycenaean Style pottery was still significantly and commonly used in the region by the 12th and the first half of of 11th centuries BC is evident from Miletos (Voigtländer 1986a: Niemeier 2009: 21-22, Abb. 4-6), Teichussa (Voigtländer 1986b: 622-624; Voigtländer 1988: 605), Çine Tepecik (Günel 2008; Günel 2010), Iasos (Benzi 2013: 535-538, Fig. 10) and Stratonikeia (Hanfmann – Waldbaum 1968; Özgünel 2013: 135-136, 138), (Fig. 1).

By the end of the Late Bronze Age and the beginning of Early Iron Age, Southeastern Aegean formed an important crossroads for mobility and became a centre of attraction for migrants. A Carian or Lelegian identity is the strongest possibility for today for the origin of the newcomers to Lelegian peninsula in 12th century BC as mentioned by ancient sources. Pedasa and Asarlık/Termira are important Lelegian settlements where elements reflecting the local identity such as fortification walls, grave structures and farm houses are seen together (Paton – Myres 1896; Bean – Cook 1955; Radt 1970; Flensted-Jensen – Carstens 2004; Diler 2015, 2016, 2017). The facts such as Pedasa (Strabo XIII. 611; Pliny NH V.29.107) and Asarlık (Bean – Cook 1955: 144) historically and literally being among the Lelegian settlements, continual use of platforms into the Archaic period confirmed by Pedasa evidence, continuity of tumuli which were constructed in the beginning of Early Iron Age into the Archaic and Classical periods attest that 12th century BC inhabitants of the peninsula were in fact the people who created Lelegian culture. Necropoleis and hill settlements (Diler 2017) arranged in the beginning of Early Iron Age suggest that a new culture has been established immediately following the migration. The

accumulated data related to the archaeology of the region and specifically the evidence related to the transitional period between Bronze Age and Early Iron Age require reassessment of the identity of Lelegians or the people of the peninsula (Paraskevoudou 2003: 58; Flensted-Jensen – Carstens 2004; Rumscheid 2009) and their time frame.

Carian period for Miletos dated by Herda (2009) to the period between 1200 and 1050 BC overlaps with the transitional and transformational period confirmed by archaeological evidence of Lelegian peninsula. Lelegian identity suggested by Paton and Myres (Paton 1887: 82; Paton – Myres 1896: 267-271) and recent publications by Diler (Diler 2015, 2016, 2017) contribute significantly for the formation of ethnic identity of the peninsula in relation with the material culture.

Bibliography

- Agelarakis, A. – A. Kanta – J. Moody 2001
“Cremation Burial in LM IIIC–Sub Minoan Crete and the Cemetery at Pézoulos Atsipadhes”, N. X. Stampolidis (ed.), *Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου»*, Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999, Athens: 69–82.
- Akat-İslam, H. – A. Aslan 2015
“Milet Nekropolü, Değirmentepe Mevkii Kazı Çalışmaları (2012-2013)”, *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 23, Ankara: 377-396.
- Akyurt, İ. M. 1998
MÖ 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Asouhidou, S. 2001
“Καύσεις της εποχής του χαλκού στη Μακεδονία”, N. X. Stampolidis (ed.), *Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου»*, Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999, Athens: 31-46.
- Basedow, M. 2000
Beşik-Tepe: das spätbronzezeitliche Gräberfeld, Studia Troica Monographien, Band 1, Mainz am Rein.
- Basedow, M. 2002
“Cemetery and ideology in the West Anatolian coastal region”, R. Aslan – G. Kastl – S. W. E. Blum – F. Schweizer – D. Thumm (eds.), *Mauerschau. Festschrift für Manfred Korfmann*, Remshalden – Grunbach: 469-474.
- Bean, G. E. – J. Cook 1955
“The Halicarnassus Peninsula”, *The Annual of the British School at Athens* 50: 85-171.
- Benzi, M. 2013
“The Southeast Aegean in the Age of the Sea Peoples”, A. E. Killebrew – G. Lehmann (eds.), *The Philistines and other “sea peoples” in text and archaeology*, Atlanta: 509-542.
- Benter, M. 2009
“Das mykenische Kammergrab vom Pilavtepe”, F. Rumscheid (ed.), *Die Karer und die Anderen*, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005, Bonn: 349-358.
- Blegen, C. W. – J. L. Caskey – M. Rawson 1953
Troy III: excavations conducted by the University of Cincinnati 1932-1938, 3 The sixth settlement, Princeton University Press.
- Blinkenberg, Chr. 1926
Fibules grecques et orientales, København.
- Bouzek, J. 1985
The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B.C. Studies in Mediterranean Archaeology 29, Göteborg.
- Boysal, Y. 1964
“Milli Eğitim Bakanlığı Müsgebi Kazısı 1963 Yılı Kısa Raporu”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 13/2: 81-85.
- Boysal, Y. 1965
“1964 Müsgebi kazıları hakkında kısa rapor”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 14: 123-124.

- Boysal, Y. 1967
“Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar”, *Anadolu* 11: 1-29.
- Boysal, Y. 1969
Katalog der Vasen im Museum in Bodrum I, Mykenisch-Protogeometrisch, Ankara.
- Caner, E. 1983
Fibeln in Anatolien I, Prähistorische Bronzefunde XIV, Band 8, München.
- Carington-Smith, J. 2003
“Echoes of a mycenaean past at Koukos, Sykia”, N. Kyparissi-Apostolika – M. Papakonstantinou (eds.), *The Periphery of the Mycenaean World*, 2nd International Interdisciplinary Colloquium, 26-30 September, Lamia 1999, Athens: 243-252.
- Carstens, A. M. 2008
“Tombs of the Halikarnassos Peninsula-The Late Bronze and Early Iron Age”, P. Pedersen (ed.), *Halicarnassian Studies V*, Odense, University Press of Southern Denmark: 52-118.
- Cavanagh, W. – C. Mee 1998
A Private Place: Death and Prehistoric Greece, Studies in Mediterranean Archaeology 125, Jonsered.
- Davaras, K. 1973
“Cremations in Minoan and Sub-Minoan Crete”, *Antichità cretesi, Studi in onore di Doro Levi* 1, Catania: 158-167.
- Deger-Jalkotzi, S. 2013
“Cremation burials in the Mycenaean cemetery of Elateia-Alonaki in Central Greece”, M. Lochner – F. Ruppenstein (eds.), *Cremation burials in the region between the Middle Danube and the Aegean, 1300–750 BC*, Proceedings of the international symposium held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th–12th 2010, Wien: 221-229.
- Desborough, V. R. D’a. 1952
Protogeometric Pottery, Oxford.
- Desborough, V. R. D’a. 1964
The Last Mycenaean and Their Successors, An Archaeological Survey c. 1200-c. 1000 B.C. Oxford.
- Desborough, V. R. D’a. 1972
The Greek Dark Ages, London.
- Dickinson, O. T. P. K. 1994
The Aegean Bronze Age, Cambridge University Press.
- Diler, A. 2006
“Pedasa Geç Protogeometrik Dönem Tümülüsü ve Leleglerde Ölü İnancı”, T. Takaoğlu (ed.), *Anadolu Arkeolojisi Katkıları: 65. Yaşında Abdullah Yaylalı’ya Sunulan Yazılar*, İstanbul: 109-131.
- Diler, A. 2009
“Tombs and Burials in Damlıboğaz (Hydai) and Pedasa: Preliminary Report in the Light of Surface Investigations and Excavations”, F. Rumscheid (ed.), *Die Karer und die Anderen*, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005, Bonn: 359-376.
- Diler, A. 2015
“Agricultural Land Use in Lelegian Termera: Change in Settlement Model in Agricultural Landscape”, A. Diler – A. K. Şenol – Ü. Aydınöglü (eds.), *Antikçağ’da Doğu Akdeniz’de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 17-19 Kasım 2011, Urla-İzmir, İzmir: 1-30.
- Diler, A. 2016
“Stone Tumuli in Pedasa on the Lelegian Peninsula. Problems of Terminology and Origin”, O. Henry – U. Kelp (eds.), *Tumulus as Sema. Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC*, Berlin-Boston: 455-473.
- Diler, A. 2017
“Early Iron Age Termera (Asarlık): Some notes on the Lelegian Settlements and their Impacts on Karian Identity”, *Karia Arkhaia, La Carie, des origines à la période pré-hékatomnide*, Colloque international, 14-16 novembre 2013, İstanbul (forthcoming).
- Ekmen, H. 2012
“Yeni Veriler Işığında Başlangıcından M.Ö. II. Binin Sonuna Kadar Anadolu’da Yakarak Gömme (Kremasyon) Geleneği”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 5, Sayı 1, Haziran: 23-49.
- Erkanal-Öktü, A. 2008
“The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe”, A. Erkanal-Öktü – S. Günel – U. Deniz (eds.), *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, Ankara: 69-90.
- Flensted-Jensen, P. – A. M. Carstens 2004
“Halikarnassos and the Lelegians”, S. Isager – P. Pedersen (eds.), *The Salmakis inscription and Hellenistic Halikarnassos*, Halicarnassian Studies 4, Odense, University Press of Southern Denmark: 109-123.
- Forsdyke, E. J. 1925
Catalogue of the Greek and Etruscan vases in the British Museum, London.
- Furumark, A. 1972
Mycenaean Pottery, Stockholm.
- Gavranović, M. 2013
“Spätbronze- und früheisenzeitliche Brandbestattungen südlich der Save. “Naturräume und Tradition”, M. Lochner – F. Ruppenstein (eds.), *Cremation burials in the region between the Middle Danube and the Aegean, 1300–750 BC*, Proceedings of the international symposium held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th–12th 2010, Wien: 143-158.
- Georgiadis, M. 2003
The South-Eastern Aegean in the Mycenaean Period: Islands, landscape, death and ancestors, British Archaeological Reports, International Series 1196, Oxford.
- Georgiadis, M. 2009
“The South-Eastern Aegean in the LH IIIC Period : What Do the Tombs Tell Us?”, C. Bachhuber – R. Roberts (eds.), *Forces of transformation: the end of the Bronze Age in the Mediterranean*, Proceedings of an international symposium held at St. John’s College, University of Oxford, 25-6th March 2006, Oxford, Oxbow Books, British Association for Near Eastern Archaeology (BANEA): 92-99.
- Glogović, D. 2003
Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien), Prähistorische Bronzefunde XIV, Band 13, Stuttgart.
- Gümüş, Ş. 2012
“Akropol Batı Tümülüsü”, A. Diler – B. Özer – H. Bulut – Ş. Gümüş, “Pedasa, 2010”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 33/4, Ankara: 180-185.

- Günel, S. 2008
“Çine-Tepecik Kazıları ve Bölge Arkeolojisine Katkıları”, A. Erkanal-Öktü – S. Günel – U. Deniz (eds.), *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, Ankara: 129-139.
- Günel, S. 2010
“Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik”, *Anatolian Studies* 60: 25-49.
- Hammond, N. G. L. 1974
“The tumulus-burials of Leucas and their connections in the Balkans and northern Greece”, *The Annual of the British School at Athens* 69: 129-144.
- Hanfmann, G. M. A. – J. C. Waldbaum 1968
“Two Submycenaean vases and a tablet from Stratonikeia in Caria”, *American Journal of Archaeology* 72: 51-56.
- Harding, A. F. 1984
The Mycenaean and Europe, London.
- Herda, A. 2009
“Karkiša-Karien und die sogenannte Ionische Migration”, F. Rumscheid (ed.), *Die Karer und die Anderen*, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005, Bonn: 27-108.
- Hope Simpson, R. 2003
“The Dodecanese and the Ahhiyawa question”, *The Annual of the British School at Athens* 98: 203-237.
- Iakovides, S. 1970
Περατή : το νεκροταφείον, Α, Β, Γ, Αθήναι, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1969 - 1970.
- Jung, R. 2007
“Δωξ’ μου φωτιά”. Woher kamen die Brandbestattungen der spätbronzezeitlichen Ägäis”, I. Galanaki – H. Tomas – Y. Galanakis – R. Laffineur (eds.), *Between the Aegean and Baltic Seas, Prehistory across Borders*, Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe, University of Zagreb, 11–14 April 2005, Aegaeum 27, Liège: 215–230.
- Kalaitzoglou, G. 2013
“Methodische Anmerkungen zur Identifizierung mykenischer Gräber in Westanatolien”, G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf (eds.), *Petasos: Festschrift für Hans Lohmann*, Paderborn: 303-316.
- Kanta, A. 2001
“The Cremations of Olous and the Custom of Cremation in Bronze Age Crete”, N. X. Stampolidis (ed.), *Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου»*, Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999, Athens: 59-68.
- Karantzali, E. 2001
The Mycenaean cemetery at Pylona on Rhodos, British Archaeological Reports, International Series 988, Oxford.
- Kilian-Dirlmeir, I. 2005
Die bronzezeitlichen Gräber bei Nidri auf Leukas. Ausgrabungen von W. Dörpfeld 1903-1913, Mainz.
- Koulidou, S. 2014
„Μυκηναϊκή“ παρουσία στη νότια Πιερία. Η περίπτωση της Πηγής Αρτέμιδος”, *Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 24, 2010, Thessaloniki: 143-152.
- Koulidou, S. 2015
“«Πηγή Αρτέμιδος» Πιερίας: Ορθογώνιες Κατασκευές σε ταφικές και οικιστικές συνάψεις κατά την Ύστερη Εποχή Χαλκού”, *Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης Βόλος, 15.3 - 18.3.2012, Τόμος Ι: Θεσσαλία Αρχαιολογικό Έργο θεσσαλιασ και στερεασ Ελλάδασ 2012*, Volos: 105-112.
- Kraiker, W. – K. Kübler 1939
Die Nekropolen des 12. bis 10. Jahrhunderts, *Kerameikos* 1, Berlin.
- Lemos, I. S. 2002
The Protogeometric Aegean, The Archaeology of the late Eleventh and Tenth Centuries BC. Oxford.
- Lewartowski, K. 1998
“Cremation and the end of Mycenaean culture”, *Światowit* 41/A: 135-145.
- Lochner, M. – F. Ruppenstein 2013
Cremation burials in the region between the Middle Danube and the Aegean, 1300–750 BC, Proceedings of the international symposium held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th–12th, 2010, Wien.
- Long, C. R. 1958
“Greeks, Carians, and the Purification of Delos”, *American Journal of Archaeology* 62/3: 297-306.
- Mariaud, O. 2012
“Postérité mycénienne et influences égéennes dans les pratiques funéraires de la région d’Halicarnasse à l’époque géométrique”, R. Descat – K. Konuk (eds.), *Stephanéphoros de l’économie antique à l’Asie Mineure*, Bordeaux: 355-368.
- Marketou, T. 2010
“Rhodes”, E. H. Cline (ed.), *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford University Press: 775-793.
- Mee, C. 1978
“Aegean trade and settlement in Anatolia in the second millennium B.C.”, *Anatolian Studies* 28: 121-156.
- Mee, C. 1982
Rhodes in the Bronze Age: An Archaeological Survey, Warminster.
- Melas, E.M. 1984
“The origins of Aegean cremation”, *Anthropologika* 5: 21-37.
- Mohr, E.M. 2015
Eisenzeitliche Nekropolen im westlichen Kleinasien, Struktur und Entwicklung zwischen dem 9. und 6. Jh.v. Chr., Byzas 21, Istanbul.
- Mountjoy, P.A. 1998
“The East Aegean - West Anatolian interface in the late bronze age. Mycenaean and the kingdom of Ahhiyawa”, *Anatolian Studies* 48: 33-67.
- Mountjoy, P.A. 1999
Regional Mycenaean Decorated Pottery, Rahden-Westfalen.
- Müller Celka, S. 2011
“Burial Mounds and “Ritual Tumuli” of the Aegean Early Bronze Age”, E. Borgna – S. Müller

Celka (eds.), *Ancestral landscapes: burial mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe-Balkans-Adriatic-Aegean, 4th-2nd millennium B.C.)*, Proceedings of the International Conference held in Udine, May 15th-18th 2008, Lyon, Maison de l'Orient et de la Méditerranée: 415-428.

Newton, Ch. T. 1862-1863

A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus & Branchidae, London.

Niemeier, W. D. 2007

“Westkleinasien und Ägäis von den Anfängen bis zur ionischen Wanderung. Topographie, Geschichte und Beziehungen nach dem archäologischen Befund und den hethitischen Quellen”, J. Cobet – V. von Graeve – W-D. Niemeier – K. Zimmermann (eds.), *Frühes Ionien, eine Bestandsaufnahme*, Panionion-Symposium Güzelçamlı, 26. September - 1. Oktober 1999, Mainz: 37-96.

Niemeier, W. D. 2009

“Milet und Karien vom Neolithikum bis zu den „Dunklen Jahrhunderten“: Mythos und Archäologie”, F. Rumscheid (ed.), *Die Karer und die Anderen*, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005, Bonn: 7-25.

Özer, B. 2009

“Güneydoğu Nekropolü Çalışmaları, Batı Nekropolü Çalışmaları”, A. Diler – B. Özer – Ö. D. Çakmaklı Baran – S. Türkoğlu, “Pedasa 2007”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30/3, Ankara: 274-278.

Özer, B. 2011

“Batı Nekropolü ve Gebe Kilise’de Yapılan Çalışmalar”, A. Diler, “Pedasa-2008/2009”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 32/4, Ankara: 331-333.

Özer, B. 2014

“Batı Nekropol-MP 5, MP 6”, A. Diler – B. Özer – H. Bulut – Ş. Gümüş – G. Adıgüzel – Ö. Kasar – N. S. Eryılmaz – M. Çur, “Pedasa 2011-2012”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 35/3, Muğla: 536-538.

Özer, B. 2015

“Çam Tepe Kuzeydoğu Yamaç, Mezar Platformu”, A. Diler – B. Özer – M. Çur – A. Yaman, “Pedasa 2013”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 36/3, Ankara: 352-353.

Özer, B. 2017

“Pedasa’dan Erken Demir Çağı’nın Başlarına Ait Urne Pitioslar”, Tüba-Ar 21 (forthcoming).

Özgünel, C. 2013

Anadolu’da Miken Seramiği: (sağlam korunmuş kaplar üzerine bir araştırma), (Anadolu, Ek dizi II.1), Ankara.

Özkan, T. – H. Erkanal 1999

Tahtalı Barajı Kurtama Kazısı Projesi, İzmir.

Palaiologou, H. 2013

“Late Helladic IIIC cremation burials at Chania of Mycenae”, M. Lochner – F. Ruppenstein (eds.), *Cremation burials in the region between the Middle Danube and the Aegean, 1300-750 BC*, Proceedings of the international symposium held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th-12th 2010, Wien: 249-279.

Paraskevaïdou, H. A. 2003

“Pelopes, Leleges, Hellanes and other tribal names from the periphery of the mycenaean world”, N. Kyparissi-Apostolika – M. Papakonstantinou (eds.), *The Periphery of the Mycenaean World*, 2nd International Interdisciplinary Colloquium, 26-30 September, Lamia 1999, Athens: 55-60.

Pare, C. 2008

“Italian metalwork of the 11th-9th centuries BC and the absolute chronology of the Dark Age Mediterranean”, D. Brandherm – M. Trachsel (eds.), *A New Dawn for the Dark Age? Shifting Paradigms in Mediterranean Iron Age Chronology*, Proceedings of the XV World Congress, Lisbon, 4-9 September 2006, Oxford: 77-101.

Paton, W. R. 1887

“Excavations in Caria”, *Journal of Hellenic Studies* 8: 64-82.

Paton, W. R. – J. L. Myres 1896

“Karian Sites and Inscriptions”, *Journal of Hellenic Studies* 16: 188-271.

Perna, K. 2009

“Cultural Identity and Social Interaction in Crete at the End of the Bronze Age (LM IIIC), ?”, C. Bachhuber – R. Roberts (eds.), *Forces of transformation: the end of the Bronze Age in the Mediterranean*, Proceedings of an international symposium held at St. John’s College, University of Oxford, 25-6th March 2006, Oxford, Oxbow Books, British Association for Near Eastern Archaeology (BANEAE): 39-43.

Piteros, X. 2001

“Ταφές και τεφροδόξα αγγεία τύμβου της ΥΕ IIIΓ στο Άργος”, N. X. Stampolidis (ed.), *Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου»*, Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999, Athens: 99-120.

Radt, W. 1970

Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos, Istanbul Mitteilungen, Beiheft 3, Tübingen.

Radt, W. 1974

“Die früheisenzeitliche Hügelnekropole bei Vergina in Makedonien”, H. Müller-Karpe (ed.), *Beiträge zu italienischen und griechischen Bronzefunden*, Prähistorische Bronzefunde XX, Band 1, München: 198-147.

Rumscheid, F. 2009

“Die Leleger: Karer oder Andere?”, F. Rumscheid (ed.), *Die Karer und die Anderen*, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005, Bonn: 173-193.

Ruppenstein, F. 2007

Die Submykenische Nekropole, Neufunde und Neubewertung, Kerameikos Band XVIII, München.

Ruppenstein, F. 2013

“Cremation burials in Greece from the Late Bronze Age to the Early Iron Age”, M. Lochner – F. Ruppenstein (eds.), *Cremation burials in the region between the Middle Danube and the Aegean, 1300-750 BC*, Proceedings of the international symposium held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th-12th 2010, Wien: 185-196.

Sapouna-Sakellarakis, E. 1978

Die Fibeln der griechischen Inseln, Prähistorische Bronzefunde XIV, Band 4, München.

Savvopoulou, T. 2001

“Παλιό Γυναικόκαστρο. Το νεκροταφείο των περιβόλων”, N. X. Stampolidis (ed.), *Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου»*, Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999, Athens: 169-185.

Snodgrass, A. M. 2000

The Dark Age of Greece: An Archaeological Survey of the Eleventh to the Eight Centuries BC, Edinburgh.

Bekir Özer-Özlem Şimşek Özer

Stampolidis, N. X. 2001

Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου», Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999, Athens.

Styrenius, C. G. 1967

Submycenaean studies: examination of finds from mainland Greece with a chapter on Attic Protogeometric graves, Lund, CWK Gleerup.

Teržan, B. 2007

“Cultural Connections between Caput Adriae and the Aegean in the Late Bronze and Early Iron Age”, I. Galanaki – H. Tomas – Y. Galanakis – R. Laffineur (eds.), *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory across Borders*, Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe, University of Zagreb, 11–14 April 2005, Aegaeum 27, Liège: 157-165.

Themelis, P. G. 1980

“Burial Customs”, M. R. Popham – L. H. Sackett – P. G. Themelis (eds.), *Lefkandi I, The Iron Age*, British School at Athens, Supplementary Vol. 22, London: 209-216.

Thomatos, M. 2006

The Final Revival of the Aegean Bronze Age, A case study of the Argolid, Corinthia, Attica, Euboea, the Cyclades and the Dodecanese during LH IIIC Middle, British Archaeological Reports, International Series 1498, Oxford.

Vasić, R. 1999

Die Fibeln im Zentralbalkan: Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien, Prähistorische Bronzefunde XIV, Band 12, Stuttgart.

Vlachopoulos, A. G. 2006

Η Υστεροελλαδική IIIΓ περίοδος στη Νάξο: Τα ταφικά σύνολα και οι συσχετισμοί τους με το Αιγαίο, Τόμος Α, Αθήνα 2006.

Vlachopoulos, A. G. – M. Georgiadis 2015

“The Cyclades and the Dodecanese During the Post–Palatial Period: Heterogeneous Developments of a Homogeneous Culture”, N. Chr. Stampolidis – Ç. Maner – K. Kopanias (eds.), *Nostoi: indigenous culture, migration + integration in the Aegean Islands + Western Anatolia during the late bronze + early iron ages*, Koç University Press: 337-367.

Voigtländer, W. 1986a

“Milets Beziehungen zur Argolis in späthelladischer Zeit”, W. Müller-Wiener (ed.), *Milet 1899-1980, Ergebnisse, Probleme und Perspektiven einer Ausgrabung*, Kolloquium Frankfurt am Main 1980, Istanbul Mitteilungen, Beiheft 31, Tübingen: 17-34.

Voigtländer, W. 1986b

“Umriss eines vor- und frühgeschichtlichen Zentrums an der karisch-ionischen Küste. Erster Vorbericht. Survey 1984”, *Archäologischer Anzeiger*, 1986: 613-667.

Voigtländer, W. 1988

“Akbük-Teichiussa. Zweiter Vorbericht. Survey 1985-86”, *Archäologischer Anzeiger*, 1988: 567-625.

Voigtländer, W. 2004

Teichiussa, Näherung und Wirklichkeit, Rahden-Westfalen.

Philologische und geographische Bemerkungen zu den Toponymen der KULULU-Bleistreifen¹

Zsolt SIMON²

Keywords: Hieroglyphic Luwian, Tabal, Neo-Hitte, Cappadocia, Historical Geography

Based on a philological analysis, this article provides a more precise form for some of the toponyms attested in the Hieroglyphic Luwian KULULU lead strips. A location for five out of these previously unidentified toponyms is also suggested following a philological comparison of these toponyms with other Cappadocian toponym corpora. The possible repercussions of these locations regarding the extension of the state of the Tabalite Great Kings and the dating of these lead strips are also discussed.

Anahtar kelimeler: Hieroglif Luvice, Tabal, Geç Hititler, Kapadokya, tarihi coğrafya

Filolojik bir analize dayanan bu makale, Hieroglif Luvice KULULU kurşun levhalarında geçen bazı yer isimleri için daha kesin bir tespit sunmaktadır. Kapadokya yer isimleriyle yapılan filolojik karşılaştırmalar sonucunda, şimdiye kadar tanımlanamamış bu yer isimlerinin beş tanesi için yerleşim yerleri de önerilmektedir. Bu yerlerin olası tespitleri ışığında, Tabal Büyük Krallarının hüküm sürdüğü devlete ait coğrafi alanı ve kurşun levhaların tarihlendirilmeleri de ayrıca tartışılmaktadır.

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 05.08.2017 Kabul Tarihi: 04.11.2017

² Zsolt SIMON, Institut für Assyriologie und Hethitologie, Ludwig-Maximilians-Universität, München; E-mail: zsltsimon@gmail.com

1. Einleitung

Es ist eine allgemeine Auffassung, dass sich die in den hieroglyphen-luwischen KULULU-Bleistreifen belegten Toponyme (mit der Ausnahme von Tuna) nicht lokalisieren lassen (Giusfredi 2010: 197; Aro 1998: 111, und dem hinzu kommt noch ihre Annahme, dass es sich um Siedlungen in der Nähe von Kululu handelt, die nicht unbedingt größer als ein Dorf seien). Kaum positiver formuliert es J. D. Hawkins, wenn er schreibt (2000: 431): „The great majority of these are quite unknown and presumably represent small local settlements“. In diesem Aufsatz soll dafür argumentiert werden, dass die philologische Analyse eine Lokalisierung in einigen Fällen zumindest nahelegt, obschon sie sich aus methodologischen Gründen nicht beweisen lässt.

Die methodologisch einzig einwandfreie Vorgehensweise für die Lokalisierung der Toponyme wäre nämlich die Bestimmung anhand der in den Texten gegebenen geographischen Hinweise. Dies ist aber in diesem Fall nicht möglich da einerseits diese Namen innerhalb des luwischen Korpus sonst (noch) nicht belegt sind, andererseits der Text der KULULU-Bleistreifen eine Sammlung von administrativen Einträgen bietet, also keine geographischen Anhaltspunkte beinhaltet (weshalb die zitierte Annahme, diese Siedlungen lagen in der Nähe von Kululu, der Beweise entbehrt). Aus dem gleichen Grund ist nichts über die Größe der genannten Siedlungen bekannt, weshalb die zitierten Annahmen, es handle sich um kleinere Siedlungen, willkürlich sind.

Übrig bleibt die zweite Möglichkeit, in den weiteren anatolischen Namenskorpora (nämlich altassyrisches, hethitisches und klassisches bis zur byzantinischen Zeit), die relativ gut veröffentlicht sind, sprachlich und geographisch vergleichbare Toponyme zu finden. Das Problem mit dieser Vorgehensweise besteht darin, dass man nicht ausschließen kann, dass die miteinander sprachlich verknüpfbaren Toponyme nur homonym sind: ein Paradebeispiel bietet Wiyanawanda, von dem zumindest drei (wenn nicht mehr) verschiedene belegt sind (Forlanini 2012; Gander 2014: 378-402; Wilhelm 2016). Da es sich aber in diesem Fall um eine begrenzte Region handelt (Tabal), sind die Chancen höher, dass die sprachlich und geographisch verknüpfbaren Ortsnamen in der Tat identisch sind¹. Im Folgenden wird auch untersucht, ob die anatolischen Ortsnamenskorpora sprachlich und geographisch verknüpfbare Toponyme bieten.

2. Philologische Bemerkungen

Vor der Erwägung der Lokalisierungsmöglichkeiten sollen die luwischen Namensformen genau angegeben werden. Bei der Hälfte der Fälle gibt es (soweit heute ersichtlich) keine

¹ Es könnte ein Problem darstellen, dass sich die meisten Ortsnamen aus den hethitischen und altassyrischen Quellen nicht mit dieser Genauigkeit lokalisieren lassen. Glücklicherweise erscheint dieses Problem bei den unten zu besprechenden Vorschlägen nicht.

oder praktisch keine Probleme mit der traditionellen Interpretation (die Eintragsnummer steht in Klammern; vgl. Hawkins 1987: 161-162; Aro 1998: 111; Giusfredi 2010: 186-187, 192-195, 200; ACLT s. vv.):

(1) á-la/i/u-wa/i-na-li(URBS) (1.34):	Al(a/i/u)wana- (statt Aluwana-);
(2) á-ru-sa-li-ia(URBS) (2.18):	Arusali-;
(3) ha-ru-wa/i-ti(URBS) (1.33):	Har(u)wa/i- (statt Haru(wa/i-));
(4) hu-wa/i-sá-na(URBS) (1.2):	Huwa/i-;
(5) mu+ra/i-ti-ia-sá(URBS) (2.12):	Mur(a/i)ti- (statt Mur(a)ti(ya)- oder Mur(a)ti-);
(6) pa+ra/i-za _x -mi-na-sa(URBS) (1.29, 30):	Parzamina-; ²
(7) ta-pa-ia(URBS) (1.42):	Tapa-;
(8) [ti]-wa/i+ra/i-li-ia-sá'(URBS) (1.1); ti-wa/i+ra/i-li-ia'(URBS) (2.14):	Tiwarali-;
(9) tu-na-sá(URBS) (1.11, 37, 49, 53, 55, 56, 57), tu-na-sa-na(URBS) (1.60), SUPER+RA/I(-li)(-sa) tu-na-sa(URBS) (1.7, 63), á-na-tara/i(-sá) tu-na-sa/sá(URBS) (1.15, 38):	Tuna-;
(10) wa/i+ra/i-tu+ra/i-si(URBS) (1.31, 32):	War(a/i)tura/i- (statt Waratura- / Waratura/i- / Wartura-).

Für die andere Hälfte der Fälle erscheint es angebracht, einige Kommentare vorwegzunehmen:

2.1. á-ha-ti-ku-ku+ra/i-za(URBS) (2.17): Die Forscher nehmen für diesen Namen *Ahatikukura/i-* an (Hawkins 1987: 161; Aro 1998: 111; Giusfredi 2010: 186; ACLT s.v.), was aber durch die Textstelle nicht unterstützt wird:

(1) 141 OVIS-na 3 ta-ru-tà-za |á-ha-ti-ku-ku+ra/i-za(URBS)
 „141 sheep to 3 statues; (of?) the town Ahatikukura/i“ (Hawkins 1987: Einlegeblatt zwischen 148-149 = 2000: 510; Giusfredi 2010: 200)

Der Stadtname steht nicht im Genitiv, sondern kongruiert mit dem Wort ‚Statue‘ im Dat. Pl., was Hawkins (1987: 145) schon erkannt hat. Hawkins versuchte, dieses Problem mit der Annahme eines Zugehörigkeitssuffix *-aza-* zu lösen. In diesem Fall wird aber die Endung nicht markiert, was bei einem Text aus dem 8. Jh. (für die Datierung s. Hawkins 2000: 505) höchst ungewöhnlich wäre (und dementsprechend sind die Endungen in diesen Bleistreifen markiert). Es würde in diesem Falle sogar die Kongruenz ausbleiben, mit anderen Worten: der Eintrag wäre grammatikalisch gesehen fehlerhaft. Der Eintrag ist nur in jenem Fall grammatikalisch korrekt und sinnvoll, wenn dieses Wort das Beiwort

² *432 wird heute als <za_x> statt <zu> gelesen (Jakubovich 2010: 66-68), daher Parzamina- schon in ACLT s.v.

des Wortes ‚Statue‘ ist. Eine Möglichkeit ist die von Yakubovich angebotene Analyse als Zugehörigkeitsadjektiv **Ahatikukuriya-* aus *Ahatikukura/i-* mit der regelmäßigen Kontraktion zu *Ahatikukuri-* (ACLT s.v.). Die andere Möglichkeit ist das weitverbreitete luwische Adjektivsuffix *-alla/i-*:³ **Ahatikuku(w)-alla/i-* ergibt regelmäßig *Ahatikukulla/i-*, das wegen des Rhotazismus, einer synchronen phonologischen Regel des Luwischen, regelmäßig als die belegte Form erscheint, woraus der Name der Siedlung als *Ahatikuku* abzuleiten ist. Eine Entscheidung zwischen diesen Möglichkeiten lässt sich bei der heutigen Quellenlage nicht treffen. Die korrekte, wörtliche Übersetzung lautet daher: ‚141 Schäfe für (die) drei *Ahatikuku(r)*er Statue‘.

2.2. á-sà-ha-ia-la+ra/i-ti(URBS) (2.3) und **á-sa-i-la+ra/i-ti(URBS)** (2.19): Die meisten Forscher betrachten sie als eine Siedlung namens *Asa(ha)i(a)lara/i-* bzw. *Ashayalara-* (Hawkins 1987: 161; Aro 1998: 111; ACLT s.v.), laut Hawkins handelt es sich um eine „interesting variant spelling of what must be the same town-name“ (Hawkins 1987: 150). Nichts begründet aber, dass diese zwei Namen (und Siedlungen) identisch sind (Giusfredi 2010: 186 nimmt sie in der Tat als zwei Siedlungen, *Asahayalara* bzw. *Asailara* auf), insbesondere weil <h> unter diesen Umständen nicht verschwindet (Melchert 1994: 258). Da das Zeichen <sà> auf ein sog. „leeres a“ anweisen kann (Rieken 2010), sind die korrekten Formen als *As(a)hayalara/i-* und *Asailara/i-* zu bestimmen.

2.3. sù-na-wa/i-tà-za(URBS) (2.13) und **sù-na-wa/i+ra/i-za** (2.6): In der Forschung wird es als *Sunawata* (Hawkins 1987: 161; Aro 1998: 111; Giusfredi 2010: 187) bzw. als *Zunawada* (ACLT s.v.) angegeben (da <sù> heute als <zú> gelesen wird, s. jüngst Simon 2008 mit Lit.). Hawkins (1987: 161, 2000: 510) und Giusfredi (2010: 200) zufolge erscheint es in den folgenden Belegstellen:

(2) 30 OVIS-sa 'ku-li-ia 'tu-mi-si-ia-ha 'tu-tu-ia-ha |DARE-mi-na |sù-na-wa/i+ra/i-za (2.6)

„30 sheep to Kulis and Tumusis and Tutus we give, (men of?) (the town) Sunawara“ (Hawkins 2000: 510)

„30 sheep to Kulis and Tumusis and Tutus (are) to be given, (men of?) the town Sunawara“ (Giusfredi 2010: 200)

(3) 20 OVIS-sa 'REL-sà-i-ia 'pa-la/i/u-zi-ia-ha |sù-na-wa/i-tà-za(URBS) (2.13)

„20 sheep to *Kwisais* and *Paluzis*, (men of?) the town *Sunawata*“ (Hawkins 2000: 510)

„20 sheep to *Kwisais(?)* and *Paluzis*, (men of?) the town *Sunawada*“ (Giusfredi 2010: 200)

Keine der Übersetzungen erklärt den Auslaut <za> des Toponyms. Hawkins schlägt ein Ethnikonsuffix *-aza-* bzw. *-(a)za-* vor (Hawkins 1987: 145, 2000: 512), dass aber nur

in drei Fällen belegt wäre, und zwar seltsamer Weise nur in einem einzigen Text, nämlich hier, in den KULULU-Bleistreifen: das oben schon erwähnte *Ahatikuku(ra/i)-*, das unten noch zu besprechende *Zaka-* und dieses Toponym. Abgesehen davon, dass es äußerst unwahrscheinlich ist, dass ein Ethnikonsuffix in einem so großen Korpus nur in einem einzigen Text vorkommt, haben wir schon gesehen, dass der Fall *Ahatikuku(ra/i)-* nicht hierher gehört. Desweiteren können die tatsächlich belegten Suffixe von ähnlicher Form und Bedeutungen ausgeschlossen werden: eine theoretische Möglichkeit wäre *-izza-*, welches aber praktisch nicht möglich ist, da es zu †*Sunawa/it/rizza-* führen würde. Die andere Möglichkeit wäre das Adjektive bildende Suffix *-za-* (Melchert 2003: 197), welches aber nur in jenem unwahrscheinlichen Fall möglich ist, wenn das Adjektiv nur mit einer der Personen und nicht mit allen kongruiert (wie Hawkins es in der Tat vorgeschlagen hat).

Vorerst muss darauf hingewiesen werden, dass das Determinativ URBS in dem Satz Nr. (2) fehlt, weshalb die Bedeutung von *sù-na-wa/i+ra/i-za* als Toponym nicht gesichert ist. Daher ist der Vorschlag von Yakubovich (ACLT s.v. *zunawal(i)-*), *sù-na-wa/i+ra/i-za* sei eine Berufsbezeichnung (etwa ‚hound master‘ im Dat. Pl., vgl. *zuwan(i)-* ‚Hund‘), aus methodologischer Sicht überzeugender (und aus morphologischer Sicht einwandfrei). Die Übersetzung des Satzes soll also lauten: „30 Schafe sind Kulis, und Tumusis, und Tutus, den Hundenmeistern (o.ä.) zu geben“.

Übrig bleibt |*sù-na-wa/i-tà-za(URBS)*, dass von ACLT ebenfalls als *zunawal(i)-* aufgefasst wird, d.h. dass das Determinativ als Schreiberfehler betrachtet wird. Demhinzu existiert noch eine andere Möglichkeit: Es ist bemerkenswert, dass die Personennamen im Dativ stehen, weshalb es logisch wäre, einen Ausdruck ‚[Stadtname](n)er; aus [Stadtname] (Adj.)‘ im Dat. Pl. anzunehmen, der in der Tat auf <za> auslautet. Obwohl diese Sätze auf den ersten Blick kein Suffix mit der Bedeutung ‚von, aus‘ enthalten, könnte der Satz Nr. (3) das wohl bekannte und schon erwähnte adjektivbildende Suffix *-alla/i-* in einer hyperkorrekten Schreibung zeigen. In dieser Weise bekommt man eine sowohl morphologisch als auch semantisch regelmäßige Form, die genaue Bedeutung wäre also ‚den Sunawäer Leuten‘, d.h. ‚den Leuten aus Sunawa‘.

Wenn es sich also überhaupt um ein Toponym handelt, lautet das Toponym *Zu/ana-wa-* (wenn man noch in Betracht zieht, dass die Lesung von <sù> in der Tat <zú> bzw. ggf. <zú/za> ist, für eine ausführliche Diskussion s. Simon 2008).

2.4. ta-sà-ku-sa-na(URBS) (1.41): Da man heute weiß, dass das Zeichen <sà> auf einen leeren Vokal hinweisen kann (vgl. oben) und das Toponym offenbar aus dem PN *Tasku-* oder aus dessen ursprünglichem Apellativum gebildet wurde (vgl. die Zusammenstellung von Katz 1998: 75-76), lautet die korrekte Lesung *Tasku-* (so auch in ACLT s.v.) und nicht *Tasaku-*, wie früher angenommen (Hawkins 1987: 161; Aro 1998: 111; Giusfredi 2010: 194).

2.5. u-ha-zi+ra/i-sá(URBS) (1.40): Der Name wird als *Uhazira(/i)-* angenommen

³ Die Länge des Vokals der *i*-Mutation wird Rieken 2017 folgend kurz angegeben.

(Hawkins 1987: 161; Aro 1998: 111; Giusfredi 2010: 194; ACLT s.v.). Man kann aber darin den luwischen PN *Uhha-zidi-* mit dem regelmäßigen Rhotazismus erkennen⁴. In diesem Fall würde man jedoch eine Art Toponymsuffix erwarten (zumindest hier, in Anatolien), wie z. B. in dem typischen Fall von *Ázatiwada-* ‚Name eines hochrangigen Beamten in Hiyawa‘ → *Ázatiwadiya-* ‚der luwische Name von Karatepe‘. Die belegte Form entspricht in der Tat genau *Uhhazidiya-*, mit der im Luwischen üblichen Kontraktion *-iya-* > *-i-*.

2.6. ¹MAGNUS+RA/I-mu-wa/i-sá-na(URBS) (1.3), MAGNUS+RA/I-mu-wa/i-sá-na(URBS) (1.4, 39), MAGNUS+RA/I-mu-wa/i-sá/sa(URBS) (1.6, 46): Ob es sich bei diesem Namen um einen Siedlungsnamen handelt wurde in der Fachliteratur angezweifelt: laut F. Giusfredi kann es sich um einen Schreibfehler handeln, da es in der gleichen Zeile (1.3) auch als der Personennamen *Uramuwa-* erscheint (Giusfredi 2010: 187). Das ist allerdings in den verbleibenden vier Zeilen nicht der Fall, und es ist nicht wahrscheinlich, dass der Schreiber fünfmal hintereinander den gleichen Fehler begeht. Man kann noch hinzufügen, dass es auch anderswo als Toponym belegt werden kann, falls kar. *Ῥρωμος* (Zgusta 1984: §1412)⁷ oder pisid. *O[υ]ραμμα* hierher gehören (schon Zgusta 1984: §983 hat letzteres mit dem Personennamen *Uramuwa-* verknüpft). Da das Toponym offensichtlich aus dem Personennamen *Uramuwa-* gebildet ist, erwartet man aufgrund der oben genannten Formen (§2.5) einen Siedlungsnamen *Uramuwiya-*, der in diesen Belegstellen genau erscheint, und zwar mit der üblichen Kontraktion *-iya-* > *-i-*.⁵

2.7. za-k[a]-za(URBS) (1.28) und za-ka-za(URBS) (1.45): Die Forschung nimmt dieses Toponym als Zaka- auf (Hawkins 1987: 162; Aro 1998: 111; Giusfredi 2010: 193, 194; ACLT s.v.). Es wird in den folgenden Stellen erwähnt:

(4) 100 “*179” ¹wa/i-su-ma-ia |CUM-ni |za-k[a]-za(URBS) (1.28)

„100 *179 for Wasumas, man of the town Zaka“ (Hawkins 2000: 507)

„100 (measures of) barley from Wasumas, man of the town Zaka“ (Giusfredi 2010: 193)

(5) 100 “*179”-za ¹ta-ta-ia ¹ku-ia-ha 2 |CUM-ni |za-ka-za(URBS) (1.45)

„100 *179 for Tatas and Kus (two), men of(?) the town Zaka“ (Hawkins 2000: 509)

⁴ Obwohl die Namen mit *Uhha-* im Vorderglied laut Yakubovich 2010: 86-91 Arzawäer sind, kann man nicht ausschließen, dass eine Person mit solchem Namen auch in Zentralanatolien tätig war: Yakubovich selbst erwähnt Prinz Uhha-zidi, einen der Zeugen des Ulmi-Teššub-Vertrags. Yakubovich hält das Element *uhha-* selbst für arzawäisch, aber dies ist sprachwissenschaftlich nicht zwingend der Fall (Hawkins 2013: 8). Vielmehr, verweisen der Fall von Uhha-zidi (den Yakubovich mit Entlehnung erklärt) und der pisidische Name *Ougoidis*, der vermutlich das gleiche Element enthält (Simon 2014c: 185) darauf, dass es sich um einen in dem ganzen Bereich des Luwischen und der mit ihm näher verwandten Sprachen verbreiteten Namen handelt.

⁵ Das Vorderglied *ura-* darin wurde schon von Adiego 2007: 338 erkannt. Es hat aber auch eine Nebenform *Κρωμος*.

„100 (measures of) barley from Tatas and Kus (two), men of(?) the town Zaka“ (Giusfredi 2010: 194)

Der Auslaut <za> wird in keinem Fall erklärt. Hawkins schlägt auch hier das Ethnikonsuffix *-aza-* vor (vorsichtiger später: *-(a)za-*, „analysis uncertain“; Hawkins 1987, 145 bzw. 2000, 512), das neben den schon besprochenen Fällen von *Ahatikuku(ra/i)-* und *Zu/anawa-* nur hier belegt wäre. Es wurde oben bereits erwähnt, dass diese Toponyme kein solches Suffix aufzeigen und ein einziger Fall nicht ausreicht, ein Suffix anzunehmen. Das Problem mit den schon erwähnten anderen Bildungsmöglichkeiten wurde ebenfalls schon dargelegt: *-izza-* würde zu **Zakizza-* führen und *-za-* ist nur in dem unwahrscheinlichen Fall möglich, wenn das Adjektiv in Nr. (5) nur mit einer der Personen und nicht mit beiden kongruiert (wie Hawkins vorgeschlagen hat).

Nr. (5) ist grammatisch gesehen klar (Dat. Pl. auf <-za>), es fehlt dann allerdings etwas zwischen <za-ka> und <-za>, z. B. <+ra/i>, das nur aus einem einzigen kleinen Strich besteht, weshalb der Schreiber es leicht auslassen konnte (als Beispiel s. KARATEPE §LI (“CASTRUM”)há<+ra/i>-ni-sá- in der Fassung Hu., aber korrekt in der Fassung Ho.: (“CASTRUM”)há+ra/i-ni-sà-). Trifft dies zu, bekommt man eine regelmäßige Lösung: za-ka<+ra/i>-za /zakallanza-/ ‚den Zakäern, den Leuten aus Zaka‘, mit dem üblichen Suffix *-alla/i-*.

Leider bleibt Nr. (4) auch in diesem Fall problematisch: nimmt man an, dass ein Zeichen <+ra/i> bei dem Ausbruch fehlt, wird das Zeichen <za> überflüssig. Ich kann zwar zurzeit keine Lösung für dieses Problem bieten, doch der Siedlungsname ist jedenfalls klar.

2.8. ¹PUGNUS-ri+i-mi-sa-na(URBS) (1.25) wird als PUGNUS-*rimi-* von Hawkins und S. Aro bestimmt (Hawkins 1987: 162; Aro 1998: 111). Giusfredi hat es nicht aufgenommen, weil er es für einen Personennamen hält (Giusfredi 2010: 186-187, 193). Schon Hawkins hat darauf hingewiesen, dass diese Person schon als Untertunäer gekennzeichnet wurde (1.15), weshalb das Determinativ URBS wahrscheinlich nur einen Schreibfehler darstellt und es sich um den Namen des Vaters handelt (Hawkins 1987: 143).

Gemäß dieser Erörterungen kann man die Toponyme der KULULU-Bleistreifen wie folgt bestimmen: *Ahatikuku(ra/i)-*, *Al(a/i/u)wana-*, *Arusali-*, *As(a)hayalara/i-*, *Asailara/i-*, *Har(u)wa/i-*, *Huwa/i-*, *Mur(a/i)ti-*, *Parzamina-*, *Zu/anawa-*, *Tapa-*, *Tasku-*, *Tiwarali-*, *Tuna-*, *Uhaziriya-*, *Uramuwiya-*, *War(a/i)tura/i-*, *Zaka*.⁶

3. Geographische Bemerkungen

Anhand der oben angegebenen Korpora kann ich die folgenden Verknüpfungen vorschlagen: In den altassyrischen und hethitischen Korpora konnten drei Toponyme gefunden werden, die formal mit den Toponymen der Bleistreifen verknüpft werden können,

⁶ Ob „of Uramuwas' town“, die von Hawkins 2000: 507, 509 und Giusfredi 2010: 192, 194 gebotene Übersetzung in diesem Sinne zu verstehen ist, bleibt unklar.

aus denen aber aus geographischen Gründen nur eines in Betracht gezogen werden kann (vgl. unten). Die formal ähnlichen Toponyme der klassischen Korpora sind in einigen Fällen außerhalb von Kappadokien belegt, weshalb sie hier nicht in Frage kommen⁷. Darüber hinaus gibt es vier, vielleicht fünf Toponyme innerhalb von Kappadokien. Es handelt sich um die folgenden Fälle:

3.1. Tapa-: Obwohl Tappa- der hethitischen Texte (KBo 1.58, 7') phonologisch passt, muss es ausgeschlossen werden, weil es vermutlich in der Umgebung von Hakmiş lag (del Monte – Tischler 1978: s.v.). Die klassischen Korpora bieten aber noch zwei weitere Möglichkeiten:

Zuerst Θήβασα / Augusta Thebasa, heute Divle (Zgusta 1984: §341; Laminger-Pascher 1992: 108-111 mit Lit., vgl. noch Talbert 2000, Map 66), das eine regelmäßige Nebenform mit dem Suffix *-ašša/i-* wäre. Das Problem mit dieser Identifizierung ist, dass es sich um eine Siedlung in Lykaonien handelt, wenn auch nur fünfzig Kilometer südwestlich von Ereğli (vgl. Plinius Nat. Hist. 5.25: „*ipsius Lycaoniae celebrantur Thebasa in Tauro (...)*“). Keine eisenzeitlichen luwischen Inschriften wurden bisher in Lykaonien entdeckt, und zwar wahrscheinlich nicht unabhängig davon, dass Lykaonien nicht unter der Herrschaft der späthethitischen Staaten stand (Yakubovich 2010: 137-138) und, wie sein Name zeigt, irgendwie mit den Lukka (und nicht mit den Luwiern) in Verbindung stand (für eine ausführliche Diskussion der Möglichkeiten s. Simon im Druck).

Die andere Möglichkeit ist die nur einmal belegte Völkerschaft der Tebarani, die mit den Eleutherokilikier in dem Amanusgebirge benachbart sind: „*bis erant finitimi pari sceleris et audacia Tebarani. Ab iis Pindenisso capto obsides accepi...*“ (Cicero ad fam. 15.4.10; 51 v. Chr.). Nach der allgemeinen Auffassung sind die Tebarani mit Tabal und/oder der nordkleinasiatischen Völkerschaft der Tibarener identisch.⁸ Da diese Frage schon ausführlich erörtert wurde (vgl. Simon 2014b, 132 mit Lit.), zitiere ich hier nur die wichtigsten Ergebnisse: die Verknüpfung mit den Tibarenen entbehrt jeder sprachlichen, historischen und geographischen Grundlage. Die Identifizierung mit Tabal ist nicht möglich, weil Tabal eine assyrische Benennung ist und der Unterschied zwischen den beiden Formen nur durch die luwische Phonologie (Rhotazismus) erklärt werden kann, die Luwier sich aber offensichtlich nicht mit einem assyrischen Namen benannt haben und dementsprechend an die Griechen oder an die Römer keinen fremden Namen übermittelt hätten.

⁷ Die sprachwissenschaftliche Analyse kann kaum mehr beitragen: fünf Fälle sind dunkel (Ahatikuku-, Huwa/i-, Mur(a/i)ti-, Parzamina-, War(a/i)tura/i-), sonst kann nur ein typisches Suffix erkannt werden (Al(a/i)u)wana- (*-wann(i)-*, vgl. ACLT s.v.), Arusali- (*-alla/i-*, vgl. ACLT s.v.), Ashayalara/i- (*-alla/i-*), Asailara/i- (*-alla/i-*). Nur einige Fälle können vollkommen erklärt werden: Har(u)wa/i- vermutlich aus keilschrift-luw. *harwa-* ‚Weg‘ bzw. Uhazira/i- und Uramuwiya- aus Personennamen (zu Tasku- und Tiwarali- vgl. noch oben bzw. unten).

⁸ Diese sind Har(u)wa/i- (Karya, westliches Grenzgebiet Galatiens bzw. Lykien, Zgusta 1984: §453-3,4, falls nicht griechisch); Uramuwa- (vgl. oben), Zu/anawa- (Σαναός (Zgusta 1984: §1156), Συναός (Zgusta 1984: §1270-1), Συν//α// (Zgusta 1984: §1270-2), Phrygien).

Falls aber das Toponym Tapa- das weit verbreitete und schon mehrmals erwähnte Suffix *-alla-* bekommt, erhält man mit dem luwischen Rhotazismus regelmäßig den Völkernamen: */Taballa-/ > *[tabara-], mit anderen Worten würde Tebarani einfach ‚Tabäer, die Leute aus Tabā‘ bedeuten (der unterschiedliche Vokalismus der lateinischen Form könnte durch die unterschiedlichen Länge der Vokale des luwischen Wortes erklärt werden [d.h. */Tabā-/], die aber in der hieroglyphen-luwischen Schrift nicht ausgedrückt werden kann).

3.2. Tasku-: vgl. Δασκοῦσα (Ptol. 5.6.19) / Dascusa (Plin. 5.83; It.Ant. 209.3; Zgusta 1984: §246-1). Dieser Siedlungsname wird normalerweise mit Δάγουσα (Ptol. 5.6.21) identifiziert, obwohl schon Zgusta erkannt hat, dass die sprachliche Identifizierung problematisch ist und es sein kann, dass sie nichts miteinander zu tun haben. Die beiden Namen haben gewiss nichts miteinander zu tun, da, einerseits, Ptolemaios selbst sie unterscheidet, und, andererseits, sie sprachlich eindeutig nicht identisch sind (Siedlungsnamen mit einem Stamm Dasky- sind in Kleinasien übrigens wohl bekannt, vgl. z.B. Daskyleion). Mit dem üblichen Suffix *-ašša/i-* und mit der üblichen Kontraktion *-uwa-* > *-u-* bekommt man ein einwandfreies Ergebnis: **Taskuwassa-* > *Dascusa-*.

Das tatsächliche Problem besteht aus Geographie und Chronologie. Die Siedlung (heute Ağın) befindet sich nämlich nördlich von Melitene, entlang des Euphrat (Harper 1976; Hild 1977: 143). Diese Region gehört aber nicht zu Tabal, sondern zu Malatya. Es ist allerdings bekannt, dass Malatya und Tabal nach einer Weile vereinigt wurden: Mugallu (erwähnt zwischen 675-651) hat die Vereinigung der beiden Länder vollzogen. Können aber die Bleistreifen so „spät“, d.h. aus der ersten Hälfte des 7. Jh. datiert werden? Hawkins datiert die Bleistreifen wegen der anderen Inschriften aus Kululu in die Mitte / in das Ende des 8. Jh. (Hawkins 2000: 505), das Alter der anderen Inschriften allein ist für diese Datierung allerdings kein ausreichender Beleg. Hawkins datiert Inschriften prinzipiell nicht nach 700, in der Fachliteratur wurde aber jüngst mehrmals darauf hingewiesen, dass dieser Standpunkt verfehlt ist und die zurzeit jüngste Grenze die Zeit des letzten bekannten Herrschers von Tabal, d.h. ungefähr 641 v. Chr. ist (Aro 1998: 93-94; Simon 2014a: 96; es muss hinzugefügt werden, dass die derzeitigen paläographischen Kenntnisse [genauer gesagt, das Fehlen einer ausführlichen Paläographie] eine genauere Datierung einfach nicht erlauben). Zusammenfassend: obwohl die Identifizierung sprachlich einwandfrei ist, ermahnen die geographisch-historischen Probleme zur Vorsicht, können aber dennoch gelöst werden.

3.3. Tiwarali-: vgl. altassyrisch. *Ti-wa-ra-a* (kt 88/k 1046; Gökçek 2006: 186), ein Dorf in der Umgebung von Kaneš (Dercksen 2008: 139 Anm. 1; Barjamovic 2011: 234-235).⁹

⁹ Obwohl eine Siedlung *Tiwara-* auch in den hethitischen Texten belegt ist (KUB 23.11 iii 16; KUB 48.107 i 4; HKM 89, 11; vgl. del Monte – Tischler 1978: 431-432, del Monte 1992: 171), ist sie kaškäisch (Forlanini 1992), weshalb sie bestimmt nicht identisch sind.

Obwohl die beiden Namen nicht vollkommen identisch sind, ist eine Verknüpfung möglich, und zwar mit dem Suffix *-alla/i-*. Ein solcher Wechsel ist wahrscheinlich sogar bereits bekannt: *Waršiya-*, ein Mitglied der Äššuwa-Koalition erscheint in dem Alakšandu-Vertrag als *Waršiyalla-* (vgl. jüngst Gander 2010: 31, 34 mit Lit.). Aufgrund dieser Beobachtungen kann die Identität der beiden Toponyme vorgeschlagen werden.

3.4. Tuna-: Diese Siedlung wurde schon ausführlich erörtert, weshalb hier nur die Ergebnisse zitiert werden (vgl. Simon 2013: 279-285):¹⁰ Aus den drei Vorschlägen für die Identifizierung können zwei mit Gewissheit ausgeschlossen werden: Kululu¹¹ und Tonosa / Tonus (Meriggi – Poetto 1982: 102, als Alternative bei Jasink 1995: 146-147). Die Einträge geben meistens auch die Herkunft der genannten Personen an, aber es gibt keinen Hinweis darauf, dass einer dieser Toponyme mit dem Registrationszentrum in Kululu identisch wäre (warum wären sie sonst genannt?, vgl. Simon 2013: 284) und wie Aro argumentiert, die Einträge erwähnen offenbar die Herkunft derjenigen, die nicht lokal sind (Aro 1998: 111). Tonosa ist unwahrscheinlich, weil dann die Schriftform <tu-na-sa> abweichend von den anderen nur die Stammform zeigen würde (Simon 2013: 284 Anm. 18). Obwohl dieses Problem mit der Beiform auf *-ašša/i-* gelöst werden könnte, spricht das unerklärte [o] statt [a] dagegen. Der dritte Vorschlag bietet sogar eine viel genauere Entsprechung: Dunna / Tynna / (A)tuna.¹² Dieser Vorschlag vermischt allerdings zwei verschiedene Siedlungen (ausführlich dazu Simon 2013: 279-283): einerseits heth. Dunna / Tynna (del Monte – Tischler 1978: 439, del Monte 1992: 173 bzw. Ptol. 5.6.22; CIL VI 5076), vgl. das neuassyrische Tunnigebirge (das Silbergebirge von Salmaneser III.), identisch mit Zeyve Höyük; andererseits Atuna/Tun(n)a, ein Kleinkönigtum in Tabal zurzeit von Tiglatpileser III. und Sargon II. (sein Herrscher heißt Kurtis, vermutlich der Kurtis der Inschrift aus Bohça), identisch mit heth. Adunuwa. Tuna lässt sich sinnmäßig mit dem heth. Dunna / Tynna identifizieren und zwar einwandfrei.

3.5. Zaka-: Zakija- der hethitischen Quellen (KUB 5.1 i 74) ist auszuschließen, weil es in der Umgebung von Nerik lag (del Monte – Tischler 1978: s.v.). Die klassischen Quellen bieten aber einen Anknüpfungspunkt: Sacoena / Sacona / Saconna (Zgusta 1984: §1146-4). So heißt eine Station in Kappadokien entlang der Straße von Tavium nach Masaka laut dem Itinerarium Antonini 202.3: Tavium – Therma – Soanda – S. (16 mp) – Ochras

¹⁰ Der Grund für die Benennung Unter- bzw. Obertuna (Unterstadt und Oberstadt? Zwei verschiedene Siedlungen?) bleibt aber desweiteren unbekannt, vgl. Morpurgo Davies – Hawkins 1979: 390; Aro 1998: 110-111; Hawkins 2000: 431; Lebrun 2007: 464; Giusfredi 2010: 187, 196-197.

¹¹ Morpurgo-Davies – Hawkins 1979: 390 („an immediate, though possibly unjustified, assumption“); Forlanini 1988: 138 Anm. 44 („certamente identica“); Starke 1999: Sp. 528; Hawkins 1995: 99, 2000: 431-432 (weil er annimmt, dass die Bleistreifen in Tuna geschrieben sind); Weeden 2010: 44.

¹² Jasink 1995, 146-147 (vorsichtig), Lebrun 2007, 463 (beide ohne Argumente), abgelehnt von Giusfredi 2010: 197 („very doubtful“), Aro 1998, 111 ist skeptisch wegen der Ungeklärtheit von (Unter/Ober)Tuna.

(24 mp) – Caesarea, d.h. Tavium – Yerköy – Çamalak – Küllüce – Kalaycık – (Kalaba) – Kayseri (Hild 1976: 114; French 1974).¹³ Die Nebenform *Zakawann(i)- führt regelmäßig und einwandfrei zu Sacon(n)a (zur Substitution von luw. <z> durch gr. <s> s. den kilikischen Herrschernamen Syennesis aus luw. *zuwani-* [dazu neuestens s. Simon 2008; Giusfredi 2010: 165-167; Oreshko 2013: 415, alle mit Lit.]; zu *-awa-* > *-o-* vgl. z. B. *Lawa-zantiya-* > neuass. *Lusanda*, *Lauwanda* > *Lôandos*, Forlanini 2013: 78 Anm. 55).

3.6. Zu/anawa-: vgl. *Σανάνα* (Const. Porphy. de them. 6.28, de admin. imp. 50, 101-110; Zgusta 1984: §1160-1). Die Siedlung lag südöstlich von Ankara, im südlichen Teil von Galatien am Halys, weil sie ursprünglich zum Thema Boukellarion gehörte (das westlich vom Halys lag), aber 890 von Leo dem Weisen VI. ins Thema Kharsianon (das östlich vom Halys lag) überführt wurde (vgl. schon Ramsay 1890: 219, 248; dem sich auch Oberhammer 1920 und (vorsichtig) Zgusta anschließen). Der Stamm *Sani-* kann eine Form **Zaniya-* regelmäßig fortsetzen, die ihrerseits die regelmäßige Nebenform von **Zana-* sein kann, eine regelmäßige Nebenform von *Zanawa-* (zur Frage luw. <z> ~ gr. <s> s. oben). Obwohl die Identifizierung also phonologisch und morphologisch möglich wäre, ist sie aufgrund der großen zeitlichen Entfernung in Frage zu stellen (vgl. auch dass die Existenz des luwischen Toponyms nicht gesichert ist, s. oben).

Zusammenfassend kann festgehalten werden, dass zwei Siedlungen mit großer Wahrscheinlichkeit identifiziert werden können (eine entlang der Straße zwischen Tavium und Kayseri [Zaka-]; eine mit Zeyve Höyük / Porsuk [Tuna-]); drei Identifizierungen möglich sind (Tapa- im Amanusgebirge, Tiwarali- in der Umgebung von Kültepe, und Tasku- bei Malatya) und eine sehr unsicher ist (entlang der Halys (Zu/anawa-)).

4. Mögliche geschichtliche Folgerungen

Kululu gehört geographisch zu dem Gebiet der sog. Großkönige in Tabal, deren tatsächliches Herrschaftsgebiet, ja sogar die Frage, ob sie in der Tat über kleinere Könige geherrscht haben, ist bis heute ungeklärt. Ihr nachweisbares Gebiet wird durch ihre Inschriften angegeben: die von Tuwatis (KULULU 1, 4; ÇİFTLİK) und die von Wasusarmas (TOPADA, SUVASA, SULTANHAN, KAYSERİ), zu denen jetzt auch der Brief aus KIRŞEHİR an einen gewissen Oberherr namens Tuwatis (vermutlich an den Herrscher) hinzugefügt werden kann. Die Bedeutung dieses Briefes besteht darin, dass er einen wichtigen Hinweis auf die Herrschaft der tabalischen Könige jenseits des Halys enthält: auch ich argumentierte früher dafür, dass zumindest die westliche Hälfte des Halysbogens zum Herrschaftsgebiet der tabalischen Großkönige gehört (Simon 2017).

¹³ Miller 1916: 733 wollte sie mit der kappadokischen Siedlung *Σαρούνηνα* (Ptol. 5.6.11) identifizieren. Zgusta 1984: 545, Anm. 640 hat aber diesen Vorschlag mit Recht „unsicher und unwahrscheinlich“ genannt, weil die beiden Namen sich sprachlich in keiner Weise verknüpfen lassen, und Aquae Saravenae den Forschungen von Hild 1977: 82-83 zufolge sogar bei Kirşehir liegt.

Die oben vorgeschlagenen Identifizierungen dürfen zu dieser Problematik beitragen (abgesehen von dem unsicheren Zu/anawa- [das übrigens das Herrschaftsgebiet jenseits des Halys unterstützen würde] und von Tasku- und Tiwarali-, die nichts modifizieren): Tapa- würde das Herrschaftsgebiet in das Amanusgebirge, aus dem noch keine Quelle zur Verfügung steht, ausdehnen. Zaka- würde das Herrschaftsgebiet in die östliche Hälfte des Halysbogens ausdehnen und damit würde die ganze Halysbogenregion südlich von Alişar unter tabalischer Herrschaft (zumindest ungefähr 900 – 640 v. Chr.) stehen. Schließlich würde Tuna- / Zeyve Höyük für eine großkönigliche Herrschaft über Tuwana argumentieren¹⁴.

5. Zusammenfassung

Dieser Aufsatz bietet eine genauere Form für einige der in den KULULU-Bleistreifen belegten Toponyme, die folgendermaßen lauten: Ahatikuku(ra/i)-, Al(a/i/u)wana-, Arusali-, As(a)hayalara/i-, Asailara/i-, Har(u)wa/i-, Huwa/i-, Mur(a/i)ti-, Parzamina-, Tapa-, Tasku-, Tiwarali-, Tuna-, Uhaziriya-, Uramuwiya-, War(a/i)tura/i-, Zaka-, Zu/anawa-.

Lokalisierungsvorschläge konnten für sechs Siedlungen gefunden werden: zwei mit großer Wahrscheinlichkeit (Zaka- entlang der Straße zwischen Tavium und Kayseri und Tuna- am Zeyve Höyük / Porsuk); drei vermutlich (Tapa- im Amanus-Gebirge, Tiwarali in der Nähe von Kültepe und Tasku- bei Malatya) und einer unsicher (Zu/anawa- am Halys).

Diese Lokalisationen bieten weitere Beweise für das Herrschaftsgebiet der tabalischen Großkönige jenseits des Halys und über Tuwana bzw. das Amanusgebirge. Falls die Lokalisation von Tasku- korrekt ist, liefert sie einen Beweis für die Datierung der Texte in die erste Hälfte des 7. Jh. Damit würden sich die KULULU-Bleistreifen an die weiteren luwischen Inschriften der ersten Hälfte des 7. Jh. (KARATEPE und PORSUK) anschließen (vgl. Simon 2013, 2014a).

Zu guter Letzt soll allerdings noch einmal auf die gebotene Vorsicht bei geschichtlichen, geographischen oder chronologischen Folgerungen, die auf diesen Lokalisationen beruhen, hingewiesen werden: wie in der Einleitung bereits erwähnt, kann die Identität dieser Toponyme zurzeit nicht nach der sichersten Methode bewiesen werden, weshalb diese Ergebnisse bis auf Weiteres als vorläufig gelten müssen.

¹⁴ Dies ist eine ungelöste Frage, aber es gibt zumindest drei Argumente dafür: Erstens, Inschriften von zeitgenössischen „Kleinkönigen“ im Herrschaftsgebiet der Großkönigen sind bekannt (KARABURUN – Sipis; BOHÇA – Kurtis), d.h. dass kleinere Könige unter den Großkönigen in der Tat existierten. Zweitens, die lokalen Tarwanis waren die Untertanen der Großkönigen (Ruwas [KULULU 4] von Tuwatis; Kiyakiyas [AKSARAY] von Wasusarmas). Drittens, die Koalition von Wasusarmas (TOPADA) bestand aus drei kleineren Königen, Warpalawas (von Tuwana), Kiyakiyas und Ruwatas, unter denen der Fall von Kiyakiyas zeigt, dass sie in der Tat die Untertanen und nicht einfach die Alliierten des Großkönigs waren, vgl. die Diskussion in Giusfredi 2010: 80-81 und Simon 2013: 283, 285 mit Lit.

Literatur

ACLT

Yakubovich, I.: Annotated Corpus of Luwian Texts. <http://web-corpora.net/LuwianCorpus/search/> (letzter Zugriff: 20.01.2017)

Adiego, I. J. 2007

The Carian Language, Leiden – Boston.

Alkim, U. B. 1959

“Ein altes Wegenetz im südwestlichen Antitaurus-Gebiet”, *Anadolu Araştırmaları / Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung* 1: 207-223.

Aro, S. 1998

Tabal. Zur Geschichte und Kultur des zentralanatolischen Hochplateaus von 1200 bis 600 v. Chr., Universität Helsinki, Doktorarbeit, Helsinki.

Barjamovic, G. 2011

A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period, Copenhagen.

Barnett, R. D. 1975

“Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age”, *CAH* II/2, Cambridge: 417-442.

D’Alfonso, L. 2012

“Tabal. An Out-Group Definition in the First Millennium BC.”, G. B. Lanfranchi – D. Morandi Bonacossi – C. Pappi – S. Ponchia (Hgg.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday*, Wiesbaden: 173-194.

del Monte, G. F. 1992

Die Orts- und Gewässernamen der bethitischen Texte. Supplement, Wiesbaden.

del Monte, G. – J. Tischler 1978

Die Orts- und Gewässernamen der bethitischen Texte, Wiesbaden.

Dercksen, J. G. 2008

“Observations on land use and agriculture in Kaneš”, C. Michel (Hg.), *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*, Leiden: 139-157.

French, D. H. 1974

“A Study of Roman Roads in Anatolia: Principles and Methods”. *Anatolian Studies* 24: 143-149.

Forlanini, M. 1988

“La regione del Tauro nei testi hittiti”, *Vicino Oriente* 7: 129-169.

Forlanini, M. 1992

“Le spedizioni militari ittite verso Nerik: I percorsi orientali”, *Rendiconti dell’Istituto Lombardo* 125: 277-308.

Forlanini, M. 2012

“The Historical Geography of Western Anatolia in the Late Bronze Age: still an open question”, *Orientalia* 81: 133-140.

Forlanini, M. 2013

“La survie des toponymes de l’âge du bronze dans le Pont et en Cappadoce. Continuité ethnique, linguistique et survie des traditions de l’époque hittite impériale pendant les siècles “obscur” jusqu’au début de l’âge classique?”, H. Bru – G. Labarre (Hgg.), *L’Anatolie des peuples, des cités et*

des cultures (IIe millénaire av. J.-C. – Ve siècle ap. J.-C.). Colloque international de Besançon - 26–27 novembre 2010, Besançon: 69-84.

Gander, M. 2010

Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder, Heidelberg.

Gander, M. 2014

“Tlos, Oinoanda and the Hittite Invasion of the Lukka Lands. Some thoughts on the history of North-Western Lycia in the Late Bronze and Iron Ages”, *Klio* 96: 369-415.

Giusfredi, F. 2010

Sources for a Socio-Economic History of the Neo-Hittite States, Heidelberg.

Gökçek, L. G. 2006

“The Use of Wagons (eriqqum) in Ancient Anatolia According to Texts from Kültepe”, *Zeitschrift für Assyriologie* 96: 185-199.

Harper, R. P. 1976

“Dascusa”, R. Stillew (Hg.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton: 258-259.

Hawkins, J. D. 1987

“The Kululu Lead Strips, Economic Documents in Hieroglyphic Luwian”, *Anatolian Studies* 37: 135-162.

Hawkins, J. D. 1995

“The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period”, M. Liverani (Hg.), *Neo-Assyrian Geography*, Roma: 87-101.

Hawkins, J. D. 2000

Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I. Inscriptions of the Iron Age, Berlin – New York.

Hawkins, J. D. 2013

“A New Look at the Luwian Language”, *Kadmos* 52: 1-18.

Hild, F. 1977

Das byzantinische Straßensystem in Kappadokien, Wien.

Jasink, A. M. 1995

Gli stati neo-ittiti. Analisi delle fonti scritte e sintesi storica, Pavia.

Katz, J. T. 1998

“Hittite *tašku-* and the Indo-European Word for ‘Badger’”, *Historische Sprachforschung* 111: 61-82.

Laminger-Pascher, G. 1992

Die kaiserzeitlichen Inschriften Lykaoniens I. Der Süden, Wien.

Lebrun, R. 2007

“TYNNA, la cappadocienne”, D. Groddek – M. Zorman (Hgg.), *Tabularia Hethaeorum. Hethitologische Beiträge. Silvin Košak zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden: 459-466.

Lewy, J. 1950-1951

“Tabor, Tibar, Atabyros”, *Hebrew Union College Annual* 23: 357-386.

Melchert, H. C. 1994

Anatolian Historical Phonology, Amsterdam – Atlanta.

Melchert, H. C. 2003

“Language”, id. (Hg.), *The Luwians*, Leiden – Boston: 170-210.

Meriggi, P. – M. Poetto 1982

“Note alle strisce di piomba di KULULU”, E. Neu (Hg.), *Investigationes philologicae et comparativae. Gedenkschrift für Heinz Kronasser*, Wiesbaden: 97-115.

Meyer, E. 1884

Geschichte des Alterthums I., Stuttgart.

Miller, K. 1916

Itineraria Romana, Stuttgart.

Morpurgo-Davies, A. – J. D. Hawkins 1979

“The Hieroglyphic Inscription of Bohça”, O. Carruba (Hg.), *Studia Mediterranea Piero Meriggi Dicata*, Pavia: 387-405.

Oberhammer, E. 1920

“Saniana”, *PWRE* II.1.2: 2282.

Oreshko, R. 2013

“Hieroglyphic Inscriptions of Western Anatolia: Long Arm of the Empire or Vernacular Traditions”, A. Mouton – I. Rutherford – I. Yakubovich (Hgg.), *Luwian Identities. Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean*, Leiden – Boston: 345-420.

Ramsay, W. M. 1890

The Historical Geography of Asia Minor, London.

Rieken, E. 2010

“Das Zeichen <sà> im Hieroglyphen-Luwischen”, A. Süel (Hg.), *Acts of the VIIth International Congress of Hittitology, Çorum, August 25-31, 2008*, Ankara: 651-660.

Rieken, E. 2017

“Word-internal plene spelling with <i> and <e> in Cuneiform Luwian texts”, *Journal of Language Relationship* 15: 19-30.

Schrader, E. 1878

Keilinschriften und Geschichtsforschung. Ein Beitrag zur monumentalen Geographie, Geschichte und Chronologie der Assyrer, Gießen.

Simon Zs. 2008

“Towards an interpretation of the Hieroglyphic Luwian pair of signs *109.*285 and the phonetic value of *448”, *Kadmos* 47: 20-30.

Simon Zs. 2013

“Überlegungen zu Masaurhisas, einem König aus Tabal, und der Herrscherliste von Tuwana”, *Anatolica* 39: 277-296.

Simon Zs. 2014a

“Awarikus und Warikas. Zwei Könige von Hiyawa”, *Zeitschrift für Assyriologie* 104: 91-103.

Simon Zs. 2014b

“Tabal und die Tibarener”, *Altorientalische Forschungen* 41: 125-134.

Simon Zs. 2014c

“Rezension zu G. Borghello – V. Orioles (Hgg.), *Per Roberto Gusmani. Studi in ricordo 1-2.*”, *Incontri Linguistici* 37: 183-188.

Simon Zs. 2017

“The Northern Border of Tabal”, A. Mouton (Hg.), *Hittitology Today: Studies on Hittite and Neo-Hittite Anatolia in Honor of Emmanuel Laroche's 100th Birthday. L'hittitologie aujourd'hui: Études*

Zsolt Simon

sur l'Anatolie hittite et néo-hittite à l'occasion du centenaire de la naissance d'Emmanuel Laroche, Istanbul: 201-211.

Im Druck

“The Origins of Lycaonia”, Ç. Maner (Hg.), *Crossroads. Konya Plain from Prehistory to the Byzantine Period. 9th International RCAC Annual Symposium*, Istanbul.

Starke, F. 1999

“Hethitische Nachfolgestaaten. Historischer Überblick”, *DNP* 6: Sp. 518- 533.

Streck, M. 1916

Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige bis zum Untergange Ninevehs I., Leipzig.

Talbert, R. J. A. 2000

Barrington Atlas of the Greek and Roman World, Princeton – Oxford.

Toumanoff, C. 1959

“Introduction to Christian Caucasian History. The Formative Centuries (IVth – VIIIth)”, *Traditio* 15: 1-106.

Toumanoff, C. 1963

Studies in Christian Caucasian History, Washington.

Wainwright, G. A. 1936

“Tabal, Tibareni, Tebarani”, *Orientalistische Literaturzeitung* 39: Sp. 479-481.

Weeden, M. 2010

“Tuwati and Wasusarma: imitating the behaviour of Assyria”, *Iraq* 72: 39-61.

Wilhelm, G. 2016

“Wijanawanda”, *RLA* 15: 110-111.

Yakubovich, I. 2010

Sociolinguistics of the Luvian Language, Leiden – Boston.

Zgusta, L. 1984

Kleinasiatische Ortsnamen, Heidelberg.

The Kurul Fortress and the Cult of Kybele as a City Protector¹

S. Yücel ŞENYURT – Atakan AKÇAY²

Keywords: Eastern Black Sea, Pontos, Hellenistic Period, Kybele, Mithradates VI

The Black Sea region has always been a less known region due to a few archaeological research in comparison to the rest of Anatolia. The main era that uncovered the aforementioned darkness of the Black Sea through written sources was obviously the period of Hellenistic Pontic Kingdom. The Kurul Fortress, is the first example of the excavated fortresses dating back to the reign of Mithradates VI Eupator Dionysos. In the fortress, numerous archaeological data have been revealed under different groups of finds. This paper mainly focuses on the location of Kurul Fortress in the historical geography of the Pontic-eastern Black Sea region, as well as its excavated areas and settlement levels, and the city protectress role of the Mother Goddess through the marble statue unearthed in-situ at the main gate.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz, Pontos, Helenistik Dönem, Kibebe, VI. Mithradates

Karadeniz Bölgesi, arkeolojik kazı çalışmalarının ve araştırmaların yetersizliği sebebiyle Anadolu tarihi içerisinde her zaman daha az bilinen bir bölge olmuştur. Karadeniz'deki göreceli bilinmezliğin, yazılı kaynaklar yoluyla en fazla aralandığı dönem ise kuşkusuz Helenistik Çağ'da Pontos Krallığı dönemidir. Kurul Kalesi, Doğu Karadeniz'de bugüne kadar yürütülen en uzun süreli kazı çalışması olmasının yanı sıra VI. Mithradates Eupator Dionysos Dönemine tarihlenen kaleler içerisinde kazı çalışmalarının yapıldığı ilk örnektir.

Kurul Kalesi'nde açığa çıkarılan kale yerleşiminde, farklı buluntu grupları altında değerlendirilen çok sayıda arkeolojik veri tespit edilmiştir. Çeşitli tiplerdeki çanak çömlek buluntuları sayısal anlamda en yoğun grubu oluşturmakla birlikte, sikke buluntuları ve savaş aletlerinin sayıları azımsanamayacak ölçüdedir. Bu çalışmanın konusunu temel olarak, Kurul Kalesi'nin Pontik Doğu Karadeniz bölgesi içindeki tarihi coğrafyası, kazısı yapılan sektörler, tespit edilen yerleşim evreleri ve ana giriş kapısında in-situ olarak tespit edilen mermer heykelin Tanrıların Anası'nın kent koruyucu rolüne katkısı oluşturmaktadır.

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 22.09.2017 Kabul Tarihi: 26.09.2017

² S. Yücel ŞENYURT, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06500, Beşevler, ANKARA, senyurt@gazi.edu.tr; Atakan AKÇAY, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06500, Beşevler, ANKARA, atakanakay@gazi.edu.tr.

The Geographical and Historical Background of Kurul

Located within the borders of the province of Ordu, which is at the intersection of the Central and Eastern parts of the Black Sea Region, the site of Kurul is situated atop (Fig. 1) the Kurul rocks (571 meters) along the Melet (*Melanthios*) river. Connecting the Central Anatolia to the Black Sea coast through Mesudiye, the Melanthios River is the most prominent hallmark in the historical geography of Kurul. Situated about 9 km south of the coast, the fortress (Fig. 1 and 2) is on the peak that overlooks the river valley, modern city of Ordu and the coastline (Şenyurt – Akçay 2016: 223-224).

Since 2010, the excavations at the site are being conducted under the management of Ordu Museum and the scientific direction of S. Yücel Şenyurt. Although some coin samples unearthed so far date back to the 4th century BC, no settlement level of that time span has yet been identified. Nonetheless, it is clear that the peak of the rock has been used as an open-air cult area during the 3-2nd centuries BC (Şenyurt – Akçay 2016: 228-229). The formation of the rock crest into a fortress started from the last quarter of the 2nd century BC. The architectural layout that has been developed in accordance with the form of the main rock, spatial arrangements of the structures, passages between sectors, and the connections of door and corridors are all proof of a systematic and planned structure. It is clear that the geographical and topographical position of the rock was very suitable for the military policy of the Pontic king Mithradates VI (120-63 BC), and that the Kurul Fortress (Fig. 1 and 2) has been made as one of the most important military stations around Ordu¹ during this period. However, the lack of coinage in Cotyora (Ordu) during the reign of Mithradates VI could be explained that it was not a center for the royal administration during his reign (Højte 2009: 99), but apparently functioned as a military post and a cult center (Şenyurt – Akçay 2016).

No epigraphic materials identifying the site's original name have been found in the excavations at Kurul so far. Strabo mentions that Mithradates VI built 75 strongholds in the Pontic Kingdom, particularly during his struggle with the Romans (Strab. XII. 3. 28). However, he only names some of these strongholds: Sinoria, Hydara, and Basgoidariza. It is remarkable that he mentions the area covered with deep valleys and steep cliffs over the Paryadres Mountain Range, which houses the Kurul Fortress on the most favorable area for strongholds along its western limits. During this period, disputes principally with the Kingdom of Bithynia for dividing Cappadocia and the three big battles with Rome, must have made it necessary to build defensive strongholds in the Pontic Kingdom. Apparently, the Kurul rocks with hard-to reach steep peaks is very well vantage point and defensive position to build a fortress dominating the Melanthios river and the hinterland of Cotyora.

¹ Cingirt Kayası is another excavated site which dated to Mithradates VI period in Ordu province, Erol 2013; Erol 2015; Erol 2016.

Fig. 1: The Kurul rocks and the Melet river valley

Fig. 2: The excavated sectors

Strongholds or garrisons such as the Kurul Fortress are generally referred to as “*Phrouria*” (Hansen – Nielsen 2004: 42). *Phrouria* are settlement units different from the Greek poleis that feature various structural groups serving the purposes of surveillance, defense and attack, and of economic functions as well (Nielsen 2002: 50-51, 54). It is also mentioned that governors with administrative roles, possibly bearing the title of *strategos* (commander) or *phrouarchos*, were also in charge of the management of such strongholds

Fig. 3: The stepped tunnel of Kurul

(Højte 2009: 99-100, 102). Those officers were said to live in strongholds where royal treasuries and the royal inventory were being kept. While making mention of Sagyilion², one of such strongholds, Strabo (Strab. XII. 3. 38) states that it housed a cistern of abundant water³, but Pompeius ordered the cistern be choked up with rocks after seizing the fortress. The fact that the stepped tunnel (Fig. 3) reaching to the water spring in Kurul was also sealed with a cursory wall after being choked up with rocks and made inconvenient for use suggests that it suffered a similar doom after the Roman invasion.

Strabo (64 BC-24 AD), the famous geographer who lived just after the death of Mithradates VI and the collapse of the Pontic Kingdom, mentions three strongholds along the coastal region around the town of Sidene, which is today within the western part of Ordu (Strab. XII. 3. 16). The first fortress mentioned after Sidene being Pharnakeia (Giresun) (Strab. XII. 3. 17) demonstrates that no stronghold was active within the Cotyora hinterland during the second half of the 1st century BC. The archeological results revealed at Kurul also show that the fortress was abandoned after the defeat by the Romans⁴. This arguably explains why Strabo makes no mention on Kurul Fortress as an active stronghold when he wrote his book.

² While the exact location of Sagyilion is unclear, Kale Tepe near the Büyük Kale Village within the borders of Vezirköprü is suggested for its location, Arslan 2007: 19, footnote 71.

³ Von Gaal describes the water structures in these strongholds as *Hydreia*, von Gaal 1967: 506.

⁴ For more information on the historical geography and the inhabitants on the periphery of the Kurul Fortress during the Hellenistic Period see Şenyurt – Akçay 2016.

Fig. 4: The rooms of the eastern terrace of the inner fortress

Excavated Sectors and Architectural Features

The crest of the Kurul rocks has an east-west width of almost 75 meters, and a north-south width of almost 250 meters. There are two sectors on the rocks that gradually rise towards the peak to the south; *Inner Fortress* and the *North Terrace*. The fortress (Fig. 2) is surrounded with a defensive structure encompassing all the relevant parts of the main rock. The local bedrock of Kurul was used as the basic architectural material source both for the foundations of the defensive walls and the other buildings. Soft and easy to chip sandstone blocks with bossage (Fig. 8), which seem to be extracted from nearby sediment beds, were used on the façade of the main gate of the fortress, on the entrance pavements and on the façades of intermediary passages. The second group of raw material in the architecture is the sun-dried mudbricks used on the stone foundations.

The *Inner Fortress* (Fig. 2) is composed of the stepped tunnel (Fig. 3), the rock reservoir (so-called cistern), the rock altar (Fig. 5) and its layouts and the stone foundations of the cellars (storage rooms) constituting the fortification complex. The roof tiles and post-holes around the entrance to stepped tunnel⁵ and rock reservoir suggest that they were once roofed. The surface of the main rock in the inner fortress was partially flattened, and the crevices on the main rock were levelled with rubbles and mud filling. The inner walls of the surrounding structure are approximately 1,50 meters wide. The foundations and

⁵ Similar stepped tunnels at Fatsa-Cıngırt Kayası (Erol 2013: 183-185; Erol 2016, Res 12) and Ünye Fortress (Von Gaal 1967: 515) in Ordu province are also dated back to the reign of Mithradates VI.

Fig. 5: *The Rock altar and the open-air cult area*

Fig. 7: *The storage room on the northeastern terrace area*

Fig. 6: *The main gate and adjacent rooms of the city wall*

their exterior surfaces have a smoother workmanship. The walls protrude irregularly in east-west direction depending on the form of the main rock, and these parts contain steps allowing for passage to the cellar rooms below. The external walls of the surrounding structure are not well preserved, and the excavations in this part are not yet fully completed.

The storage rooms within the fortification complex on the east and west terraces of the Inner Fortress (Fig. 4) belong to two architectural phases. The floors of the early architectural phase were created with the flattening of the main rock. The late architectural phase is discernable by roughly built stone walls on the earlier foundations. The burnt mud-brick fragments, carbonized wood remains, hundreds of iron nails and roof tiles scattered around are evidence that the last settlement phase ended by a fire.

The Rock Altar comprises a lump in appearance of the natural summit of the Kurul rocks and the open-air cult area (Fig. 5) located to the south of it. The rock altar is accessible by rock-carved steps from the east side. There are many small-sized niches carved out for offerings on the western facade of the rock altar and a narrow-flattened platform at the bottom of the façade (Şenyurt – Akçay 2016: 240, Lev.2). The deep engraved grooves meandering on the south of the rock altar end in a small, rectangular fluid (possibly blood) catchment reservoir (Fig. 5). A rock-cut base inside the reservoir might possibly be made for a statuette (of Kybele?) once stood there. Three of the unearthed coins belonging to the Prusias II of Bithynia (182-149 BC) (Şenyurt – Akçay 2016: 235-238) from this area, are important as they reflect the earliest dates for the open-air cultic activities even before the rock summit became a fortress. The closest parallel to the open-air cult area of Kurul

Fig. 8: *The main gate and the niche of mother goddess*

Fig. 9: *Mother goddess Kybele of Kurul*

Fortress was detected in the north slope of Fatsa-Cıngırt Kayası⁶. Archaeological investigations conducted in the Giresun Island (Aretias-Khalkeritis) showed that there was an open-air temple in the Classical-Hellenistic period as well. On the eastern shore of the island, there are also libation pits. A second place of worship at the central part of the island, where a stepped altar carved into the main rock, appears as an open-air cult area. All of those features were suggested to support the existence of the Kybele cult in the island (Doksanaltı – Aslan 2012: 220, 223). It is already known that the natural rock altars for the mother goddess is a very common practice in Anatolia (Işık 1999: 3, 17).

The Inner Fortress and the North Terrace are interconnected with a corridor (Fig. 2) that roughly extends on the north-south direction, accessible through steps carved out on the main rock. So far, some parts of this corridor extending from the main gate of the North Terrace to the Inner Fortress have been uncovered. Two architectural periods and three separate entrance complexes were unearthed so far.

The North Terrace has a much wider settlement area. The external walls of the fortification bordering the western part of this terrace are 1.90 meters in thick and constructed from larger stone blocks as compared to the walls of inner rooms. The Hellenistic walling style of the external defensive walls can be compared to the West Defensive Wall of Amisos (Atasoy 1997: 47, Res. 14-16). The rooms attached to inner part (Fig. 2 and 6) of the fortification wall are of two architectural phases. Two of these rooms were unearthed with storage jars (Fig. 7) fixed to the floor (Şenyurt – Akçay 2016: 232-233, Lev.8). The storage room adjacent to the north of the retaining wall at the summit of the Cıngırt Kayası (Erol 2015: 384-385; 2016: 563, Res. 5) can be compared with the Kurul Fortress.

The Kurul Fortress with its extraordinary topographic features and related architectural character can not be compared in detail to the famous ancient sites such as Trapezos, Kerasos (Giresun Kalesi), Oinoe (Ünye Kalesi) and Amisos (Samsun- Toraman Tepe) due to lack of archaeological excavations. Cıngırt Kayası (near Fatsa-Ordu) at the west and Aretias-Khalkeritis Island (Giresun Adası) at the east, where systematic excavations were recently being conducted allowe little possibility of comparison because of heavy damages on their Hellenistic levels in the later periods. Other excavated Pontic sites such as Ama-seia, Komana (Tokat-Gümenek), Sinope, Amastris, Tios and Herakleia Pontika submit also limited information on their Hellenistic period architectural remains inasmuch as either excavation soundings could not reached that levels or buildings of later periods mutilated them.

Each of strongholds on the Pontic geography, as Strabo mentioned 75 of them (Strab. XII. 3. 28), should have distinct and peculiar architectural plannings relevant to form of high rock ridges. Together with the general features such as building technics and material,

⁶ The sacrificial pits and grooves for blood flow in Cıngırt Kayası (Erol 2015: 388) indicate that the natural cliffs are used as open-air cultic areas.

Fig. 10: The marble statue of Kybele

Fig. 11: Details from marble statue of Kybele

defensive and dwelling layouts and the cultic arrangements of Kybele unearthed at Kurul can be the benchmarks for architectural comparison.

The Main Gate and the Statue of Mother Goddess

The *Main Gate* was uncovered on the western part of the north terrace. The gate (Fig. 2 and 8) is accessible over the western slope of the settlement via steps carved out on the main rock. Five or six rows of large stone blocks of the walls and gate wings at the entrance were preserved in-situ. Properly isodomic placement of large-sized stone blocks of the walls at the doorway reflects the architectural tradition of the Hellenistic period. Similar architectural practices have also been identified in the Hellenistic period structures of Cingirt Kayası (Erol 2016: 562, Res. 3) and Aretias Island (Doksanaltı – Aslan 2012: 227).

The façade of the main gate is walled with well made bossaged sandstones (Fig. 8) interlocked with lead clamps. The gate wings have base plinths projecting an image of “elephant legs”. Sandstone slabs were used on the flooring at the vestibule, and a monoblock basalt stone bordered the entrance. Two large basalt blocks were also vertically placed

on the both sides of the inner wall of the vestibule approximately 4x4.5 meters in size. Although the passage from this platform to the inner parts of the fortress is not fully excavated yet, the four steps unearthed lead upward, toward the the inner part of the fortress.

No stone pavement has been found yet on the floor of the vestibule, which serves as a reception place for coming. The northern and eastern walls of the vestibule is mud-plastered with partly preserved whitewashes, and a narrow podium carved out on the main rock stretched out all along the bottom of the northern wall. Across to this podium, inside the southern wall, a marble statue representing the Kybele sitting on her throne was found *in-situ* within a niche of 0.95 meters wide and 0.90 meters deep (Fig. 9). On both sides of this niche, sandstone-carved columns (Fig. 9) with capitals ornamented with plant motifs were applied. Bonded to the wall by iron and lead locks, these columns created a virtual image of a temple façade (*naiskos*) for the goddess sitting on her throne. Unfortunately, no architectural elements evidencing of a roof and a pediment for the niche were found as it was expected.

The statue (Fig. 9-11), the throne with backrest attached to the back wall of the niche and the throne base were carved out of white, high-quality marble. The statue and the entire vestibule area were apparently largely affected by a heavy fire associated with the last moments of the settlement caused possibly by the attacks of Roman archers. The arms of the statue were displaced from the shoulders and fell onto the floor of the niche (Fig. 9). Fire, collapse of upper walls and moisture caused also some other damages on the head, neck, left foot and body of the statue.

The tresses apart of hair are depicted falling down on to the shoulder of the goddess. Although some similar examples of the statue (Johnston 1996: 102; Vermaseren 1987: pl. 1.2) wear polos, the Kybele of Kurul is bareheaded. Eyes with a faraway look, slightly smiling face, and balanced features of the statue are of superior workmanship (Fig. 10). The goddess wears a *chiton* falling onto her feet and *himation* with a thick knot draping from her lap down onto her left foot (Fig. 9-11). It is in evidence that the collar goes down to the breasts, and the thick sash right below the breasts, pleats on the belly, the legs and the feet have distinct curves. The tiptoes of the sandalets-wearing right foot are visible, while the left foot being unprotected. The backrest of the throne (Fig. 10 and 11) attached to the back wall of the niche is divided into seven parts square in form, arranged horizontally in groups of two at the lower rows and three on the upper row. The side cords and dimpling of the cushion of the goddess are the other details of fine workmanship and aesthetics⁷.

Together with the marble statue, the three terracotta mold-made Kybele figurines (Fig. 12) were unearthed in pieces in the fill of the two-room unit neighboring the north of the main gate. The other attributes of the goddess on these figurines which were lacking on the marble statue demonstrate explicitly an important cult of Kybele at Kurul. Two

⁷ Because of the conservation and restoration process was not completed, the more comprehensive evaluations on the iconographic and stylistic details of the statue will be the subject of a future article.

Fig. 12: The mold-made terracotta figurines of Kybele from Kurul

of these figurines seem to be formed in the same mould, while the other is bigger in size. The terracotta figurines depicting the Kybele (Fig. 12) seated on her throne with an *anthemion* to the right wear mural crowns rendering the goddess's role as the protector of cities (Johnston 1996: 102; Erol 2006: 179, fig.11). She holds a *tympanum* (a tambourine or drum) in her left hand, and a *patera* in her right hand extending to the armrest of the throne, and steps onto a lion. The inner room of the unit also includes a terracotta bust of Dionysos⁸ (Fig. 13). It is very well known that Dionysos was the close companion of Kybele in ecstatic rituals (Roller 1999: 176; Vassileva 2001: 52, 53). All of the terracotta findings discovered together in the two-room unit may associated with an ecstatic ritual was performed at Kurul, especially around the gate area.

The Goddess Kybele, Protector of the City, Gates and the City Walls

The marble statue of Kybele, unearthed *in-situ* inside the niche (Fig. 9) constructed in the southern wall of the main gate at fortress, is a pivotal find for the archaeology of Anatolia and the Black Sea Region. As the most significant and earliest goddess of Anatolia

(Tüfekçi-Sivas 2000: 335), it is basically known to be a goddess of fertility for thousands of years, and is associated with other cults of ancient Near East as well. Together with its in-situ position and some attributes, the Kybele of Kurul is a remarkable and genuine example reflecting the goddess as the protector of the city, gates and the city walls.

The mother goddess was described as Kubaba in the Late Hittite culture in the first millennium BC, and as Matar-Kubileya in the Phrygian culture (Albright 1928-29: 229-231; Laroche 1960: 115-119; Naumann 1983: 18; Mellink 1983: 358-359; Rein 1996: 224; Işık 1999: 2, 7; Erol 2006: 173-175; Bøgh 2007: 305; Dexter 2009: 53, 57, 64; Dönmez 2014; Akçay 2015). Even though some scholars agree on the resemblance of the role of Kubaba and Matar-Kubileya, some researchers suggest that the two goddesses were essentially different from one another (Roller 1999: 45-53).

Though a mother goddess with a particular name is yet unknown during the Early Phrygian Period (950-800 BC), it is stated that "Matar" was mentioned in the inscriptions dated to the Middle Phrygian Period (800-550 BC) along with "Kybeleia", meaning "mountain" (Roller 2007: 142; Dexter 2009: 58). The name of the goddess was transferred to the Greek language as "Meter" (Roller 1999: 68; Bøgh 2007: 306), and the Greek name "Kybele" and the Latin name "Cybele" were used in the later periods (Roller 1999: 122, 244; Bøgh 2007: 307-309; Dexter 2009: 61-63). The goddess is the only divinity depicted in human form in the Phrygian culture (Naumann 1983: 36; Işık 1999: 15; Roller 2007: 141; Bøgh 2012: 34).

The earliest occurrence of the name Kubaba is in the cuneiform tablets of the period of the Assyrian Trade Colonies in Anatolia (Laroche 1960: 115-116). Kubaba is mentioned also in the documents from Boğazköy, which points that this goddess had entered into the Hittite pantheon, possibly following the conquest of Carchemish (Dexter 2009: 55). As the mountain goddess (Işık 1999: 2), the protector goddess of the city and the queen of the city; the goddess gained significance in the Neo-Hittite city of Carchemish (Laroche 1960: 120; Hawkins 1981: 147-163). On the inscription from Niğde-Bulgarmagden, in the Land of Tabal, Kubaba is mentioned together with the Luwian storm god Tarhunzas, in connection with fertility and abundance (Hawkins 2000: 521-525, X45). That inscription also names Kubaba as the protector of the rock monument (Akçay 2015: 53).

The semi-ionic idols unearthed in the Iron Age settlements in Central Anatolia are associated with the goddess in the character of protector of the city, gates and the city walls. Semi-ionic idols resembling the goddess were also unearthed in Boğazköy-Büyük-kale⁹ (Neve 1982: 153, abb. 79; Bittel 1983: 204-205, pl.104; Naumann 1983: pl. 9a) and Yozgat-Kerkenes Dağ (Summers – Summers 2012: 171, Fig.9) and in the Phrygian capital city of Gordion (Roller 2012: 222). Twelve semi-ionic idols unearthed in

⁸ For similar examples of Dionysos Botrys see Summerer 1999: 40-43, Taf. 3, Pl 9.

⁹ At the Ia level of Büyükkale-Boğazköy (6th century BC), in the contexts related to the gate, a Kybele statue was also recovered along with a semi-ionic idol, Neve 1982: 153.

Fig. 13: Terracotta figurine of Dionysos Botrys from Kurul

Gordion-Yassihöyük citadel were interpreted as protective elements associated with the city walls (Roller 2012: 225). The semi-ionic idol from Boğazköy-Büyükale was also considered to be a protective element related to the city walls due to its finding context associated to the defensive walls (Bittel 1983: 204; Nauman 1983: 93). Another semi-ionic idol unearthed at the Cappadocia Gate area of Kerkenes Dağ was suggested as divine protector of the city gate (Summers and Summers 2012: 176). The semi-ionic idol found in the ruins of the right tower of the city gate of Ovaören-Yassihöyük is also another evidential example which explains the protective role of the semi-ionic idols (Akçay 2015).

It has been suggested that the cult of the mother goddess transmitted to the northern and western coasts of the Black Sea started with the colonization movements in the 7th and 6th centuries BC, and spread to the sites such as Perinthos, Salmydessos, Apollonia, Histria and Olbia (Johnston 1996: 101). The naiskoi of 6th century BC from Apollonia and Olbia are associated with the cult of the mother goddess representing a city protector and a goddess of power (Boğh 2012: 38-39, Figure 3a). The name Kybêbôs (Kubhbôs) occurred on some kylikes dating to the Archaic Period during the archaeological rescue excavations in Samsun-Kurupelit was suggested to be the earliest appearance the name of Kybele in Anatolian Black Sea Region (Summerer 2014: 203). Another data showing the cult of mother goddess in Pontos Region is the rock relief in Kazankaya canyon (Çorum). The relief on the rock overlooking the river was associated with either the cult of Kybele (Atalay and Ertekin 1986: 24) or Anaitis (Summerer 2006: 26) in Pontos Region and dated to the Hellenistic period.

The city protector role of the goddess (Roller 1999: 207, 276, 284, 310, 316; Erol 2006; Boğh 2012) is also referred in some inscriptions of the Pontic Kingdom (Rusyaeva 1992: 144-148). Particularly the inscription found in Olbia, dating back to 78/77 BC, mentions the Mother of the Gods in relation with the city walls (Krapivina – Diatroptov 2005: 168-171). Numerous pieces of marble and limestone statues of the mother goddess dating back to the Hellenistic Period were recovered from Olbia (Rusyaeva 1992:

146). The remains of another important temple of the mother goddess was unearthed in 2007 in the city of Dionysopolis at the Balchik coasts of Bulgaria. Many statues depicting the mother goddess sitting on the throne and in various positions were discovered in the temple of the mother goddess of Dionysopolis (Lazarenko et al. 2013).

Although there are many metroons and cult places of mother goddess in western Anatolia in Hellenistic period (Roller 1999: 199), the architectural remains of a sanctuary and a life-size marble statue of Meter (Roller 1999: 207, Fig. 55) depicting the city protector role of the goddess was found near the main gate leading to the upper city at Pergamon. The similarities of the locations of the sanctuaries near the city gates and the marble statues of Meter sitting on the throne represent the close connections between Pergamon and Kurul Fortress.¹⁰

Fig. 14: The coins related with marble statue of Kybele

Conclusion

The topographic position and the cultic arrangements of the Kurul Fortress has similar traits with some other sites where the mother goddess cult was practiced¹¹. In this context, the rock summit that stands out with its dominant position to its surrounding geography and the marble statue of Kybele found in-situ at the main gate of the fortress are the property of Kurul keeping its military and cultic function together. Especially the coins revealed at the open-air cult area (Rock Altar), dated back to the first half of the second century BC, show that the cult function at Kurul may have started earlier than the period of Mithradates VI (Şenyurt – Akçay 2016: 229).

The finds uncovered in the niche and under the marble throne base of the goddess are extremely important in terms of dating and cult practices. The bronze coins in the niche, the arrowheads of various typologies, the lead weights and the phalanx bones¹² are

¹⁰ When considering the control of the Mithradates VI over Pergamon, this relationship could be understood better.

¹¹ Steep slope area to the northern part of the “Küçük Kale” in Kaunos seems to be selected intentionally for Demeter sanctuary because of its dominating landscape, Diler 2017: 171-172; Doyran 2017: 4, Res. 1. Another similar site is Mamurt Kale located on a mountain (Yunt Dağı) top near Pergamon and has the most important Pergamene sanctuary of Meter (Meter Aspendene) in Hellenistic period, Roller 1999: 209-210; Üreten 2006.

¹² It is worth mentioning that the pig phalanges were found during the excavations in the Demeter sanctuary

the last offerings presented to the goddess. However, the bronze coins, arrowheads and phalanx bones put under the throne base were the first offerings to the statue. All of the coins founded in niche, on the goddess skirt (Fig. 14.1) and under throne base (Fig. 14.2) are dated last phase of Mithradates VI Eupator. For the dating of coins which belongs to Amisos mint, F. de. Callataj (Callataj 2007: 282) suggests 90-85 BC and SNG BM Black Sea suggests 85-65 BC (SNG BM Black Sea 1993: Plate XLIV). These dates are the most important references for the time placing the Kybele statue and the time span for her worship in Kurul Fortress.

The archaeological materials and written sources indicates the existence of various cults originated from Anatolia, Iran and Greece in the Pontic Kingdom. Even though these cults are parts of the ideological propaganda of the royal family¹³, they were eventually embraced, gaining local characteristics to the Pontic geography. The Pontic kings, based on the idea that religious authority would strengthen the political power, cared about the cults related to the military matters, such as battle, victory, army and heroic deed, attributed with rebirth or immortality. It is considered that this new religious ideology came into prominence, particularly within the frame of unification policy of Mithradates VI pretending to be the savior of the Greeks and to unite and put all cities in Anatolia and the Black Sea under a single authority (Saprykin 2009: 249-255). Accordingly, Mithradates VI preferred Dionysos, the son of Zeus, who is worshipped both in Anatolia and the Greek world, as his personal god (Arslan 2007: 125; Saprykin 2009: 250-251).

During the reign of Mithradates VI, Hellenic elements became more important in the deification of the king, especially in the eyes of the ancient Greek people. As a result of this propaganda, Zeus, Ares, Perseus, Apollon, Athena, and Heracles, along with Dionysos, were also venerated during the reign of Mithradates VI. The coins found in the Kurul excavations¹⁴ equally demonstrate the cults surrounding these gods. Kybele, the Mother Goddess of Anatolian origin, was apparently worshipped as the protector of cities, city walls, and power in the Pontic world and this rare discovery attest to a particular conceptualization of a deity of Anatolian origin in the area. The on-going research at the Kurul Fortress, Ordu will no doubt continue to make significant contributions to the archaeology of Anatolia and the Pontic region.

in Caunus, Alpagut 2017. If the phalanges from Kurul belong to pigs, symbolizing fertility in the ancient cults will come to light after zooarchaeological investigations completed.

¹³ Mithradates VI claims his paternal ancestor to be Kyros, the Persian King, and his maternal ancestor to be Alexander and Seleukos I Nikator, Arslan 2007: 123.

¹⁴ For detailed review about the coin findings from Kurul Fortress, see the article by Şenyurt – Akçay 2016: 235-238, Lev. 12.

Bibliography

- Akçay, A. 2015
“Ovaören-Yassihöyük’den Bir Yarı İkonik İdol”, *Arkeoloji ve Sanat* 149: 47-54.
- Alpagut, A. 2017
“Kaunos Demeter Kutsal Alanı’ndan Ele Geçen Domuz Kemikleri Hakkında İlk Gözlemler”, M. Doyran – B. Ö. Kleine – U. Çörtük – S. Özene (eds.), *Uluslararası “Anadolu’da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri” Sempozyumu*, Ankara: 15-18.
- Albright, W. F. 1928-29
“The Anatolian Goddess Kubaba”, *Archiv für Orientforschung* 5: 229-231.
- Arslan, M. 2007
Mithradates VI, Eupator Romanın Büyük Düşmanı, İstanbul.
- Atasoy, S. 1997
Amisos. Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent. Samsun.
- Bittel, K. 1983
Hattuscha Hauptstadt der Hethiter, Geschichte und Kultur einer altorientalischen Großmacht, Köln.
- Bøgh, B. 2007
“The Phrygian Background of Kybele”, *Numen* 54: 304-339.
- Bøgh, B. 2012
“Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of Cities”, *Numen* 59: 32-67.
- Callataj, F. de. 2007
“La révision de la chronologie des bronzes de Mithridate Eupator et ses conséquences sur la datation des monnayages et des sites du Bosphore Cimmérien”, A. Bresso – A. Ivantchik – J. L. Ferray (eds.), *Une Komé Pontique Cities Grecques, Sociétés Indigènes et Empires Mondiaux sur le Littoral Nord de la mer Noire*, Bordeaux: 271-308.
- Dexter, M. R. 2009
“Ancient Felines and the Great-Goddess in Anatolia: Kubaba and Cybele”, S.W. Jamison – H. C. Melchert – B. Vine (eds.), *Proceedings of the 20th Annual UCLA Indo-European Conference, Los Angeles, October 31-November 1, 2008*, Bremen: 53-68.
- Diler, A. 2017
“Kaunos/Kbid Tanrı Kültleri ve Kült Alanları Üzerine Bazı Notlar”, M. Doyran – B. Ö. Kleine – U. Çörtük – S. Özene (eds.), *Uluslararası “Anadolu’da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri” Sempozyumu*, Ankara: 165-194.
- Doksanaltı, E. – A. Aslan 2012
“Karadeniz’de Antik Bir Ada Yerleşimi: Aretias-Khalcheritis Adası”, B. Söğüt (ed.), *Stratonikeia’dan Lagina’ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, İstanbul: 219-239.
- Doyran, M. 2017
“Kaunos Demeter Kutsal Alanı’nda Thesmopharia Bayramının İzleri”, M. Doyran – B. Ö. Kleine – U. Çörtük – S. Özene (eds.), *Uluslararası “Anadolu’da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri” Sempozyumu*, Ankara: 1-14.

- Dönmez, Ş. 2014
“Kuzey-Orta Anadolu’da Yeni Bir Arkeolojik Keşif: Oluzhöyük Kubaba (Matar Kubileya) Tapınağı (Kızılırmak Kavsi İçinde Ana Tanrıça İle İlgili Güncel Bulgular)”, A. Özfirat (ed.), *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, Veli Sevin’e Armağan*, İstanbul: 289-304.
- Erol, A. F. 2006
“The Mother Goddess: Analyzing Her Feature as a City Protector”, *Cult and Sanctuary through the Ages Slovakia*, *Anodos* 6/7: 173-185.
- Erol, A. F. 2013
“Ordu İli, Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüze Araştırması 2011”, 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2: 183-196.
- Erol, A. F. 2015
“Ordu İli Fatsa İlçesi Cingirt Kayası Kazısı 2013”, 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1: 383-400.
- Erol, A. F. 2016
“Fatsa İlçesi Cingirt Kayası Kazısı 2014”, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2: 559-572.
- Hansen, M. H. – T. H. Nielsen 2004
An Inventory of Archaic and Classical Poleis, Oxford University Press, New York.
- Hawkins, J. D. 1981
“Kubaba at Karkamış and Elsewhere”, *Anatolian Studies* 31: 147-176.
- Hawkins, J. D. 1983
“Kubaba”, *Reallexikon der Assyriologie* 6: 257-261.
- Hawkins, J. D. 2000
Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions: Inscriptions of the Iron Age, Volume 1 (Untersuchungen Zur Indogermanischen Sprach- Und Kulturwissenschaft, N.F.8.1), Berlin.
- Højte, J. M. 2009
“The Administrative Organisation of the Pontic Kingdom”, J. M. Højte (ed.) *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Aarhus: 95-108.
- İşık, F. 1999
Doğa Ana Kubaba, Tanrıçaların Ege’de Buluşması, İstanbul.
- Johnston, P. A. 1996
“Kybele and Her Companions on the Northern Littoral of the Black Sea”, E. N. Lane (ed.), *Cybele, Attis and Related Cults, Essays in memory of M. J. Vermaseren*, Leiden: 101-116.
- Krapivina, V. – P. Diatropov 2005
“An Inscription of Mithradates VI Eupator’s Governor from Olbia”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 11: 167-180.
- Laroche, E. 1960
“Koubaba, Deesse anatolienne, et le probleme des origines de Cybele”, *Elements orientaux dans la religion grecque ancienne*, Colloque de Strasbourg 22-24 mai 1958, Paris: 113-128.
- Lazeranko, I. – E. Mircheva – R. Encheva – D. Stayanova – N. Sharankov 2013
The Temple of the Pontic Mother of Gods in Dionysopolis, Slavena.
- Mellink, M.J. 1983
“Comments on a Cult Relief of Kybele from Gordion”, R. M. Boehmer – H. Hauptmann (eds.) *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien: Festschrift für Kurt Bittel*, Mainz: 349-360.
- Naumann F. 1983
Die Ikonographie der Kybele in der Phrygischen und der griechischen Kunst, Tübingen: Wasmuth.
- Neve, P. 1982
Büyükkale, Die Bauwarge, Graubungen 1954-1966, Berlin.
- Nielsen, T. H. 2002
“Phrourion. A Note on the Term in Classical Sources and in Diodorus Siculus”, F. Steiner (ed.), *Even More Studies in the Ancient Greek Polis*, Stuttgart.
- Rein, M. J. 1996
“Phrygian Matar”, E. N. Lane (ed.), *Cybele, Attis and Related Cults, Essays in memory of M. J. Vermaseren*, Leiden: 223-237.
- Roller, L. E. 1999
In Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele, Berkeley.
- Roller, L. E. 2007
“Frig Dini ve Kült Uygulamaları/Phrygian Religion and Cult Practise”, T. F. Sivas and H. Sivas (eds.), *Friglerin Gizemli Uygarlığı/The Mysterious Civilization of the Phrygians*, İstanbul: 141-148.
- Roller, L. E. 2012
“Frig Dini ve Kült Uygulamaları/Phrygian Religion and Cult Practise”, T. F. Sivas – H. Sivas (es.), *Frigler Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde/Phrygians, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*, İstanbul: 202-233.
- Rusyaeva, A. S. 1992
Religija i kulty antichnoi Olbii, Kiev.
- Saprykin, S. 2009
“The Religion and Cults of the Pontic Kingdom: Political Aspects”, *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, BSS 9, J. M. Højte (Ed.), Aarhus, 2009: 249-276.
- SNG BM Black Sea 1993
Sylloge Nummorum Graecorum, Vol. IX, The British Museum Part 1: The Black Sea, London.
- Summerer, L. 1999
Hellenistische Terrakotten aus Amisos: ein Beitrag zur Kunstgeschichte des Pontosgebietes, Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- Summerer, L. 2006
“Die Göttin am Skylax. Ein monumentales hellenistisches Felsrelief in Nordanatolien”, *AA* 2006/1: 17-29.
- Summerer, L. 2014
“Topographies of worship in northern Anatolia”, T. B. Nielsen (ed.), *Space, Place and Identity in Northern Anatolia*, Stuttgart: 189-213.
- Summers, G. – F. Summers 2012
“Kerkenes Dağ”, *Frigler, Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde/Phrygians, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*, T. F. Sivas ve H. Sivas (Ed.), İstanbul: 162-183.
- Strab.
Geographika, (Çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.

S. Yücel ŞENYURT – Atakan AKÇAY

Şenyurt, S.Y. 2015

“Kurul Kalesi Excavations: Archaeological Contributions to the Pontic Kingdom of Mithridates VI Eupator”, R. Frezer, (ed.) *Contacts, Migrations, and Climate Change Conference Brochure*, Prague: 12.

Şenyurt, S.Y. – Akçay, A. 2016

“Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler/Kurul Castle (Ordu) Preliminary Assessment on the Mithridates VI Period Settlement, *Seleucia VI*: 221-248.

Tüfekçi Sivas, T. 2000

“Ana Tanrıça/Matar Kubileya Kültü İle Bağlantılı Phryg (Frig) Kaya Altarları Üzerine Yeni Gözlemler”, ed.? *Sanat ve İnanç Sempozyumu*, İstanbul, 2000: 335-353.

Üreten, H. 2006

“Mamurt Kale’de Meter Aspordene Kültü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46, 1: 2011-222.

Vassileva, M. 2001

“Further Considerations on the Cult of Kybele”, *Anatolian Studies* 51: 51-63.

Vermaseren, M. J. 1987

Corpus Cultus Cybelae Attidisque. 1. Asia Minor. Leiden.

von Gall, H. 1967

“Zu Den Kleinasiatischen Treppentuneln”, *AA* 82: 504-527.

Pisidian-Greek-Roman: Acting out communal identity on the Upper Agora of Sagalassos¹

Peter TALLOEN²

Keywords: Sagalassos, Pisidia, Agora, Urbanisation, Cultural Identity

In Antiquity, public space was used as part of the construction of cultural identities which could be multi-faceted. The Upper Agora of the Pisidian city of Sagalassos (SW Turkey) was such a dynamic space with a rich collection of images, inscribed texts and monuments that contributed to the construction of local and regional identities. It was the space where, through the use of monuments, images and symbols, these identities were acted out in a memory theatre that served to remind the community of who they were. By examining the constituting monumental elements of the agora, this paper project aims to establish the successive waves of urbanisation, their role in the articulation of different identity-aspects, and the impact of empire on these processes.

Anahtar Kelimeler: Sagalassos, Pisidia, Agora, Kentleşme, Kültürel Kimlik

Antik Çağ'da, kamusal alanla çok yönlü olabilecek kültürel kimliklerin inşasının bir parçası olarak kullanılmıştır. Pisidia kenti Sagalassos'un (Türkiye'nin GB) Yukarı Agorası, yerel ve bölgesel kimliklerin inşasına katkıda sağlayan zengin bir betim, yazılı metinler ve anıtlar koleksiyonu içeren dinamik bir mekândı. Anıtların, imajların ve sembollerin kullanılması yoluyla, bu kimlikler, topluluğa kim olduklarını anımsatmaya hizmet eden bir bellek tiyatrosu idi. Agoranın anıtsal temel unsurlarını inceleyerek, bu çalışma, kentleşmenin birbirini izleyen dalgalarını, farklı kimlik yönlerinin eklenmesindeki rollerini ve imparatorluğun bu süreçler üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır.

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 27.09.2017 Kabul Tarihi: 11.10.2017

² Peter TALLOEN: Sagalassos Archaeological Research Project, Department of Archaeology, University of Leuven, Blijde Inkomststraat 21 Box 3314, 3000 Leuven – BELGIUM; peter.talloen@kuleuven.be.

Introduction¹

In the *Anabasis of Alexander the Great* by the Roman historian Flavius Arrianus (c. 86–160 CE), Sagalassos is described as “not a small city, inhabited by Pisidians who were thought to be the most warlike of this warlike people” (*Anabasis Alexandri*, I, 28). The capture of Sagalassos by Alexander in 333 BCE to which this quote refers – a fact which its citizens would commemorate with a civic bronze issue exactly 600 years later (Talloen 2015: 77) – meant the appearance of the local community on the stage of history and its incorporation into the Hellenic world. Yet, the earliest phases in the settlement history of the site are still poorly known in archaeological terms. It is one of the research aims of the CORES project (www.iap-cores.be) to fill this lacuna. Within the framework of this project, archaeological research focusses on the Upper Agora of Sagalassos as an architectural mirror of the process of urbanisation and community formation that unfolded at the settlement.

The Upper Agora of Sagalassos (Fig. 1) has been the object of archaeological investigation since 1993 (Waelkens *et al.* 1995). As the beating heart of the civic centre, which provided the stage for the familiar fusion of commerce, politics and cult that characterised ancient urban life, the agora was the space for the creation, display and perpetuation of a community’s identity; urban development, as manifest at this square, was one of the tools used in this process (Raja 2012). According to the theoretical framework for the study of space proposed by Hillier and Hanson (1984) the way that buildings are placed in space, their relationships as well as their architectural contexts, reflect the processes and the elements that shape society. Therefore, the study of a public space like the agora provides a means to understand deeper changes in the structure of ancient societies.

The establishment of the built-up landscape of ancient cities was obviously not a single event but a long-term process with shifting focal points and nodes of activity that were continuously developing and taking on new negotiated meanings, as the values and aesthetics of society changed around them. The state of the agora, as it has been unearthed by the archaeologists, is therefore the product of centuries of monumental accretion, making it an excellent vehicle for a diachronic study of urban development. Moreover, if we accept that the construction, preservation and erasure of monuments were wilful acts, the result of decision and compromise, we are in a position to approach the rationale behind the dynamics of urbanisation that these acts represent, as well as the identity of the community responsible for it (Zanker 2000). Identity is understood here as cultural identity, “the self-conscious recognition by a group of individuals of commonalities that emerge through their conformity to similar ways of acting and being . . . the possession in similar

¹ This research is supported by the Belgian Programme on Interuniversity Poles of Attraction (IAP 07/09), the Research Fund of the University of Leuven (GOA 13/04), and Projects G.0562.11 and G. 0637.15 of the Research Foundation Flanders (FWO).

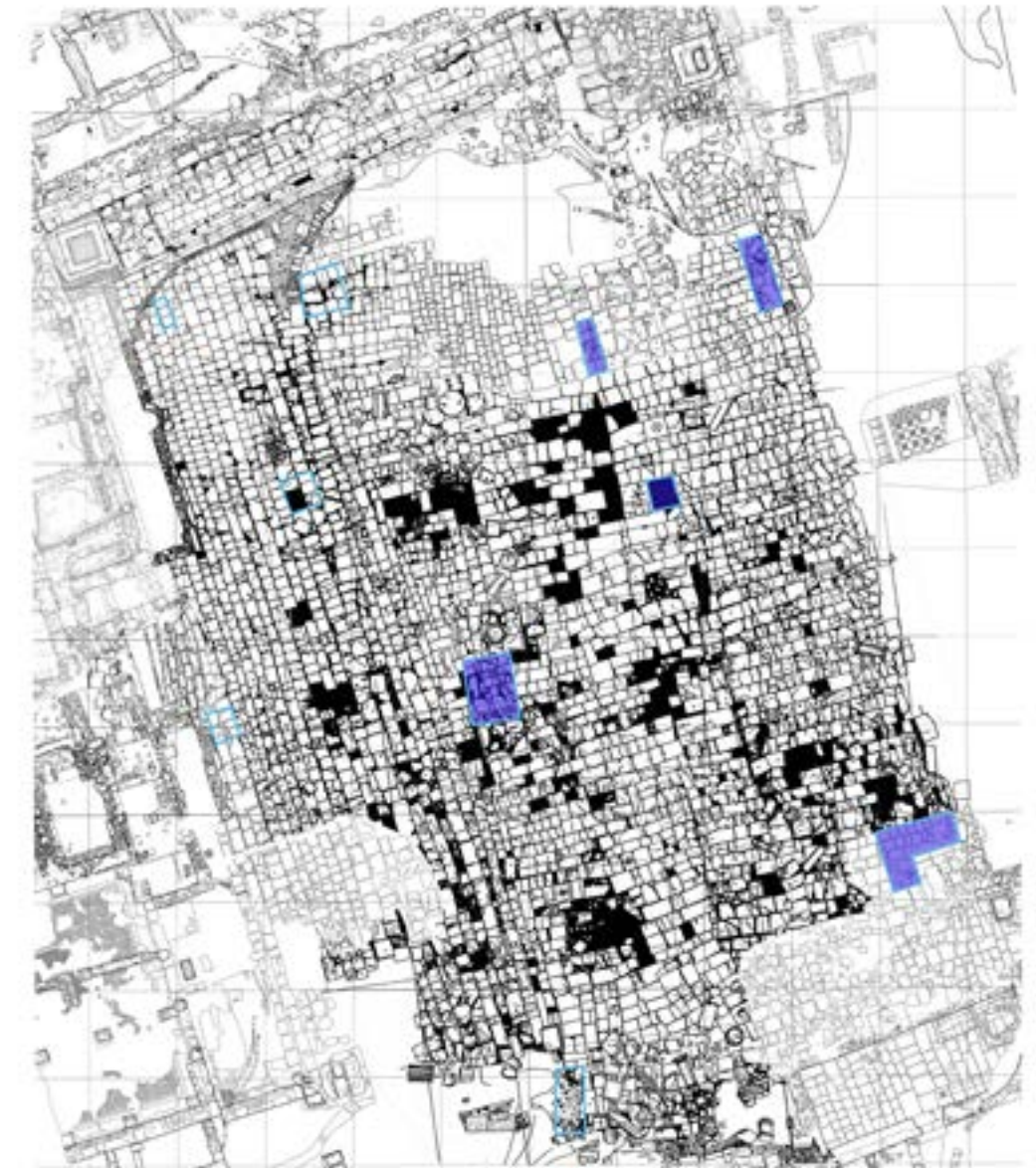

Fig. 1: Plan of the Upper Agora of Sagalassos with indication of the control excavations and the (shaded) trenches where stratified Hellenistic material was found (Sagalassos Project); the grid has a side of 5m.

cultural traits, such as language, styles of dress, personal adornment, material objects and particular ways of behaving” (Grahame 1998: 159). Investigation of the monuments on and around the agora, the public signboard of the local community, should allow us to distil this collective cultural identity.

It is equally clear that this urban development did not occur in isolation but with reference to a larger whole. During the period under consideration, being the Hellenistic and Roman Imperial periods, Sagalassos became part of two such larger entities, namely the

Fig. 2: View of the pit (locus 140) dug into the ophiolitic clay (locus 143), and of the overlying foundations of an honorific monument on the Upper Agora (Sagalassos Project).

Greek world and the Roman Empire. As the place where social hierarchy, social networks and relationships were reflected in the most dramatic way, the study of the development of the agora during these periods can be very important in our attempt to understand the process of the incorporation into these political and cultural entity, a process that can be aptly summarised as the impact of empire.

Parallel to the increase in the number of monuments, there was an accumulation of identities. The communal identity reflected by the urban landscape was elaborated and transformed as the latter accumulated successive layers of monumentality over the course of classical antiquity. Susan Alcock (2002) demonstrated how people selectively used and manipulated the landscape of the earlier past, shaping the memory of the community, as part of the construction of identities. This collective memory was dynamic: people remembered (or forgot) their past according to the needs and stimuli of their present. The Upper Agora of Sagalassos was such a commemorative landscape with a rich collection of images, inscribed texts, and monuments that reflected and contributed to the construction of local and regional identity, or rather identities. It was the space where, through the use of monuments, images and symbols, identities were acted out in a memory theatre that served to remind the community at large of who they were: Pisidian, Greek and Roman.

In what follows an overview will be given of the results of the fieldwork that took place on the agora in 2014 and 2015 in the form of control excavations beneath the slabs of the square. Aimed specifically at the investigation of the urbanisation process at Sagalassos, these results contribute to our knowledge of the formation and identity of the local community.

Pisidian

So far, no structural remains have been found on or around the Upper Agora, which could be linked to the pre-Hellenistic settlement of Sagalassos. Few pieces of ceramics, dating between the later 5th and early 3rd centuries BCE, and comparable to the pottery assemblage excavated in the later eastern suburbia of Sagalassos (Poblome *et al.* 2013a) and at the nearby settlement on Düzen Tepe (Vanhaverbeke *et al.* 2010), as well as collected during survey campaigns, both on the site and in the Ağlasun Valley, were found in the control excavations as residual artefacts in later strata (Talloen – Poblome 2016: 114). Although traces of contemporary architecture are currently lacking, these shards suggests the presence of a settlement in the vicinity of the later agora. Given the absence of monumental remains dating to this period anywhere on the site, it probably consisted of vernacular architecture, comparable to what has been uncovered on Düzen Tepe. The latter settlement has been identified as ethnically Pisidian (Vanhaverbeke *et al.* 2010), though it remains difficult to determine what this meant exactly in material terms as ‘Pisidian’ identity is still very much the object of ongoing research. What we can say for the time being in archaeological terms is that Pisidian material culture was not geared towards the Greek world, but grafted upon an Anatolian template, with particular coherence found in the material culture of Central and Southern Anatolia (Daems *et al.* 2017).

Having said that, the control excavations yielded some indications of the economic activities of this settlement. An anomaly that showed up in the geophysical plan of the square, and which was at least 25m long and 5m wide, and more than 1m deep, proved to be a large trench dug into the ophiolitic clay (Fig. 2). Like the clay pits in the central depression of the later potters’ quarter, this trench may have been dug to supply the potters present on the hill side to the south of the agora, in the area of the later *odeion*, during the 3rd century BCE (Poblome *et al.* 2013b), and to provide the local mudbrick architecture with building material. The pottery from the back-fill of this pit provided a *terminus post quem* of c. 200 BCE for this operation (Talloen – Poblome 2016: 115-116).

Thus, the character of the pre-Hellenistic settlement at Sagalassos remains elusive. Research in the wider region has shown that, with the possible exceptions of the sites of Panemoteichos (Aydal *et al.* 1997) and Düver (Kahya 2012) which apparently received some monumental structures during the late Iron Age, there does not appear to have been a local tradition of monumental architecture prior the 3rd century BCE. Therefore, we may contend that Sagalassos, like much of the region, was certainly not urbanised in an architectural sense at the time of Alexander.

Greek

Previous research has established that the *polis* – a model of social and political organisation predominant throughout the Greek world (Hansen 2006) – became adopted in

Pisidia during the Hellenistic period following its incorporation into the empire of Alexander and the successor kingdoms (Mitchell 1991; Waelkens 2004; Vanhaverbeke – Waelkens 2005). As the colonies of Seleukeia, Apollonia, Apameia and Antiocheia, which were founded in and around the region by the Seleucid overlords during the 3rd century BCE (Cohen 1995), will undoubtedly have exerted influence on the indigenous communities, it is perhaps possible to attribute this evolution in part to the Hellenistic rulers. Yet, earlier studies have shown that the adoption of some form of the *polis* model in Pisidia was mainly the result of local initiative, of the interaction between the local communities themselves, in order to allow them to participate in the expanding network of *poleis* of which they had become part (Vanhaverbeke – Waelkens 2005).

Every *polis* had an agora or public square that served as the heart of the nucleated settlement, where all central functions of the city-state were represented: political meetings, religious festivals, and markets. It thus constituted the spatial core for the innovative process of monumental urbanisation (Hölscher 2012). Given its central importance in the functioning of the *polis*, as central location for the gathering of citizens, the creation of the agora at Sagalassos bears testimony to its foundation as a city-state. One could even contend that the key to origin of the city lies there. So far, though, the early history of the square and its original architectural form were poorly understood.

The recent control excavations yielded floor substrates in several locations containing pottery which suggests an arrangement of the area as a square dating back to the beginning of the 2nd century BCE (Talloen – Poblome 2016: 117-118). The spread of this Hellenistic pottery (Fig. 1), as well as the positioning of adjacent buildings which can be dated to the Hellenistic period, suggest a roughly 40m long (north-south) and 25m wide (east-west) open area during the 2nd and 1st centuries BCE. The earliest arrangement as a public square took the form of an open space with a surface of beaten earth and small limestone fragments; the ceramics from its floor substrate, datable to the late 3rd – early 2nd century BCE, provide a *terminus post quem* for this arrangement. The early 2nd century BCE thus appears to constitute the start of the urbanisation process at the central city square.

It was probably also at this time that a Hellenistic reconciliation agreement (Vandorpe 2000 and 2007) stipulating that rebellious guards were to be subjected to divine justice, was published in Greek language and fashion (i.e. monumental writing), to be put on display at or near the agora, where legal hearings were held. It not only indicates the existence of a 'Greek' type of law code but it also mentions *dikastai* who are thought to be a court of judges in this instance, besides a council of *archontes*, who can probably be identified as the chief magistrates of the city. This agreement appears to have remained on display for the whole community to see until late antique times when it, together with other building elements of monuments that once embellished the city square, was incorporated into a wall of a commercial building in the northeast corner of the square (Waelkens *et al.* 2000: 304; Lavan 2013: 320-326). It thus constitutes a nice example of how monuments of the past continued to contribute to the identity of the later community. Furthermore, the text

points to the use of Greek by the upper classes of society, at least from the early 2nd century BCE onwards, although it should be underscored that it was drafted in bad Greek and that none of the 24 people mentioned in the inscription had a Greek name. In any case, it constitutes a sign of a Greek style of politics and government at this time, a sign of a 'democratised' *polis*.

Being a *polis*, however, required more than the mere adoption of Greek institutions. It also involved the introduction of buildings, which housed those institutions and expressed the underlying socio-political transformations. The emphasis on monumental public buildings is important and distinctive, for Hellenised cities were marked out as such not only by their political status but also by the nature of their civic architecture (Mitchell 1993: 80; Mitchell – Vandeput 2013: 102).

As the setting for (some of) the meetings of the assembly of citizens or *demos*, which exercised popular control over the council and magistrates, the city square was a political centre around which the political institutions and the buildings in which they resided were concentrated. Provisions for meetings of the city council or *boule*, for example, were made immediately to the west of the public square in the form of a council house or *bouleuterion*. It was dated on the basis of its architectural decoration to the early 1st century BCE (Waelkens 2004: 455) but recent test soundings indicate a date at the beginning of our era (Talloen – Poblome 2016: 124-127) implying a different meeting place for the council during the Hellenistic period, possibly on the square itself.

Besides political buildings, other public constructions inspired by Hellenic prototypes appeared in the Pisidian urban centres from the 2nd century BCE onwards and concentrated around the *agorai* (Mitchell 1991). These included so-called market buildings, *stoa*-like structures with rooms, located below and behind the colonnades, for the storing and exchange of (food) supplies (Köse 2005). A rectangular building with two storeys, delimiting the Upper Agora to the east, which is currently being investigated, has been identified as such a market building (Talloen – Poblome 2016: 118-119; Fig. 3). This type of structure, used not only for trade but also for the storage of local agricultural produce collected as taxes, indicates a well-organised society conversant with the principle of communal storage and redistribution. It illustrates how *autarkeia* or economic self-sufficiency was as much sought after by a city-state as political autonomy.

As a centre of public cult, the agora not only provided a stage for ritual purposes, like processions, banquets and sacrifices, but it was also dominated by sanctuaries, as exemplified by the Doric Temple. This *distylos in antis* temple – the first known Greek-style sanctuary to be built in the city – was located on an elevation overlooking the square and has been stylistically dated to the second half of the 1st century BCE (Waelkens *et al.* 2000: 217-246). This construction date, however, suggests that the renowned Greek temples appeared rather late in the region compared to other architectural elements of the city-state (Talloen 2015: 108).

Also the Greek centre for education, the *gymnasion*, will have been among the public

Fig. 3: View of the arches of Claudius and the honorific columns at the southern entrances to the Upper Agora, and the south façade of the adjacent Market Building (B. Vandermeulen).

buildings appearing in the Pisidian cities. At this institution young Pisidians could not only pick up the essentials of Greek *paideia* but also pursue athletic activities, which represented in and of itself a claim to Greek cultural identity (van Nijf 2001). A large open space, situated to the east of the Upper Agora and surrounded by Doric porticoes dated to the early Roman Imperial period, is a likely candidate for the *gymnasion* at Sagalassos (Waelkens 1993: 45) but its origin remains unclear.

As this brief overview demonstrated, the Pisidian settlement of Sagalassos reinvented itself as a ‘Greek’ city centred on the Upper Agora during the 2nd and 1st centuries BCE. The adopted Hellenic architectural models show a distinctive pattern of structures that were intended to safeguard or formulate the city’s independence and self-sufficiency: together with fortifications, the council house was an obvious symbol of political autonomy (*autonomia*), while a possible market building stood for economic independence (*autarkeia*); other typical buildings were a *gymnasion* for educating the future citizens (*paideia*), and a temple where to perform the actions appropriate to the deities of the civic pantheon (*eusebeia*). Their modest architectural decoration places the emphasis on function rather than representation, serving the needs of the community. Less tangible constituents of identity such as myths lend further weight to this aspiration for Greek identity, as indicated by the selection of Lakedaimon, the mythical forefather of the Spartans, as legendary city founder of Sagalassos, an invented tradition propagated by numerous civic bronze issues with his effigy from the early Roman Imperial period onwards (Talloen 2015: 190-191).

At first glance, the local, ‘Pisidian’ past does not seem to have played any part in this monumentalisation, consisting of Hellenic types. Does this mean that those elements of society that negotiated the new cultural identity manifest in the monuments apparently choose to forget, relinquishing elements of their indigenous past in favour of an exclusively Hellenic identity? Future investigation of the monuments mentioned above will shed further light on the ‘thoroughness’ of this Hellenisation process. Religious practices, for example, were key to the cultural identity of the performing community as cults were an integral part of a city’s self-representation, used to represent the community to its citizens and neighbours (Talloen 2015: 141-143). The relatively late construction date of the Doric Temple at Sagalassos implies the continuing presence of less monumental cultic installations, possibly rooted in the indigenous tradition (Talloen 2015: 148-149). Can this be seen as a sign for religious conservatism? Planned control excavations within the former *temenos* of the Doric Temple will most probably yield some of the material residue of the ritual activities taking place there, which can help to clarify the indigenous and/or Hellenic character of the cult.

Already one element deviant from the traditional Hellenic architectural programme can be singled out, namely the common use of weaponry as a decorative motif on public and funerary monuments at Sagalassos, which is held to reflect the notorious warlike nature of the Pisidians (Waelkens 2004: 459). The presence of the warrior deities Athena and Ares in the architectural decoration of the council building should be seen in the same light: they were watching over the autonomy of the city. While the presence of Athena can still be explained as a result of Hellenic influence which made the goddess as Athena Boulaia, a protectress of political institutions (Talloen 2015: 111), that of Ares is far less obvious in such a context. The attendance of the god can probably be attributed to his identity as a deity with indigenous roots who was worshipped throughout the region, a popularity that was not that common in the Greek world (Talloen 2015: 96-97). This

predilection for weaponry and warlike deities, something that conforms to the characterisation of the locals by ancient authors like Xenophon (*Anabasis*, I, 2.8), Strabo (*Geographica*, XII, 7.2-3) and Arrian (see above), may indicate that a Pisidian identity was not necessarily a strictly ethnic identity but one based on a shared heroic past. In any case, the reliefs of Ares and Athena testify to the fact that the community of Sagalassos still took pride in its reputation as a warlike people, and contributed to their own mythogenesis.

Roman

This bellicose nature of the Pisidians had given many of their overlords a headache. So when Amyntas, the king of Galatia and a client of the Romans, died on campaign in the region in 25 BCE trying to put out the last centres of resistance to his rule, the emperor Augustus stepped in and incorporated the region into the Roman Empire. To subdue Pisidia once and for all, he devised a strategy which involved the foundation of a number of colonies of Roman veterans in and around the area, at Pisidian Antioch, Komama, Kremna, Olbasa and Parlais and the construction of a road – the so-called *Via Sebaste* or Imperial Road – which connected some of these colonies and encircled this troublesome region (Talloen in press).

Following the imperial annexation of Pisidia, Sagalassos came to enjoy the benefits of the *Pax Romana* and witnessed a period of urban expansion and intense building activity (Waelkens 2002), which also had its impact on the Upper Agora. During the 1st century BCE, the square had already been enlarged towards the west by some 12.5 m, which caused the terrain to the west of the agora to be levelled by excavating the virgin soil of ophiolitic clay and the underlying weathered ophiolitic bedrock. The pottery found on top of those excavated natural deposits and dated to the second half of the 1st century BCE, provides a *terminus ante quem* for this operation (Talloen – Poblome 2016: 120-121).

Shortly afterwards, at the beginning of our era, c. 12 m high honorific columns carrying statues of local noblemen were erected in the four corners of the square (Fig. 3). Such commemorative columns were used to honour achievements and to magnify the status of the honoured person whose statue was placed on top (Waelkens *et al.* 2011: 84-87). Whether the monuments were granted to these members of the elite for their role in the rearrangement of the Upper Agora is not clear, but they are among the earliest honorific monuments recorded in the city. Together with the remnants of other early Roman Imperial monuments found in the central part of the agora (Talloen – Poblome 2016: 121-124), they mark a significant evolution in the use of the square.

From the late Hellenistic period onwards, the administration of cities was increasingly left to a small hereditary minority, the notables, who used their personal fortunes to run state services, receiving increasingly conspicuous forms of honour in exchange (Zuiderhoek 2011). These honours often took the shape of monuments erected on and around

the city square, with inscriptions recording the names and deeds of the elite families. These instances of monumental writing highlighted the patriotic qualities of the notables as they performed as civic magistrates, caring benefactors or pious priests. Their sons, like Arnestes, son of Admon and victor in the Klareian games during the second half of the 1st century CE (Devijver 1996: 133), were represented as cultural prodigies or victorious athletes, and their wives and daughters, like Ias, daughter of Krateros (Lanckoronski 1892: n° 218) as models of female virtue and traditional family values. Such imagery helped to create a social distance that differentiated the notables within their communities. Thus, the agora, a meeting place of the popular assembly, assumed a new socio-political role as a display case for the elite, becoming a stage on which the leading members of society could compete for symbolic capital in the form of obligation, gratitude, prestige and personal loyalty, on which they relied as a source of social empowerment.

Sometime afterwards, during the second quarter of the 1st century CE, the square was paved over, receiving a surface of limestone slabs which still remains in place today (Talloen – Poblome 2016: 132-133). Moreover, it also became formally defined and enclosed architecturally at this time through the construction of porticoes on three sides, a monumentalisation of public squares in Asia Minor that enjoyed a great popularity during the Roman Imperial period (Pont 2010: 181-186).

Another ideological force driving the multiplication of monumental structures at this time was local identity building, an increasingly important social paradigm in the globalising context of the Roman Empire (Revell 2009). To this end several sanctuaries for poliad deities – the distinguishing sign boards of every city and the sacred core of its identity – were constructed, like the shrine of the goddess Tyche erected on the south side of the agora. The importance of this baldachin monument for the identity of the city is proven by its appearance on civic coin issues and its continuing popularity into Late Antiquity, resulting in a conversion of the pagan sanctuary into a dynastic shrine for late antique rulers (Talloen – Waelkens 2004: 188-191).

On the opposite northern side of the agora, Dionysos saw his cultic importance underlined through the construction of the Antonine nymphaeum, of which the sculptural programme and the architectural decoration were dedicated to his person (Talloen 2015: 187-188). This typically Roman type of fountain, executed in the decorative ‘imperial’ construction style (Thomas 2007), was built during the reign of Marcus Aurelius (161-180 CE) most probably by Titus Flavius Severianus Neon, one of the greatest benefactors of the city (Waelkens *et al.* 2011: 121). It replaced an unknown earlier source of water as implied by the early Imperial terracotta water conduits that were found under the pavement of the agora, leading away from the location of the later nymphaeum (Talloen – Poblome 2016: 132). This monument constituted another essential element in the identity of the community as indicated by a coin type representing the statue of Dionysos which was probably issued on the occasion of its inauguration, and by the fact that it was turned into a dynastic monument of the founding family in late antiquity, perpetuating the memory

of the Neon family (Waelkens *et al.* 2011: 126-127). Interestingly, the Dioskouroi, a divine twin with clear indigenous roots (Talloen 2015: 71 and 99), were present in the sculptural decoration of both buildings, again adding some Pisidian flavour to the conveyed message.

So far this paper highlighted the impact of local socio-cultural developments on the architectural record of the agora during the Roman Imperial period. Yet, the people of Sagalassos were of course not blind to the new political reality of the Roman Empire. In order to accommodate the new order of power, numerous monuments were put up to emperors or their representatives, characterising the agora as a platform for contact with the imperial authorities. Public monuments stressing the alliance with Rome were erected by the local elite to curry favour with the imperial authorities and to simultaneously gain the support of the wider population, thus reinforcing the collective identity.

From the very beginning of Roman rule, the Sagalassians displayed their commitment to the Empire, as indicated by the colossal statue for Marcus Lollius, the first governor of the newly founded province of Galatia during the reign of Augustus, who was honoured as the patron of the community (Eck – Mägele 2008). Roman power and its personification, the emperor, were most noticeably absorbed into civic life through the imperial cult with its plethora of imperial sanctuaries, images and festivals (Talloen – Waelkens 2004). The Upper Agora was one of the main venues for this veneration as demonstrated by the two gates in the shape of a triumphal arch – a distinctively Roman structure – that were built in honour of the emperor Claudius at the southeast and southwest entrances to the square (Fig. 3). Typically, the friezes of the arches were decorated with symbols of military prowess, including a Macedonian shield, a helmet, a cuirass, a club and greaves, adding again some *couleur locale* to this imperial monument. The Sagalassians thus combined their legendary past with the recognition of the imperial present. Other imperial images erected on or near the agora during the first two centuries CE included those of Vespasian, Hadrian and Marcus Aurelius (Eich *et al.* in press).

Through such responses to external stimuli, the square was geared up in establishing the city as the regional centre. The success of Sagalassos in this communication strategy is reflected by its *proteia* and *neokoros* titles, much vaunted on its monuments, which allowed it to assert its primacy over the other cities of the region (Talloen 2015: 314-317). They are proclaimed, for instance, on the base for the effigy of Caracalla erected on the Upper Agora by “the city of the Sagalassians, first of Pisidia, friend and ally of the Romans”, in 212 CE. The surge in monuments for this emperor throughout the region at this specific time can possibly be linked with the *Constitutio Antoniniana*, the edict that granted Roman citizenship to all free men in the Roman Empire (Talloen 2015: 172-173). If so, the monument can be seen as sign of the importance given to Roman citizenship by the local community, an asset which still carried some cachet at the beginning of the 3rd century CE, especially in the eastern provinces where it was far from ubiquitous even among the local elites (Garnsey 2004: 134 and 138).

Such imperial loyalties and local patriotism were not mutually exclusive and created

multi-faceted identities. We already saw how the inscriptions found on the agora characterised the city square as a showcase of the local elite who appeared on the public stage as patriotic citizens, steeped in Greek *paideia*. The notables were not only represented there as local stakeholders, but also as ‘citizens’ of the Empire through the display of their Roman names, their imperial relationships with emperors and governors, and their imperial offices. This is exemplified by a final example of monumental accretion cited here, the early 3rd century statue base for Claudius Dometillianus Proculus, a priest of the ancestral god Dionysos and a senator of Rome, who received an honorific statue on the Upper Agora, erected by his fatherland in gratitude for his loyalty to the city (Lanckoronski 1892: 229 n° 212).

Conclusion

The aim of this paper was to demonstrate how the study of urban development at Sagalassos, more particularly of the area of the Upper Agora, can contribute to our knowledge of the collective identity of the local community, based on the premise that inferences about communal identity can be drawn from the nature of urban development. All public building projects would have been approved by the civic administration, confirming that these were appropriate expressions of the communal identity. The identity acted out was not an ethnic one but a cultural one, which had several aspects between which the community could switch back and forth.

Recent fieldwork has shown how this Pisidian community took the step towards monumentalisation at the end of the 3rd – beginning of the 2nd century BCE through the lay-out of an open square that was to become the multi-functional spatial heart of the community. It did so to comply with the *polis*-model that was spreading in the region at the time. In the course of the 2nd and 1st centuries BCE several monuments were erected around the Upper Agora that manifested a ‘Greek’ way of life in politics, economy, religion, and culture and education. Making use of a developed architectural language through which values could be expressed, Sagalassos profiled itself as a Hellenic city. It assumed its traits which indicates that these were considered fundamental for their communal identity, of which the mythical founder Lakedaimon would become the sign board. The local community stood central to the monumentalisation in the Hellenistic period, as indicated by the collectivist nature of the public architecture of the democratised city.

The process of urban development was brought to the next level during the early Roman Imperial period which saw the infilling of the agora by new monuments. The local elite came to play a central role in the monumentalisation of the square in the Roman Imperial period as the changing configuration of space, characterised by the erection of honorific monuments, reflected the new social oligarchic reality of the community. Furthermore, the reference to the Roman Empire played a key role in the articulation of public space, in the shape of imperial monuments. With such honours for citizens, rulers and

gods, the agora was transformed into an honorific landscape during the Roman Imperial period. In this framework, the tradition of Hellenistic architecture survived, but spatial and architectural elements of contemporary Roman architecture were also present.

Through the conservation and development of the built landscape of the Upper Agora, Sagalassos was confronted with its past and present, and the communal identity was shaped as a result. The multi-layered meanings embedded in the urban landscape were related to the changing nature of civic identities which were continuously being reformulated and reasserted. It was through the repeated use of urban buildings and the adherence to the urban statutes that the civic community not only reproduced local society but also large-scale processes like Hellenisation and Roman imperialism on the local level, without forgoing on the Pisidian past. The concept of identity was multi-layered, the result of the integration of distinct but compatible cultural traditions which contributed to the identity formation of the local community. Each of these levels continued to play its role in the self-identification process of the local community who defined its identity by referring to all three cultural phases: Pisidian, Greek and Roman.

Bibliography

- Alcock, S. 2002
Archaeologies of the Greek Past: Landscape, Monuments, and Memories, Cambridge.
- Aydal, S. – S. Mitchell – T. Robinson – L. Vandeput 1997
“The Pisidia Survey 1995: Panemoteichos and Ören Tepe”, *Anatolian Studies* 47: 141-172.
- Cohen, G. 1995
The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor, Berkeley.
- Daems, D. – D. Braeckmans – J. Poblome 2017
“Late Achaemenid and Early Hellenistic Pisidian material culture from Düzen Tepe (SW Anatolia)”, *Herom* 6.1: 11-47.
- Devijver, H. 1996
“Local elite, equestrians and senators: A social history of Roman Sagalassos”, *Ancient Society* 27: 105-162.
- Eck, W. – S. Mägele 2008
“Kolossalstatuen in Sagalassos. Marcus Lollius und seine politische Machtstellung im Osten als Begleiter des Gaius Caesar“, E. Winter (ed.), *Vom Euphrat bis zum Bosphorus. Kleinasien in der Antike. Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. Geburtstag (Asia Minor Studien 65)*, Bonn: 177-186.
- Eich, A. – P. Eich – M. Waelkens (in press)
Die Inschriften von Sagalassos (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien).
- Garnsey, P. 2004
“Roman citizenship and Roman law in the late empire“, S. Swain – M. Edwards (eds.), *Approaching Late Antiquity: The Transformation from Early to Late Empire*, Oxford: 133-155.
- Grahame, M. 1998
“Material culture and Roman identity: The spatial layout of Pompeian Houses and the problem of ethnicity“, R. Laurence – J. Berry (eds.), *Cultural Identity in the Roman Empire*, London – New York: 156-178.
- Hansen, M.H. 2006
Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State, Oxford.
- Hillier, B. – J. Hanson 1984
The Social Logic of Space, Cambridge.
- Hölscher, T. 2012
“Urban spaces and central places: The Greek world“, S.E. Alcock – R. Osborne (eds.), *Classical Archaeology (Blackwell Studies in Global Archaeology)*, Oxford: 170-186.
- Kahya, T. 2012
“The rock-cut tomb on the Düver Peninsula: an early example from Pisidia and remarks on cultural interactions“, *Adalya* 15: 13-32.
- Köse, V. 2005
“The origin and development of market-buildings in Hellenistic and Roman Asia Minor“, S. Mitchell – C. Katsari (eds.), *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor*, Swansea: 139-166.

- Lanckoronski, K. Graf von 1892
Städte Pamphyliens und Pisidiens, II. Pisidien, Vienna.
- Lavan, L. 2013
“The agorai of Sagalassos in late antiquity: An interpretive study”, L. Lavan – M. Mulryan (eds.), *Field Methods and Post-Excavation Techniques in Late Antique Archaeology (Late Antique Archaeology 9)*, Leiden: 289-353.
- Mitchell, S. 1991
“The Hellenization of Pisidia”, *Mediterranean Archaeology* 4: 119-145.
- Mitchell, S. 1993
Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor, I. The Celts and the Impact of Roman Rule, Oxford.
- Mitchell, S. – L. Vandeput 2013
“Sagalassos and the Pisidia Survey Project: In search of Pisidia’s history”, J. Poblome (ed.), *Exempli Gratia. Sagalassos, Marc Waelkens and Interdisciplinary Archaeology*, Leuven: 97-118.
- Poblome, J. – D. Braekmans – M. Waelkens – N. Firat – H. Vanhaverbeke – F. Martens – E. Kaptijn – K. Vyncke – R. Willet – P. Degryse 2013a
“How did Sagalassos come to be? A ceramological survey”, M. Tekocak (ed.), *Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu*, Antalya: 527-540.
- Poblome, J. – D. Braekmans – B. Mušič – M. Van der Enden – B. Neyt – B. De Graeve – P. Degryse 2013b
“A pottery kiln underneath the Odeon of ancient Sagalassos. The excavation results, the table wares and their archaeometrical analysis”, N. Fenn – C. Römer-Strehl (eds.), *Networks in the Hellenistic World according to the Pottery in the Eastern Mediterranean and Beyond (BAR International Series 2539)*, Oxford: 193-204.
- Pont, A.-V. 2010
Orner la cité. Enjeux culturels et politiques du paysage urbain dans l’Asie gréco-romaine (Scripta Antiqua 24), Bordeaux.
- Raja, R. 2012
Urban Development and Regional Identity in the Eastern Roman Provinces, 50 BC – AD 250: Aphrodisias, Ephesos, Athens, Gerasa, Copenhagen.
- Revell, L. 2009
Roman Imperialism and Local Identities, Cambridge.
- Talloen, P. 2015
Cult in Pisidia. Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Christianity (Studies in Eastern Mediterranean Archaeology 10), Turnhout.
- Talloen, P. (in press)
“The road to salvation. Travel and the sacred along the Imperial Highway in Pisidia”, L. Vandeput (ed.), *Roads, Routes and Pathways in Anatolia from Prehistory to the Seljuk Times*.
- Talloen, P. – J. Poblome 2016
“The 2014 and 2015 control excavations on and around the Upper Agora of Sagalassos. The structural remains and general phasing”, *Anatolica* 42: 111-150.
- Talloen, P. – M. Waelkens 2004
“Apollo and the emperors, I. The material evidence for the imperial cult at Sagalassos”, *Ancient Society* 34: 171-216.
- Thomas, E. 2007
Monumentality and the Roman Empire. Architecture in the Antonine Age, Oxford.
- Vandorpe, K. 2000
“Negotiators’ laws from rebellious Sagalassos in an early Hellenistic inscription”, M. Waelkens – L. Loots (eds.), *Sagalassos V. Report on the Excavation Campaigns of 1996 and 1997 (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 11B)*, Leuven: 489-508.
- Vandorpe, K. 2007
“Protecting Sagalassos’ fortress of the akra. Two large fragments of an early Hellenistic inscription”, *Ancient Society* 37: 121-139.
- Vanhaverbeke, H. – M. Waelkens 2005
“If you can’t beat them, join them? The Hellenization of Pisidia”, *Mediterranean Archaeology* 18: 49-65.
- Vanhaverbeke, H. – M. Waelkens – K. Vyncke – V. De Laet – S. Ayal – B. Mušič – B. De Cupere – J. Poblome – D. Braekmans – P. Degryse – E. Marinova – G. Verstraeten – W. Van Neer – B. Šlapšak – I. Medarič – H.A. Ekinci – M.O. Erbay 2010
“The ‘Pisidian’ culture? The Classical-Hellenistic site at Düzen Tepe near Sagalassos (southwest Turkey)”, *Anatolian Studies* 60: 105-128.
- Van Nijf, O. 2001
“Local heroes: Athletics, festivals and elite self-fashioning in the Roman East”, S. Goldhill (ed.), *Being Greek under Rome. Cultural Identity, the Second Sophistic and the Development of Empire*, Cambridge: 306-334.
- Waelkens, M. 1993
“Sagalassos. History and archaeology”, M. Waelkens (ed.), *Sagalassos I. First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991) (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5)*, Leuven: 37-82.
- Waelkens, M. 2002
“Romanization in the East. A case study: Sagalassos and Pisidia (SW Turkey)”, *Istanbulur Mitteilungen* 52: 311-368.
- Waelkens, M. 2004
“Ein Blick von der Ferne. Seleukiden und Attaliden in Pisidien”, *Istanbulur Mitteilungen* 54: 435-471.
- Waelkens, M. – D. Pauwels – J. Van den Bergh 1995
“The 1993 excavations on the Upper and Lower Agora”, M. Waelkens – J. Poblome (eds.), *Sagalassos III. Report on the Fourth Excavation Campaign of 1993 (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 7)*, Leuven: 23-32.
- Waelkens, M. – J. Poblome – R. Degeest – L. Vandeput – L. Loots – E. Paulissen – F. Martens – P. Talloen – J. Van den Bergh – V. Vanderginst – B. Arıkan – I. Van Damme – I. Akyel – M. Martens – I. Uytterhoeven – T. Debruyne – D. Depraetere – K. Baran – B. Van Daele – Z. Parras – Ş. Yıldırım – S. Bubel – H. Vanhaverbeke – C. Licoppe – F. Landuyt – T. Patricio – S. Ercan – K. Van Balen – E. Smiths – F. Depuydt – L. Moens – P. De Paepe 2000
“The 1996 and 1997 excavation seasons at Sagalassos”, M. Waelkens – L. Loots (eds.), *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997 (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 11A)*, Leuven: 217-398.

Peter Talloen

Waelkens, M. – J. Poblome – P. De Rynck 2011
Sagalassos. City of Dreams, Tongeren.

Zanker, P. 2000

“The city as symbol: Rome and the creation of an urban image”, E. Fentress (ed.), *Romanization and the City: Creation, Transformation and Failures* (*Journal of Roman Archaeology Supplements* 38), Portsmouth (RI): 25-41.

Zuiderhoek, A. 2011

“Oligarchs and benefactors. Elite demography and euergetism in the Greek east of the Roman Empire”, O. van Nijf - R. Alston (eds.), *Political Culture in the Greek City after the Classical Age*, Leuven: 185-196.

Hades ve Kybele Arasında Hierapolis Ploutonion’unda Yeni Arkeolojik Buluntular¹

Francesco D’ANDRIA²

Keywords: Geology, Hierapolis, Sanctuary of Underworld, Carbon Dioxide, Cybele

The site of Hierapolis is characterized by extraordinary natural processes that have produced the landscape of white travertine cascades from which the name Pamukkale (“Castle of cotton”) derives. These phenomena are caused by the presence of an active seismic fault running across the site; the cracks in the terrain produce thermal springs with intense emissions of noxious gases. In the first century BC, Strabo wrote of a cave with a sanctuary dedicated to the gods of the Underworld, from which it took the name Ploutonion. In 2012, the excavations conducted by the Italian Archaeological Mission made it possible to identify the Sanctuary, bringing to light the entrance to the cave, marked by a dedicatory inscription to Pluto and Kore. The 2013 campaign saw the excavation of the most ancient levels, characterized by the presence of a stepped altar typical of the phrygian cult of Cybele.

Anahtar kelimeler: Jeoloji, Hierapolis, Yeraltı dünyasının kutsal alanı, Karbondioksit, Kybele

Hierapolis sit alanı, Pamukkale (“pamuk kalesi”) adının kaynağı olan beyaz traverten şelaleleri oluşturan olağanüstü doğal olaylarla şekillenmiştir. Bu doğal olaylar, sit alanını kateden aktif sismik fayın varlığından kaynaklanmaktadır; yeryüzündeki kırıktan zehirli gazlarla birlikte termal su kaynakları çıkmaktadır. Birinci yüzyılda Strabon, Ploutonion adını alan yeraltı tanrılarına adanmış mağara ile birlikte bir kutsal alandan söz etmiştir. 2012 yılında İtalyan Arkeoloji Heyeti tarafından yürütülen kazı çalışmaları, Plouton ve Kore ithaf yazıtını taşıyan mağara girişini gün ışığına çıkartarak Kutsal Alan’ın tanımlanmasını sağladı. 2013 yılı kazı çalışmalarında, mağaranın üstünde yer alan anakaya üzerindeki en eski tabakalarda Phryg Kybele kültürünün tipik basamaklı sunağı tespit edildi. Yunan kolonisinin kurulmasından önce Hierapolis, Anadolu’nun büyük Ana Tanrıçası’na ithaf edilmiş kutsal bir yerdi.

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi 31.05.2017, Kabul Tarihi 09.10.2017.

² Francesco D’ANDRIA. Salento Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, LECCE, İTALYA; e-mail: francesco.dandria@unisalento.it.

Mitoloji ve Jeoloji¹

J. Ustinova son kitabında doğa olaylarının ve özellikle mağara, kaynak ve boşlukların antik toplumlara ne kadar derinden etkilediğini açıkça ortaya koymuştur (Ustinova 2009). Farklı doğa özellikleri gösteren bu yerlerin etrafında, tanrının sahip olduğu özelliklerin sıklıkla doğrulanmasının ya da aklın insanüstü bir bilgiye ulaştığı “*enthousiasmos*”un deneyimlediği kutsal alanlar ve kült mekanları gelişmiştir (Ustinova 2009: 13-28). Bu kendinden geçme uygulamaları sonucunda, bilişsel psikoloji ve nörolojik bilimin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı farklı bilinç durumlarından geçerek tanrısal vahiy ya da şifa elde ediliyordu.

Mekân, peyzaj, doğa olayları arasındaki ilişkinin araştırılmasında Hierapolis sit alanı en özel uygulama alanlarından birini oluşturmaktadır. Phryg kenti, Maiandros'un kollarından biri olan Lykos Nehri Vadisi'ne hakim, paralel iki dağ sırası olan batıda Babadağ (Salbakos) ve doğuda Çökelez Dağ'a göre daha alçak bir platform, graben, oluşturan bir plato üzerinde yer almaktadır.

Tüm alan, hem batı tarafta modern Denizli yerleşimi boyunca, hem de doğu tarafında antik Hierapolis kenti içinden geçen fay hattında meydana gelen sismik hareketlerle şekillenmiştir². Phryg kentinin tarihi içinde silinemez izler bırakan ve günümüzde gördüğümüz kalıntıları şekillendiren güçlü depremlerin mevcudiyeti doğrulanmaktadır (Fig. 1)³. Pamukkale fayı olağanüstü doğal olaylar yaratmıştır. Bugün hala Türkiye'nin turist güzergahları arasında vazgeçilmez bir noktadır; burada bir kilometreden daha uzun bir cephede beyaz travertenler seyahat programlarının “zorunlu” bir etabını oluşturmaktadır.

Pamukkale beyaz travertenleri de bu yoğun sismik olayların ürünüdür ve yer kabuğunun kırılmasıyla yaklaşık 35 derece sıcaklığındaki yeraltı termal kaynak suları yüzeye çıkmaktadır. Atmosferle karşılaşınca suyun içindeki kalsiyum karbonat çökerek kent dışındaki manzarayı oluşturan farklı oluşumlara neden olmaktadır. Bu kırıklardan yüksek konsantrasyonda karbondioksit CO₂ gibi zehirli gazlar dışarıya çıkmaktadır. Duisburg-Essen Üniversitesi'nden Prof. Dr. Hardy Pfanz ve Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Galip Yüce tarafından yakın zaman önce yapılan ölçümlerde bazı noktalarda CO₂ yüzdesi atmosferdeki oksijene oranla % 90'a ulaşmaktadır (Pfan et al. 2014: 110-112). Antik Çağ'da yaşayanlar tarafından tanrı Plouton ve Persephone'nin oturduğu yeraltı dünyasının girişlerinden biri olarak tanımlanan bu açıklık çok sayıda hayvanın ölümüne neden oluyordu (Fig. 2). Hem antik çağda ikamet edenler hem de günümüzde ziyaret

¹ Maria Piera Caggia ve Tommaso Ismaelli'ye metnin ve figürlerin hazırlanmasındaki yardımları için teşekkür ederim. İtalyanca metin Türkçeye Dr. Nalan Fırat tarafından tercüme edilmiştir. Fig. 3 ve 5 dışındaki tüm Fig. ler Hierapolis İtalyan Arkeoloji Heyeti Arşivi'ne aittir.

² Sismik faydan kaynaklanan olaylar hakkında bkz. Altunel – Hancock 1996; Altunel 2000; en son Hierapolis jeolojik haritası için bkz. Marabini 2015 : 7-12. İki komşu kent Hierapolis ve Laodikeia'yı vuran depremlerin karşılaştırmalı çalışması için bkz. Kumsar et al., 2016: 519-536, bölgenin sismolojisiyle ilgili geniş kaynakça yer almaktadır.

³ Mighetto – Galvagno 2012: 469-494.

Fig. 1. Hamam-Kilise. Deprem nedeniyle eğimli hale gelen doğu duvarı.

Fig. 2. Ploutonion yakınındaki CO₂ gazı nedeniyle ölmüş olan kuşlar.

Fig. 3. Pamukkale'ye "pamuk kale" adını veren beyaz travertenler (Fotoğraf A. Gandolfi).

edenler için mağaranın "Cehennem Kapısı" olarak adlandırılmasına neden olan olumsuz algılama, devamlı akan kaynak sularıyla oluşan beyaz travertenlerle cennet imgesine (Beyaz Cennet) dönüşmüştür (Fig. 3). 2000 yıl önce olduğu gibi bugün de bu tükenmez kaynaklar, sağlık, esenlik ve verimlilik sağlamaktadır⁴.

Akdeniz'in çeşitli yerlerinde mevcut olan mağaralar ve doğal oyuklar, buralarda meydana gelen depremler ya da volkan faaliyetleri, yeraltının derinliklerinde ve Cehennem Krallığı'nda yaşayan yeraltı tanrılarıyla bağlantılı kült uygulamalarının ortaya çıkmasını sağlıyordu⁵. Yunanistan'da Eleusis Kutsal Alanı'nın içinde Kore'nin Pluton tarafından kaçırılması meydana gelmişti, Peloponnesos'un güney ucundaki Tainaros Mağarası ise, Herakles'in köpek Kerberos'u Hades'ten çıkardığı ve ölümler kehanetinin bulunduğu "öteki dünyanın kapısı" olarak kabul ediliyordu. Kuzey-batı Yunanistan'ın uzak bir yerinde, Epiros'ta yeraltı dünyasına atıf yapan ismiyle Akheronte nehri boyunca yer alan ünlü Nekyomanteion'da ölümlerin ruhları sorgulanıyordu (Dakaris 1993) (Fig. 4).

Sicilya'da Enna yakınlarında, Khromotiacee yosunlarının yayılması sonucu kırmızı rengiyle dikkat çeken Pergusa Gölü'nde Kore'nin kaçırılması gerçekleşmişti. Varrone,

⁴ Toplumdaki olumsuz algının olumlu algıya dönüşmesi ve dini uygulamalar D'Andria tarafından Ploutonion ve Kutsal Alan (2014a, Cehennem'den Cennet'e) ve Aziz Philippus'un Mezarı konulu makalelerinde tartışılmıştır.

⁵ Mağaralar ve onlara bağlı olayların toplum psikolojisi üzerindeki etkisi için bkz. Ustinova 2009, özellikle edebi metinlere dayanan Maiandros Vadisi'ndeki Ploutonion için 84-87.

Fig. 4. Akdeniz'deki yeraltı dünyasıyla bağlantılı başlıca kutsal yerler.

Fig. 5. Valle d'Ansanto'daki Mephitis Kutsal Alanı (Archigramma tarafından yapılan 3 boyutlu sanal rekonstrüksiyon, Mele 2008).

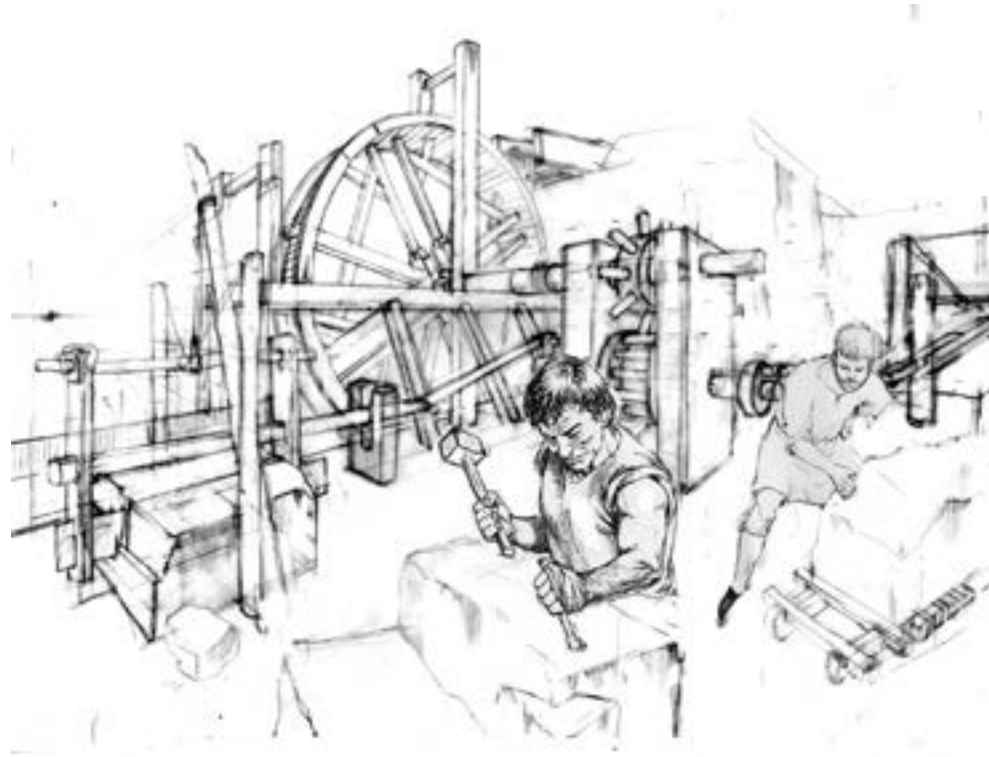

Fig. 6. İ.S. III. yüzyıla tarihlenen Hierapolis lahdi üzerinde betimlenen su gücüyle çalışan bıçkı (Fikir: F. D'Andria, uygulama: InkLink).

Campania'da Valle d'Ansanto'daki Tanrıça Mephitis (Latince kötü koku yayan anlamına gelen *mephiticus* terimi bu kelimedenden türemiştir) Kutsal Alanı'ndaki ölümcül gaz salınımlarıyla, Kharoneia, yani Ploutonion ya da Akherontea ile benzerlik kurmaktadır (Fig. 5). Varrone bu olayı latince *spiraculum* kelimesiyle yani yeryüzünün nefesini verdiği yer olarak belirtmektedir. Servius, Aeneis yorumunda burada termal su kuyularından yayılan gazlarla boğulan hayvanların kurban edilme (kansız bir şekilde) uygulamalarını anlatmaktadır: “*victimae... non immolarentur, sed odore perirent ad aquam adplicatae, et hoc erat genus litationis*”. Servius'un hayvanların ölümüne kötü kokulu havanın neden olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir⁶.

Hierapolis, Zengin Su kaynakları ve Gaz Salınımı

Bu sular kent yaşamında olağanüstü bir kaynak haline gelmiş ve tarlaları sulamada kullanılmıştır, Vitruvius'un tanıklığında görüldüğü gibi traverten kanallar oluşturularak tarlalar arasındaki sınırları da belirtmektedir (Vitruvius VIII, 3): “*Her sene sağda ve solda toprakta*

⁶ Güney İtalya'daki Mephitis Kutsal Alanı'yla ilgili genel olarak bkz. Mele 2008; özellikle Ansanto Vadisi'ndeki Kutsal Alan için 203-369.

Fig. 7. Maiandros Vadisi'ndeki Ploutonion'nun haritası: yerel darphanelerde basılan sikkelerde yeraltı kültürüyle ilgili temalar yer almaktadır.

sınırlar oluşturularak içinden geçmektedir ve bu kabuklarla tarlaların sınırları oluşmaktadır” (“*Ita quotannis dextra ac sinistra margines ex terra faciundo inducunt eam et efficiunt his crustis in agris saepa*”). Su önemli teknolojik keşiflerin de kaynağı olmuştur, III. yüzyıla tarihlenen traverten bir lahdi üzerinde yer alan kabartmada hidrolik bir bıçkı betimlenmiştir (Fig. 6), Ephesos Gerasa örneğinden yaklaşık iki yüzyıl önceye tarihlenmektedir⁷. Bu nedenle Hierapolis, tiyatrodaki yer alan bir epigramda *potnia nymphon* “görmekli su

⁷ Grewe – Kessener 2007: 227-234. Ephesos'ta bulunan için bkz. Mangartz 2007: 235-242; Gerasa'daki hidrolik bıçkı için bkz. Seigne – Morin 2007: 243-257.

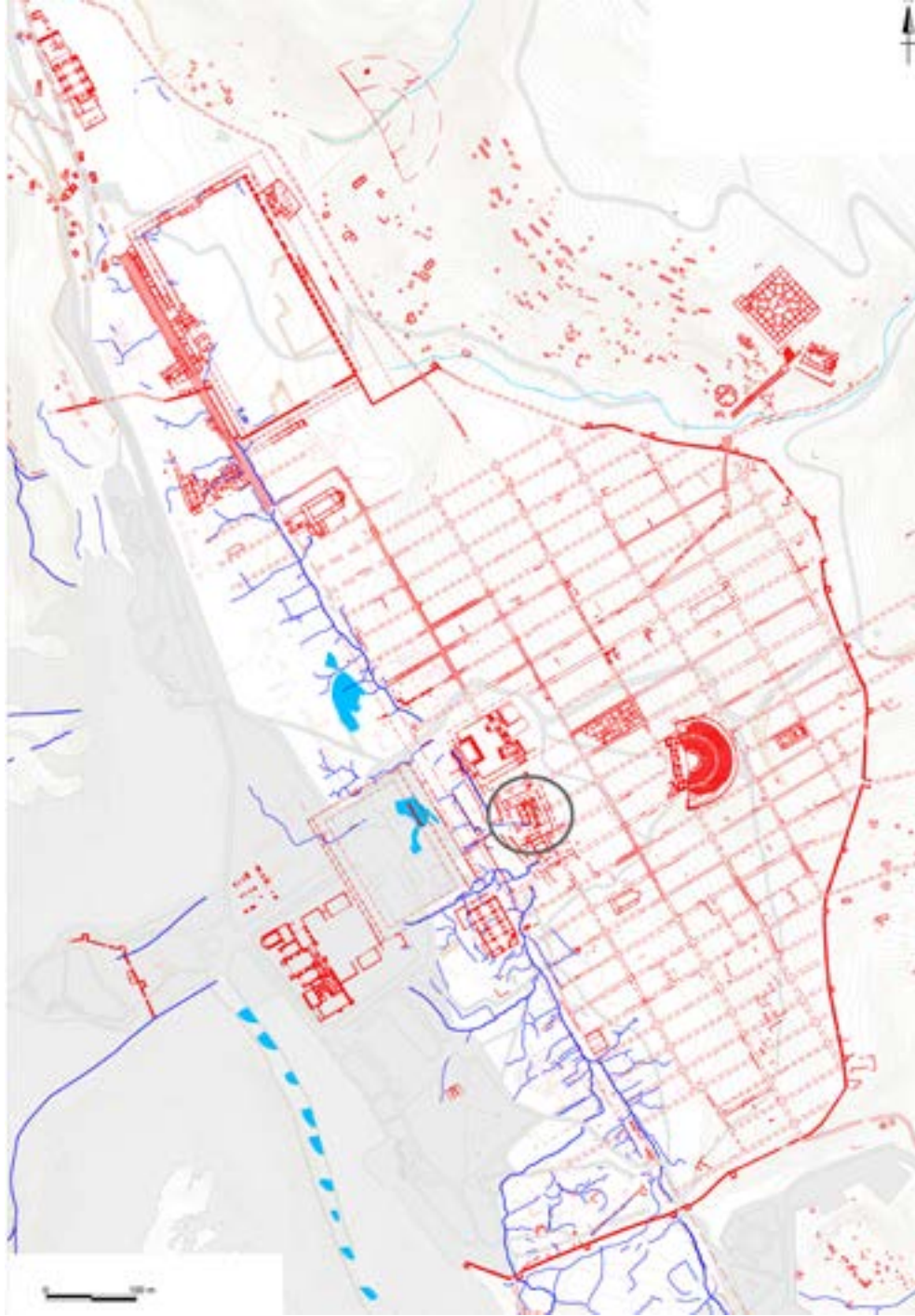

Fig. 8. Ploutonion'u gösteren Hierapolis haritası (Phrygia Hierapolisi Yeni Atlası).

Fig. 9. Sıcak hava balonu ile çekilen fotoğraf: A- Apollon Kutsal Alanı; B- Ploutonion.

kaynaklarıyla süslü nymphelerin kraliçesi” olarak tanımlanmıştır (Ritti 2006: 112-114) ve tiyatrodaki Persephone'nin kaçırılması sahnesinin betimlendiği kabartmada termal sularla oluşan traverten havuzları anımsatan bir manzara yer almaktadır (D'Andria 2011). Ancak, kırıklardan çıkan gaz yaklaşan canlılar için son derece zehirlidir ve antik dünya insanları kaygı uyandıran bu olayı kutsalın varlığıyla birleştiriyorlardı. Çok sayıda yazar bu merak uyandıran olayları tasvir etmiştir, Hierapolis'in dışında Nysa yakınındaki Akharaka ve Magnesia'da yeraltı tanrıları Hades ve Persephone ile bağlantılı Ploutonion olarak belirtilen kült yapıları yer almaktadır (Fig. 7). Strabon, Augustus Döneminde Hierapolis Ploutonion'una geniş yer verir ve bir mağara ile orada meydana gelen olaylardan söz eder: mağaranın önünde bir çit yer almaktadır “ve burası o kadar kalın ve yoğun bir dumanla doludur ki toprağı görmek mümkün değildir” (“*touto de pleres estin omichlodous pacheias achluos oste mogis tou daphos kathoran*”). Özellikle soğuk aylarda sıcak su yoğunlaşır, kaynağın yakınında duman bulutu oluşur. Strabon'un mağaraya attığı serçeler, sızıntıyı soluyunca hemen ölürlür. Nicola Zwingmann bu tanıklıkla ilgili olarak, doğal olayların uyandırdığı ilgi ve antik dünyada turistik bir etki yarattığının altını çizerek geniş bir yorum yayınladı (Zwingmann 2012). Zwingmann ziyaretçilere serçelerin, kutsal alanda çalışan kişiler tarafından mekânın yok eden gücünün etkilerini göstermek üzere sağlandığını ileri sürmektedir. Strabon, boğaların havayı soluyarak boğulmalarıyla kurban edildiklerinden ve sadece Kybele rahiplerinin

Fig. 10. *Ploutonion'un planı (Phrygia Hierapolisi Yeni Atlası).*

Fig. 11. *Ploutonion mağarasının ion düzenindeki cephesi, Plouton ve Kore ithaf yazıtı.*

Fig. 12. *Ploutonion alanının sıcak hava balonuyla çekilen fotoğrafı.*

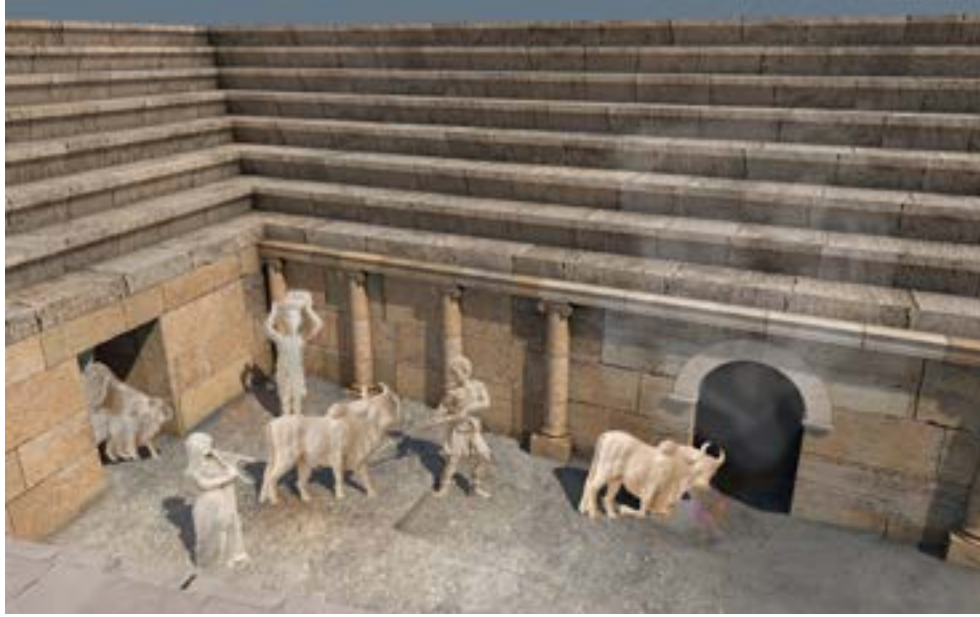

Fig. 13. Ploutonion mağarasının girişinin 3 boyutlu sanal rekonstrüksiyonu, önünde karbon diyoksit gazıyla boğulan boğaların kurban edilmesi (M. Limoncelli).

Fig. 14. 2015 yılı restorasyon çalışmalarından sonra Ploutonion theatronu.

Fig. 15. Ploutonion'un temenos duvarı.

mağaraya girebildiklerini ve zarar görmediklerinden söz etmektedir. Antik Çağ yazarları bu olayları açıklayamamışlardır. Cassius Dione: “Nedenini anlayamıyorum ama gördüğümü gördüğüm gibi duyduğumu duyduğum gibi söylüyorum” (*Ou men kai ten aitian autoû sunnoesai echo, lego de a te eidon os eidon kai a échousa os échousa*). Ammianus Marcellinus IV. yüzyılda şöyle söz eder “zehirli bir duman yaklaşan her şeye zarar vermektedir ... sadece hadım kişiler hariç: bu duruma neyin neden olduğunun açıklamasını fizikçilerin spekülasyonlarına bırakalım” (*Unde emergens itidem noxius spiritus ... quidquid prope venerat conrumpebat, absque spadonibus solis, quod qua causa eveniat, rationibus physicis permittatur*)

İmparatorluk Çağında da başka tanıklıklarda Kybele'ye referans yapılmaktadır ve bu VI. yüzyıl başlarına kadar devam eder. Yeni Platoncu Damascius Ploutonion'u ziyaretinde mistik bir deneyim yaşadığından söz eder, rüyasında kendisini Attis olarak ve tanruların annesinin Hades'den dönüşünü sembolize eden Ilarie bayramının kutlandığını görür. Aphrodisias'a dönünce Damascius filozof arkadaşı Asklepiodotos'a olayı anlatınca “bir rüyanın yerine bir rüya” olarak değil “küçüğün yerine daha büyük bir mucize” olarak yorumlar, “*thauma meizon anti elattonos*”⁸.

Arkeolojik Araştırmalar ve Ploutonion'un Belirlenmesi

Bu tanıklıklar 2007 yılından itibaren Hierapolis'deki kazı çalışmalarında olağanüstü

⁸ Edebi metinlerde Ploutonion'un tanımlanması için bkz. Ritti 1985: 7-15.

Fig. 16. Ploutonion, kuzey tarafı: tamamlanmamış sütun tamburlarıyla Dor Portikosu'nun sütunu.

arkeolojik buluntularla teyit edildi (Fig. 8) ⁹.

Ploutonion, edebi kaynaklardan elde edilen bilgilerin ışığında, Heyet'in çalışmalarının ilk döneminden itibaren araştırmalara konu olmuştur. 60'lı yıllarda Gianfilippo Carettoni Apollon Kutsal Alanı'nda yapılan kazılar zehirli gaz çıkan ve termal kaynağın fokurdadığı bir kuyunun üzerine inşa edilmiş bir yapıyı gün ışığına çıkarttı (Carettoni 1963-1964). Kuyunun küçük boyutuna rağmen mermer deniz kabuğuyla çerçevelenmiş olması ve antik metinlerin de etkisiyle, açıklıktan çıkan gaz nedeniyle kuşların boğulmasının da doğrulanmasıyla, kuyu Ploutonion olarak tanımlandı. Tommaso Ismaelli tarafından 2009 yılında

da yapılan yeni bir okuma sonucunda, yapının kuranın çekildiği yuvarlak monopterosla beraber kehanet işlevi olduğu anlaşıldı (Ismaelli 2009). Bu yapıda ünlü alfabetik kehanet yazıtı bulunmuştur. Klaros kehanetinde olduğu gibi kehanet kontekstinde mantis, ritüel eylemleri yerine getirmeden önce kuyudan su almaktadır (Moretti et al. 2014: 33-49). Hierapolis Atlas'ı için Apollon Kutsal Alanı'nın güneyindeki alanın araştırılması sırasında saptanan anıtsal yapıların mevcudiyeti ve Pamukkale Termal'in havuzunu besleyen önemli termal kaynakların varlığı ile traverten havuzları oluşturan kanallar, Ploutonion'un nerede olduğu araştırmalarını sonuca ulaştırdı (*Atlante di Hierapolis*) (Fig. 9). 2010 yılındaki araştırmalar anıtsal bir yapının gün ışığına çıkartılmasını sağladı; theatron, su kaynağı ve geceleri gazın daha yoğun olduğu kuşların ve küçük hayvanların ısıya çekilerek öldüğü karbondioksit gazının çıktığı bir mağara ile şekillenmiştir (Fig. 10). Gerçekten de sabahları küçük kuşların kalıntıları bulunmakta ve hatta baykuş gibi yırtıcı hayvanlar, ölü hayvanları yemek için geldiklerinde kimi zaman onlar da boğulmaktadır. Mağaranın girişi kurt ve sansar gibi yırtıcı memelileri çekmektedir; buradaki ölü kuşları yiyorlar ve onlardan

⁹ Hades Kutsal Alanı'nın tanımlanmasını sağlayan kazı sonuçları için bkz. D'Andria 2013: 157-217.

Fig. 17. Ploutonion: abaton (iç oda, inisiyelere ayrılmıştır), istiare uygulaması için yataklar.

Fig. 18. Kazılardan hemen sonra Ploutonion, restorasyon çalışmalarından önce; sağda mermerden sarmal şeklindeki yılan heykeli.

Fig. 19. Hellenistik Dönem'e tarihlenen adak eşyaları, iğ şeklindeki unguentariumlar çoğunluğu oluşturuyor (iö. II. yüzyıl).

Fig. 20. Ploutonion: theatronun summa caveasının yukarısındaki Nero Portikosu'nun sanal rekonstrüksiyonu (M. Limoncelli).

Fig. 21. Ploutonion: kuş kemikleri içeren adak buluntuları.

geriye sadece kanatları kalıyor. Tüm bu ögeler Strabon tarafından tanımlanmış Ploutonion'un izleri üzerinde olduğumuzu düşündürmektedir. 2012 yılı çalışmaları sırasında mağaranın giriş kapısının kemerinin üzerinde yer alan ithaf yazıtının bulunması bu soruyu kesin olarak cevaplandırdı. Metin şöyledir: *Ploutoni kai Kore ten psalida...: kemeri Plouton ve Kore'ye ithaf etti* (D'Andria 2014b: 366-367, Fig. 11, 13-15)

Plouton Kutsal Alanı'ndaki Mekânsal Düzenleme, Mimari ve Heykeller

Kazılar tüm kutsal alanı ortaya çıkartarak edebi metinlerle arkeolojik verileri olağanüstü bir şekilde birbirine bağladı¹⁰ (Fig. 12). Mağaraya girişte İon düzeninde yarım sütunlarla süslü duvar yer almaktadır; üzerinde yaklaşık 30 m uzunluğunda 600 kadar izleyiciyi ağırlayan düz bir tiyatro bulunmaktadır¹¹. Knidos'daki Apollon Karneios Kutsal Alanı'nda (Love 1973: 419-424; Nielsen 2002: 138, 139, Fig. 63; Bruns-Özgan 2002: 66-72, Fig. 87.) olduğu gibi tiyatro ile altındaki alan arasındaki seviye farkı inananların aşağıya inmesine engel olmaktadır: sadece kütle görevli kişilere ayrılmış olan mağaranın önündeki alana girmeksizin Kybele rahiplerinin törenlerini ve boğaların kurban edilmesini izleyebilmektedirler (Fig. 13). Theatronun varlığı Cassius Dione'nin III. yüzyıl başlarındaki tanıklığına uymaktadır (Fig. 14). Kutsal alanın yapısı İÖ I. yüzyıla tarihlenen son derece güzel temenos duvarı ile çevrili farklı ögelerle şekillenmiştir (Fig. 15). Mağaranın önündeki tholosun iki yanında ritüel ve tedavi amaçlı havuzlar yer almaktadır; kuzey taraftaki portiko Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenmesine rağmen Dor düzeninde sütun dizisine sahiptir (Fig. 16). Sütun gövdeleri istemli olarak taslak halinde bırakılmıştır, böylece zarif işçilikli sütun başlıkları ile karşıtlık oluşturmaktadır. Böylesi bir işçilik Kibyra Tiyatrosunun Kapısı'nda ve Roma Porta Maggiore'de karşımıza çıkmaktadır. Fayın üzerinde yer alan mekânlardan birinin iki yanında yer alan sekiler istiare törenlerini hatırlatmaktadır. Ayrıca Strabon da Maiandros Nysa'sının yakınındaki Akharaka Ploutonion'undan söz ederken bu

Fig. 22. Ploutonion: elyos çalan Geç Arkaik Dönem'e tarihlenen vazo.

¹⁰ 2009-2011 yılı çalışmaları için bkz. Panarelli 2016: 293-320.

¹¹ Theatronun ilk sunumu için Bkz. D'Andria 2013: 169-171.

Fig. 23. Ploutonion'dan pişmiş toprak kourotrophoi

olaydan referans vermektedir (Fig. 17). Heykeltraşi süslemeler de kutsal alan kontekstiyle uyumludur (D'Andria, baskıda a.). Özellikle 2013 yılında Cehennem Kapısı'nın önünde gün ışığına çıkartılan iki mermer heykelin sembolik anlamı son derece önemlidir; ölümler krallığının bekçisi üç başlı köpek Kerberos heykeli ve yeraltı dünyasıyla bağlantılı bir asaya sarı yılan heykeli (Fig. 18) vardır. Adak buluntularının kazısına da başlanmıştır; kimi zaman taş sunaklarla da bağlantılıdır, etrafında Apollon Tapınağı'nın kuzeyinde eskharonda (inceleme ve yayın aşamasındadır) olduğu gibi yoğun yakma izleri görülmektedir¹². Adak buluntuları genellikle unguentarium (Fig. 19) ve libasyonla bağlantılı ağız kısmı toprak yüzeye gelecek şekilde yerleştirilmiş açık formlu kaplardan oluşmaktadır; bunlar arasında çok sayıda Megara kâseleri veya Erken İmparatorluk Çağı'na ait kabartmalı kaplar yer almaktadır¹³. Bu buluntu grubunu tanımlayan eserler arasında kullanım izleri taşıyan kandiller bulunmaktadır. VII. yüzyıla tarihlenen örnekleri mağaranın hemen girişinin önünde çok sayıda ele geçmiştir; bunlar Damascius'un tanıklıklarıyla örtüşmektedir. Sadece birkaç on yıl sonra, olasılıkla Iustinianus zamanında mağaranın girişi büyük bir toprak tabakası,

¹² Semeraro 2012: 309-314; Apollon Kutsal Alanı'ndaki paleobotanik araştırmaları için bkz. Fiorentino et al. 2012: 49-55.

¹³ Adak buluntuları için bkz. Giannico 2013-2014.

Fig. 24. Mağaranın girişinde bulunan mavi camdan unguentarium.

blok ve yıkılmakta olan yapılardan alınan mimari öğelerle kapatılmıştır. Bunların arasında mermer bir portikoya ait İmparator Neron ithafını taşıyan bloklar tanınmaktadır¹⁴ (Fig. 20).

Kalıntılar arasında ortaya çıkartılan biyoarkeolojik buluntular özel bir önem taşımaktadır; tohumlar ve karbonlar aynı zamanda kurban törenlerine ait hayvan kemikleri de inceleme aşamasındadır¹⁵. Büyük kısmı kuş, horoz ve güvercin kalıntılarıdır, aynı zamanda çok sayıda çok küçük kemikler de yer almaktadır. Jacopo De Grossi Mazzorin yönetiminde arkeozoolog bir ekip tarafından kazı ve incelemeleri yapılacaktır¹⁶ (Fig. 21). Bunlar da yine Strabon'un mağaraya atılan kuşların varlığıyla ilgili tanıklığını hatırlatmaktadır.

Kutsal Alan'ın En Eski Dönemleri

2013 yılındaki yoğun kazı çalışmaları özellikle, üst kısmına İmparatorluk Döneminde theatronun inşa edildiği mağaranın üzerindeki kayadaki en eski tabakalara ulaşılmasını sağladı. Hierapolis'de ilk kez koloni döneminden öncesine ait kullanım izlerine rastlandı. Gerçekten de sadece iki adet Phryg keramiği parçası Kuzey Agora alanında, kenti çevreleyen platolardan taşınmış toprağın içinde bulundu. Ploutonion kayası, Kybele kültürünün Arkaik Dönemlerinde tipik Phryg basamaklı sunağının etrafındaki gibi bir dizi kesik, yuva ve oyuk ile adeta işaretlenmiştir (D'Andria b, baskıda). Bu sunaklarla bağlantılı olarak, territoryumdaki yüzey araştırmalarında ve Laodikeia Asopos Tepesi'deki kazılarda ele geçen buluntularla kıyaslanabilecek Protohistorik Dönem'e tarihlenen çok sayıda keramik parçası bulunmuştur¹⁷. Hierapolis'teki Demir Çağı yerleşimlerini anlayabilmek için 2016 yılında Denizli Müzesi arkeologları tarafından Arkeoloji Parkı'nın girişindeki Kuzey Nekropolis'te yapılan kazılar büyük önem taşımaktadır. Bu kurtarma kazılarında ilk kez Hierapolis'te Demir Çağına ait yerleşim yapıları gün ışığına çıkartıldı. Lykos Nehri'nin geniş düzlüğüne bakan Çökelez Dağı'nın eteklerini kapladığına inanılan geniş bir yerleşime ait yuvarlak planlı kulübelere bulunmaktadır¹⁸. Köy, Hellenistik-Roma Dönemi'nde Ploutonion olarak adlandırılan kutsal alan olan doğal oyuktan iki kilometre uzaklıktadır.

Hades Kutsal Alanı'nda bulunan parçalar arasında kabartmalı bir kaba ait altın mikalı ince astarlı ritüel işlevli parçalar dikkat çekmektedir (Fig. 22). Kap altın mikalı astarlıdır ve yaklaşık 60 cm yüksekliğindedir; yuvarlak formu ve iki yatay kulbu nedeniyle sıvı ritüeli ile bağlantılıdır (D'Andria b, baskıda). Teknik ve üslup olarak İÖ VI. yüzyıla tarihlenmektedir, üslup olarak İonia ve Lydia özelliklidir; üzerinde yer alan figür son derece önemlidir,

¹⁴ Portiko'ya ait blokların incelenmesi bir doktora tezine konu olmuştur, bkz. Bozza 2014-2015.

¹⁵ Paleobotanik araştırmalar için bkz. Fiorentino et al. 2012.

¹⁶ Kültürel bağlamdaki kuş kemikleri için bkz. De Grossi Mazzorin 2004: 179-181.

¹⁷ Konakçı 2014: 87-122.

¹⁸ Phryg Dönemi ile ilgili önemli bilgileri paylaştığı için Denizli Müzesi Müdürü Hasan Hüseyin Baysal, ve kazıları yöneten arkeologlar Elvan Altıntaş ve Birgül Çamoğlu'na teşekkürlerimi sunmak isterim.

Fig. 25. Ploutonion mağarasının girişinin üstünde yer alan Phryg kutsal alanının 3 boyutlu sanal rekonstrüksiyonu (M. Limoncelli).

yüksek arkalıklı iskemlede oturan kişi çifte flüt çalmaktadır. Mevcut iki çifte flütten bir tanesi tanrıça Kybele kültüyle bağlantılı Phryg çifte flütü uç kısmı borazan şeklinde sonlanan *elymostur*¹⁹. Lanuvium (Roma Musei Capitolini) Kybele kültü rahibi kabartmasında müzik aletleri arasında İmparatorluk Dönemine kadar Magna Mater'in tipik atribüsü olan *elymos* da yer almaktadır²⁰. Bu öğeler Strabon ve diğer antik yazarların tanıklıklarını doğrulayan Ploutonion ve Phryg Ana Tanrıça kültü ile olan bağlantıyı kesin olarak ortaya çıkartmaktadır. Kadın kültüyle bağlantılı olarak kutsal alanda ele geçen *koutrophoros* heykelcikleri de sayılmalıdır (Fig. 23). 2015 yılı çalışmaları sırasında depremden zarar görmüş olan İon yarım sütunlu cephe yapının restorasyonunu yapmak üzere söküldü. Böylece deprem sonucu oluşan fay çatlaklarının içindeki alanın araştırılması ve inananlar tarafından sunulan adak eşyaları ortaya çıkartılmış oldu. Kadın dünyası ile ilgili bir dizi obje, iğ gövdeli unguentariumlar ile Mısır kökenli sarı çizgi bezemeli beş adet mavi cam unguentarium ele geçti (Fig. 24). Kemik taraklar, cam boncuklar, kemik ve camdan yapılmış tokalar mağaranın kadın inananlar tarafından ziyaret edildiğini ve kadın tanrıya tapınıldığını kanıtlamaktadır. Tanrıça Kybele ve daha sonra Roma dünyasında kocası Plouton ile büyük önem kazanan Persephone gibi doğal dünya ve yeraltı güçleriyle bağlantılıydı.

¹⁹ Tipik Phryg çifte flütü *elymos* için önemli bir çalışma bkz. Bélis 1986: 21-40.

²⁰ Vermaseren 1977: no.466. Kybele ritüellerinde müzik aletlerinin kullanımı için bkz. Pavolini 2015: 357, Fig. 4.

Fig. 26. Eumenia bölgesindeki (Şeyhlü-Işıklı, Çivril bölgesi, yukarı Maiandros Vadisi) kayaya oyulmuş kutsal alan.

Bölgesel Çerçeve Üzerine Daha Geniş Yorumlar

Veriler yenidir ve daha fazla doğrulama gerektirmektedir; henüz başlangıç aşamasında olan Ploutonion'un eski tabakalarına ait kazılar ilerledikçe mutlaka başka veriler de gün ışığına çıkartılacaktır. Termal su kaynaklı ve gaz çıkışı olan mağarayla bağlantılı Kybele Phryg Kutsal Alanı Arkaik Dönemde Lykos Vadisi ve etrafındaki platolarda yerleşik halk için dini bir merkez niteliğindedir (Fig. 25). Denizli Müzesi tarafından territoryumda yürütülen araştırmalar²¹, Midas Şehri etrafındaki yerleşimlerde Emilie Haspels tarafından 30'lu yıllarda ortaya çıkartılan²², tüm Phryg Bölgesi için tipik, çok sayıda basamaklı sunaklı kaya kült alanının belirlenmesini sağladı (Fig. 26).

Hierapolis'in koloni kuruluşundan önce, mağara ve etrafındaki kayalıkta gelişen Arkaik Dönemden itibaren Kybele'ye adanmış kült alanı çekim merkezini oluşturmaktadır²³. Ana Tanrıça, kayalık tepeler ve toprağın derinliklerinden gelen doğal gücün muhteşem tezahürleriyle bağlantılıdır²⁴.

Bu buluntu, Ege kıyıları ile iç Anadolu'nun platolarını bağlayan güzergah boyunca kültürel ve dini dinamiklerin anlaşılmasında yeni bir bölüm açılmasını sağladı. İÖ III. yüzyıl

²¹ Şimşek 2009: 673-690; Söğüt 2011.

²² Haspels 1971; Berndt-Ersöz 2006.

²³ Scardozi 2013: 69-88.

²⁴ Roller 1999.

sonlarında koloni kuruluşuyla, yerleşim ve kültürel sistem, Hellenistik kentsel yerleşim özellikleri etkili yeni bir gerçeklikle bağlanır. Antik Phryg Magna Mater kültü, Ion kolonileriyle birleşen Yunan geleneği ve mitolojisiyle bağlantılı yeraltı tanrıları Hades-Pluton ve Persephone-Kore ile yeni bir dini bağlam içine dahil edilmiştir²⁵. Hierapolis Ploutonion'unda edebi kaynaklar ve arkeolojik veriler, Anadolu'nun farklı kültürleri arasındaki yoğun diyalogu ve etkileşimi ortaya çıkartan kültürlerin kökenini oluşturan doğal olaylardaki bu karmaşık gerçekliği tutarlı bir anlatımla ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Altunel, E. 2000
“L'attività sismica a Hierapolis e nelle zone limitrofe”, F. D'Andria – F. Silvestrelli (eds.) *Ricerche archeologiche turche nella valle del Lykos*, Galatina: 299-314.
- Altunel, E. – P. L. Hancock 1996
“Structural attributes of travertine-filled extensional fissures in the Pamukkale plateau, western Turkey”, *International Geology Review* 38: 768-777.
- Atlante di Hierapolis 2008
F. D'Andria - G. Scardozzi – A. Spanò, *Atlante di Hierapolis di Frigia, Hierapolis di Frigia II*, Istanbul.
- Bélis, A. 1986
“L'aulos phrygien”, *Revue archéologique*: 21-40.
- Berndt-Ersöz, S. 2006
Phrygian Rock-Cut Shrines. Structure, Function and Cult Practice, Leiden.
- Bozza, S. 2014-2015
Architettura ionica a Hierapolis di Frigia, Doktora Tezi, Università Cattolica di Milano.
- Bruns-Özgan, Ch. 2002
Knidos. Ein Führer durch die Ruinen, Konya.
- Carettoni, G. 1963-1964
“Scavo del tempio di Apollo a Hierapolis (rapporto preliminare)”, *Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente* 41-42, 1963-1964: 411-433.
- Dakaris, S. I. 1993
The Nekyomanteion of the Acheron, Atene.
- D'Andria, F. 2011
“Gods and Amazons in the nymphaea of Hierapolis”, F. D'Andria – I. Romeo (eds.) *Roman sculpture in Asia Minor*, Proceedings of the International Conference to celebrate the 50th anniversary of the Italian excavations at Hierapolis in Phrygia, Cavallino (Lecce), 24-26 May 2007, *Journal of Roman Archaeology Supplement* 80, Portsmouth: 150-172.
- D'Andria, F. 2013
“Il Ploutonion a Hierapolis di Frigia”, *Istanbul Mitteilungen* 63: 157-217.
- D'Andria, F. 2014a
Cebennem'den Cennet'e. Hierapolis (Pamukkale), İstanbul.
- D'Andria, F. 2014b
“Phrygia Hierapolis'i (Pamukkale) 2012 yılı kazı ve restorasyon çalışmaları” 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.1, Ankara: 361-375.
- D'Andria, F. (Baskıda a)
“Sculpture in the context of the Ploutonion in Hierapolis”, *Sculpture in Roman Asia, Conference in Ephesos, 1-4 October 2013*.

²⁵ Schipporeit 2013, 17 vd.

- D'Andria, F. (Baskıda b)
 “The Cult of Cybele in Hierapolis of Phrygia”, *The Phrygian lands over time, International Conference, Eskişehir 2015*.
- De Grossi Mazzorin, J. 2004
 “I resti animali del mitreo della Crypta Balbi: testimonianze di pratiche culturali”, M. Martens – G. De Boe (eds.) *Roman Mithraism: the Evidence of the Small Finds*, Brussels: 179-181.
- Florentino, G. – C. D'Oronzo – F. Solinas, 2012
 “Le ricerche archeobotaniche a Hierapolis di Frigia. Campagne 2002-2006”, F. D'Andria – M.P. Caggia – T. Ismaelli (eds.) *Hierapolis di Frigia V. Le attività delle campagne di scavo e restauro 2004-2006*, Istanbul: 39-59.
- Giannico, V. 2013-2014
Il Ploutonion a Hierapolis di Frigia. I depositi votivi, Master Tezi, Università del Salento.
- Grewe, K. – P. Kessener 2007
 “A Stone Relief of a Water-Powered Stone Saw at Hierapolis, Phrygia. A first Consideration and Reconstruction Attempt”, J.P. Brun – J.-L. Fiches (eds.), *Énergie hydraulique et machines élévatrices d'eau dans l'antiquité*, Actes du colloque international, Vers-Pont-du-Gard 20-22 septembre 2006, Naples: 227-234.
- Haspels, C. H. E. 1971
The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments, Princeton.
- Ismaelli, T. 2009
 “Il monopteros del Santuario di Apollo a Hierapolis di Frigia. Ricerche sull'oracolo alfabetico”, *Istanbul Mitteilungen* 59: 131-192.
- Konakçı, E. 2014
 “Laodikeia'nın İlk Yerleşimi: Asopos Tepesi”, C. Şimşek (ed.) *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, Istanbul: 87-122.
- Kumsar, H. – Ö. Aydan – C. Şimşek – F. D'Andria 2016
 “Historical earthquakes that damaged Hierapolis and Laodikeia antique cities and their implications for earthquake potential of Denizli basin in western Turkey”, *Bulletin of Engineering Geology and the Environment*, 75.2: 519-536.
- Love, I. C. 1971
 “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1972”, *American Journal of Archaeology* 77: 413-424.
- Mangartz, F. 2007
 “The Byzantine Hydraulic Stone Cutting Machine of Ephesos (Turkey). A Preliminary Report”, J.P. Brun – J.L. Fiches (eds.) *Énergie hydraulique et machines élévatrices d'eau dans l'antiquité*, Actes du colloque international, Vers-Pont-du-Gard 20-22 septembre 2006, Naples: 235-242.
- Marabini, S. 2015
 “Note illustrative della carta geologica di Hierapolis”, *Nuovo Atlante di Hierapolis*, Istanbul: 7-12.
- Mele, A. 2008
Il culto della dea Mefite e la valle d'Ansanto: ricerche su un giacimento archeologico e culturale dei Samnites Hirpini, Avellino.
- Mighetto, P. – F. Galvagno 2012
Le Terme-Chiesa e la sfida della conservazione dei segni dell'attività sismica: i primi interventi di messa in sicurezza e di consolidamento del complesso monumentale, F. D'Andria – M.P. Caggia – T. Ismaelli (eds.) *Hierapolis di Frigia V. Le attività delle campagne di scavo e restauro 2004-2006*, Istanbul: 469-493.
- Moretti, J. – Ch. – N. Bresch – I. Bonora – D. Laroche – O. Riss 2014
 “Le temple d'Apollon et le fonctionnement de l'Oracle”, J.Ch. Moretti (ed.) *Le Sanctuaire de Claros et son Oracle*, Lyon: 33-50.
- Nielsen, I. 2002
Cultic theatres and ritual drama. A study in regional development and religious interchange between East and West in antiquity, Aarhus.
- Nuovo Atlante di Hierapolis 2015
 G. Scardozi (ed.), *Cartografia archeologica della città e delle necropoli, Hierapolis di Frigia VII*, Istanbul.
- Panarelli, P. 2016
 Il cosiddetto “Santuario delle Sorgenti” (Ploutonion): le attività di scavo 2008-2011, F. D'Andria – M.P. Caggia – T. Ismaelli (eds.) *Hierapolis di Frigia VIII. Le attività delle campagne di scavo e restauro 2007-2011*, Istanbul: 293-320.
- Pavolini, C. 2015
 “La musica e il culto di Cibele nell'Occidente Romano”, *Archeologia Classica*, 66: 345-375.
- Pfanz, H. – G. Yüce – F. D'Andria – W. D'Alessandro – B. Pfanz – Y. Manetas – G. Papatheodorou 2014
 “The Ancient Gates to Hell and their Relevance to Geogenic CO₂”, P. Wexler (ed.), *History of Toxicology and Environmental Health. Toxicology in Antiquity I*, London: 92-117.
- Ritti, T. 1985
Fonti letterarie ed epigrafiche, Hierapolis scavi e ricerche I, Roma.
- Ritti, T. 2006
Phrygia Hierapolis'i (Pamukkale) Eski Yazıtlar Rehberi, Istanbul.
- Roller, L. E. 1999
In Search of God the Mother: the Cult of Anatolian Cybele, Berkeley.
- Scardozi, G. 2013
 “I santuari del territorio di Hierapolis di Frigia: nuovi dati dalle ricognizioni archeologiche”, L. Giardino – G. Tagliamonte (ed.) *Archeologia dei luoghi e delle pratiche di culto*, Atti del convegno, Cavallino 26-27 January 2012, Bari: 69-88.
- Schipporeit, S. Th. 2013
Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien, Byzas 16, Istanbul.
- Seigne, J. – Th. Morin 2007
 “Une scierie hydraulique du VIe siècle à Gerasa (Jerash, Jordanie). Remarques sur les prémices de la mécanisation du travail”, J.P. Brun – J.L. Fiches (eds.) *Énergie hydraulique et machines élévatrices d'eau dans l'antiquité*, Actes du colloque international, Vers-Pont-du-Gard 20-22 septembre 2006, Naples: 243-257.
- Semeraro, G. 2012
 “Ricerche nel Santuario di Apollo”, F. D'Andria – M.P. Caggia – T. Ismaelli (eds.) *Hierapolis di Frigia V. Le attività delle campagne di scavo e restauro 2004-2006*, Istanbul: 293-324.

Şimşek, C. 2009

“Regional Cults in the Lycos Valley and its Neighbourhood”, H. Sağlamtimur – E. Abay – Z. Derin – A. Ü. Erdem – A. Batmaz – F. Dedeoğlu – M. Erdalkıran - M. B. Baştürk – E. Konakçı (eds.) *Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, Istanbul: 673-690.

Söğüt, B. 2011

Eumeneia, Şeyhlü-Işıklı, Istanbul.

Ustinova, Y. 2009

Caves and the Ancient Greek Mind. Descending Underground in the Search for Ultimate Truth, Oxford.

Vermaseren, M. J. 1977

Corpus cultus Cybelae Attidisque, 3. *Italia, Latium*, Études préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain 50, Leiden.

Zwingmann, N. 2012

Antiker Tourismus in Kleinasien und auf den vorgelagerten Inseln, Antiquitas 59, Bonn.

Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri

1. *Colloquium Anatolicum*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından, yılda bir kez yayınlanan ve Enstitümüzce Eskiçağ Bilimleri konusunda düzenlenen tüm konferanslarda sunulan tebliğlerin metinlerini, bilimsel yenilik getiren, özgün makalelerini ve kitap eleştirilerini içeren bir dergidir.
2. Yayınlamak üzere dergiye verilen yazılar, yazarın tercihinine göre Türkçe, Almanca, İngilizce olabilir. Daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması gereken makaleler; Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; fotoğraf ve çizimlerle beraber 15 A4 sayfasını aşmamalıdır. Rapor niteliğindeki yazılar ise fotoğraf ve çizimlerle beraber 5 A4 sayfasını aşmamalıdır. Bibliyografik referanslar metin içerisinde verilirken (bkz. madde 9) açıklayıcı dipnotlar sayfa altında ve 10 punto olarak verilmelidir.
3. Makalelere İngilizce ve Türkçe 150 kelimelik özet ve 5 anahtar kelime (Türkçe ve İngilizce olarak) eklenmelidir.
4. Makale içerisinde yer alacak fotoğraf, çizim ve haritaların 20'yi aşmamasına özen gösterilmelidir.
5. Fotoğraf ve çizimlerin açıklamaları, ayrıca alıntı olanların da kaynakları belirtilerek ayrı bir sayfada gönderilmelidir.
6. Dijital formatta gönderilecek görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır. Ayrıca görsel malzeme başka bir program belgesine (Microsoft Word vb.) gömülü olarak değil, Adobe Photoshop TIFF/JPEG formatında gönderilmelidir. Çizim programlarında yapılan çizimlerin başka bir formata çevrilmeden gönderilmesi daha sağlıklı sonuç vermektedir.
7. Makale, PC ya da Macintosh ortamlarında, Microsoft Word 2010 ve üzeri versiyonlarda hazırlanmış olmalı; PDF formatlı bir örneği ile birlikte derginin e-mail adresine ulaştırılmalıdır.
8. Makale içerisindeki bibliyografik göndermeler makale sonunda ve aşağıda verilen örneklerdeki sitemde hazırlanmalıdır:

- Alp, S.
1972 “Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Unvan”, VII. Türk Tarih Kongresi I, Ankara: 98-102.
- Benedict, R.
1959 *Patterns of Culture*, Boston.
- Dinçol, A. – B. Dinçol
1992 “Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.
- Robinson, M.
1995 “Frank Calvert and the Discovery of Troia”, *Studia Troica* 5: 323-341.
- Yakar, J.
2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-19.
- Konyar, E.
2004 *Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

İnternet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliyografik referanslar metinde, parantez içinde yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa olarak verilmelidir. (Benedict 1959: 45-48), (Robinson 1995: 340). Bibliyografik dipnot kullanılmamalıdır. Sadece metnin akışını bozacağı düşünülen uzun açıklamalar dipnotlarda verilmelidir.
10. Yıllık olarak çıkan süreli yayınıma verilecek makaleler, söz konusu yıl içerisinde 1 Şubat tarihine kadar editörlere teslim edilmelidir.
11. Dergimize gönderilen makaleleri yayınlamama hakkımız saklı tutulmaktadır.

Colloquium Anatolicum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE

colloquiumanatolicum@gmail.com

Colloquium Anatolicum Directions for Authors

1. *Colloquium Anatolicum* is published annually by the Turkish Institute of Archaeology (Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis) and contains texts of conferences delivered on different subjects related to the antiquity, original research articles and book reviews.
2. Manuscripts must be written in clear and concise Turkish, German or English. Any manuscript submitted to the journal should not contain content that has been formally published in a peer reviewed journal or another formally citable manner, whether in print or electronic. The Editorial Office only will accept text files in MS word format, with single line spacing and 12 pt font size (Times New Roman). The total size, including the photographs and illustrations, should not exceed 15 A4 pages. Reports should not exceed 5 A4 pages. Bibliographic references should be cited within the text (see Art. 9) and explanatory footnotes must be indicated below the page with a font size of 10 pt.
3. The articles should contain a summary not exceeding 150 words and five keywords both provided in Turkish and in English.
4. The number of diagrams, maps, drawings and photographs should not exceed 20 in total.
5. Descriptions for the photographs and artwork must include their sources (if applicable) and be submitted on a separate paper.
6. All types of visual material in digital format must be 15 cm long with a resolution of 300 pixel/inch minimum; in case the image is intended to be a full-page one, then the long side must be 22 cm. In addition, digital images should be submitted in TIFF/JPEG format, executable in Adobe Photoshop. Images embedded in another program (e.g. Microsoft Word) will not be accepted. Drawings prepared in drawing programs be delivered in their original format without any conversion.
7. Please submit the full text (including Figures) as a single MS Word (Microsoft Word 2010 or newer versions) file and as PDF by email to the editorial office (colloquiumanatolicum@gmail.com).
8. The reference list is provided at the end of the manuscript. Citations should be listed in alphabetical order as follows:

- Alp, S.
1972 “Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Unvan”, VII. Türk Tarih Kongresi I, Ankara: 98-102.
- Benedict, R.
1959 *Patterns of Culture*, Boston.
- Dinçol, A. – B. Dinçol
1992 “Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.
- Robinson, M.
1995 “Frank Calvert and the Discovery of Troia”, *Studia Troica* 5: 323-341.
- Yakar, J.
2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-19.
- Konyar, E.
2004 *Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzeysel Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Link to online resources and websites should be cited as:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliographical references should be given in the text in parentheses containing the name of the author, the year of the publication and the number of pages (Benedict 1959: 45-48), (Robinson 1995: 340-341). No bibliographical footnotes will be accepted except for the explanations that are thought to disturb the course of the text.
10. Only manuscript that have been submitted before February 1 can be considered for publication in the issue of the same year.
11. The Journal reserves the right not to publish the articles.

Colloquium Anatolicum
Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE
colloquiumanatolicum@gmail.com